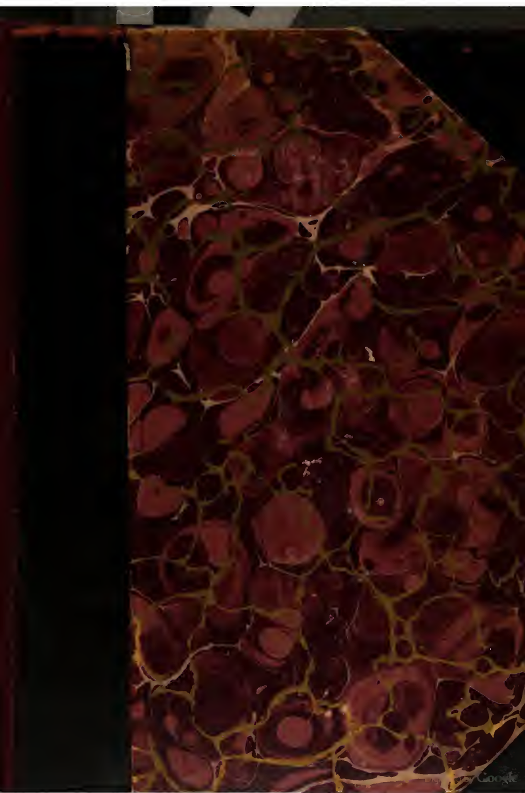
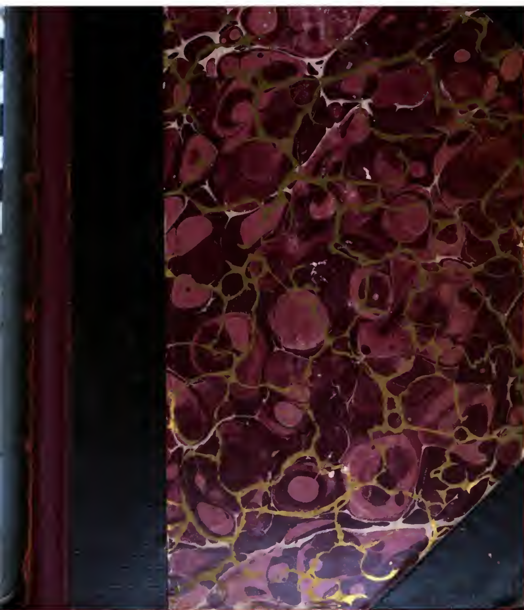
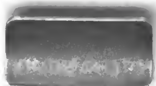
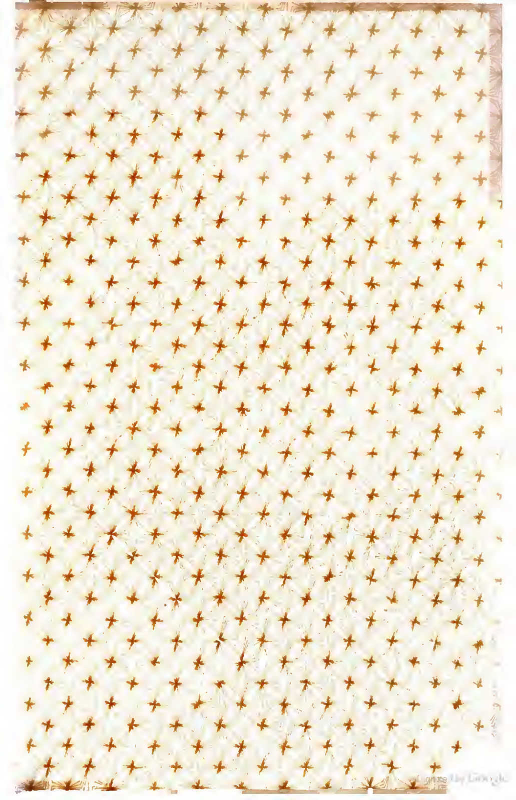

UNIVERSITY OF WISCONSIN - MADISON
LIBRARY

Landfræðissaga Íslands.

Hugmyndir manna um Ísland, náttúruskoðun þess og rannsóknir, fyrr og síðar.

Eptir

Þorvald Thoroddsen.

Gefin út af

Hinu íslenzka bókmenntafjelagi.

I.

Reykjavík.
Prentuð í Ísafoldarprentsmiðju.
1892—96.

Formáli.

Frá því eg fyrst fór að rannsaka náttúru Íslands, hefi eg reynt að kynna mér öll hin eldri rit, er snerta lýsingu landsins, því allir verða að byggja á því, sem áður hefir verið gjört, og reyna svo að bæta við eptir föngum. Um Ísland hefir fyrr og síðar margt verið ritað misjafnt að gæðum; frásagnir um landið og þjóðina eru víðsvegar dreifðar í bókum og tímaritum á ýmsum málum. Flest hið eldra, sem ritað hefir verið um Ísland á fyrri öldum, allt fram á miðja 18. öld, hefir í sjálfu sér litla þýðingu fyrir landfræði og jarðfræði Íslands, en er þó að mörgu merkilegt, ritin lýsa aldaranda og háttalagi þeirra tíma og sýna hugmyndir annara þjóða um Ísland; hin fornu rit hafa því allmikla þýðingu fyrir menningarsöguna og fyrir almenna sögu landsins. Fyrir náttúrufræðinga er það einnig fróðlegt að fá að vita hverjar hugmyndir útlendir menn og innlendir gjörðu sér um náttúru Íslands; framan af var þekking manna um fjarlæg lönd mjög bágborin; skröksögur og sjómannahjal blandaðist saman við ýmisleg sannindi og báru bábyljusögurnar optast hærri hlut; en seinna tókst mönnum með skynsamlegri athugun og röksemdaleiðslu að leggja grundvöll þekkingarinnar og auknar samgöngur brugðu birtu yfir fjarlæg lönd. Það er mjög eptirtektavert og fræðandi að athuga þessa framsókn þekkingarinnar í öllum greinum.

Það munu að eins vera örfáir Íslendingar, er þekkja meginþorra þeirra ritgjörða, sem skrifaðar hafa verið um Ísland. Það er allmikil fyrirhöfn að grafast eptir því, hvar skýrslur og frásagnir um Ísland frá fyrri öldum

eru niður komnar og ekki til neins að leita að slíkum hlutum nema í stórum bókasöfnum, og hvergi er það allt til á einum stað, er Ísland snertir. Fyrst framan af hafði eg að eins kynnt mér rit þessi til þess af þeim að fá fræðslu um náttúru Íslands, en er eg sá hve margt var til af ýmsu tagi og hve örðugt var að leita það uppi og raða því niður, þá hugkvæmdist mér, að það gæti verið fróðlegt fyrir Íslendinga að fá í einni heild yfirlit yfir flest það, sem skrifað hefir verið um land vort; eg ímynda mér einnig, að það geti verið nokkur aðstoð fyrir aðra fræðimenn, ef flestum greinum slíkra hluta er safnað á einn stað; þó eigi sé ítarlega sagt frá hverju einu, þá er þó hægðarauki að sjá tilvitnanir til bóka og handrita, sem annars gætu dulizt. Eg hefi því ráðizt í að rita þessa bók í tómstundum mínum, en frátafirnar hafa verið miklar, embættisannir, ferðalög og ritstörf um jarðfræði og önnur efni. Bið eg því góða menn að virða á betra veg, þó eitthvað markvert kunni að hafa undan fallið, enda er hægra að bæta við, þegar riðið er á vaðið og undirstöðuatriðunum hefir verið komið í eina heild. Þar sem um svo margbreytt efni er að ræða, getur ekki hjá því farið, að ýmsir gallar verði á smíðinni, enda getur öllum yfir sézt. Mér hefir aldrei dottið í hug, að eg mundi geta safnað öllu því í eina heild, sem um Ísland hefir verið ritað, enda er það að svo komnu á einskis manns valdi; mörgu hefi eg sleppt, sem mér þótti lítilsvirði, en það er undir álitum komið hvað taka skal og hvað skal fella úr, einum sýnist þetta, öðrum hitt. Eg hefi ekki vísvitandi sleppt neinu því, sem eg hélt að hefði verulegt vísindalegt eða sögulegt gildi, en þó hefi eg um leið reynt að gjöra bókina læsilega fyrir alþýðu.

Þegar eg byrjaði að semja þetta rit, lágu fyrir mér tveir vegir: annar sá, að fara svo nálægt aðalefninu, sem unnt var og taka að eins kafla úr bókum, er beinlínis snertu landfræði Íslands, raða þessum úrklippum öllum glögglega niður, líta hvorki til hægri né vinstri

og fást sem minnst við ástand fyrri tíma og æfi rithöfunda þeirra, er eitthvað hafa skráð um Ísland. Á þenna hátt hefði bókin að sönnu orðið styttri, en miklu leiðinlegri. Hin leiðin, sem eg kaus að fara, var sú, að tengja við og flétta saman við aðalefnið til skýringar ýmsar upplýsingar um höfundana og um tímann, sem þeir lifðu á; flest ritin eru lítt skiljanleg nema menn viti glögg deili á sögu og hugsunarhætti þeirra tíma. Hugðist eg á þenna hátt betur geta sýnt orsakir og afleiðingar ritanna og um leið gert bókina meir við alþýðu hæfi. Þessi aðferð var líka beinlínis nauðsynleg sakir þess, að sagnfræði íslenzk er enn þá miklu styttra á veg komin en vera ætti, ítarlegar bækur um almenna landssögu, um menningarsögu og bókmenntasögu eru enn ekki til; fornöldin hefir verið allrækilega rannsökuð, enda er það nú hægt síðan búið er að gefa út fornritin; en eptir 1300 slær niðamyrkri yfir íslenzka sagnfræði, menn hafa enn mjög litla rækt lagt við sögu hinna seinni alda og þó eru bókasöfnin full af merkilegum skjölum og handritum, sem fá að eiga sig og enginn snertir. Sakir þessa söguleysis hefi eg minnzt á ýmislegt, er snertir almenna landssögu og bókmenntasögu, til þess að gjöra aðalefnið skiljanlegra. Mér hefir reynzt sem öðrum, að mjótt er meðalhófið og hefir mér opt þótt vandi að ráða út úr því, hvernig átti að einkenna ástand tímanna og fara þó ekki of langt frá aðalefninu.

Sumir hafa fundið að því, að eg hafi sagt of ítarlega frá æfiatriðum ýmsra merkismanna, sem getið er í bókinni. Hvers vegna má ekki rita æfisögur náttúrufræðinga og landfræðinga eins og annara manna? mér finnst það einmitt eiga bezt við í þessari bók, enda eru æfisögur einstakra manna aðalefni allra sagnarita. Mér hefir verið sönn ánægja, að grafast eptir æfiferli íslenzkra vísindamanna, þeirra er ekki of opt getið og margir þeirra eiga það alls ekki skilið, að eptirkomendurnir láti æfiatriði þeirra falla í gleymsku og dá. Auk þess getur

ef til vill sumt af þessu orðið þeim til nokkurrar leiðbeiningar, er síðar rita bókmenntasögu.

Um 17. öldina er eg fjölorðastur; þá voru uppi margir fræðimenn á Íslandi og var sú öld að mörgu merkileg; hindurvitni og vísindi voru að togast á og blönduðust saman á ýmsa vegu. Um þá öld hefir tiltölulega fátt verið prentað á íslenzku og eru þó til ótal handrit frá þeim tímum. Efni þess kafla hefi eg tekið mestallt úr handritum og hefi eg allstaðar vísað til handrita þeirra, sem eg hefi notað, getur það ef til vill orðið til nokkurs stuðnings fyrir þá, er vilja rannsaka betur ýmislegt, er snertir þá öld. Þegar þeir Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson koma til sögunnar á miðri 18. öld, byrja vísindalegar rannsóknir á Íslandi og hafa þær síðan haldið stöðugt áfram, þó árangurinn hafi verið misjafn. Þegar svo langt er komið fram í tímann, er minni þörf á því að tala ítarlega um sögu og ástand landsins, úr því mun eg aðallega rekja framfarir hinnar vísindalegu þekkingar um náttúru Íslands, þó nokkuð verði líka að minnast á ýmislegt annað til skýringar, eins mun eg stuttlega geta um æfiferil þeirra manna, sem mest hafa starfað, þó varla eins nákvæmlega eins og hinna eldri höfunda frá 17. öld, sem fæstir þekkja og lítið sem ekkert hefir verið ritað um.

Hvað forn landabréf snertir, þá hefi eg í þessari bók aldrei ætlað mér að fást við þau ítarlega, enda væri það alveg þýðingarlaust, úr því enginn kostur er á, að láta eptirmyndir kortanna fylgja lýsingunni; að telja upp öll nöfn á uppdráttunum og rekja feril þeirra gat alls ekki átt við eptir sniði þessarar bókar. Ef tómstundir og kringumstæður leyfa, hafði eg líka ætlað mér að fást sérstaklega við kortasöguna á öðrum stað. Í 7. kapítula hefi eg sett ágrip um kortagjörð og yfirlit yfir kortasögu miðaldanna, að því er Ísland snertir, og er ekki því að leyna, að yfirlit þetta er ófullkomið; í bókhlöðum í Reykjavík eru því nær engin kortasöfn til, en eg varð að notast við þann reyting, sem er hér og hvar í bókum, annað

var eigi fyrir hendi; verst þótti mér, að kortasafn Nordenskiölds var þar eigi til, en enginn kostur var á að nota það áður en 1. hepti bókarinnar var prentað um vorið 1892. Litlu síðar fór eg til Kaupmannahafnar og hafði þá ásett mér í viðaukum aptan við landfræðissöguna að geta um hina helztu uppdrætti, er eg fyndi erlendis, en nú með því að útgáfa bókarinnar dróst svo mjög, þá varð kand. Ólafur Davíðsson miklu fljótari og ritgjörð hans[1] hefir að nokkru leyti tekið af mér ómakið, svo eg þarf ekki að fjölyrða um þessi landabréf, enda mundi allur þorri manna kunna mér litla þökk fyrir, þó eg í þessari bók lýsti þeim nákvæmlega.

Útgáfa bókar þessarar hefir dregizt miklu lengur en æskilegt hefði verið; deild bókmenntafélagsins í Reykjavík hefir hin seinni ár átt við svo þröngan fjárhag að búa, að prentuninni hefir eigi orðið haldið áfram. Nú hefir deild bókmenntafélagsins í Kaupmannahöfn tekið áframhald ritsins að sér, og þykir því fara bezt á því að láta 17. öldina byrja nýtt bindi. Þess skal getið, að síra Eggert Brím las prófarkir þessa fyrsta bindis.

p. t. Kaupmannahöfn í maímánuði 1896.

Þorvaldur Thoroddsen.

---

1) Ritgjörð Ó. D. í tímariti bókmenntafélagsins 1893 er mjög fróðleg að mörgu leyti; eg er þó í allmörgu á öðru máli en höfundurinn og margt þykir mér athugavert. Þegar landfræðissagan öll er komin út, mun eg í einu lagi rita athugasemdir við alla ritdóma um hana.

Yfirlit efnisins.

I. *Frásagnir um Ísland á undan landnámi* (bls. 1—20).

II. *Hugmyndir manna um Ísland fyrir siðaskiptin* (bls. 21—145).

III. *Siðaskiptin. Níðrit um Ísland. Íslendingar rakna við* (bls. 146—238).

I. Frásagnir um Ísland á undan landnámi.

1. Sagnir um Thule.

Ekki eru neinar líkur til þess, að mannabyggð hafi verið á Íslandi, fyrr en Írar komu hingað á 8. öld; ekki hafa hér fundizt nein mannvirki eða menjar frá eldri tímum. Um allt meginland Európu og Ameríku hafa fundizt leifar eptir steinaldaþjóðir á mjög lágu menningarstigi, og rannsóknir vísindanna benda til þess, að villiþjóðir hafi búið í Norðurálfunni þegar á ísöldinni eða jafnvel áður. Ísland hefir eflaust verið orðið frálaust frá öðrum löndum, löngu fyrr en Norðurálfan byggðist af mennskum mönnum, og þjóðflokkar þeir, sem lifað hafa á steinöldinni og löngu seinna, voru eigi svo langt komnir, að þeir hefðu skip, sem gæti þolað stórsjói í úthöfum; smábátar illa gerðir komust að eins fram með ströndum og hættu sér ekki út á rúmsjó; jafnvel Föníkíumenn þorðu ekki lengi fram eptir að sigla svo langt á haf út, að þeir misstu sjónar á landinu. Kartverjar, Grikkir og Rómverjar áttu seinna mikil hafskip og fóru langar sjóferðir; en starfsvið þeirra lá miklu sunnar, og var því ekki undarlegt, þó þeir ekki þekktu jafn fjarlægt land eins og Ísland er, en Norðurlandabúar hafa á þeim dögum eigi verið orðnir þeir sjógarpar, sem þeir seinna urðu.

Mikið hefir verið ritað og rætt um það, hvort fornþjóðirnar suðrænu hafi þekkt Ísland eða ekki; en allar

rannsóknir fræðimanna virðast benda til þess, að hvorki Grikkir né Rómverjar hafi þekkt Ísland; að minnsta kosti er engin söguleg vissa fyrir því. Sumir hafa haldið, að nafnið *Thule*, sem svo opt kemur fyrir í fornum bókum, eigi við Ísland, en það er mjög ólíklegt, að svo sé; allur þorri rómverskra rithöfunda hefir alls ekki vitað með vissu, hvað þeir sjálfir meintu með þessu nafni, en hafa nefnt svo ýms lönd, sem voru þeim ókunn langt í norðri.

Eg ætla þó hér að fara nokkrum orðum um þetta efni, af því svo margir hafa fengizt við það, og margir hafa haldið þeirri skoðun fram, jafnvel fram á vora daga, að Thule væri Ísland.

Hinn gríski landfræðingur *Strabó* getur í landafræði sinni um Thule, en telur það þó óvíst, hvar það land sé og hvernig því sé háttað.[1] Strabó ber annan mann fyrir öllu því, sem hann segir um Thule; þessi maður var *Pyþeas* frá Massilíu; hann var uppi á dögum Alexanders hins mikla. Massilía var grísk borg á Frakklands-ströndu, þar sem nú heitir Marseille; það var mikil borg og auðug og rak verzlun víða um strendur Miðjarðarhafsins. Föníkíumenn og Kartverjar stofnuðu snemma á öldum nýlendur hér og hvar fram með Miðjarðarhafinu og áttu verzlun við þarlendar þjóðir; fóru þeir verzlunarferðir með ströndum fram langt norður eptir; þeir sóttu silfur til Spánar, tin til Bretlands og raf norðan úr Eystrasalti. Raf notuðu þeir til skrauts, en tin var í þá daga mjög nauðsynlegur málmur, því það var notað í eirblending, sem menn gerðu úr vopn og verkfæri. Föníkíumenn leyndu landafundum sínum, og því vita hinir elztu fræðimenn Grikkja því nær ekkert um lönd og höf fyrir vestan og norðan Njörvasund; Heródót nefnir að eins Tineyjar, Kassiterides; svo óljós er hin fyrsta hugmynd um Bretland.

[1]) Strabó fæddist í Amaseia við Pontus um 63 árum f. Kr., fór til Rómaborgar árið 29 f. Kr., og dó þar gamall, líklega á dögum Tiberíusar keisara.

Grikkir fóru snemma að keppa við Kartverja og leita norður með ströndum, og hafa líklega komizt allt norður í Eystrasalt; gamlir grískir peningar (frá 5. og 6. öld f. Kr.) hafa fundizt þar sumstaðar í jörðu, og bendir það á mjög fornar samgöngur milli landanna. Massilía byggðist 600 árum fyrir Krists burð, og varð snemma forkólfur grískrar verzlunar og nýlendustofnana þar vestra; þaðan byggðust nýlendur með ströndum Frakklands og Spánar. Í Massilíu blómgvuðust listir og vísindi langt fram eptir öldum, að því er rómverskir rithöfundar segja. Lítið vita menn um norðurferðir Föníkíumanna og Grikkja, því í þá daga var leturgjörð fátíð, enda eru mörg af hinum eldri ritum fyrir löngu týnd. Pyþeas sá, sem fyrr var getið, fór langferðir norður til Bretlands, til Thule og með ströndum Evrópu til Raf-landsins, sem líklega hefir verið við Eystrasalt; Pyþeas hefir líklega verið á ferðum einhvern tíma á árunum 330—20; hann ritaði bækur um ferðir sínar og athuganir, en þær eru nú týndar.[1] Fornir landfræðingar tóku ýmsa kafla úr ritum Pyþeasar í sínar bækur; það eru því allt sundurlausar smágreinir, sem nú eru til, flestar umsnúnar og afvega færðar, og ekki gott að geta í eyðurnar.

Strabó og aðrir landfræðingar til forna lögðu ekki mikinn trúnað á ferðasögur Pyþeasar, en þó hæla þeir honum fyrir kunnáttu í mælingarfræði og stjörnulist. Pyþeas hefir verið mikill vísindamaður, eptir því sem þá gerðist. Það sést á ritbrotum þeim, sem eptir Pyþeas liggja, að hann hefir í mörgu skarað fram úr samtíðarmönnum sínum; hann ákvað stöðu himinpólsins, mældi sólarhæð með sólspjaldi og ákvað með því breiddarstig Massilíuborgar furðu vel og nákvæmlega. Pyþeas var hinn fyrsti, sem sýndi fram á, að flóð og fjara kæmu af áhrifum tunglsins; hann getur líka um flóðhæðina við Bretlandsstrendur, en gerir hana of mikla; Grikkjum hefir

[1]) Rit hans hétu περὶ ὠκεανοῦ og περίοδος τῆς γῆς. Brotum úr ritum Pyþeasar hefir verið safnað saman, og þau gefin út í einni heild af Arwedson í Uppsölum 1824 og Schmekel í Merseburg 1848.

þótt undarlegt, að sjá hinn mikla mismun á flóði og fjöru í úthafinu, af því þeir voru ekki vanir slíku í Miðjarðarhafinu. Af köflunum úr ritum Pyþeasar, sem eru í landafræði Strabó's, sést vel, að Pyþeas hefir haft vitneskju um norðlægari lönd en Grikkir almennt þekktu í þá daga, en ekki er allskostar gott að vita, hvernig hin upprunalega ferðasaga Pyþeasar hefir verið. Strabó hefir að öllum líkindum ekki sjálfur þekkt rit Pyþeasar, en fer eptir frásögn Polybíusar sagnaritara, svo að margt getur verið aflögu fært á svo langri leið, þegar hver segir frá með sínum eigin orðum. Eg set hér hið helzta, er Strabó segir um Thule, því rit hans er heimildarrit fyrir ótal eldri og yngri höfunda. Helztu kaflarnir eru þetta:

»Pyþeas segir, að Thule sé sex daga sigling frá Bretlandi til norðurs, nálægt hinu frosna hafi«[1].

»Pyþeas kveðst hafa farið gangandi um allt Bretland, og segir hann, að ummál þessarar eyjar sé meira en 40 þúsund skeiðrúm: bætir hann auk þess við um Thule og þá staði, að þar sé hvorki jörð né haf né lopt út af fyrir sig, en sambland af þessu öllu, líkt hafslunga; segir hann, að jörð, haf og allt sveimi í þessu eins og í lausu lopti, og það sé eins og fjötur, til þess að halda öllu saman; þar sé hvorki hægt að fara yfir gangandi né á skipi og segist hann sjálfur hafa séð, að það væri líkt lunga; en hitt segir hann eptir því, sem hann hefir heyrt. Þetta segir Pyþeas, og bætir því við, að hann hafi þaðan farið aptur um strönd Európu frá Gades allt til Tanais. Polybius segir, að einmitt það sé ótrúlegt, hvernig einstakur maður og fátækur skyldi geta farið svo mikla fjarlægð á sjó og landi«[2].

Þessa undarlegu frásögu hafa menn átt bágt með að skilja, og hafa haft alls konar getgátur um það, hvernig ætti að skilja orðið hafslunga í þessu sambandi; sumir hafa haldið, að Pyþeas hafi séð sjóinn fullan af mar-

[1]) Strabonis Geographica. Ed. C. Müller et F. Dübner. Parisiis 1853. 4to lib. I. c. 4. § 2.

[2]) S. st., lib. II. c. 4. § 1—2.

glyttum eðu öðrum líkum kvikindum, af því að orðið hefir þess konar merking hjá ýmsum fornum höfundum; sumir ætla, að hann hafi séð sjóinn vera að frjósa[1] o. s. frv. Líklegast er hér verið að tala um einhvern hugsaðan óskapnað náttúrunnar, sem menn til forna ætluðu að væri á endimörkum jarðarinnar, þar sem allar höfuðskepnur rugluðust saman. Seinna segir Strabó enn frá Thule hér um bil á þessa leið:

«Pyþeas frá Massilíu segir, að það sé yzt í heiminum, sem er í kringum Thule, sem er nyrzt af hinum brezku löndum; þar er sumarhvarfbaugur hinn sami og heimsskautsbaugur; hjá öðrum fæ eg ekki að vita, hvort Thule er ey, eða hvort allt þangað er byggilegt, þar sem sumarhvarfbaugur verður heimskautsbaugur; en eg ætla að norðurtakmörk hinnar byggðu jarðar séu miklu sunnar; þeir sem nú rannsaka, geta ekki til nefnt neitt hinu megin við Ierne (Írland), sem liggr nærri Bretlandi til norðurs, og segja, að þar séu alvilltir menn, er búa illa sökum kulda; þar held eg því, að eigi að setja takmörkin«[2].

»Miklu óglöggari er frásögnin um Thule — sökum fjarlægðarinnar, því menn segja hún sé nyrzt af öllum löndum, sem nefnd eru; að Pyþeas hafi sagt það ósatt, er hann hefir sagt um Thule og aðra staði þar, er auðséð á því, að hann segir flest ósatt um þá staði, sem kunnugir eru, svo það er bert, eins og á undan er sagt, að hann hefir skrökvað meira um það, sem fjarlægara er; en hvað snertir stjörnufræði og tölvísi, þá mætti álíta, að honum eigi hafi farizt óheppilega, þar sem hann segir, að

[1]) *S. Nilsson:* Några Commentarier till Pytheas' fragmenter om Thule. (Physiographiska sällskapets tidskrift. Lund 1837—38 I., bls. 44—53). Til forna höfðu menn langt niður eptir öldum mjög undarlegar hugmyndir um hið nyrzta haf á endimörkum jarðar og kölluðu það mare pigrum, m. concretum, m. congelatum, m. coagulatum o. fl., sbr. *K. Müllenhoff:* Deutsche Altertumskunde. Berlin 1870, I., bls. 410—426.

[2]) Strabó, 2. bók, 5. kap. § 8.

»þeir, sem nálægt kuldabeltinu búa, hafi sumpart alls enga ræktaða ávexti né alidýr, sumpart líði þeir skort á þessu, en að þeir lifi á hirse-korni og öðru kálmeti, ávöxtum og rótum; þar fæst korn og hunang og úr því gjöra þeir drykk, en kornið þreskja þeir í stórum húsum, þegar þeir hafa fært kornöxin þangað, með því að þeir hafa ekki bjarta sólskinsdaga, því láfagarðar verða þeim ónýtir sökum sólarleysis og rigninga«[1].

Á þessari lýsingu er það auðséð, að ekki er átt við Ísland heldur, eru það einhver norðlæg lönd, en þó sunnar en Ísland, enda tekur Pyþeas það sjálfur fram að Thule sé ein af hinum brezku eyjum, og mundi hann varla hafa sagt það um jafn fjarlægt land eins og Ísland er. Hirse-kornið, sem nefnt er, hefir líklega verið hafrar, og hunang notuðu bæði Keltar og Germanir mjög snemma til mjaðargerðar. Pyþeas hefir tekið eptir því, hvernig alidýr og ræktaðir ávextir hverfa, eptir því sem nær dregur kuldabeltinu. Öll lýsingin á einkarvel við norðurhluta Skotlands og eyjarnar þar norður af; kornyrkja hefir þar allt af verið örðug viðfangs, þar eru sólskinsdagar fáir, sífelld þoka og rigning og hráslagalegt loptslag.

Grískir landfræðingar höfðu framan af sára litla þekkingu um norðurlönd; þekkingin jókst fyrst að nokkrum mun eptir að Rómaríki var orðið voldugt og víðlent. Fyrir daga Pyþeasar vissu grískir rithöfundar svo að segja ekkert um vestur- og norðurströnd Európu, og þó hafði þá mjög margt verið ritað um landafræði og sögu landanna við Miðjarðarhafið. Herodót og aðrir af hinum elztu rithöfundum vissu eins og fyrr var getið ekkert um löndin fyrir utan og norðan Njörvasund, nema að þaðan kæmi tin og raf, og Aristoteles og samtíða menn hans austur á Grikklandi voru litlu fróðari. Eptir ferðir Pyþeasar er það auðséð á mörgum fornritum, að þekkingin er orðin töluvert meiri; nú þekkja menn Bretland og Írland og

[1]) Strabó, 4. bók, 5. kap. § 5.

vita nokkurn veginn, hvernig legu og lögun þeirra landa er varið; menn vita nú, að jörðin er byggileg miklu lengra til norðurs en menn áður héldu, þekkja ýms sérstök nöfn á þjóðum, löndum og höfum, og vita hvaðan rafið kom. Af þessu sést, að ferð Pyþeasar hefir verið til mikilla framfara og þýðingarmikil í þekkingarsögu mannanna.

Hinn mikli stjörnuspekingur og landfræðingur *Claudius Ptolemæus*, sem var uppi á miðri 2. öld eptir Kristsburð, nefnir Thule, og segir, að hún sé fyrir norðan Orkneyjar, og að þar sé lengstur dagur 20 stundir; Ptolemæus ákveður legu landanna með breiddar- og lengdarstigum, hann segir, að nyrzti hluti Thule sé á 63° 15', miðhlutinn á 63°, syðsti hlutinn á 62° 40'. *Pomponius Mela* talar einnig um Thule; hann ritar hér um bil á þessa leið:[1] »Thule er beint á móti ströndum Belca, og er hún fræg í grískum og latneskum kvæðum; þar eru næturnar stuttar, af því sólin kemur upp til þess að síga fjarri til viðar, en á vetrum eru þær dimmar eins og annarstaðar; á sumrum eru þær bjartar, af því sólin á þeim tíma kemur hærra á lopt, og þó hún eigi sjáist sjálf, þá upplýsir hún þó hið næsta með nálægum ljóma. Um sólstöður eru engar nætur, af því þá verður sólin augljósari og sýnir eigi að eins birtu sína, heldur og líka mestan hluta af sjálfri sér«. Á öðrum stað segir Mela, að Skyþar heiti einu nafni Belcar; sýnir þetta, að hann hugsar sér Thule mjög austarlega, enda var það skoðun manna í þá daga, að norðurhluti Európu tæki fljótt að dragast til austurs og að Svartahaf og Kaspiskahaf væri flóar, er stæðu í sambandi við norðurhafið; fornir landfræðingar láta því opt Thule og önnur norðrlönd vera mjög austarlega.

Þessu næst kemur *Plinius* til sögunnar. Hann getur víða um Thule í náttúrusögu sinni; hann ber Pyþeas fyrir

---

[1]) Pomponii Melae de situ orbis, libri III. Lipsiæ 1831. lib. 3., cap. 6. Pomponius Mela var uppi um miðja 1. öld e. Kr.; hann var ættaður frá Spáni og ritaði landafræði sína á dögum Claudíusar keisara eða á dögum Caligúlu; menn vita fátt um æfi hans.

því, að þar sé dagurinn 6 mánaða langur og nóttin sé jafn löng, og að frá Bretlandi sé sex daga sigling norður til Thule.[1] Á öðrum stað segir Plinius, að Thule sé nyrzt af öllu sem um sé talað; þar sé um sólstöður engin nótt, þegar sól er í krabbamerki; en enginn dagur um vetrarsólstöður,[2] hann getur þess og[3] að ýmsir rithöfundar nefni aðrar norrænar eyjar t. d. Scandia, Dumna, Bergos og Nerigon,[4] sem sé stærst af öllum; frá Nerigon segir hann sé siglt til Thule og að eins dags sigling sé frá Thule til hins frosna hafs, sem sumir kalli »mare Cronium«. Á 3. öld ritar *Solinus* um Thule og fer mest eptir því, sem Plinius segir; Solinus segir, að Thule sé yzt af hinum brezku eyjum; þar sé nærri engin nótt um sumarsólstöður, en mjög stuttur dagur um vetrarsólhvörf; hann segir og, að frá Orkneyjum sé 5 daga og 5 nátta sigling til Thule; þar sé mikið af ávöxtum, og þeir sem þar búi lifi á vorin innan um fénaðinn á grasi, en seinna á mjólk; til vetranna safni þeir saman trjá-ávöxtum; hann segir og, að hinummegin við Thule sé frosið haf[5]. Solinus var átrúnaðargoð lærðra manna á miðöldunum og flestir rithöfundar á þeim tímum taka frásögnina um Thule úr riti

---

[1]) *C. Plini secundi* naturalis historia, rec. J. Sillig. Hamburgi et Gothæ 1851. Vol. I., 2. bók, 74. kap., bls. 177.

[2]) S. st.. bls. 320.

[3]) S. st., vol. I., 4. bók, 16. kap., bls. 320—21.

[4]) Þessi nöfn eru mjög efasöm og mismunandi í handritunum; í sumum góðum handritum er Vergos fyrir Bergos og fyrir Nerigon er sumstaðar Verigon, sumstaðar Berricen.

[5]) »Sed Thyle larga et diutina pomona copiosa est. Qui illic habitant, principio veris inter pecudes pabulis vivunt, deinde lacte. In hiemem compercunt arborum fructus. Utuntur feminis vulgo, certum matrimonium nulli. Ultra Thylen pigrum et concretum mare«. C. Jnlii Solini Polyhistor. Biponti 1794, 8vo, cap. 22. Cajus Julins Solinus lifði á 3. öld; hann ritaði »collectanea rerum memorabilium»; sú bók var stytt og dregin saman á 6. öld og síðan kölluð Polyhistor. Rit Solinusar er að mestu leyti samsnap úr öðrum rithöfundum, einknm Plíníusi. Mommsen hefir gefið út Solinus í Berlín 1864, með athngasemdum.

hans; líklega hafa ekki menn eins almennt þekkt hina eldri rithöfunda.

Á dögum Claudíusar keisara (41—54 e. Kr.) fengu Rómverjar fótfestu á Bretlandi, en áttu þar í sífelldum ófriði um mörg ár, uns Julius Agricola († 94) tókst að friða landið, sefa uppreisnir, og sigra Breta og Skota í mörgum orustum. Um þá daga fengu suðurþjóðirnar miklu meiri og betri vitneskju um Bretland og löndin þar í kring, þó ekki sje mikið af því fært í letur. *Tacitus*, hinn frægi sagnaritari, var tengdasonur Agricolu og hefir ritað æfisögu hans. Tacitus segir ýmislegt frá Bretlandi. Meðal annars segir hann, að þá hafi fyrst rómverskur floti siglt í kring um Bretland og hafi menn þá fyrst séð, að land þetta var eyja. Tacitus segir enn fremur, að Rómverjar hafi þá fundið Orkneyjar[1] og lagt þær undir sig, og að þeir hafi séð Thule í fjarska, en snjór og vetur gekk þá í garð; segir Tacitus, að sjórinn þar sje þungur og mjög örðugt að róa, og að vindarnir þar geti því varla reist neina báru. Þessi Thule, sem Tacitus talar um, getur ekki verið annað en Hjaltland. Hugmyndin um þungt og þétt, letilegt myrkrahaf í norðrinu kemur fram hvað eptir annað hjá fornum rithöfundum; kalla þeir haf þetta ýmsum nöfnum, og segja um það ýmsar bábyljur. Lýsing Tacitusar á sjóferðinni er annars ekkert ólíkleg; það var von þó Rómverjum þætti þungt að róa norður undir Hjaltlandi; það veit hver, sem þar hefir farið, hve þungt vestanfallið er þar í sjónum og hve örðug úthafskvikan opt getur verið jafnvel fyrir gufuskip.

Það er auðsjeð á því, sem vér hér að framan höfum tilfært úr ýmsum höfundum, að þeir vita ekkert um Thule annað en það, sem Pyþeas hefir sagt og hefir hver tekið frásögn hans eptir öðrum, langt niður eptir öldum; Taci-

[1]) Líklega voru þó Orkneyjar áður kunnar; Pomponius Mela lýsir þeim þannig (III., 6): »Triginta sunt Orcades angustis inter se ductæ spatiis«. Eusebíus (264 e. Kr.) og Orosíus (415 e. Kr.), segja, að Rómverjar hafi unnið Orkneyjar á dögum Claudíusar keisara.

tus er hinn eini, sem byggir frásögn sína á öðrum grundvelli. Fjölda margir aðrir fornir rithöfundar nefna Thule bæði í óbundinni ræðu og í kvæðum; Thule er hjá þeim ekkert annað en hin norðlægustu endimörk jarðarinnar, eða eitthvað ókunnugt, fjarlægt töfraland, yzt úti í hafsauga. Hér á ekki við að telja upp alla þessa rithöfunda; eg hefi hér að eins sett hinar eldri og merkari frásagnir um Thule, til þess menn geti sjeð, hvað það er, sem lærðir menn eru að deila um, þar sem um Thule er að ræða. Þegar fram líða stundir, verða frásagnirnar um Thule enn þá ruglingslegri. Af hinum seinni fornhöfundum segir *Prokopius* einna mest frá Thule; hann segir að Thule sé tíu sinnum stærri en Bretland og liggi miklu norðar; hann segir og margt skringilegt frá íbúum þar og siðum þeirra; hann segir, að þar búi 13 þjóðir og séu helztar þeirra Skithifinoi og Gauthoi; lýsing hans sýnist helzt eiga við Noreg eða Skandinavíu alla.[1] Prokopius var nafnfrægur sagnaritari á 6. öld og hefir ritað um styrjaldirnar við Vandali, Gotha o. fl.; hann var ættaður frá Cesarea í Palestína.

Hinn fyrsti, sem segir, að Thule sé Ísland, er hinn írski munkur *Dicuilus*, sem ritaði landafræðisbók sína um 825, og hafði hann hjá írskum klerkum fengið vitneskju um stórt eyland í norðri, sem eptir lýsingu hans auðsjáanlega er Ísland. Dicuilus kallar eyju þessa Thule, af því hann hefir haft fyrir sjer frásagnir Solinusar og annara fornra höfunda. Frá því Island byggðist, er það algengt fram eptir öldum, að það er kallað Thule, þó einstöku menn telji Thule annarstaðar, eins og t. d. *Henricus Huntendunensis*, sem segir, að Thule sé yzt af Orkneyjum.[2] Eptir að Ísland byggðist af Norðmönnum,

[1]) De bello Gothico, lib. II., kap. 15.

[2]) Henricus Huntendunensis var fæddur í lok 11. aldar og lifði fram yfir miðja 12. öld; hann telur eyjar kring um Bretland og segir svo: »Habet autem a septentrione, unde oceano infinito patet, Orcades insulas novem, de quarum ultima Thule dictum est«: »tibi serviat ultima Thule«. Monumenta historica Britannica 1848, fol., I, bls. 691.

trúðu Íslendingar sjálfir, að Ísland væri land það, sem fornir höfundar kalla Thule; þess vegna stendur í byrjuninni á Landnámu: »Í aldafarsbók þeirri, er Beda prestr heilagr gerði, er getið eylands þess, er Tíli heitir, ok á bókum er sagt, at liggi VI dægra sigling í norðr frá Bretlandi; þar sagði hann eigi koma dag á vetr, ok eigi nótt á sumur, þá er dagr er sem lengstr. Til þess ætla vitrir menn þat haft, at Ísland sé Tíli kallat, at þat er víða á landinu, er sól skín um nætr, þá er dagr er sem lengstr, en þat er víða um daga, er sól sér eigi, þá er nótt er sem lengst. En Beda prestr andaðist dccxxxv árum eptir holdgan dróttins vors, at því er ritat er, ok meir en hundraði ára fyrr en Ísland byggðist af Noregi«. Höfundurinn að þessum kafla Landnámu hefir líklega ekki þekkt neinn annan höfund, er ritar um Thule, heldur en Beda prest, en Beda prestur tekur orðrétta kafla úr Solinusi og Pliniusi. Hinir seinni grísk-rómversku rithöfundar og elztu landfræðingar miðaldanna, eins og t. d. Dionysios Perigetes, Orosius, Isidorus Hispalensis, Priscianus, Gregorius Turonensis o. fl. taka orðrétt kaflana um Thule úr fornritunum og bæta engu nýju við; þó Thule sé mjög víða nefnd, er þó lítið eða ekkert að græða á því, sem um hana hefir verið ritað á miðöldunum.

Adam frá Bremen, sem var uppi á elleftu öld, talar um Thule og lýsir henni líkt og Solinus, en ber þó Beda prest fyrir frásögninni. Adam þessi þekkti töluvert til Íslands, sem síðar mun verða frásagt, og hann bætir því við: »þessi ey Thule er nú kölluð Ísland«; svo gerir nú hver höfundur fram af öðrum, að kalla Ísland Thule, og er óþarfi að nafngreina þá, enda eru þeir mjög margir. Það er auðséð að lærðir menn hafa fegins hendi gripið Ísland, þegar það var orðið kunnugt, til þess að geta smellt á það Thule-nafninu, sem þeir voru í vandræðum með, og fram eptir öllu eru nú frásagnir hinna fornu höfunda lítið rannsakaðar; fæstum dettur í hug að efast um að Ísland sé Thule. *Arngrímur Jónsson* lærði verður einna fyrstur til að sanna, að lýsingar hinna fornu höf-

unda á Thule eigi ekki við Ísland; í riti sínu »Crymogœa« 1610 segir hann að Thule geti ekki verið Ísland, enda hafi þar engin stöðug byggð verið fyrr en 874. Nokkru seinna reis *Pontanus*, danskur sagnaritari, upp á móti Arngrími, tekur hann í bók sína marga kafla úr fornum höfundum og reynir með því að sanna, að ekkert annað land en Ísland geti verið Thule; leggur hann einkum áherzlu á staðinn hjá Pliniusi, þar sem hann nefnir Nerigon; hann heldr því einnig fram að Ísland muni hafa verið byggt áður en Norðmenn settust hér að 874 og ber fyrir sig bréf og páfabullur eldri, sem nefna Ísland, en þær eru eflaust falsaðar.[2] Þá reis Arngrímr upp aptur öndverður á móti, skoðaði nákvæmlega heimildarit Pontanusar og tætti sundur sannanir hans og færði með miklum lærdómi ljós rök fyrir því, að Thule gæti ekki verið Ísland.[3] Nokkru seinna kom þó fram annar Íslendingur, sem var á máli Pontanusar og ritaði alllangt um þetta efni; það var Þórður Þorláksson, sem seinna varð biskup í Skálholti († 1697); telur hann fyrst upp marga höfunda, sem nefna Ísland og segja að það sé Thule og svo þá sem á móti hafa mælt; því næst heldur hann því sjálfur fastlega fram, að Ísland sé Thule eptir breiddarstigum þeim, sem fornir höfundar nefna, eptir fjarlægðinni frá Bretlandi og eptir dagslengdinni.[4] Seinna hafa enn ýmsir haldið því fram, að Ísland væri Thule og það jafnvel fram á vora daga t. d. Bessel og Burton,[5] en það má

[1]) *I. I. Pontonus:* Rerum Danicarum Historia. Amstelodami 1631, fol., bls. 671, 682—85, 741—55.

[2]) Sbr. Íslenzkt fornbréfasafn I., bls. 14—18.

[3]) *Arngrímur Jónsson:* Specimen Islandiæ historicum et magna ex parte chorographicum. Amstelodami 1643. 4to, bls. 89—171.

[4]) *Theodorus Thorlacius:* Dissertatio chorographico-historica de Islandia. Editio tertia. Wittebergæ 1690. 4to, Thesis I. § 8—18. (1. útg. 1666).

[5]) *W. Bessel:* Pytheas von Massilia. Göttingen 1858. *R. Burton*: Ultima Thule or a Summer in Iceland. London 1875, Vol. I. sbr. *Vivien de St. Martin.* Histoire de la géographie. Paris 1873.

heita fullsannað, að svo er ekki. Karl Müllenhoff heldur, að Thule hafi verið ein af Hjaltlandseyjum og eru ýmsir aðrir á hans máli,[1] aptur á móti ætlar Keyser, Sv. Nilsson og Brenner, að Thule sé Noregr eða Skandínavía;[2] Malte Brun hélt að Thule væri Jótland (Thy), Rudbeck að Thule væri Svíþjóð o. s. frv. Af seinni mönnum hefir Müllenhoff ritað einna mest og bezt um Pyþeas og um þekkingu fornþjóðanna á norðurhluta Európu; ritgjörðir og bækur vísindamanna um þetta mál skipta hundruðum. Þó nú mörg af ritum þessum hafi mjög aukið þekkingu manna á sögu rannsóknanna og landfræðinnar, þá er það þó enn með öllu óvíst, hvaða land það var, sem Pyþeas kallaði Thule, enda má oss Íslendingum standa á sama, úr því, það er ekki hægt að finna fullnægjandi líkur fyrir því að Thule sé sama og Ísland. Aðalfjöldi fornra höfunda kallar það allt Thule, sem er ókunnugt í norðri; seinna héldu Rómverjar að Hjaltland eða einhver af Orkneyjum væri Thule, og á 6. og 7. öld hafa sumir rithöfundar sett þetta nafn á Noreg eða Skandínavíu. Líklega geta menn aldrei ráðið gátuna um ferðir Pyþeasar til Thule, af því frumritin eru glötuð og ritbrotin, sem til eru hjá öðrum höfundum, eru eflaust umsnúin og aflöguð.

2. Fornar sagnir um Ísland áður en það fannst.

Hjá ýmsum miðaldahöfundum er getið um Ísland og það sett í samband við viðburði, er gerzt hafa löngu áður en landið fannst; sést það berlega, að slíkt eru skröksagnir eða ýkjur seinni manna, og sanna þær alls ekki

[1]) *K. Müllenhoff:* Deutsche Altertumskunde. Berlin 1870, I. *Ziegler:* Reise des Pytheas. Dresden 1861.

[2]) *Keyser:* Norges Historie. Kristiania 1866, I., bls. 33. *S. Nilsson:* Skandinaviska Nordens Urinvånare. 2. Upl., II. Bronce-alderen. Stockholm 1862—64. *Oscar Brenner:* Nord- und Mittel-evropa in den Schriften der Alten. München 1877. bls. 29—34, 91—101. *G. M. Redslob:* Thule. Leipzig 1855.

neitt samband við landið á þeim tíma, sem tilfærður er. Arthúr konungr, höfðingi Sílúra á Bretlandi, er nafnfræg hetja í gömlum riddarasögum og rímum; þó hafa margir efazt um, hvort hann hefir nokkurn tíma verið til; hann á að hafa dáið úr sárum árið 542 e. Kr. Í gömlum enskum bókum er opt talað um orrustur hans og sigurvinninga; þar er sagt að hann hafi lagt undir sig Norðurlönd og eyjar margar, og er þar talið Ísland og Grænland. Galfried af Monmouth segir fyrstur nokkuð til muna um Arthúr konung og samkvæmar ritum hans eru frásagnirnar í Bretasögum. Þegar Arthúr konungr hafði barið á Söxum og lagt undir sig England og Skotland, er mælt hann hafi farið herferð til Írlands, og síðan lagt undir sig Orkneyjar og Hjaltland og Suðureyjar, og síðan Danmörk, Noreg, Færeyjar og Gotland, og lagði svo skatt á öll þessi lönd. Síðan lagði Arthúr undir sig Frakkland, og líkaði Rómverjum það stórilla og sögðu honum stríð á hendur; bauð hann út miklu liði og voru með honum margir kappar og konungar úr skattlöndum hans; meðal þeirra er talinn »Malvasíus Tíle-konungr (þat heitir nú Ísland)«. Einn af konungum þeim, sem komu á eptir Arthúr, Malgó að nafni, »lagði undir sig allt Bretland ok Skotland, Írland, Ísland, Orkneyjar, Danmörk ok Gotland, ok voru þessi lönd öll honum skattgild, en karlmenn þýddust hann en eigi konur ok því varð guð honum reiðr«.[1] Það sér hver maður, að frásagnir þessar eru eintómar ýkjur, tilbúnar löngu eptir þann tíma, sem um er rætt, og verður því ekkert á þeim byggt. Þess er og getið í gömlum bókum, að Kentigern biskup í Glasgow, sem var uppi á 6. öld, hafi sent kristniboða til Orkneyja, Noregs og Íslands; en þetta er jafn ótrúlegt eins og fleira, sem sagt er um þenna biskup. Sögurnar um Sunnifu hina helgu, að hún hafi farið frá Íslandi til Noregs til

---

[1]) Bretasögur í Annaler for nordisk Oldkyndighed 1849. bls. 94, 104, 126.

þess að boða þar kristni á 4. öld, hafa einnig við jafnlitið að styðjast.[1]

Í fjölda mörgum fornkvæðum og rímum er getið um Ísland og Íslendinga, án þess að nokkur fótur sé fyrir því, og eru slíkt ekki annað en skáldaykjur, enda tóku rímnaskáldin fram á vora daga það ekki nærri sér, þó landaskipunin væri eigi sem réttust. Í »Rosmers«-kvæði er t. d. sagt frá því, að Íslands konungur byggir skip; Rosmer stígur í haf ok lætur alla konungsmenn sökkva til botns og drukkna nema Alvar konungsson; hann kemst af og í hús risans til Hellelille. Hann er þar í 8 ár; þá er Hellelille með barni hans.[2] Í öðru kvæði er sagt frá því að Burmand risi fréttir, að Íslands konungr eigi fagra dóttur og biður hennar sér til handa og vill hafa hálft ríkið í heimanmund; Gloríant dóttir konungs er lofuð Karli keisara og vill ekki þýðast risann og biður Olgeir danska að hjálpa sér; hann fer á móti Burmand risa og leggur hann að velli.[3] Í færeysku fornkvæði er Friðfróði látinn sigla til Íslands, og þorir þá Íslands konungur ekki annað en bjóða honum skatt til friðar sér o. s. frv. Margs konar aðrar ýkjur um Ísland má finna hér og hvar í gömlum útlendum riddarasögum, rímum og kvæðum, og yrði hér oflangt að eltast við slíkt; þó Ísland sé sumstaðar í þess konar sögum sett í samband við viðburði, sem gerðust löngu áður en landið fannst, þá er það þó þýðingarlaust; því kvæðin og sögurnar eru löngu seinna tilorðnar.

Nokkur ágreiningur um fund Íslands hefir fyrrum orðið meðal fræðimanna út úr nokkrum gömlum páfabréfum. Þegar erkibiskupsstóll var stofnaður í Hamborg 835, þá er Ísland nefnt í páfabréfinu og hafa sumir af

---

[1]) *K. Maurer:* Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthume. München 1855. I, bls. 8—9.

[2]) *Svend Grundtvig:* Danmarks gamle Folkeviser. II, bls. 72—88.

[3]) S. st. I, bls. 391—96. Þar er víðar getið um Ísland, t. d. I. bls. 160, 369, 380, o. s. frv.

því viljað ráða, að Island hafi verið albyggt og kristið, áður en Norðmenn námu þar land; en hér liggur í augum uppi, að eitthvað hlýtur að vera ranghermt, því landið er nefnt því nafni, er það síðar fékk (Ísland); það er því víst engum efa bundið, að nöfnunum Ísland og Grænland hefir síðar verið skotið inn í páfabréfið, og öll líkindi til, að Brima-biskupar hafi gert það, eptir að Ísland varð kristið, til þess að geta talið þetta land sem önnur norræn lönd undir biskupsstólinn. Halda sumir Aðalbert erkibiskup (1043—1072), er vígði Ísleif Gissurarson til biskups, hafi skotið nöfnunum inn í bréfið og ef til vill í 4 önnur brjef, sem seinna voru útgefin. Seinna spunnust ýmsar sagnir út af þessu, og í munkaritum og kvæðum er Anskar hinum helga talið það til gildis, að hann hafi kristnað öll Norðurlönd og þar með líka Ísland og Grænland.[1] Pontanus studdist við þessi páfabréf í ritdeilu sinni móti Arngrími lærða, en Arngrímur áleit, að bréfin mundu vera fölsuð, og á sama máli hafa flestir hinir merkari fræðimenn verið, t. d. K. Maurer, Finnur biskup Jónsson[2] og Jón Sigurðsson. Sumir hafa haldið, að nöfnin í frumritinu hafi mislesizt og ritararnir hafi aflagað önnur nöfn og gert úr þeim Ísland og Grænland.[3] Hinn alkunni stjórnmálagarpur Gladstone hefir allmikið fengizt við fornfræði og í ritum um Homer hefir hann komizt að þeirri skoplegu niðurstöðu, að Ísland sé eyjan Ogygia, þar sem Oddyssevs dvaldi hjá Kalypso.[4]

---

1) Íslenzkt fornbréfasafn I, bls. 1—44. *R. Burton:* Ultima Thule I, bls. 79—87.

2) Historia ecclesiastica Islandiæ I, bls. 219—20. *K, Maurer:* Bekehrung etc. I, bls. 23—24.

3) *I. R. Forster:* Geschichte der Entdeckungen und Schifffahrten im Norden. Frankfurt an der Oder 1784, bls. 109—110.

4) Sbr. *Ólafur Davíðsson:* Ísland og Íslendingar. Tímarit bókmf. 1887, bls. 107.

3. Írar finna Ísland.

Eins og kunnugt er, voru hér Írar þegar Norðmenn komu fyrst til landsins. Ari fróði segir í Íslendingabók[1] »þá voro her menn cristnir, þeir es Norþmenn calla Papa, en þeir fóro síþan á braut, af því at þeir vildo eigi vesa her viþ heiþna menn, oc léto eptir bæcr irscar oc bjöllor oc bagla; af því mátti scilja, at þeir voru menn írsceir«. Landnáma bætir við um bjöllurnar og baglana,[2] »þat fanst í Papey austr ok í Papýli,[3] er ok þess getít í bókum enskum, at í þann tíma var farit milli landanna«. Síðar segir um Kirkjubæ á Síðu (Ldn. IV. 11). »Þar höfðu áðr setit Papar, oc eigi máttu þar heiðnir menn búa«. Írar þeir er hinir fyrstu landnámsmenn kölluðu Papa, hafa eflaust verið klerkar eða munkar frá Írlandi, er höfðu leitað í einveru norður í höfum. Það sést líka á riti Dicuils munks, sem skrifað er 825, að Írar hafa fyrstir fundið Ísland. Dicuilus segir í riti sínu fyrst frá Thule og talar um hvað Solinus hafi sagt um þetta land og bætir því næst við: »Nú eru þrír tigir ára síðan, að klerkar, sem dvalið höfðu á þessari eyju frá því í byrjun febrúarmánaðar til byrjunar ágústmánaðar, sögðu mér, að um sumarsólstöður og um næstu daga undan og eptir þá hyrfi sólin, er hún gengur til viðar einsog bak við dálítinn hól, svo að engin dimma varð um sjálfa þessa stuttu stund, hvað sem menn vilja gjöra t. d. tína lýsnar úr skyrtunni, þá má gjöra það eins og sól væri á lopti; ef þeir hefðu komið upp á há fjöll þar á eynni, mundi sólin líklega aldrei hafa horfið þeim. Mitt

[1]) Íslendingabók, 1. kap. Ísl. sögur I, bls. 4.

[2]) Landnáma, prol., bls. 24. Fornmannasögur I, bls. 233, XI bls. 410. Theodorici Monachi historia de antiquitate regum norwagiensium, cap. III. Monumenta historica Norvegiæ, udgivne ved G. Storm. Kristiania 1880, bls. 8—9.

[3]) Papýli vita menn eigi með vissu, hvar hefir verið, Dr. Kålund heldur, að héraðið Síða hafi borið það nafn (Hist.-topogr. Beskrivelse af Island II, bls. 276 og 314); aðrir halda, að Papýli hafi verið í Suðursveit (Oddsens Landaskipunarfræði II. 1822, bls 304. Safn til sögu Íslands II, bls. 451 og 475).

um þessa stuttu stund er miðnætti á jörðunni miðri, það er því ætlun mín, að sólin sjáist aptur á móti um skemmstan tíma í Thule um vetrarsólstöður eða nokkrum dögum undan og eptir, en þá er miðdegi á miðri jörðunni. Þeim hefir skjátlazt, er skrifað hafa, að sjór væri frosinn kringum eyna og að einlægur dagur án nætur væri frá vorjafndægrum til haustjafndægra og aptur á móti samanhangandi nótt frá haustjafndægrum til vorjafndægra, því klerkar þessir komu þangað sjóleið um þann tíma, þegar mikill kuldi er vanur að vera og dvöldu þar, og voru þá ávallt dagar og nætur á víxl nema um sólstöðurnar, en þegar þeir sigldu þaðan norður á við eina dagleið, hittu þeir frosinn sjó«.[1] Því næst segir Dicuilus frá eyjaklasa, sem liggur tveggja daga sigling fyrir norðan Bretland og eru það líklega Færeyjar. Eyjar þessar eru allar litlar segir hann, og þröng sund á milli, og hafa þar búið í nærri hundrað ár einsetumenn frá Skotlandi, en þeir hafa orðið að flýja fyrir norskum víkingum,[2] segir hann að þar sé ótölulegur grúi af sauðfé og alls konar sjófuglum. Af frásögn Dicuils er það auðséð að einsetumenn írskir hafa fundið Ísland líklega einhvern tíma á 8. öld, úr því Dicuilus hefir talað við klerka, sem þar höfðu verið um árið 795. Á Írlandi og Skotlandi hefir ekki verið friðsamt í þá daga þegar víkingahóparnir austan um haf alltaf voru að gera strandhögg, brenndu borgir og þorp, kirkjur og klaustur, drápu fólkið og rændu fénu; guðhræddir einsetumenn urðu að leita lengra og lengra burtu til þess að geta verið í friði.

Í latnesku riti um sögu Noregs, sem ritað hefir verið

---

[1]) Dicvilus. Liber de mensura orbis terræ. Berolini 1870, bls. 41—43.

[2]) *Hammershaimb* segir, að í fjöllunum við Hvalbö séu margir hellar og gjótur; þar duldust Færeyingar á fyrri tímum fyrir árásum víkinga, og hengdu svart vaðmál fyrir hellismunnana; þar eru líka sagnir um, að frumbyggjar Færeyja hafi dulizt í hellum þessum, þegar Norðmenn námu þar land, og dáið þar út. Antiqvarisk Tidskrift 1846—48, bls. 261.

á Orkneyjum á miðri 13. öld, er þess getið, að þar hafi búið Piktar og Papar, er Norðmenn námu þar land; um Papana segir höfundurinn meðal annars: »Papar voru þeir kallaðir af því þeir klæddust hvítum klæðum eins og klerkar. Þess vegna eru allir klerkar á tevtonska tungu kallaðir Papar. Ennþá heitir ein eyja Papey eptir þeim«.[1] Allmörg örnefni á Orkneyjum og Hjaltlandseyjum benda á Papana. Í Orkneyjum eru tvær Papeyjar, Papey meiri og Papey minni (Papa-Westray og Papa Stronsay) og á tveim stöðum heitir þar Papýli, á Hrossey (Mainland) og á Rögnvaldsey (South Ronaldsay). Við Hjaltland eru líka tvær Papeyjar, Stóra Papey (Papa Stour) og Litla Papey (Papa Little) o. s. frv.[2] Af þessu sézt, að klerkar frá Írlandi mjög snemma hafa sest að á eyjum þessum og má svo rekja feril þeirra um Suðureyjar, Orkneyjar, Hjaltland, Færeyjar og alla leið til Íslands. Hinir fyrstu íbúar, sem menn hafa sögur af á Orkneyjum, voru Piktar, og tóku þeir snemma við kristni, sagt er að Cormac hafi boðað þar kristni á 5. öld. Piktar héldu Orkneyjum fram á níundu öld,[3] en þá urðu bæði lærðir og leikir að stökkva úr landi fyrir ofríki hinna norrænu víkinga. Munkaflokkar frá Írlandi settust víða að á eyjum og útskerjum við strendur Skotlands á 8. og 9. öld, og finnast mjög víða merki eptir þá;[4] þar sem byggð var boðuðu þeir kristni, og

---

[1]) Breve Cronicon Norvegiæ. Symbolæ ad historiam antiquiorem rerum Norvegicarum. Ed. P. A. Munch. Christiania, 1850, bls. 6 og 38.

[2]) *P. A. Munch*: Geografiske Oplysninger om Orknöerne (Annaler for nordisk Oldkyndighed 1852, bls. 54-58).

[3]) *Nennius*: Historia Britonum, cap. 5. (Monumenta historica Britannica 1848 I, bls. 56). Nennius segir, að Piktar hafi lagt undir sig Orkneyjar í fyrndinni og búi þar enn. Nennius lifði fram yfir miðja 9. öld.

[4]) Á Orkneyjum eru mörg merki um hina eldri kristni og klerka þessa, sbr. *Joseph Anderson*: Introduction to The Orkneyinga Saga. Edinburgh 1873, bls. 11-21. Þar hafa meðal annars fundizt sjerstaklega lagaðar bjöllur, eins og þær, sem voru notaðar í hinni elztu kristni; eru þær líklega eptir Papana og ef til vill líkar bjöllum þeim

seinna settust þeir að á eyðieyjum og lifðu einsetumannalífi, fjarri róstum og ofríki víkinganna, sem þá fóru að koma í stórhópum að austan, einkum eptir það, að Haraldur hárfagri fór að brjóta undir sig Noreg. Hinir fornu Keltar á Írlandi og Skotlandi voru yfir höfuð að tala mjög gefnir fyrir sjóferðir og allt af á sífelldu flakki; það eru jafnvel nokkrar líkur til þess, að þeir hafi fundið Vesturheim fyrr en allir aðrir Norðurálfumenn, þó það sé með öllu ósannað enn.[1]

sem fornmenn fundu hjer á landi. Mynd af þess konar bjöllu er hjá Anderson á s. st., bls. 14. Þessir elztu keltnesku klerkar og einsetumenn hafa snemma verið kallaðir Culdees (guðsmenn) af keltnesku orðunum cule = socius, de = dei; var nafn það brúkað um keltneska munka, hvort þeir voru í klaustrum eða einsetumenn. *Worsaae* talar um menjar eptir Pikta á Orkneyjum og Hjaltlandseyjum; þar eru kastalarústir (pictish towers) o. m. fl. Minder om de danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland, bls. 280.

[1]) Í Vita S. Galli II, 47 (Pertz: Monum. German. historica II, bls. 30) er sagt um þessa flakkaranáttúru Kelta frá Skotlandi og Írlandi: »Nuper quoque de natione Scotorum, quibus consuetudo peregrinandi iam paene in naturam conversa est, quidam advenientes« o. s. frv., sbr. *Alexander v. Humboldt*: Kritische Untersuchungen über die historische Entwickelung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt. Berlin 1852. III, bls. 197.

II. Hugmyndir manna um Ísland fyrir siðaskiptin.

4. Ferðir Norðmanna til Íslands og landnám þeirra.

Það er ekki gott að segja með vissu, hver fyrstur fann Ísland af norrænum mönnum, og eru deildar sagnir um það, hvor þeirra Naddaðs eða Garðars hafi fyrr komið til landsins; handritin af Landnámu greinir á í þessu efni. Um Naddað[1] segir svo

í Landnámu Sturlu Þórðarsonar:

Svá er sagt, at menn skyldu fara ór Noregi til Færeyja; nefna sumir til Naddoð víking; en þá rak vestr í haf, ok fundu þar land mikit; þeir gengu upp í Austfjörðum á fjall eitt hátt, ok sást um víða, ef þeir sæi reyki eða nökkur líkindi til þess at landit væri bygt; ok sá þeir þat ekki. Þeir fóru aptr um haustit til Færeyja;

í Haukskók:

Naddoddr hét maðr, bróðir Exna-Þóris, mágr Ölvis barna-karls; hann var víkingr mikill. Af því staðfestist hann í Færeyjum, at hann átti hvergi annarstaðar vel fritt. Hann fór or Noregi ok vildi til eyjanna, ok varð sæhafi til Garðarshólms, ok kom í Reyðarfjörð á Austfjörðum, ok gengu þeir þar á hin hæstu fjöll, at vita, ef

[1]) Réttast mun vera, að skrifa Naddaðr eða Naddoðr, en ekki Naddoddur, eins og optast er gert, sbr. grein eptir Jón rektor Þorkelsson í Baldri I., bls. 6.

ok er þeir sigldu af landinu, féll snær mikill á fjöll, ok fyrir þat kölluðu þeir landit Snæland. Þeir lofuðu mjök landit. Þar heitir nú Reyðarfjall á Austfjörðum, er þeir höfðu at komit. Svá sagði Sæmundr prestr enn fróði.

þeir sæi nokkorar manna vistir eða reyki, ok sá þeir ekki tíðinda. En er þeir sigldu frá landinu, féll snjór mikill; af því kallaði hann Snæland.

Um Garðar segir svo

í Sturlubók:

Maðr hét Garðarr Svavarsson, sænskr at ætt; hann fór at leita Snælands at tilvísan móður sinnar framsýnnar; hann kom at landi fyrir austan Horn it eystra; þar var þá höfn. Garðarr sigldi umhverfis landit, ok vissi at þat var eyland. Hann var um vetr norðr í Húsavík á Skjálfanda ok gjörði þar hús. Um várit, er hann var búinn til hafs, sleit frá honum mann á báti, er hét Náttfari, ok þræl ok ambátt. Hann bygði þar síðan er heitir Náttfaravík. Garðarr fór þá til Noregs, ok lofaði mjök landit. Hann var faðir Una, föður Hróars Tungugoða. Eptir þat var landit kallat Garðarshólmr,

í Hauksbók:

Garðarr hét maðr, sun Svavars hins svænska. Hann átti jarðir í Sjólandi, en var fœddr í Svíaríki. Hann fór til Suðreyja at heimta föðurarf konu sinnar. En er hann sigldi í gegnum Pettlandsfjörð, þá sleit hann undan veðr, ok rak hann vestr í haf. Hann kom at landi fyrir austan Horn; þar var höfn. Garðarr sigldi umhverfis landit, ok vissi at þat var eyland. Hann kom á fjörð þann, er hann kallaði Skjálfanda. Þar skutu þeir báti ok gekk á Náttfari ok þræll hans. Þá slitnaði festin, ok kom hann í Náttfaravík fyrir utan Skuggabjörg. En Garðarr kom öðru megin fjarðarins ok var þar

ok var þá skógr milli fjalls ok fjöru.

um vetrinn. Því kallaði hann þar Húsavík. Náttfari var eptir með þræl sinn ok ambátt; því heitir þar Náttfaravík. Garðarr sigldi austr aptr, ok lofaði mjök landit, ok kallaði Garðarshólm.[1]

Í Hauksbók stendur frásögnin um Garðar á undan kaflanum um Naddað. Seinna í Landnámu (IV. 4) er getið um Una Garðarsson; hann fór til Íslands með ráði Haralds konungs hárfagra og ætlaði að leggja undir sig landið; þar er hann nefndur »Uni, son Garðars, er fyrst fann Ísland,« og sýnist það benda til þess, að Garðar hafi fyrr komið til Íslands en Naddaðr; Sturla telur Sæmund fróða heimildarmann fyrir því, að Naddaðr hafi komið hér fyrstur, en Hauksbók getur engrar heimildar, og því hafa fleiri lagt meiri trúnað á orð Sturlu Þórðarsonar.

Það sýnist þó vera undarlegt, hvers vegna Haukur hefir vikið frá frásögu Sturlu lögmanns að orsakalausu, úr því hann hafði fyrir sér Sturlubók, eptir því, sem hann sjálfur segir: »Þessa bók ritaða ek Haukr Ellinzsun eptir þeirri bók, sem ritað hafði herra Sturla lögmaðr Þórðarson, hinn fróðasti maðr, ok eptir þeirri bók annari, er ritað hafði Styrmir hinn fróði, ok hafða ek þat or hverri er framar greindi, en mikill þorri var þat er þær sögdu eins báðar.» (Ldn. V. cap. 15.). I tveim gömlum latneskum ritum um sögu Noregs er getið um fund Íslands, er annað þeirra eptir Þjóðrek munk og ritað um miðja 12. öld, hins hefir áður verið getið, og heitir það »Breve Cronicon Norvegiæ», og er ritað á 15. öld; í hvorugu þessu riti er getið um Naddað víking, en á báðum stöð-

[1]) Landnáma I. cap. 1. Íslendingasögur I. 1843, bls. 22-28. Sbr. Fornmannasögur I., bls. 234-35, XI., bls. 411-412.

um er Garðar talinn hafa fyrstur fundið Ísland.[1] Í Njálu er getið um Una hinn danska í ættartölu; þar segir svo: «Arnguðr hét systir Gunnars, hana átti Hróarr Tungugoði, son Una hins úborna Garðarssonar, sá fann Ísland»; seinna er getið «Þorgerðar Mársdóttur, Runólfssonar, Naddaðarsonar hins Færeyska,»,[2] en ekki nefnt á nafn, að Naddaður hafi fyrstur fundið Ísland. Frásögnin um Garðar sýnist vera miklu eðlilegri í Hauksbók en Sturlubók, því það er sennilegra, að hann hafi farið til Suðureyja að heimta föðurarf konu sinnar, og svo hrakizt óviðbúinn norður í höf, heldur en að hann hafi farið að leita Snælands eptir fyrirsögn móður sinnar framsýnnar. Finnur Magnússon er á þeirri skoðun, að Garðar hafi fyrstur fundið Ísland, og eins Konráð Maurer.[3] Þó nú margt sýnist mæla með því, að Garðar hafi fyrstur fundið Ísland, þá er þó ómögulegt með fullri vissu að segja, hvað rétt er í þessu efni; sögurnar um hinar fyrstu sjóferðir hér í norðurhöfum eru svo óglöggar.

Eins og kunnugt er kemur Flóki Vilgerðarson næstur til sögunnar; hann fór frá Hjaltlandi til þess að leita að Garðarshólma; með honum voru á skipi bændur tveir, Þórólfur og Herjólfur, Faxi suðureyskur maður og hrafnar þrír, þá lét hann lausa í hafi; hinn fyrsti fló aptur um stafn til sama lands, annar í lopt upp og svo aptur til skips, en hinn þriðji fram um stafn í þá átt, er þeir fundu landið. Flóki kom að Austfjörðum eins og þeir Garðarr og Naddaður, og sigldi svo suður fyrir land; þegar Faxi sá mynnið á Flóanum milli Reykjaness og Snæfellsness, hélt hann að þar væri árós, og var fjörðurinn síðan kallaður Faxaós; sigldu þeir Flóki síðan norður með og inn á Breiðafjörð, og svo í Vatnsfjörð á Barðaströnd, rétt fyr-

[1]) Theodorici monachi historia de antiquitate regum Norwagiensium. cap. III. Monumenta Historica Norvegiæ. Udg. ved G. Storm. Kristiania 1880, bls. 9. Breve Cronicon Norvegiæ, bls. 7.

[2]) Njála c. 19 og 47.

[3]) Grönlands historiske Mindesmærker I., bls. 89-103. *K. Maurer*: Upphaf allsherjarríkis á Íslandi. 1882, bls. 29,

ir innan Brjánslæk. Þá var fjörðurinn fullur af veiðiskap, og gáðu þeir eigi fyrir veiðum að fá heyanna og dó allt kvikfé þeirra um veturinn; af þessari frásögn er auðséð að Flóki hefir ætlað að nema land og reisa bú, enda gat hann varla valið fallegri stað, því fjörðurinn og dalurinn inn af eru ljómandi fagrir, þar er vatn í miðjum dalnum með silungsveiði, og fellur úr því breið og vatnsmikil á til sævar, en miklir skógar eru þar enn á báða vegu hátt upp eptir hlíðum. Vorið næsta var kalt. Þá gekk Flóki upp á fjall eitt hátt og sá norður yfir fjöllin fjörð fullan af hafísum, því kölluðu þeir landið Ísland, sem það hefir síðan heitið. Ef Flóki hefir gengið upp á fjall þar í nánd sem víðsýni er af, þá hefir hann varla getað farið annað en upp á Hornatær og hefir séð yfir á Arnarfjörð og Suðurfirði, og ef til vill eitthvað á Ísafjarðardjúp; hér hefir þá verið mikið ísaár, því sjaldan rekur hafís inn á þessa firði nema þegar aftök eru. Þeir Flóki ætluðu burt um sumarið, en urðu ekki búnir fyrr en litlu fyrir vetur, þeim beit eigi fyrir Reykjanes, og sleit frá þeim bátinn, og var Herjólfur á honum; við það sneru þeir aptur og voru í Borgarfirði um veturinn, og sigldu sumarið eptir til Noregs. Þegar menn spurðu af landinu lét Flóki illa yfir, Herjólfur sagði kost og löst á því, en Þórólfur kvað drjúpa smjör af hverju strái á landi því er þeir hefðu fundið. Það varð þó úr að Flóki bar beinin á Íslandi, hann kom aptur miklu seinna til landsins og »nam Flókadal[1] milli Flókadalsár og Reykjarhóls; hann bjó á Mói«; það er norður í Fljótum í Skagafjarðarsýslu.

Landnám þeirra fóstbræðra Ingólfs og Hjörleifs er öllum kunnugt, og þarf því ekki að fjölyrða um það hér; þeir komu einnig að Austfjörðum er þeir komu fyrst til landsins, voru þar einn vetur og fóru svo aptur til Noregs; þeir komu hingað aptur árið 874, eptir því sem almennt er talið, Ingólfur tók land við Ingólfshöfða og var

[1]) Landnáma III. cap. 11, bls. 200.

þar fyrsta veturinn, en Hjörleifur við Hjörleifshöfða, og þar drápu þrælarnir hann; annan vetur dvaldi Ingólfur við Hjörleifshöfða, hinn þriðja undir Ingólfsfjalli fyrir vestan Ölfusá, en síðan settist hann að í Reykjavík, því þar voru öndvegissúlur hans reknar undir Arnarhóli. Ingólfur »nam land milli Ölfusár ok Hvalfjarðar fyrir utan Brynjudalsá milli ok Öxarár, ok öll nes út.« Eptir þetta komu óðum fleiri austan um haf, og sumir úr Suðureyjum, til þess að setjast að í hinu nýfundna landi.

Hér á ekki við á þessum stað að skýra nákvæmlega frá landnámi Íslands, enda getur hver sem vill lesið um það í Landnámu og safni til sögu Íslands.[1] Smám saman varð landið kunnara íbúum þess eptir því sem það byggðist, og er talið að landið yrði albyggt á árunum 870—930. Að vestan og sunnan varð landið fyrst numið, enda var þar einna hægast aðgöngu; Landnáma segir, að fyrst hafi Austfirðir orðið albyggðir, en þó má færa sönnur á það, að þar var síðar numið en víðasthvar annarstaðar, en samt getur verið fyrir því, að þar hafi fyrst orðið albyggt; á suðurströndinni var landtaka verst, og segir Landnáma, að síðast hafi byggzt milli Hornafjarðar og Reykjaness. »Þar réð veðr ok brim landtöku manna, fyrir hafnleysis sakir ok öræfis.« Hin fyrstu stórmenni, sem komu hér til lands, t. d. Ingólfur, Skallagrímur, Helgi magri, o. fl., tóku undir sig heil héruð, og leið opt lengi þangað til þau voru alsett mannfólki. Menn helguðu sér landið með því að fara eldi um það, og voru í fyrstu engin takmörk sett fyrir því, hvað nema mætti. »Þeim mönnum er síðar komu út þóttu hinir numit hafa of víða land er fyrri komu, en á þat sætti Haraldr konungr þá hinn hárfagri, at engi skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á degi með skipverjum sínum. Menn skyldu elda gjöra þá er sól væri í austri; þar skyldi gjöra aðra reyki, svá at hvár sæi frá öðrum, en þeir eldar er gjörv-

[1]) *Guðbrandur Vigfússon*: Um tímatal í Íslendinga sögum í fornöld. Safn I, bls. 185-502.

ir voru þá er sól var í austri, skyldi brenna til nætr; síðan skyldu þeir ganga til þess er sól væri í vestri, ok gjöra þar aðra elda.«[1] Um konur var svo ákveðið, »at kona skyldi eigi víðara nema land en leiða mætti kvígu tvævetra várlangan dag sólsetra millim, hálfstaðit naut ok haft vel.«[2] Þeir er síðast komu urðu að kaupa sér land eða berjast til landa og vildu sumir gera það þar sem þeir komu að bygðu landi, þó nóg væri ónumið annarsstaðar, eins og t. d. Kráku-Hreiðarr. Mönnum þótti framan af mikið varið í að fara til Íslands yfir svo langt haf og mikið; það er t. d. sagt í Sturlungu, þar sem talað er um Geirmund heljarskinn, að þá var mest orð á »at engi þætti frægðarför meiri en fara til Íslands;«[3] hinir fyrstu landnámsmenn létu og mikið af landkostum, sem sjá má t. d. í Vatnsdælu: »Er mér sagt gott frá landkostum, at þar gangi sjálfala fé um vetr, en fiskr í hverju vatni, skógar miklir, en frjálsir af ágangi konunga ok illræðismanna«.[4] Það var frelsið, sem meginþorri landnámsmanna var að leita að; hér gat hver lifað og látið sem hann vildi, og þurfti eigi að hræðast ójöfnuð Haralds hárfagra eða annara konunga; menn urðu að eins að gæta þess, að fæla ekki landvætti eða styggja þá, er þeir sigldu að landinu, enda var það upphaf heiðinna laga, að menn skyldi ekki hafa höfuðskip í haf, en ef þeir hefði, þá skyldi þeir af taka höfuð áður þeir kæmu í landsýn og sigla eigi að landinu með gapandi höfðum eða gínandi trjónum, svo að landvættir fælist við.[5] Þessi kurteisi við landvættina borgaði sig vel seinna, eptir því sem þjóðsagan segir. Svo stóð á, að íslenzkt skip braut við Danmörku; Danir tóku upp fé allt og kölluðu vágrek; Birgir, bryti Dana konungs, gekkst fyrir þessu verki. Íslendingar reiddust ráni þessu, og var það í lög tekið að yrkja

[1]) Landnáma V. kap. 1, bls. 276.
[2]) Landnáma IV. kap. 10., bls. 264.
[3]) Sturlunga. Oxford-útg. I., bls. 3.
[4]) Vatnsdæla, kap. 10.; sbr. Eyrbyggja, kap. 3.
[5]) Landnáma IV. kap. 7., bls. 258 og 334.

skyldi um Harald Gormsson Dana konung níðvísu fyrir nef hvert á landinu; það eru víst einsdæmi, að slíkt hafi verið í lög tekið. Haraldur Gormsson safnaði þá liði og ætlaði að sigla til Íslands, til þess að hefna níðsins, en ekki varð af leiðangri þessum, og er það víst sönnust sögn um það, að kunnugir menn löttu hann fararinnar, og kváðu, eins og satt var, hafið ófært langskipum, »ok er Haraldr konungr varð þessa var, þá þóttist hann skilja, at þetta var hin mesta ófæra, ok ekki mátti þessu til leiðar koma«.[1] Þjóðsagan segir, að konungr hafi sent fjölkunnugan mann til Íslands, og fór hann í hvalslíki kring um landið. En er hann kom til landsins, þá fór hann vestur fyrir norðan landið; hann sá, að fjöll öll og hólar voru fullir af landvættum, stórum og smáum; en er hann ætlaði að ganga á land í Vopnafirði, þá fór ofan úr dalnum dreki mikill, og með honum ormar margir, pöddur og eðlur, og blésu eitri á hann; varð hann þar að snúa frá, og ætlaði síðan inn á Eyjafjörð, en þar kom á móti honum fugl svo mikill, að vængirnir tóku út fjöllin tveggja vegna, og fylgdu honum fjölda margir aðrir fuglar stórir og smáir; fór hann síðan vestur um land; en á Breiðafirði kom á móti honum griðungur mikill, og óð á sæinn út, og tók að gella ógurlega; fjöldi landvætta fylgdi honum; þaðan fór hann brott og suður fyrir Reykjanes, og ætlaði að ganga upp á Víkarskeiði, en þar kom á móti honum bergrisi og hafði járnstaf í hendi, og bar höfuðið hærra en fjöllin, og margir aðrir jötnar með honum. Síðan fór hann austur með öllu landi, og sá þar ekkert nema sanda og öræfi og brim mikið fyrir utan, sneri hann þá við svobúið heim til Danmerkur og sagði konungi frá ferðum sínum.[2]

Strendur landsins byggðust fyrst, en smátt og smátt færðist byggðin upp eptir landinu upp til dala; öræfi og

[1]) Knytlingasaga kap. 3. Fornmannasögur XI., bls. 181-182. Árið 1288 er þess þó getið, að langskip hafi komið til Íslands. Íslenzkir annálar. Kristiania 1888, bls. 196.

[2]) Heimskringla. Útg. G. Schönings I., bls. 227-29.

afrétti kynntu menn sér litt, og þeirra er sjaldan getið í sögunum; þó hafa til forna verið margar byggðir lengra uppi í landinu en nú eru; hafa sumar síðan eyðzt af harðindum og sumar af manndauða, þegar svartidauði gekk yfir landið, en sumar af jarðeldum, öskufalli og jökulhlaupum. Eg ætla að nefna stuttlega hinar helztu eyðibyggðir uppi í landi, sem eyðzt hafa snemma. Úlfur, son Gríms ens háleyska, nam land milli Hvítár og Suðurjökla og bjó í Geitlandi; þar er nú engin byggð, og hefir hún líklega snemma eyðzt, því í hinum elzta hluta af Reykholtsmáldaga (um 1185) er talið til Reykholtskirkju »geitland meþ scoge«;[1] sagnir eru til um það, að Geitland hafi eyðzt af jarðeldum og hraun runnið yfir bæinn, gamla Reykholt. Bersi goðlaus nam fyrstur Langavatnsdal[2] og síðar varð þar töluverð byggð, en dalurinn hefir verið í eyði síðan í svartadauða eða fyrr, því 1354 á Hítardalur afrjett á Langavatnsdal.[3] Á norðurlandi hafa ýms lönd verið byggð, sem nú eru í eyði; Grenjaður Hrappsson nam t. d. land í Þeigjandadal[4] og þar varð síðan töluverð byggð, sem nú er í eyði.[5] Upp af Kelduhverfi eru margar bæjarrústir fornar, en þar er nú engin byggð. Þá er Króksdalur upp með Skjálfandafljóti; þar hefir áður verið grösugt land og ýmsir bæir, nú er þar allt upp blásið, en merki sjást þar til rústa, og fornmenjar hafa fundizt þar nokkrar.[6] Á austurlandi hafa fjölda margir bæir farið í eyði, á Möðrudalsöræfum, efst á Jökuldal, í Hrafnkelsdal, Laugarvalladal og víðar.[7] Flestar byggðir hafa þó eyðzt á Suðurlandi; upp af Hreppunum hefir til forna verið allmikil byggð, og sjást hér og hvar gamlar bæjarrústir upp eptir heiðunum fyrir austan Hvítá. Þjórsárdalur

---

1) Íslenzkt fornbréfasafn I., bls. 280 og 471.
2) Landnáma, bls. 71-72, 160.
3) Ísl. Fornbréfasafn III., bls. 84.
4) Landnáma, bls. 230.
5) Sbr. Andvari IX. 1883, bls. 22.
6) Andvari XI. 1885, bls. 77-78.
7) Andvari 1883, bls. 43-44. Safn til sögu Íslands II., bls. 454-57.

eyddist af eldgosum og sandfoki, líklega mest af Heklugosum á 14. öld. Þórsmörk fyrir norðan Eyjafjallajökul var byggð á landnámstíð; Ásbjörn Reyrketilsson og Steinfiðr bróðir hans námu þar land fyrir ofan Krossá fyrir austan Fljót. Ásbjörn helgaði landnám sitt Þór og kallaði Þórsmörk,[1] þar er getið ýmsra bæja; sagt er að byggð hafi eyðzt þar á 14. öld, að sumra máli af eldgosum.[2] Auk þess hafa mörg önnur héruð næst sjó eyðzt af eldgosum og jökulhlaupum. Katla hefir eytt Dynskógahverfi, Nautadölum og Lágeyjarhverfi; byggðarlagið Skjaldbreið fyrir suðaustan Síðu segja menn hafi eyðzt á 14. öld, og við hlaupin miklu úr Öræfajökli á 14. öld, eyddist Litlahérað og Ingólfshöfðahverfi.[3]

Óbyggðir á hinu innra hálendi Íslands voru seint kannaðar og lítið er þeirra getið í elztu sögunum, af því þær svo sjaldan snerta viðburði, sem í frásögur eru færðir. Ein hin elzta frásögn um ferðir í öræfum Íslands er sögnin um Gnúpa-Bárð, og er hún nokkuð forneskjuleg. Bárður var líklega einn af þeim fyrstu, er nam land í Þingeyjarþingi; Guðbrandur Vigfússon heldur, að hann hafi verið fæddur um 840, og komið út hingað, þegar hann var hniginn á efra aldur. Bárður nam Bárðardal allan upp frá Kálfborgará og Eyjardalsá og bjó að Lundabrekku; hann markaði þar af veðrum, að landviðri voru betri en hafviðri, og ætlaði af því betri lönd fyrir sunnan heiði; »hann sendi sonu sína suðr um gói; þá fundu þeir góibeitla ok annan gróðr; en annat vár eptir, þá gerði Bárðr kjálka hverju kykvendi, því er gengt var, ok lét hvat draga sitt fóðr ok fjárhlut; hann fór Vonarskarð, þar er síðan heitir Bárðargata; hann nam síðan Fljótshverfi, ok bjó at Gnúpum; þá var hann kallaðr Gnúpa-Bárðr.«[4] Þetta var snemma á landnámstíð líklega fyrir

[1]) Landnáma, bls. 280.

[2]) *Eggert Ólafsson:* Reise igjennem Island II., bls. 765.

[3]) Sbr. *Th. Thoroddsen:* Oversigt over de islandske Vulkaners Historie. Kbh. 1882, bls. 26-27, 38, 47-48 og víðar.

[4]) **Landnáma III. cap. 18., bls. 225-226.**

900. Skarðið milli Tungnafellsjökuls og Vatnajökuls er kallað Vonarskarð. Fram á þessa öld vissi almenningur ekkert um þetta skarð; Pétur Brynjólfsson, sem fór Vatnajökulsveg 1794, og Pétur Pétursson frá Hákonarstöðum, sem fór sömu leið um 1830, sáu báðir í op skarðsins, en héldu að þar væri að eins lægð í jökulinn; Sveinn Pálsson er hinn fyrsti, sem getur þess til, að Tungnafellsjökull, sem hann kallar Blágnýpujökul, sé frálaus og að skarðið muni vera Vonarskarð, er Bárður fór. Björn Gunnlaugsson og Sigurður Gunnarsson fóru fyrstir gegn um skarðið 4. ágúst 1839. Sé nú þetta skarð hið sama Vonarskarð, er Bárður fór, þá hefir hann farið hérumbil beina leið upp með Skjálfandafljóti að austan, svo um Vonarskarð, suður með jökli og niður með Hverfisfljóti; og í Fljótshverfi, þó er það næsta ótrúlegt, að hann hafi getað komizt þessa leið, eptir því sem til hagar á þessu svæði.[1]

Það sést líka á Hrafnkelssögu, að menn hafa snemma hætt sér á öræfi til þess að stytta sér leið. Þegar Sámur á Leikskálum sótti vígsmálið á hendur Hrafnkeli freysgoða, fór hann um norðurendann á Ódáðahrauni; þetta hefir líklega verið um miðja 10. öld. Í Hrafnkelssögu[2] segir svo frá þessari ferð: »Hann fer norðr til brúar ok svá yfir brú, ok þaðan yfir Möðrudalsheiði, ok váru þeir í Möðrudal um nátt; þaðan riðu þeir til Herðibreiðstungu, ok svá fyrir ofan Bláfjöll, ok þaðan í Króksdal, ok svá suðr á Sand, ok koma ofan í Sauðafell ok þaðan á Þingvöll, ok var þá Hrafnkell ekki kominn«. Hrafnkell fór sunnanlands; í sögunni er sagt á öðrum stað, að þessi leið sé ekki almannavegur. Sámur hefir farið austan til um Sprengisand, úr því hann kemur í Sauðafell, því líklega er þetta fell, sem nefnt er, Sauðafell, hjá Köldukvísl. Sprengisandur hefir eflaust verið heldr sjaldfarinn til forna og hvergi er hann nefndur því nafni í sögunum, það eg veit, í Vémundarsögu[3] er Sprengi-

[1]) Andvari XVI., bls. 93-94.

[2]) Sagan af Hrafnkeli Freysgoða. Kmhöfn 1847, bls. 12 og 9.

[3]) Íslenzkar fornsögur II. 1881, bls. 25.

sandur kallaður Sandleið, en í Sturlungu eingöngu Sandur; þar er meðal annars getið um eina ferð Guðmundar góða, að hann fór upp Bárðardal, svo um Króksdal og suður Sand,[1] 1242 reið Þórður kakali »norður yfir Vöðlaheiði, ok svá ina nörðri leið á Sand,[2] og í annað sinn reið hann »norðr um heiði ok upp Bleiksmýrardal, svá suðr um land ok kom niðr at Keldum».[3] Í Njálu er Sprengisandur kallaður Gásasandur.[4]

Í Landnámu eru töluverðar frásagnir um það, hvernig Kjalvegur fannst. Hrosskell hét maður; hann nam Svartárdal allan og bjó að Írarfelli; hann sendi þræl sinn Hrærek upp eptir Mælifellsdal í landaleitun suður á fjöll; hann kom til gils þess, er suður verður frá Mælifellsdal og nú heitir Hræreksgil; þar setti hann niður staf nýbirktan og eptir það hvarf hann heim aptur. Vekell hinn hamrammi bjó að Mælifelli; hann spurði ferð Hræreks; þá fór hann litlu síðar suður á fjöll í landaleitan; hann kom til hauga þeirra, er nú heita Vekelshaugar; hann skaut milli hauganna og hvarf þaðan aptur. En er þetta spurði Eiríkur í Goðdölum, sendi hann þræl sinn suður á fjöll, er hét Raunguður; fór hann í landaleitan og kom suður til Blöndukvísla og fór síðan upp með þeirri á, er fellur fyrir vestan Vínverjadal og vestur á hraunið milli Reykjavalla og Kjalar, og kom þar á mannsspor og skildi, að þau lágu sunnan að; hann hlóð þar vörðu, sem síðan var kölluð Raungaðarvarða; þaðan fór hann aptur og gaf Eiríkur honum frelsi fyrir ferð sína, og þaðan af tókust upp ferðir um fjallið milli Sunnlendinga fjórðungs og Norðlendinga. Nokkru seinna þreyttu þeir Þórir dúfunefur og Örn nokkur, sem var fjölkunnugur landshornamaður, skeið suður um Kjöl og lögðu við hundrað silfurs; Erni gekk miður og undi hann svo illa við félát sitt, að hann vildi eigi lifa lengur og fór

[1]) Sturlunga 1878. I., bls. 243.
[2] og [3]) Sturlunga II., bls. 5; I., bls. 409.
[4]) Njála cap. 148, og 149. Íslendinga sögur III. bls. 848, 853.

upp undir fjallið, er nú heitir Arnarfell, og týndi sér þar sjálfur.[1] Það hlýtur að hafa verið nokkru eptir að ferðir hófust um Kjöl, að Þorgeir hinn hvinverski hafði vetrarsetu á Hvinverjadal með 30 manns; Haraldur konungur hárfagri sendi hann til Íslands, til þess að drepa Ásgrím Öndóttsson; en það tókst þó ekki; Ásgrímur gat með brögðum komizt undan.[2] Það er auðséð á frásögnunum í Landnámu, að ferðir hafa þá verið alltíðar norður yfir Kjöl.[3] Á Sturlungaöld var Kjalvegur opt farinn og það um hávetur, og var það opt mjög örðugt, sem nærri má geta; einkum er þess getið, hve miklar mannraunir þeir urðu að þola á Kjalvegi Oddur Þórarinsson og Þórir tottur; þeir riðu fimmta dag jóla norður á fjall með 30 manna og hrepptu mestu ófærð og illviðri, dóu sumir, en mestallt liðið komst þó í Hvinverjadal og hefir þá líklega verið þar sæluhús. Tíunda dag jóla komust þeir ofan í Svartárdal og voru þá mjög dasaðir og þrekaðir af kulda.[4] Það er sagt um Árna biskup Ólafsson hinn milda († 1430), að hann hafi riðið á dag frá Skálholti á hjarni um vetur norður Kjöl að Hólum í Hjaltadal; var hann um morguninn í Skálholti við óttusöng, en kom til Hóla fyrir aptansöng, þá hringt var til Salve Regina.[5]

Stórisandur var þegar farinn í fornöld; þar fór Þor-

---

[1]) Landnáma III. kap. 6., 7. og 8., bls. 190-191, 194-195.

[2]) Landnáma III. kap. 15., bls. 217-218.

[3]) *Guðbrandur Vigfússon* segir (Safn I., bls. 253-55), að Eiríkur í Goðdölum muni sem aðrir landnámsmenn í Skagafirði hafa komið seint út hingað (910-920), en annarstaðar (Safn I., bls. 258) telur hann, að þeir Öndóttssynir hafi setzt að í Eyjafirði 900-902; þetta getur varla samrýmzt hvað við annað, úr því Eiríkur í Goðdölum var einn af þeim hinum fyrstu, sem lét rannsaka Kjalveg, áður en ferðir hófust þar milli fjórðunga, en Ásgrímur kom út á Eyrum og reið norður Kjöl, sem þá var alfaravegur.

[4]) Sturlunga saga. Oxford 1878. II., bls. 187. Sbr. Sturlunga I., bls. 166, 362, 367, 393, II., bls. 16, 79, 218 og víðar. Grettis saga, Kmh. 1859. kap. 54., bls. 123. Biskupasögur II., bls. 32, o. s. frv.

[5]) **Árbækur Espólíns II., bls. 14.**

björn öngull, þegar hann reið til alþingis eptir víg Grettis.[1] Heiðarnar norður og vestur af Langjökli voru þá mjög vel kunnar og alfaravegur um þær; það hefir, ef til vill, nokkuð aukið þekkingu manna á upplendi Íslands, að sekir skógarmenn eins og t. d. Grettir opt urðu að hafast við í óbyggðum. Margir sekir menn lögðust út til forna og allopt í sögunum er getið um illvirkja og útileguþjófa, er lifðu af sauðaþjófnaði og ránum. Í Vígastýrs sögu er t. d. getið um Fjalla-Teit, sem var að illu einu kenndur, »því hann lá á fjöllum úti og lifði hann því líkara, sem hann væri illdýri, en hann væri maðr. Teiti voru allar leiðir kunnar«. Illar fjárheimtur voru í þá daga kenndar fjallaþjófum.[2] Í Sturlungu er getið um Geir Þóroddson; hann var sonur Þórodds Grettissonar og Þórgerðar lygnu göngukonu; »hann var hinn mesti óaldarmaðr, stuldamaðr ok útileguþjófr; hann var skjótr á fæti, svá at engi hestr tók hann»; hann var síðar hengdur.[3] Eins og aldarhátturinn opt var til forna, var eðlilegt, að margir legðust út, um skemmri og lengri tíma; er opt getið um slíkt í sögunum og hefir það eflaust aukið þekkingu manna um öræfin nokkuð. Um miðjöklana sjálfa er því nær aldrei getið, en þó hafa menn þekkt nokkuð til þeirra; það sést t. d. á frásögninni um Þórisdal í Grettlu; þó er sagan um dalinn auðsjáanlega ýkt og í sama stýl eins og útilegumannasögur frá seinni tímum.

Nú höfum vér stuttlega drepið á hin helztu byggðarlög til fjalla og fjallvegi þá, sem liggja um öræfin, og sést af því glögglega, að alþýða manna hér á landi hefir þegar á 11. og 12. öld haft hér um bil sömu þekkingu á hálendi Íslands eins og menn almennt höfðu fram undir miðja þessa öld. Það var nokkurn veginn nægileg þekking til ferða og fjallleita og meira kærðu menn sig ekki um í þá daga; vísindaleg þekking var eðlilega ekki til

[1]) Grettissaga 1859. kap. 87., bls. 191.
[2]) Íslendinga sögur II., bls. 300, 302, 289.
[3]) Sturlunga I., bls. 45-46, 47.

á þeim tímum; menn færðu ekki í letur neinar lýsingar á landinu eða náttúru þess og gátu staðanna að eins, þegar þeir snertu einhverja sögulega viðburði.

5. Menntun fornmanna, ferðir þeirra og landaþekking.

Áður en vér förum nánar að tala um það, sem ritað hefir verið um Ísland til forna, utanlands og innan, ætlum vér að víkja nokkuð frá aðalefninu og fara nokkrum orðum um menntunina almennt á þeim tímum, og þá sérstaklega um þekkingu manna á þjóðum og löndum; ritin eru samvaxin sínum tíma og geta ekki skilizt án hans, og framsókn til fullkomnari þekkingar er bundin við ótal ytri og innri skilyrði, samgöngur og stjórnarskipun, trúarbrögð og tilbreytingar af ýmsu tagi. Einkum þarf þó mannkynið að vera komið á töluvert þroskastig, áður en þekking á löndum og íbúum þeirra er komin í rétt horf og glögglega fram sett í ritum og ræðum, því þar er margt að athuga og marga villu að varast, einkum framan af, áður en náttúruvísindin fara að skapast og menn hafa fengið glögga hugmynd um það, að náttúra og mannlíf fylgja vissum lögum. Það er því ekki undarlegt, þó landlýsingar til forna séu fremur lélegar og blandaðar hindurvitnum og hjátrú, enda kemur varla nokkurt verulegt vísindasnið á landfræði og mannfræði fyrr en á þessari öld; mega menn því ekki dæma of harðlega það sem fornt er, þó oss sýnist það æði barnalegt og ólíkt því, sem menn mundu rita og hugsa nú á nítjándu öld.

Það voru einkum tveir þjóðflokkar, sem snemma á miðöldunum urðu frömuðir þekkingar og menningar og því nær ósjálfrátt komu hreyfingu á andlegt og líkamlegt líf norðurálfumanna í ýmsum greinum; báðar þessar þjóðir voru hraustar og harðfengar og brutu undir sig lönd og þjóðir með miskunnarlausri harðneskju. Það voru Arabar að sunnan og hinir norrænu víkingar að norðan. Báðar þessar hermannaþjóðir þutu á stuttum tíma yfir mikil landflæmi og fengu meiri þekkingu á löndum og

þjóðum en nokkrir aðrir í þá daga; það gat ekki hjá því farið, að slíkar ferðir og sambland við margar þjóðir hefðu mikil andleg áhrif á jafn gáfaða menn, þegar þeir spektust og tóku til friðsamlegra starfa. Arabar höfðu fjarska mikil áhrif á vísindin, enda voru þeir betur settir, því braut þeirra lá yfir öll hin miklu menntalönd fornaldarinnar; það varð þeirra hlutverk að kenna Európu að meta vísindi fornaldarinnar og að leggja hinn fyrsta grundvöll í verklegum fræðum, náttúruvísindum og stærðfræði. Norðurlandabúar sköruðu fram úr öllum öðrum í siglingum og sjómennsku; þeir urðu kennarar í þessari grein og forfeður hinna miklu farþjóða, er nú ráða mestu í heiminum; vísindin gátu ekki orðið jafn margbrotin hér nyrðra, af því enginn grundvöllur var á að byggja, en þó spruttu hér upp í norðrinu þau sögurit, sem bera langt af öllum sams konar ritum í þá daga, í öðrum löndum Norðurálfunnar.

Bæði Arabar og Norðmenn þekktu fleiri lönd en flestar aðrar þjóðir er þá voru uppi. Arabar þekktu mikinn hluta Asíu og Afríku; upplöndin í báðum þessum álfum þekktu þeir svo vel, að menn hafa fyrst á þessari öld fengið betri þekkingu á þeim héruðum. Norðmenn þekktu allar vesturstrandir Európu, Eystrasalt og Miðjarðarhaf; þeir herjuðu allt austur í Miðjarðarhafs botna, stofnsettu ríki á Írlandi, Skotlandi, Englandi, Frakklandi, Ítalíu og Rússlandi; þeir sigldu norður fyrir Noreg austur í Hvítahaf, fundu Færeyjar og Ísland, og svo fundu Íslendingar Grænland, Helluland og Vínland, sigldu norður á Svalbarð í Hafsbotnum norðan til á austurströndu Grænlands, fóru norður á Króksfjarðarheiði vestan við Grænland, norður í Smithssundi o. s. frv. Sýna allar þessar ferðir, hve ótrúlegt þol og dugnaður hefir búið í þessum sæförum; þeir létu ekkert á sig fá, en brutust fram gegnum ísa og klungur með illan útbúnað á smáum skipum. Landaþekking hinna fornu Íslendinga hefir því auðsjáanlega náð yfir mikið svæði, þó tiltölulega lítið

sé fært í letur um ferðir þeirra og rannsóknir; frásagnirnar um löndin eru á við og dreif innan um söguritin.

Þegar landnámsmenn voru setztir að á Íslandi, var ekkert eðlilegra, en að þeir minntust á þrekvirki sín og forfeðranna, og héldu minningu afreksmannanna á lopti í kvæðum og sögum; þegar þeir lærðu að rita, settu þeir frásagnirnar í letur. Kringumstæðurnar voru framan af, eptir að kristni var lögtekin, mjög hentugar til ritstarfa; samgöngur voru tíðar; margir heldri menn voru sífellt á ferðum hér og hvar um Norðurálfuna; þá var friður og spekt í landinu á stjórnarárum hinna fyrstu biskupa og næðið nóg á vetrum til ritstarfa, því lítið glapti fyrir. Rómverska menntunin, sem hingað fluttist, varð hér áhrifameiri en nokkurstaðar annarstaðar á Norðurlöndum, og voru sérstakar ástæður til þess. Meginþorri klerkalýðsins erlendis var annaðhvort útlendur, eða runninn upp af lægri stéttum; hann tók lítinn þátt í verklegum störfum þjóðanna, og því síður í stjórnarathöfnum, löggjöf og landsmálum; klerkastéttin teygði ræturnar til Rómaborgar, og reyndi að svæla undir sig yfirráð yfir lýðum og löndum; kirkjan skipti sér ekkert af þjóðlegum málum nema til eigin hagsmuna; hún var andstæð og fjandsamleg öllu því, sem minnti á forna frægð, og innlendar sögur og kappakvæði voru syndsamleg; endurminning um fornan átrúnað, hernað og vígaferli, varð að upprætast, svo kirkjan gæti risið hrein og fáguð á nýjum og endurbættum grundvelli. Hér á Íslandi var allt öðru máli að gegna framan af; kristnin hafði alls ekki fest neinar verulegar rætur í landinu, áður en hún var lögtekin; menn tóku hinn nýja sið eingöngu af pólitiskum ástæðum, til þess ekki yrði óöld og illdeilur í landinu; þeir höfðingjar, sem verið höfðu mestir framkvæmdamenn í stjórn landsins, tóku sjálfir að sér kirkjustjórnina, lærðu latínu, rit, söng, grammatík og aðrar klerkamenntir, fóru í prestsskrúða og sungu messur, eins og ekkert hefði í skorizt; goðarnir urðu að prestum, og hofin að kirkjum. Í Kristnisögu stendur t. d., þar sem talað

er um kirkjustjórn Gissurar biskups: »þá voru flestir virðingamenn lærðir ok vígðir til presta, þó at höfðingjar væri«.[1] Af þessu leiddi, að mestu skörungar þjóðarinnar og framkvæmdamenn, urðu lærðir og leiknir í þeim menntum, sem klerkar þá tíðkuðu; þeir fyrirlitu ekki þá þjóð og það land, sem þeir voru í; þvert á móti, þeir voru nátengdir hinum innstu taugum þjóðlífsins, og því var það eðlilegt, að þeir notuðu hæfilegleika sína og menntun, til þess að víðfrægja ættir sínar og telja upp hreystiverk forfeðranna, sem voru eptirkomendunum til heiðurs og sóma; þó þeir kynnu latínu, þá fyrirlitu þeir ekki móðurmálið, en rituðu sína eigin tungu og voru í því fremri öllum öðrum kristnum þjóðum í Európu. Hinir fyrstu biskupar voru hinir mestu ágætismenn, og studluðu að því, sem gat orðið landinu til góðs, en þetta breyttist því miður seinna, þegar kúgunarandi páfakirkjunnar var runninn hingað og búinn að festa rætur.

Það lagði hinn fyrsta grundvöll til gullaldarinnar í íslenzkum bókmenntum, að göfugustu ok mestu framkvæmdamenn landsins voru lærðir, en að fræðalystin jókst og hélzt, var mjög mikið að þakka hinu fjöruga ferðalífi. Ferðalöngunin var þjóðinni innrætt síðan á víkingaöldinni; enginn þótti sá maður með mönnum, sem ekki hafði í ungdæmi sínu verið í förum, heimsótt konunga og stórmenni og barizt í útlöndum sér til fjár og frama. Framan af áttu margir Íslendingar hafskip og stýrðu þeim sjálfir. Þegar t. d. Þangbrandur kom frá Íslandi og sagði Ólafi konungi Tryggvasyni frá árangrinum af Íslandsferðinni, þá varð konungur svo reiður, að hann lét taka íslenzka menn í Niðarósi höndum og hótaði þeim drápi og meiðslum, en lét ræna suma; þá er sagt, að þar hafi verið margir íslenzkir höfðingjasynir og stýrði hver sínu skipi.[2] Opt er getið um fjölda Íslendinga í Niðarósi; á dögum Magnúsar berfætta voru eitt sinn 300 Íslendingar

[1]) Biskupasögur I., bls. 29

[2]) Fornmannasögur II., bls. 206.

staddir í Niðarósi, enda voru Íslendingar fram eptir öllu með annan fótinn í Noregi, eins og sést í hverri sögu; þar áttu þeir ættingja og vini og stóðu í nánu sambandi við þá; margir voru af stórum ættum og jafnvel skyldir og tengdir konungum; Gissur hvíti og Ólafur Tryggvason voru t. d. þremenningar, og í þann tíma voru margir aðrir frændur Ólafs konungs á Íslandi;[1] móðir Jóns Loptssonar var Þóra dóttir Magnúsar konungs berfætts, og því var Páli Jónssyni svo mætavel tekið í Noregi, er hann kom þar til vígslu; »allir virðu hann mikils, sem von var at, ok hans frændr voru allir, þeir er göfgastir voru í landinu«.[2] Margir höfðingjar norskir voru góðir við Íslendinga; það er t. d. sagt um Gregorius Dagsson: »þat var almæli, at hann væri höfuð lendra manna í Noregi, í þeirra manna minnum, er þá voru uppi, ok verit bezt við Íslendinga, síðan Eysteinn konungr Magnússon andaðist«.[3] Miklu seinna (1407) er sagt um Erlend Filippusson, er þá var einna mestur höfðingi af bændum í Noregi, að »hann trúði betr Íslendingum en öðrum norrænum mönnum og hafði þá jafnan í þjónustu sinni«.[4] Svo mætti telja fleiri dæmi þessu lík. Í Niðarósi var stöðug Íslendingabyggð og sumir áttu þar eignir. Opt var þó Íslendingum örðugur fjárhagurinn erlendis, jafnvel þó tignir væru og ættstórir; skotsilfur hefir jafnan verið lítið á Íslandi og ekki var allt af hægt að gjöra sér peninga úr vaðmálum og öðrum íslenzkum varningi.[5] Þegar Sturla Þórðarson fór utan 1263, hafði hann »nær ekki fé«.[6] Þorgils skarði var ekki peningaríkur í Noregi og var illt til fjár;[7] sama er

[1]) Fornmannasögur II., bls. 62.

[2]) Biskupasögur I., bls. 130.

[3]) Fornmannasögur VII., bls. 273.

[4]) Lögmannsannáll. Isl. ann. 1888, bls. 289.

[5]) 1282 biður Martinus páfi IV. Jón erkibiskup að koma tíundum af Íslandi, Færeyjum og Grænlandi í peninga, því nautshúðir, selskinn, rostungstennur og hvalseymi sé ekki hentugur gjaldeyrir fyrir páfastólinn. Dipl. island. II., bls. 235-37.

[6]) Sturlunga II., bls. 269, 270.

[7]) Sturlunga II., bls. 110-111.

sagt um Gissur Þorvaldsson,[1] og Þórður kakali var eitt sinn orðinn svo penningalaus, að hann varð að selja allt er laust var og að endingu »setti hann út hinn eina grip sem hann átti, þann er fé tók; þat var skarlatsskikkja fóðruð hvítum skinnum«; Þórður var nú reyndar ekki mikill reglumaður, en sat optast á skytningi á kvöldin og barðist við drykkjunauta sína með hornum og skriðljósum.[2] Árni biskup Þorláksson komst líka í fjárklípu í Noregi, eptir því sem ráða má af sögu hans. »Herra Jörundr erkibiskup bauð þá Árna biskupi blíðlega á sinn kost; er hann þann vetr með honum ok fram á sumar, til þess er honum komu penningar«.[3]

Þó nú Íslendingar væri upprunnir frá Noregi og ætti þar svo marga vini og venslamenn, þá skoðuðu þeir sig samt sem sérstaka þjóð og hjálpuðu hver öðrum, af því þeir voru samlandar; þessa eru nokkur dæmi í sögunum, eins og t. d. er Gísl Íslendingur vá Gjafvald, hirðmann Magnúsar konungs Ólafssonar, en Íslendingar hjálpuðu honum allir, þeir er þar voru, hjuggu hann úr fjötrum, og skeyttu eigi um reiði konungs.[4] Það ber og við að Íslendingum þykir minnkun að því, að láta útlendinga sjá, að þeir eigist illt við erlendis, eins og sjá má t. d. í Eyrbyggju, þar sem Þorleifur kimbi segir við Arnbjörn, er Arnbjörn laust hann með heitri grautarsleif: »Eigi skulu Norðmenn at því hlægja, með því vér erum komnir hér tveir samlendir, at þeir þurfi at draga okkur í sundr sem hunda, en minnast skal þessa, þá við erum á Íslandi«.[5] Íslendingar taka það fram, að þeir séu íslenzkir, en eigi norrænir, eins og t. d. Hjalti Skeggjason, er hann sagði við Björn stallara og Ingibjörgu Tryggvadóttur: »ek em ekki norrænn maðr, en ek hefi spurt, at með Svíakonungi eru íslenzkir menn, kunn-

---

[1]) Sturlunga II., bls. 100.
[2]) Biskupasögur I., bls. 635-36, Sturlunga II., bls. 343-45.
[3]) Biskupasögur I., bls. 785.
[4]) Biskupasögur I., bls. 221. Fornmannasögur VII., bls. 30-40.
[5]) Eyrbyggja. kap. 39.

ingjar mínir«.[1] Hins vegar sést þó, að menn hafa á Íslandi álitið þá af sömu þjóð, er töluðu norræna tungu; þessvegna stendur í Grágás: »þann mann scal eigi í dóm nefna, er eigi hefir mál numit í barnæsku á danska tungu, áðr hann hefir iij vetr verit á Íslandi eþa lengr«.[2]

Sumir Íslendingar fóru eins og kunnugt er til annara konunga en Noregskonunga, færðu þeim drápur og þágu verðlaun fyrir; sumir gengu á mála í Miklagarði, sumir fóru austur í Garðaríki eða lögðust í víking og kynntust þá mörgum þjóðum og löndum. Hér tek eg að eins fáein dæmi, sem flest eru alkunn. Egill Skallagrímsson og Þórólfur herjuðu um Austurveg og gerðu strandhögg á Kúrlandi, sigldu kring um Danmörku, niður með Fríslandi og suður með Saxlandi og Flæmingjalandi og svo til Englands; þar létu þeir prímsignast og gengu á mála hjá Aðalsteini Englakonungi með 300 manna.[3] Gunnlaugur ormstunga fer frá Noregi til Aðalráðs konungs á Englandi, þaðan til Sigtryggs konungs í Dyflinni, svo til Sigurðar jarls Hlöðverssonar í Orkneyjum, þaðan til Konungahellu og upp í Vestragautland til Sigurðar jarls í Skörum, svo til Ólafs konungs í Eiríkssonar í Uppsölum, svo aptur til Aðalráðs konungs á Englandi, svo til Þrándheims og svo heim til Íslands með Hallfreði vandræðaskáldi.[4] Gunnar á Hlíðarenda fór í hernað með Kolskeggi og Hallvarði hvíta og herjuðu þeir um Austurveg og sigldu þaðan með tíu skipum til Heiðabæjar til þess að hitta Harald Gormsson; síðan fór Gunnar norður til Þrándheims á fund Hákonar jarls.[5] Kolskeggur fór seinna úr Noregi til Danmerkur

---

[1]) Fornmannasögur IV., bls. 133-34.

[2]) Grágás. Útg. V. Finsen. Kmh. 1852. Þingskapaþáttur 20., bls. 38.

[3]) Sagan af Agli Skallagrímssyni. Reykjavík 1856. kap. 46.-50., bls. 89-102.

[4]) Gunnlaugssaga ormstungu. kap. 6.-10. Íslendingasögur 1847. II., bls. 221-243.

[5]) Njála. Kmh. 1772. kap. 28.-31.

til Sveins konungs tjúguskeggs og tók þar skírn, fór svo austur í Garðaríki og var þar einn vetur; þá fór hann þaðan út í Miklagarð og gekk þar á mála; spurðist það síðast til hans, að hann kvongaðist þar og varð höfðingi fyrir Væringja-liði og var þar til dauðadags.[1] Helgi og og Grímur Njáls synir voru hirðmenn Sigurðar jarls í Orkneyjum, og voru í herferðum á Skotlandi og Mön.[2] Björn Breiðvíkingakappi fór suður til Danmerkur og þaðan suður til Vindlands til Jómsborgar; þá var Pálnatóki fyrir Jómsvíkingam. Björn gekk í lög þeirra og var þar kappi kallaður.[3] Þorvaldur víðförli var sem kunnugt er í bardögum með Sveini konungi tjúguskegg á Bretlandi, fór síðan með Friðreki biskupi heim til Íslands, til þess að boða kristni, og fór síðan um mestalla Evrópu og austur til Jórsala og Miklagarðs og síðan til Garðaríkis, stofnsetti þar klaustur og dó þar.[4] Hörður Grímkelsson var 15 vetur utan í einu og hafði orðið gott til fjár og virðinga; hann átti gautlenzka jarlsdóttur.[5] Bolli Bollason sagði við Ólaf konung, að það hefði verið ætlun sín, er hann fór af Íslandi, að eigi skyldi til hans spyrjast í næsta húsi; fór hann síðan austur í Miklagarð og kom sér í »Væringjasetu« og var þar mörg ár. Þegar Bolli kom aptur heim til Íslands úr utanförinni, var hann svo mikill skartsmaður, að hann vildi engin klæði bera nema skarlatsklæði og pellsklæði og öll voru vopn hans gullbúin.[6] Í Hrafnkelssögu er getið um Þorkel Þjóstarsson, sem hafði verið sjö ár utan og verið í Miklagarði og var handgenginn Garðskonungi.[7] Þorsteinn sonur Vígastyrs elti Gest Þórhallason alla leið suður í Miklagarð;[8] hið sama

1) Njála. kap. 82.
2) Njála. kap. 86.-87.
3) Eyrbyggja. Leipzig 1864. kap. 29., bls. 52.
4) Biskupasögur I., bls. 25, 48-49.
5) Íslendingasögur II., 60, 118.
6) Laxdæla. kap. 73. og 77.
7) Hrafnkelssaga. Kbh. 1847, bls. 18.
8) Íslendingasögur II., bls. 304.

er sagt um Þorstein drómund, að hann hafi elt Þorbjörn öngul til Miklagarðs og hefnt þar Grettis.[1] Í sögu Magnúsar berfætts er getið um íslenzkan mann, er Eldjárn hét; hann var þá nýkominn utan af Miklagarði.[2] Þegar Haraldur harðráði var í Miklagarði, var Halldór Snorrason með honum í herferðum til Sikileyjar og víðar; þar var þá íslenzkur maður sveitarhöfðingi meðal Væringja, Márr Húnröðarson.[3] Víga-Barði var á mála með Væringjum og féll þar,[4] og enn fleiri Íslendingar voru þar eystra. Sumir Íslendingar fóru norður á bóginn til Finnlands og Bjarmalands og sumir til Hólmgarðs, eins og t. d. Skinna-Björn Hólmgarðsfari.[5] Höfðingjasynir íslenzkir voru á sífelldu ferðalagi víðs vegar um lönd og er þess getið í hverri sögu og væri nóg efni í stóra ritgjörð að rekja það út í æsar, en hjer er þess ekki þörf. Á ferðum sínum til Grænlands og Ameríku sýndu Íslendingar hið mesta þrek og þol; og um verzlunarferðir margra Íslendinga til annara landa er opt talað í sögunum. Um lok 12. aldar eru aðkomumenn frá Íslandi jafnvel nefndir í bæjarrétti Slésvíkur,[6] og meðal útlendinga, er komi til Bergen, eru Íslendingar í fornu riti[7] líka nefndir, sem eðlilegt er.

Eptir að kristni var lögtekin á Íslandi, minnkuðu ekki utanferðir fyrir það; þá urðu suðurgöngur mjög tíðar; stundum þurftu menn að reka erindi sín í Rómaborg, stundum hétu menn að ganga suður sér til sáluhjálpar. Suðurferða er getið í flestum sögum; slíkar ferðir voru mjög örðugar í þá daga, og opt bar það við, að menn létust á leiðinni. Í þá daga gátu fátitlir pílagrímar hingað og þangað á leiðinni ókeypis fengið gistingu og beina

---

[1]) Grettissaga. Kbh. 1859. kap. 88.-89., bls. 193-94.
[2]) Fornmannasögur VII., bls. 59.
[3]) Fornmannasögur VI., bls. 135, 356.
[4]) Íslendingasögur II., bls. 394.
[5]) Landnáma III., kap. 1. Ísl.sög. I., bls. 169.
[6]) *E. Baasch:* Islandsfahrt der Deutschen. Hamburg 1889, bls. 2.
[7]) *Langenbeck:* Scriptores rer. Dan. V., 353.

í klaustrum og spítölum, er lágu við þjóðbraut, og hefir það eflaust hjálpað mörgum áfram. Í þá daga kunnu allir lærðir menn latínu og var það töluverður hægðarauki fyrir pílagríma, að geta gert sig skiljanlega fyrir lærðum mönnum í löndunum, er þeir fóru yfir, því fáir hafa verið líkir Halli Teitssyni biskupsefni, sem »mælti alstaðar þeirra máli, sem hann væri alstaðar þar barnfæddr, sem þá kom hann«.[1] Á Rínarhólma nálægt því, er fljótið fellur úr Bodenvatni, var stofnað klaustur á dögum Karlamagnúsar; þar hét Reichenau; klaustrið gjörðist auðugt og munkarnir tóku með mikilli gestrisni móti pílagrímum, er suður gengu og veittu þeim beina og hjúkrun; snemma á 9. öld tóku munkarnir upp þann sið, að rita í bók nöfn allra þeirra pílagríma, er þar gistu og héldu þessum vana fram um alla 9., 10. og 11. öld; bók þessi er enn þá til og á henni eru meðal annars talin nöfn 39 suðurgöngumanna frá Íslandi (Hislant terra).[2] Sést á þessu, hve suðurgöngur hafa verið tíðar frá Íslandi í þá daga, því víða lágu leiðir um til Rómaborgar annarstaðar en þar; hvergi í íslenzkum sögum er getið um Reichenau og ekki þekkjast nein af nöfnunum, nema ef vera skyldi eitt, enda hafa sjálfsagt margir fleiri farið suður en getið er um í sögum og annálum. Sumir Íslendingar rituðu ferðasögur, eins og t. d. Gissur Hallsson. Um hann segir svo í Sturlungu:[3] »hann var bæði vitr og málsnjallr; hann var stallari Sigurðar konungs, föður Sverris konungs. Hann var ok hinn bezti klerkr,[4] þeirra er hjer á landi hefir verit. Opt fór hann af landi í brott; ok var betur metinn í Róma, en nokkurr annarr íslenzkr maðr

[1]) Biskupasögur I., bls. 80.

[2]) *Jacob Grimm:* Om oldnordiske Egennavne i en i Reichenau skreven Necrolog fra det 9. og 10. Aarhundrede. Antiquarisk Tidsskrift 1843-45, bls. 67-75; sbr. Íslenzkt fornbréfasafn I., bls. 170-172.

[3]) Sturlunga. Oxford 1878. I., bls. 206.

[4]) Góðir klerkar voru þeir kallaðir, sem voru vel lærðir, þó ekki væru þeir prestvígðir. Í Rómverjasögum er t. d. sagt um Lúcius Sulla: »Lucius var góðr klerkr bæði á latínu ok á girzku«. Sýnisbók Konráðs Gíslasonar. Kmh. 1860, bls. 149.

hafði verit fyrir hann, af mennt sinni og framkvæmd. Hónum var víða kunnigt um Suðr-löndin. Ok þar af gjörði hann bók þá, er heitir Flos Peregrinationis«. Þessi bók er nú fyrir löngu týnd. Gissur Hallsson var mikill höfðingi og hinn mesti fróðleiks- og gleðimaður; Sæmundur Jónsson, bróðir Páls biskups, sagði um hann, að hann væri »hrókr alls fagnaðar, hvárgi er hann var staddr«.[1] Nikulás ábóti († 1158) ritaði »leiðarvísir ok borgaskipun« og segir þar frá því, hverja vegi og hverjar dagleiðir skuli fara suður til Rómar og svo út til Jórsalalands, og er það rit enn þá til.[2] Það sést bezt á sögu Páls biskups, hve tíðar utanferðir klerka hafa verið í þá daga. Páll biskup ljet telja kirkjur og klerka í sínu biskupsdæmi, sökum þess, »at hann vildi leyfa utanferðir prestum, ef ærnir væri eptir í hans sýslu; en hann vildi ok fyrir sjá, ef svá félli, at eigi væri prestafátt í hans sýslu, meðan hann væri biskup«.[3] Sumir pílagrímar fóru gangandi suður til Rómaborgar með staf og skreppu; Þorvaldur frá Vatnsfirði gekk suður og var þrjú ár í ferðinni;[4] sumir riðu og voru þá fljótari, t. d. Órækja; hann fann á suðurferð sinni Valdimar konung hinn gamla og gaf konungur honum hest þann, er hann reið suður og sunnan.[5] Sturla Sighvatsson fór til Noregs, þaðan til Danmerkur og svo suður; Valdimar konungur gaf honum líka hest. »Sturla tók stórar skriptir í Rómaborg ok var leiddr milli kirknanna allra í Rómaborg ok ráðið fyrir flestum höfuðkirkjum; bar hann þat drengilega, sem líklegt var, en flest fólk stóð úti ok undraðist, barði á brjóstit ok harmaði, er svá fríðr maðr var svá hörmulega leikinn ok mátti ekki vatni

---

[1]) Biskupasögur I., bls. 137. Sbr. Safn til sögu Íslands II., bls. 26.

[2]) *E. Chr. Werlauff:* Symbolæ ad geographiam medii ævi ex monumentis Islandicis. Hauniæ 1821. 4to.

[3]) Biskupasögur I., bls. 136.

[4]) Biskupasögur I., bls. 676.

[5]) **Sturlunga I., bls. 346.**

halda bæði konur ok karlar«.[1] Kýmileg er ferðasaga Ketils prests, sem var sendisveinn Guðmundar biskups Arasonar. Ketill var fátækur og lítt lærður, en kom þó fram erindi sínu í Rómaborg fyrir sérstaka heppni; hann fór gangandi suður og sunnan, og er hann hafði fengið páfabrjefið, segir sagan, að prestur hafi orðið fegnari en frá megi segja; »leggr land undir fót, ok hleypr svá norðr eptir löndum, at á tuttugasta degi ok þrettánda kemur hann í sjátún aptr í Rauðstokk; gengr þar þegar í kugg, er albúinn liggr fyrir bænum; fá þeir hraðbyri til Björgynjar«.[2] Menn fóru í þá daga tvær aðalleiðir til Rómaborgar; hina vestri leið fór Kári Sölmundarson frá Normandí yfir Frakkland og svo sjóleið, en Flosi fór heim frá Róm hina eystri leið um Þýzkaland og var hún tíðfarnari; þeirri leið lýsir Nikulás ábóti. Suðurferðir Íslendinga voru mjög tíðar all-langt fram eptir öldum; er þeirra mjög opt getið í Sturlungu og í mörgum öðrum sögum og annálum; yrði það allt of langt mál að segja frá suðurferðunum hér, þó eigi væri nema í ágripi; langmestar voru suðurferðirnar á 13. öldinni, en á annálum sést þó, að all-margir prestar og nokkrir leikmenn hafa gengið suður á 14. öldinni; síra Einar Hafliðason, er ritað hefir Lögmannsannál, gekk suður 1345 og kom til páfagarðs í Avignon og var þar 9 nætur; fór svo um Frankaríki fram og aptur og var í París um nokkurn tíma, og var í ferðinni rúmt ár.[3] Snorri Ketilsson andaðist á suðurvegum 1347; 1391 komu út Björn Einarsson, Þórður Sigmundarson, Þórður Árnason og síra Halldór; og höfðu allir gengið til Róms; árið eptir kom út Árni Einarsson, er hafði gengið suður,[4] o. s. frv. Á 15. öld fer mjög mikið að minnka um suðurferðir; þá hafa ekki farið nema stöku menn á strjálingi, einkum framan af öldinni; t. d. Björn Einarsson í þriðja sinn 1406, Árni biskup Ólafsson 1418,

[1]) Sturlunga I., bls. 318. Biskupasögur II., bls. 149.
[2]) Biskupasögur II., bls. 122-124.
[3]) Íslenzkir annálar 1888, bls. 274.
[4]) Íslenzkir annálar, bls. 403, 418.

o. s. frv.[1] Meðan páfatrúin hélzt hjer á landi, hefir ekki algjörlega tekið fyrir suðurferðir Íslendinga, þó þær væru miklu þýðingarminni og ótíðari en áður; það er sagt um Helga ábóta Höskuldsson á Þingeyrum († 1561), að hann hafi farið þrisvar suður til Róm.[2]

Sumir Íslendingar fóru til annara helgistaða, því menn höfðu mikla trú á ýmsum dýrðlingum hér og hvar um Európu,[3] einkum var það títt, að menn fóru til St. Jago de Compostella á Spáni; það sést t. d. á Konungsskuggsjá, að margir hafa farið þangað frá Norðurlöndum. Rafn Sveinbjarnarson sótti heim hinn helga Tómás erkibiskup í Kantaraborg og færði honum rostungstönn, sem hann hafði heitið honum; þaðan fór hann suður um haf, og sótti heim hinn helga Egidium í Ilansborg (St. Giles við ósa Rhone-fljótsins); síðan fór hann vestur til Jakobs (Compostella), þaðan til Rómar og svo heim.[4] Ólafur Bjarnason hirðstjóri fór 1354 með Guðmundi Snorrasyni til Compostella, en kuggur sá, er þeir voru á, týndist með allri skipshöfninni.[5] Árið 1292 er sagt, að menn á Íslandi hafi látið krossast til Jórsalaferðar,[6] en þó hafa

---

[1]) Safn til sögu Íslands II., bls. 645.

[2]) Annálar Björns á Skarðsá. Hrappsey 1774, bls. 109.

[3]) Íslenzkir dýrðlingar hafa ekki verið mikið kunnir í útlöndum, nema helzt Þorlákur helgi; til skríns Þorláks biskups í Skálholti komu peningar frá Noregi, Englandi, Svíþjóð, Danmörku, Gautlandi, Gotlandi, Skotlandi, Orkneyjum, Færeyjum, Hjaltlandi, Katanesi og Grænlandi (Biskupas. I., bls. 124). Í Kynn á Englandi lét maður nokkur, Auðunn að nafni, gera líkneski af Þorláki biskupi og setja í kirkju, og þar var það, sem enski presturinn bauð líkneskinu mörbjúga og sagði: »viltu, mörlandi! þú ert mörbiskup« (Biskupasögur I., bls. 357). Norðmenn kölluðu Íslendinga í óvirðingarskyni, og í skopi: »mörlanda«; líklega hefir útlendingum í þá daga, eins og enn, þótt Íslendingar nokkuð feitmetisfrekir.

[4]) Biskupasögur I., bls. 641-43.

[5]) Safn til sögu Íslands II., bls. 618. Íslenzkir annálar, bls. 356.

[6]) Íslenzkir annálar, bls. 384. Þess er getið í gömlum frönskum annálum, að menn frá Thyle hafi verið með Guinemer de Boulogne á fyrstu krossferðinni. *P. Riant*: Les Scandinaves en terre sainte. Paris 1865, bls. 134.

það eflaust verið tiltölulega fáir frá Islandi, er fóru pílagrímsferðir svo langt austur.[1] Björn Einarsson Jórsalafari fór í þriðja sinn til Rómaborgar 1406; kona hans var með honum, og fóru þau svo frá Venedig til Jórsala og sneru svo við sömu leið; fór hún beina leið til Noregs, en Björn bóndi fór til St. Jago, svo um Frakkland og Flandur og til Kantaraborgar. Björn Einarsson fór margar ferðir til útlanda og flæktist meðal annars til Grænlands; hann ritaði bók um ferðir sínar, og var hún til í byrjun 17. aldar, en er nú týnd.[2]

Eptir að kristni var lögtekin á Íslandi, voru helztu Islendingar opt við nám við beztu menntastofnanir í útlöndum; Ísleifur biskup var settur í skóla í Herfurðu, fór svo til Rómar og var vígður í Brimum; Gissur biskup var líka í Herfurðu, fór til Róm og var vígður í Magdeborg; Þorlákur biskup helgi var 6 ár í Frakklandi og Englandi; Hallur Teitsson fór víða og andaðist í Trekt í Niðurlöndum; Jón biskup Halldórsson stundaði bóknám í Bononía á Ítalíu og í París; Sæmundur fróði fór bæði um Þýzkaland og Frakkland og var lengi við bóknám í París; þar var Jón Ögmundsson líka um sama leyti; það er talið Jóni Ögmundssyni til gildis, »at hann spandi út hingat með sér Sæmund Sigfússon, þann mann, er einhverr hefir einn verit mestr nytjamaðr guðs kristni á þessu landi, ok hafði verit lengi utan svá at ekki spurðist til hans. En hinn helgi Jón fékk hann uppspurðan ok hafði hann sunnan með sér, ok fóru þeir báðir saman sunnan út hegat til frænda sinna ok fóstrjarðar«.[3] Af þessu leiddi, að hingað fluttist það sem bezt var í bókmenntum

[1]) Í Sturlungu (II. bls. 256) er sagt um Sighvat, að hann ætlaði í Jórsalaheim, en er hann kom í Rauðahafit, tók hann sótt ok andaðisk. Aron Hjörleifsson fór til Jórsala (s. st. II. bls. 340), og í Sturlungu er líka getið um Jórsala-Bjarna (I., bls. 408) o. s. frv.

[2]) Safn til sögu Íslands II., bls. 643. Grönlands hist. Mindesmærker I., bls. 110-21. Espólíns árbækur I., bls. 109, 112. Arngr. Jónsson: Specimen Islandiæ historicum. Amstelodami 1643, bls. 154.

[3]) Biskupasögur I., bls. 156.

hinna suðlægari þjóða. Um það leyti er þeir Sæmundur fróði og Jón helgi voru í París, var menntunin sem blómlegust hjá Aröbum á Spáni, og barst þaðan norður til Frakklands, og hafði stórmikil áhrif á allt vísindalíf í því landi, svo menn fóru þá þegar að stunda þar nokkuð náttúruvísindi og fást við verklegar menntir og rannsóknir.[1] Það, sem íslenzkir klerkar höfðu numið á háskólunum erlendis, kenndu þeir aptur frá sér, þegar heim kom; þeir stofnuðu skóla, og þar lærðu heldri manna synir þau fræði, er þá tíðkuðust, bóklestur, rit, saltara, latínu, grammatík, versagjörð á latínu og söng, og auk þess mannfræði og ættvísi, sögur og fornkvæði. Ísleifur Gissurarson hélt fyrstur skóla á Íslandi í Skálholti; auk þess voru skólar í Haukadal og Odda og á Hólum hjá Jóni Ögmundssyni; frá þeim skóla er töluvert sagt í Jónssögu, og hefir hann verið mjög þýðingarmikill fyrir vöxt þekkingarinnar á Íslandi; þar lærði Þóroddur Gamlason málfræði og kom lagi á íslenzkan rithátt; þar var Bjarni prestur Bergþórsson († 1173), er einna fyrstur kenndi rímfræði og tölvísi, og margir aðrir merkir menn. Þekking lærðra manna á Íslandi stóð því á 12. og 13. öld í mesta blóma, svo að vísindin hvergi voru fremri í nálægum löndum.

Seint á 13. öld og einkum á 14. öld fór íslenzkum bókmenntum stórum að hnigna, og voru til þess margar orsakir, sem hér yrði of langt að rekja. Óöldin, illdeilurnar og siðaspillingin á Sturlungaöld enduðu með því, að landið komst undir konung; höfðingjaættirnar, sem ráðið höfðu andlegum og líkamlegum framkvæmdum og framförum, dóu út eða misstu efni og þrótt, en páfa- og klerkavald í útlendum og óþjóðlegum búningi óx jafnframt, náði öllum völdum innanlands og kæfði allar sannar menntir;

[1]) Ýmsar uppgötvanir og listir Arabanna bárust hér norður, eins og sjá má af Lárentíussögu; þar er nefndur Þrándur ßsiler, sem gjörði herbrest með eldi, brennisteini, bókfelli og strýi. Arabar voru hinir einu í Európu í þá daga, er kunnu að gjöra púður eða eitthvað því líkt. Bps. I., bls. 798-99.

jafnvægið milli klerka- og höfðingjavaldsins hafði hingað til haft heilladrjúg áhrif á land og lýð; en nú var jafnvæginu raskað, kirkjukreddurnar urðu of sterkar, hjátrúarsvæluna dreif inn yfir landið, og grúfði hún yfir því eins og martröð nærri í 300 ár; má því telja apturför höfðingjaættanna og vöxt kirkjuvaldsins einna helztar orsakir til hnignunar Íslands í flestum greinum. Þegar á Sturlungaöld er klerkavaldið óðum farið að ryðja sér til rúms, enda átti það duglegan forvígismann, þar sem Guðmundr Arason var, því hann hafði mikil áhrif á alþýðu manna; sjást þess ótal dæmi í sögunum, að hjátrú og hindurvitni, dýrðlingadýrkun og kirkjukreddur, voru þá þegar farnar að festa rætur.[1] Framfarir í reynsluvísindum voru úr því óhugsanlegar; páfavaldið var eptir sínu innsta eðli gagnstætt allri sjálfstæðri rannsókn, og var þó einkum andvígt öllum framförum í náttúruvísindum; kirkjan skapaði sér sjálf sérstaka náttúruskoðun, sem ekki mátti út af bregða. Á þessum illu áhrifum klerkavaldsins bar lítið framan af hér á landi, en smátt og smátt fór illgresið að vaxa upp meðal hveitisins, og kæfði að lokum allar menntir og sannar fræðigreinir. Þegar dýrðlingadýrkunin og jarðteiknatrúin uxu að mun, þá spilltist smekkurinn og hin sanna menntun ruglaðist, svo náttúran stóð á höfði, og menn misstu alla hæfilegleika til þess að aðgreina satt frá lognu. Til dæmis má taka læknisfræðina; á söguöldinni voru margir, bæði karlar og konur, ágætir handlæknar (t. d. Rafn Sveinbjarnarson); þá voru lækningar byggðar á réttum grundvelli, á rannsókn og eptirtekt; en eptir að dýrðlingatrúin var orðin rótgróin, breyttist þetta gjörsamlega; það þurfti ekki annað en ákalla helga menn, þá bættust öll mein manna; allt var

---

[1]) Það væri sannarlega þess vert, að einhver vildi taka sig til að rita eitthvað í samanhengi um trúarhugmyndir og kirkjulíf Íslendinga í þá daga. Skoplegt er að sjá, hverjar hugmyndir sumir hafa gert sjer í þá daga um páfann. Magnús konungur segir t. d. við Sturlu Þórðarson, er hann hafði heyrt kvæði hans: »Þat ætla ek, at þú kveðir betr en páfinn« (Sturlunga II., bls. 271).

læknað með dýrðlingabeinum, yfirsöngvum, vígðu vatni og hringingum; sumir drukku sér til heilsubótar vatn það, sem dýrðlingabein höfðu verið þvegin í, en flestir gáfu kerti. Ef hestur datt ofan í keldu, komst hann óskemmdur upp úr, ef heitið var á einhvern dýrðlinginn; ef kýr hryggbrotnaði, spratt hún upp alheil, ef heitið var á Þorlák biskup; ef menn vildu fá byr, þá fékkst hann með áheitum; þannig mættust t. d. tvö skip í fjarðarósi og höfðu bæði blásandi byr, af því þau bæði höfðu heitið á Þorlák biskup.[1] Í hinni elztu sögu af Þorláki biskupi er sagt um hann: »ef eldr kom í hús ok hann blessaði, þá slokknaði eldrinn; ef fénaðr sýktist, þá batnaði ávallt við hans yfirsöngva, ef lífs var auðit. Vatnsvígslur hans voru merkilegar, svá at bæði fékk bót af menn ok fénaðr. Ef vatni þí var dreift yfir fénað, er Þorlákr hafði vígt, þá grandaði þí nálega hvárki sóttir, né veðr, eða dýr. Ef mýs gerðu mein á mat eða klæðum, þá kom fall í þær, eða hurfu allar af vatninu, ef þí var yfir stökt, ok færi þeir svá með öllu, sem hann lagði ráð til«[2] o. s. frv. Söguritarinn er svo hreinskilinn að segja, að fáir hafi lofað hann of mjög í lífinu, og vitrir menn hafi farið varlega með að kalla þetta berar jarðteinir; en er tími leið frá, óx hjátrúin meir og meir. Þessi hindurvitnatrú byrjaði á dögum Þorláks biskups og Jóns biskups Ögmundssonar, en náði þá eigi fullkomlega að festa rætur hjá hinum betri mönnum; Páll biskup Jónsson, einhver hinn vitrasti snyrtimaður, er þá var uppi, var t. d. tregur á að trúa slíku, »ok var eigi trútt, at eigi legðist sá orðrómr á af nokkurum mönnum, at hann vildi þetta mál lítt á lopt færa, af heilagleik hins sæla Þorláks biskups«.[3] Hindurvitna- og dýrðlingatrúin tók þó út yfir allt eptir daga Guðmundar biskups Arasonar.

Í hinum eldri ritum Íslendinga eru hugmyndirnar um landaskipun allskynsamlegar innan þeirra takmarka, er

[1]) Biskupasögur I., bls. 121.
[2]) Biskupasögur I., bls. 97-98.
[3]) Biskupasögur I., bls. 133.

reynsla þeirra náði yfir; menn sem voru svo vanir langferðum, vöndust á að gjöra sér glögga grein fyrir innbyrðis legu landanna, og varla er staður eða land nefnt svo, að ekki sé um leið getið, í hvaða átt hann er frá öðrum kunnum stöðum; komst þetta svo inn í málið, að það er málvenja í íslenzku enn þá; þeir láta sér t. d. ekki nægja að segja: að fara til Miklagarðs eða Rómar, en segja: austur í Miklagarð, suður í Róm; þeir kalla Norðmenn Austmenn, Íra Vestmenn o. s. frv. Það er næsta undravert, hvernig fornmenn fóru að sigla yfir svo mikil úthöf og rata milli landanna, þar sem svo að segja engin hjálparmeðul voru fyrir hendi til að ákveða áttir, hraða skipsins og stað þess á jörðunni. Þess er líka opt getið, að þeir komust í hafvillur, þegar dimmviðri voru og vissu eigi, hvar þeir fóru, eins og t. d. Bjarni Herjólfson, er hann fór til Grænlands og enginn var á skipi, er áður hafði þangað farið; þeir hröktust mörg dægur í þoku; en »eptir þat sá þeir sól ok máttu þá deila ættir«. Þorsteinn Eiríksson velktist í hafi heilt sumar, án þess hann vissi hvar hann fór.[1] Fornmenn hafa áttað sig eptir sólu og himintunglum og þá mest eptir leiðarstjörnu; mjög lítið er þó um þetta talað í sögunum.[2] Snemma

[1]) Grönlands historiske Mindesmærker I., bls. 210, 230.

[2]) Þar sem talað er um landaskipun er stundum miðað við leiðarstjörnu, þó það sje eigi opt; þannig er leiðarstjarna nefnd í Rýmbeglu, bls. 464; í Leiðarvísi Nikulásar ábóta bls. 31, og svo í sögu Hákonar konungs Hákonarsonar (kap. 311); þar er sagt frá því, að Grænlendingar gengu á vald Hákoni konungi og játuðu að greiða honum skatt; »skyldi bæta öll manndráp við konung, hvárt sem drepnir væru norrænir menn eða grænlenzkir, allt norður undir stjörnu, svá at gjalda þegngildi eptir, sem Sturla kvað:

Norðr líkar þér allt at auka
yðart vald um heiminn kalda,
gegnir munu því fyrðar fagna
fjörnis álfr und leiðarstjörnu;
þengill hefir þar annarr engi
allvaldr enn þú ríki haldit,
lengra reiða þjóðir þangat
þína dýrð en röðull skíni«.

fóru menn að fást við stjörnufræði og rímfræði, enda var það hin mesta nauðsyn, og snemma er talað um ýmsa, er fengust við rímfræði og tóku eptir stjörnum; Þorsteinn surtur fann t. d. sumarauka um 960;[1] það er sagt um Einar Eyjólfsson, að hann »var árvakr ok ósvefnigr; gekk hann opt út um nætr, ok sá himintungl ok hugði at vandliga, ok kunni þar á gott skyn«.[2] Í fornum bókum eru þeir taldir einna rím-fróðastir menn Bjarni prestur Bergþórsson og Stjörnu-Oddi, og eru ýmsar ritgjörðir eptir þá í Rymbeglu. Sumir hafa jafnvel reynt að sjá óorðna hluti af gangi himintungla; íslenzkur maður, Húnröður Vefreðarson, spurði t. d. Sigurð biskup, »hvárt hann skyldi marka hagi sína á himintunglagang, svá sem fróðir menn höfðu fyrir honum gjört«.[3] Í fornum kirkjulögum eru líka bannaðar »útisetur« og hafa þær líklega verið til stjörnuspádóma. Haukur Erlendsson ritar hina fyrstu tölvísi á íslenzku og kallar »algorismus«; þar eru í fyrsta sinni kenndar arabiskar tölur og skýrt frá notkun þeirra.[4]

Hinir fornu Íslendingar gátu nokkurn veginn ákveðið hnattstöðuna, með því að taka eptir sólargangi og hæð leiðarstjörnunnar. Þegar þeir Leifur heppni komu til Vínlands, segja þeir frá sólarganginum í sögunni:[5] »Meira var þar jafndægri en á Grænlandi eða Íslandi; sól hafði

---

Fornmannasögur X., bls. 111-112. Í Skáld-Helga-rímu er leiðarstjarna nefnd, þar sem talað er um hrakninga Helga:

Virða rekr, en voðir skekr
í veðri feikna gjörnu,
suðr í heim er sýnt frá þeim
at sjá til leiðarstjörnu«.

Grönlands hist. Mind. II., bls. 502.

[1]) Íslendingasögur I., bls. 7, 131.

[2]) Ljósvetningasaga. kap. 14., bls. 43.

[3]) Fornmannasögur III., bls. 169.

[4]) Annaler for nordisk Oldkyndighed 1848, bls. 353-375.

[5]) Grönlands historiske Mindesmærker I., bls. 218, sbr. G. *Storm*: Studier over Vinlandsreiserne. Aarb. f. nord. Oldk., 1887, bls. 293-98.

þar eyktarstað ok dagmálastað um skammdegi«, það er að segja, hinn skemmsti dagur var 9 stunda langur; þeir hafa þá, að ætlun Finns Magnússonar, verið staddir á 41° 24′ n. br., en H. Geelmuyden segir, að eptir þessu sé eigi hægt með vissu að ákveða breiddina, öðru vísi en svo, að Vinland hafi ekki verið norðar en á 49° 55′ n. br. Í Grænlandsannál, sem Björn á Skarðsá hefir ritað úr þeim hluta Hauksbókar, er þá var til, er talað um norðurferðir Grænlendinga á Króksfjarðarheiði; þar er sagt frá pólhæðinni, en þó svo ónákvæmt, að ekki er gott að finna hið rétta; þar segir svo: »síðan fóru þeir suðr á Króksfjarðarheiði einn mikinn dagróður Jacobsmessudag (25. júlí); þar fraus þá um nætr, en sól skein bæði nætr ok daga, ok var eigi hærri, þá er hún var í suðri, ef maðr lagðist um þveran sexæring út at borðinu, þá bar skugganní andlit honum af því borðinu, er nær var sólinni; en um miðnætti var hún svo há sem heima í bygð, þá er hún er í útnorðri«:[1] Nikulás ábóti ákveður pólhæð Jordánar á einkennilegan hátt; hann segir: »út við Jordán, ef maðr liggr opinn á sléttum velli ok setr kné sitt upp ok hnefa á ofan, ok reisir þumalfingr af hnefanum upp, þá er leiðarstjarna þar yfir at sjá jafnhá, en eigi hærra«.[2] Þessi dæmi sýna, að fornmenn hafa gert sér nokkuð far um að ákveða hnattstöðu landanna, eptir þeirri ófullkomnu þekkingu, er þá var til. Framan af urðu menn eingöngu að fara eptir himintunglum, vindum og sævarfalli, því segulnálar voru þá eigi komnar hér nyrðra, en allsnemma hafa þær þó komið til Norðurlanda; því í Landnámu segir svo, þar sem talað er um hrafna þá, er Flóki lét vísa sér leið til Íslands: »þá höfðu hafsiglingarmenn engir leiðarstein í þann tíma í Norðurlöndum«.[3] Eins og kunnugt er þekktu Kínverjar segulsteina og segulstál löngu á undan Európumönnum og er þessa getið í kínverskum bókum, sem ritaðar eru 120 árum

[1]) Grönlands hist. Mindesmærker III., bls. 240-242.
[2]) *Werlauff*: Symbolæ, bls. 31.
[3]) Landnáma I., kap. 2. Ísl.sögur I., bls. 28.

fyrir Krists burð; lengi framan af notuðu þeir þó ekki segulnálar á sjóferðum, en létu þær vísa sér veg um eyðimerkur í upplandi Asíu. Í byrjun 13. aldar voru segulnálar kunnar á Englandi og í Provence; hinir fyrstu rithöfundar sem nefna þær voru *Alexander Neckam* (f. 1157, † 1217), hann var kennari í París um 1180, og skáldið *Guiot* í Provence, sem var uppi um sama leyti. Menn vita enn ekki með fullri vissu, hvort kompásar hafa borizt með Aröbum að austan, eða menn hafa fundið upp að gjöra þá hér í Európu af sjálfsdáðum[1] Víða sést, að fornmenn hafa tekið eptir ýmsu, er gat hjálpað þeim til að átta sig á sjóferðum; í Hauksbók stendur t. d.: »Af Hernum í Noregi skal sigla jamnan í vestr til Hvarfs á Grænlandi, ok er þá siglt fyrir norðan Hjaltland svá, at því at eins sé þat, at allgóð sje sjóvar sýn; en fyrir sunnan Færeyjar svá, at sjór er í miðjum hlíðum, en svá fyrir sunnan Ísland, at þeir hafa af fugl og hval«.[2] Það er sagt um þá Rafn og Guðmund Arason, að »þá rak suðr í haf, svá at þeir höfðu fogl af Írlandi«;[3] Eirík rauða

---

[1]) *Oscar Peschel:* Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde Leipzig 1877. I., bls. 169-176. *S. Ruge:* Geschichte der Zeitalters der Entdeckungen. Berlin 1881, bls. 21-23. Sumstaðar í gömlum bókum er getið um *sólarstein*; en ekki get jeg skorið úr, hvers konar steinn það hefir verið, eða hvert það er sama sem leiðarsteinn, sem sumir hafa haldið. Í sögu Ólafs helga (Fornmannasögur V., bls 341) segir svo: »Veðr var þykkt ok drífa, sem Sigurðr hafði sagt. þá lét konungr kalla til sín Dag ok Sigurð, sonu bónda; síðan lét konungr sjá út, ok sá hvergi skýlausan himin; þá bað konungr Sigurð segja, hvar þá mundi sól komin; hann kvað glöggt á þat; konungr lét taka sólarstein ok hélt upp, ok sá hann þá, hvar geislaði úr steininum, ok markaði svá til, sem Sigurðr hafði sagt«. Í Biskupasögum (I., bls. 565, 674) er getið um sólarstein, er Guðmundur biskup Arason gaf Rafni Sveinbjarnarsyni (sbr. Sturlungu I., 175, 186, 227-28, II., 293); á 14. öld eiga ýmsar kirkjur á Íslandi sólarsteina; 1318 á Saurbæjarkirkja sólarstein (Dipl. Isl. II, 451) og 1343 Hofskirkja á Breiðumörk (Dipl. Isl. II., 775) og í Hrafnagilskirkju er 1394 »sólarsteinn kassaðr« (Pjeturs máldagi).

[2]) Íslendingasögur I., bls. 25 (nmgr).

[3]) Sturlunga II., bls. 290.

og Þorstein Eiriksson »velkti úti lengi í hafi, ok komu þeir ekki á þær slóðir, sem þeir vildu. Þeir komu í sýn við Ísland, ok svá höfðu þeir fugl af Írlandi«.[1] Þetta og fleira sýnir vel eptirtektarsemi fornmanna. Landsuppdrættir eða sjóbréf voru ekki til í fornöld, svo í neinu lagi væri; þó eru til 2 eða 3 litlir íslenzkir uppdrættir af heiminum frá fornöld, en það eru auðvirðileg »hjólkort« (eða »heimskringlur«), af sama tagi eins og þau sem altíð voru framan af miðöldunum sunnar í Európu; á uppdráttum þessum snýr suðrið upp, en norðrið niður, eins og títt var til forna hjá Aröbum.[2]

Almenn náttúruþekking stóð ekki á háu stigi tilforna, enda var ekki við því að búast, einkum eptir að klerkakreddur og hindurvitni voru orðin rótgróin hjá alþýðu manna, menn héldu, að náttúrulögmálin hlýddu fullkomlega boðum og banni dýrðlinganna, eins og sjá má t. d. á Guðmundarsögu eptir Arngrím ábóta; Arngrímur segir um Guðmund biskup Arason, »at hans bænir hafa svo kærliga hljóðat fyrir himnakonunginum ok hans signuðum eyrum, er á landi hefir skepnan umvendat sinni náttúru í allt annat mát, en henni var sett í skapan heimsins, ok náttúrat með heilags anda forsögn, en sjórinn til kúgaðr fyrir hans blezaða bæn, hefir æ vorðit laust at láta þat herfang, sem hann hefir til sín dregit meðr gráðugri ágirni».[3] Frásögur fornmanna um fjarlæg héruð og aðrar heimsálfur, sem þeir ekki þekktu af eigin reynd, eru opt mjög kynlegar, t. d. í Hauksbók og Rymbeglu; en þær tóku þeir úr ritum annara þjóða og má finna flestar þessar kynjasögur í erlendum ritum frá upphafi miðaldanna; sumt finnst jafnvel í gömlum grískum og rómverskum höfundum; þó hafa Íslendingar víst varla þekkt frumritin, en hafa farið eptir ýmsum samtíningsbókum miðaldanna; stundum eru heimildarritin tilgreind. Aldafars-

---

[1]) Grönlands hist. Mindesm. I., bls. 390.

[2]) Antiquités russes. Copenhague 1852, bls. 388-449. *J. Lelewel:* Géographie du moyen age. Bruxelles 1852-57. II., bls. 7.

[3]) Biskupasögur II., bls. 181.

bók Beda prests er t. d. nefnd í Landnámu, Dialogi Gregorii Magni í Rymbeglu, Guðmundarsögu og víðar; í Ólafs sögu Tryggvasonar er nefnd »Imago mundi«, »ágæt bók ok sannfróð«; í Sögubroti (Fms. XI. bls. 417) er nefnd »Hamborgar istoría« eptir Adam frá Bremen; og svo mætti margar fleiri bækur til færa.

6. Hinar elztu lýsingar á Íslandi innlendar og útlendar.

Nú höfum vér um stund hvarflað nokkuð frá aðalefninu, svo að alþýða manna, er þetta les, hafi í huga hinar allra helztu greinar þeirra hluta, er áhrif höfðu á ritsmíð og landaþekkingu Íslendinga til forna, en nú snúum vér aptur að efninu, að telja hið helzta, sem vér þekkjum af því, er ritað hefir verið um Ísland utan lands og innan.

Frá fornöld er ekki til neitt landafræðisrit, er lýsir Íslandi í heild sinni, en alstaðar í sögunum og þó einkum í Landnámu er fjölda margt, er snertir sérstök héruð á Íslandi og staðalýsingu, einkum ef það snertir viðburði sem gjörzt hafa; í sögunum er þó enn fleira, er sýnir ástand íbúanna og gefur upplýsingar um atvinnuvegi þeirra, og er slíkt ómissandi, er lýsa skal framsókn þjóðarinnar og breytingum þeim, sem hún hefir orðið fyrir, en það á ekki við um sinn, að fara nánar út í það. Hinn fyrsti, sem fór um landið til að rannsaka það, var Grímr geitskór, þó það væri nú alveg í sérstökum tilgangi; um hann segir Ari fróði í Íslendingabók: »Úlfljótr vas austr í Lóni; en svá es sagt, at Grímr geitscor væri fóstbróþir hans, sá es cannaþi Island allt at ráþi hans, áþr alþingi væri átt; en honum fecc hverr maþr penning til á landi her, en hann gaf fe þat síþan til hofa«.[1] Ekki er fleira sagt um ferðir Gríms, það eg veit; en hann náði aðaltakmarkinu og valdi heppilega þingstaðinn.

Þegar kristnin var að festa rætur hér á Íslandi, hlýtur nokkur þekking á landinu að hafa borizt til útlanda

[1]) Íslendingasögur I., bls. 5.

með klerkum þeim, sem hingað komu, einkum um daga Ísleifs biskups. Auk þess komu hingað stöðugt útlendingar með verzlunarskipum til landsins, því samgöngurnar við útlönd voru mjög fjörugar, eins og fyrr hefir verið frá sagt. Í íslenzkum fornum lögum er tekið tillit til útlendinga frá ýmsum löndum, er komið geti til Íslands,[1] og auk Norðmanna, sem voru daglegir gestir á Íslandi, er í sögunum getið um menn frá Hjaltlandi, Orkneyjum, Írlandi og Suðureyjum, og með Snorra Sturlusyni var Herburt suðurmaður (Þjóðverji), er »kunni allra manna bezt vit buklara«. Nokkrir hinna útlendu presta, sem komu til Islands, eru nefndir í Íslendingabók:[2] »Um daga Ísleifs biskups komu út biskupar af öðrum löndum ok buðu margt linara en Ísleifr biskup; urðu þeir því vinsælir við vonda menn, þar til at Aðalbertus erkibiskup sendi bréf til Íslands ok bannaði mönnum alla þjónustu af þeim at þiggja, ok kvað suma vera bannsetta, en alla í óleyfi sínu farit hafa«. Sumir af klerkum þessum hafa líklega verið hálfgerðir flakkarar, eins og þeir fimm, sem Ari fróði segir, að hafi sagzt vera biskupar, »Örnólfr ok Goðiskálkr ok iii ermskir, Petrus ok Abraham ok Stephanus«; um þessa lygabiskupa er líka talað í Hungurvöku.[3] Sjálfsagt hafa fleiri útlendir kennimenn hingað komið en þeir, sem nefndir eru, því margir klerkar og munkar reyndu í þá daga að afla sér frama og heilagleiks, með því að boða trú í fjarlægum heiðnum löndum; líklega hafa nokkrar fregnir um Ísland borizt til útlanda með þessum mönnum. Í gömlu þýzku kvæði frá 11. öld er getið um Reginpreht, sem á að hafa komið til Íslands; höfundur kvæðisins segist hafa komið til Utrecht og hitt þar Reginpreht biskup, og hefir hann eptir honum það, sem hann segir um Ísland.[4] Á Íslandi er, segir hann, nóg af korni og víni (líklega aðfluttu), en

---

[1]) *K. Maurer:* Island, bls. 430.

[2]) Íslendingasögur I., bls. 13.

[3]) Biskupasögur I., bls. 62-63.

[4]) *Hoffmann von Fallersleben:* Merigarto. Prag 1834. Sbr. *K.*

trjáviður segir hann sé sjaldgæfur; um hafísinn talar hann einnig, og segir að hann sé steinharður, en geti þó brunnið. Það getur vel verið, að Reginpreht þessi hafi komið til Íslands, og hefir kvæðishöfundurinn hent á lopti eitthvað af því, sem hann hefir sagt frá ferðum sínum; eins og K. Maurer bendir á,[1] sýnast frásagnirnar um trjáviðinn og um hafísinn vera vottur þess, að Reginpreht hafi vitað dálítið meira um Ísland en almenningur; sagnirnar um ísbrunann á Íslandi taka sig upp aptur og aptur upp frá því. Kvæðishöfundurinn getur þess líka, að sól sjáist aldrei á Íslandi, og á þessi sögn líklega rót sína að rekja til frásagna Solinusar um Thule, að þar sé 6 mánaða löng nótt.

Vígsluferð Ísleifs biskups varð meðal annars til þess, að fræðimenn í útlöndum fengu nokkra þekkingu á Íslandi. Þegar Ísleifur Gissurarson var fimmtugur, var hann valinn til biskups af allri alþýðu á Íslandi; fór hann síðan utan og suður til Saxlands, sótti heim Hinrik keisara 3.; fór síðan á fund páfa, því þá hefir það enn verið óráðið, undir hvern biskupsstól ætti að telja Ísland; páfinn sendi Ísleif með bréfum sínum til Aðalberts erkibiskups í Bremen, og var hann vígður þar 1056.[2] Erkibiskup tók Ísleifi mæta vel; hefir honum eflaust þótt gaman að heyra sagt frá svo fjarlægu landi eins og Íslandi, og hann lofaði jafnvel að koma til Íslands, þó ekkert yrði úr því. Nokkru seinna kom prestur nokkur, Adam að nafni, í þjónustu erkibiskupsins; hann var lærður vel og var gerður að forstöðumanni skólanna í Bremen; var það tigið embætti, og var Adam í miklum metum hjá Aðal-

---

Maurer: Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christenthume I., bls. 599.

[1]) Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Freiburg i. B. 1891, bls. 171-172. Maurer segir á s. st., að Íslands sé getið (Pertz Archiv VI., bls. 888) í handriti af Solinus frá 13. öld, sem geymt er í Leyden og að þar sé einnig getið um hinn brennandi ís.

[2]) Biskupasögur I., bls. 61.

berti erkibiskupi.[1] Adam þessi hefir ritað sögu erkibiskupanna í Bremen og Hamborg um árin 788—1072, og er Íslands getið í bókinni; þá hefir koma Ísleifs verið þar í fersku minni. Frásögn Adams um Ísland er furðu góð, þegar litið er til þess, hve landaþekking var léleg á þeim tímum. Ekki vita menn með vissu, hvar Adam var fæddur, en hann kom til Bremen 1067; þar fór hann að safna því, er hann gat fundið, viðvíkjandi sögu biskupsstólsins, og notaði bæði rit og bréf og frásagnir fróðra og gamalla manna; hann fór til Danmerkur og segist hafa numið mörg söguleg fræði af Sveini Danakonungi Úlfssyni. Aðalbert erkibiskup dó 1072, en á árunum 1072—76 hefir Adam að öllum líkindum ritað sögu sína.

Fyrst nefnir *Adam frá Bremen* Thule eptir frásögnum rómverskra rithöfunda og Beda prests, og segir að Thule sé nú kölluð Ísland; svo heldur hann þannig áfram: »Þessi ey Thule er nú kölluð Ísland af ísnum, sem þekur sjóinn. Um þenna ís er líka sagt það minnisvert, að hann sýnist svo dökkleitur og þurr af elli, að hann logar, þegar á honum er kveykt. Ey þessi er mjög stór, svo hún rúmar margar þjóðir; þær lifa eingöngu á kvikfjárrækt og klæðast ullinni af fénu. Korn vex þar ekki og mjög lítið er um trjávið; menn búa því í hellum neðanjarðar og nota sama þakið og sama legurúmið eins og kvikfénaðurinn. Á þenna fátæklega hátt lifa þeir guðrækilegu lífi, með því þeir sækjast ekki eptir neinu öðru en því, sem náttúran lætur í té, og geta þeir glaðir sagt eins og postulinn:[2] »ef vér höfum fæðu og skýli, þá látum oss nægja». Fjöll þeirra eru þeim í stað borga, og uppspretturnar eru þeim til ánægju. Eg segi því, að þessi þjóð sé sæl, af því enginn öfundar hana í örbirgð sinni, og þó sælust sökum þess, að landsmenn hafa nú allir tekið kristni. Þeir hafa margt til síns ágætis, og

[1]) Smbr. Adam af Bremen: Om Menigheden i Norden under Erkesædet i Bremen og Hamborg 788-1072. Oversat af P. W. Christensen. Kbh. 1862. 8vo.

[2]) 1. Tim. kap. 6. v. 8.

einkum sérstaka mannást, og af því leiðir, að þeir hafa allt sameiginlegt við útlenda sem innlenda. Biskup sinn virða þeir sem konung, og öll þjóðin fer eptir bendingu hans, og það sem hann ákveður eptir vilja drottins, eptir ritningum eða samkvæmt vana annara þjóða, því hlýða þeir sem lögum. Erkibiskup vor þakkaði guði mikillega fyrir það, að þjóð þessi tók trú á hans dögum, þó hún, áður en hún lét skírast, eptir lögum náttúrunnar eigi væri mjög fjarlæg vorum trúarbrögðum. Eptir beiðni þeirra vígði hann þeim biskup, Ísleif nokkurn, mjög guðhræddan mann. Hann hafði verið sendur frá þessu landi til erkibiskups, og hafði erkibiskup hann hjá sér um nokkurn tíma, og sýndi honum mjög mikinn heiður; þá lærði Ísleifur, hvernig hann ætti heillavænlega að kenna þjóð þessari, er nýlega hafði snúizt til kristni. Með honum sendi erkibiskup bréf til Íslendinga og Grænlendinga með virðulegri kveðju til safnaðanna, og lofaði þar, að hann innan skamms skyldi koma til þeirra, svo að þeir af því nytu fullkominnar og sameiginlegrar gleði. Af þessum orðum má lofa ágætan vilja erkibiskupsins, því vér höfum heyrt, að postulinn ætlaði til Spánar til þess að prédika guðsorð; en hann gat ekki komið fram fyrirætlun sinni. Þetta hefi eg heyrt sagt satt um Íslendinga og hina yztu Thule, en eg sleppi öllum ýkjum«. Eptir að Adam frá Bremen var búinn með handrit sitt, hefir hann bætt við ýmsum athugasemdum; menn halda að minnsta kosti, að flestar eða allar séu eptir hann sjálfan. Af þessum athugasemdum snerta 4 Ísland, og eru þær svo: »Það er sagt, að frá höfðanum Alaburg í Danmörku sé 30 daga ferð til Íslands með góðum byr«. »Hjá Íslandi er frosið haf, sem er sjóðandi og hulið í þoku«. »Íslendingar hafa engan annan konung en lögin; þar er skömm að syndga og vinningur að deyja«. »Stærsti bær á Íslandi heitir Scaldholz«.[1]

---

[1]) Adami Gesta Hamburgensis ecclesiæ pontificum. Ed. G. H. Pertz. Hannoveræ 1846. lib. IV. cap. 35., bls. 209-212.

Arabar rituðu manna mest um landafræði og fjarlægar þjóðir, en þó var norðurhluti Európu þeim fremur ókunnur, og er Norðurlanda mjög sjaldan getið í bókum þeirra. Íslands er, eptir því sem eg bezt veit, að eins getið hjá einum arabiskum rithöfundi, og það þó fremur óglögglega; höfundur þessi hét *Edrisi*; hann var af háum stigum og fæddist í Ceuta í Marokko árið 1099; Edrisi fór víða um lönd og kom á einni ferð sinni til Sikileyjar; þar réði þá fyrir ríki Roger konungur annar; hann kom til ríkis 1130, og unni mjög vísindum. Þar voru þá margar þjóðir saman komnar, Grikkir, Frakkar, Ítalir, Arabar og Norðmenn. Roger konungur lét marga fræðimenn safna til allsherjar landafræði, er hann vildi gjöra láta; hann lét gjöra landsuppdrátt á silfurskjöld, og átti þar að sýna legu landanna, fljótin, vötnin, borgirnar og sjóinn. Edrisi komst í þjónustu konungs, og ritaði jafnhliða landalýsingu; sú bók er enn þá til og fylgja henni 70 uppdrættir. Á einum af uppdráttum Edrisi's er stór eyja fyrir norðan Skotland, sem er kölluð Rislanda. Edrisi segir, að frá Skotlandi séu tveir þriðju hlutar úr dagleið til Rislanda, en ein dagleið frá Írlandi; Rislanda er að sögn hans 400 mílur á lengd og 150 mílur á breidd.[1] Þetta eru reyndar ekki miklar upplýsingar um Ísland, en þær sýna þó, að menn þar syðra hafa haft einhverjar óljósar hugmyndir um landið og legu þess.

Þjóðrekur munkur í Niðarósi ritaði sögu Noregskonunga á latínu seint á 12. öld (1177—80), og fór að miklu leyti eptir kvæðum og frásögum Íslendinga; hann getur um fund Íslands, og segir frá því, hvernig Íslendingar tóku kristni, en lýsir þó ekki landinu, enda hefir hann

---

[1]) *J. Lelewel*: Géographie du moyen age. Bruxelles 1852. Tom. I. og Atlas. *A. Humboldt*: Kritische Untersuchungen I., bls. 371. Geografisk Tidskrift VIII. Kbhavn 1886, bls. 57-65. *A. F. v. Mehren*: De islamitiske Folks geografiske Kundskaber (Annaler for nordisk Oldkyndighed 1857). *G. Storm*: Studier over Vinlandsreiserne (Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1887, bls. 362-63).

líklega talið það svo kunnugt Norðmönnum, að honum hefir eigi þótt þess þurfa.[1]

Á 12. öld var *Giraldus Cambrensis* (Gerald de Barry) uppi á Englandi; hann hefir ritað bók, sem heitir »Topographia Hiberniæ«, og getur þar Íslands. Giraldus Cambrensis fæddist 1146 í Wales, en dvaldi fyrri hluta æfi sinnar á Frakklandi, varð háskólakennari í París og síðan biskup og fékk mikil völd. G. de Barry var mjög mælskur maður, metorðagjarn og ráðríkur; hann var opt með Hinriki öðrum Engla konungi (1154—1189), og var seinna aðstoðarmaður Jóhanns landlausa og ferðaðist með honum til Írlands; þar safnaði hann efninu í bók sína um Írland. Þegar bókin var búin, las hann hana í heyranda hljóði í Oxford í þrjá daga fyrir mörgum tignum mönnum og hélt höfðingjunum, sem hlustuðu á hann, stórveizlur á milli. Þótti mönnum nóg um kynjasögurnar sumar, og honum var jafnvel borið á brýn, að hann hefði eytt gömlum annálum, til þess að gjöra bók sína þýðingarmeiri. Árið 1188 ferðaðist G. de Barry með erkibiskupinum af Kantaraborg um England til þess að prédika krossferð og lét sjálfur krossast, en páfinn leysti hann seinna frá heitinu. Giraldus tók mjög mikinn þátt í stjórnardeilum og óeirðum, og gekk því upp og niður fyrir honum; þóttist hann ná miklu minni metorðum en hann ætti skilið; hann settist að í Lincoln 1192 og fékkst við ritstörf, og var spakari seinni hluta æfi sinnar; hann var enn á lífi 1220, en ekki vita menn með vissu, nær hann dó, sumir segja 1223. Gerald de Barry segir svo frá Íslandi: »Ísland er stærst af hinum norrænu eyjum og liggur þriggja daga sigling í norður frá Írlandi; þar býr stuttorð og sannorð þjóð. Hún talar sjaldan og stutt, og brúkar enga svardaga; hún kann ekki að ljúga, því ekkert er þar meira fyrirlitið en lygi. Hjá þessari þjóð er sami maðurinn konungur og prestur, foringi og klerk-

[1]) Theodorici monachi historia de antiquitate regum Norwagensium. G. *Storm*: Monumenta historica Norvegiæ. Kristiania 1880. 8vo (bls. VII-VIII, 3, 6, 8, 19).

ur, því svo má heita, að þeir láti biskupa sína bæði hafa konungs réttindi og klerka. Í þessu landi fást stórir og ágætir fálkar og haukar, og eru fluttir út þaðan. Sjaldan eða aldrei koma þar eldingar, og sjaldan eða aldrei slær þeim niður, en þar er annað endemi enn verra. Á hverju ári eða annaðhvort ár brýst upp eldur einhversstaðar á eynni; gýs þá upp ofsastormur, eins og hvirfilvindur, og brennir til grunna hvað sem fyrir verður; eigi vita menn með vissu, hvort uppruni eða orsök þessa elds kemur að ofan eða neðan«.[1]

Þessi lýsing hefir töluvert við að styðjast, þó hún beri að sumu leyti Íslendingum of vel söguna, eins og Adam frá Bremen. Þar sem Giraldus talar um vald biskupanna, þá má það til sanns vegar færast; álit þeirra og ríki var framan af mjög mikið, einkum frá því á dögum Gissurar biskups fram um 1200; eptir það fóru óeirðir og deilur að raska ró landsins og hver höndin varð upp á móti annari. Gissur biskup Ísleifsson var sannarlega bæði konungur og biskup, enda segir um hann í Hungurvöku.[2] »Þat hefir ok verit allra vitra manna mál, at hann hafi af guðs góðgipt ok sjálfs síns atgjörvi göfugastr maðr verit á Íslandi bæði lærðra manna ok ólærðra: »Fálkar voru snemma fluttir frá Íslandi og á 13. öldinni hafði erkibiskupinn í Niðarósi einkaleyfi til að kaupa þá, unz konungur dró þessi réttindi undir sig.[3] Snemma á miðöldunum var það ein af aðalskemmtunum höfðingja, að veiða fugla með fálkum, og það var algengt, að heldri klerkar og biskupar áttu marga fálka; í þá daga hafa því eflaust fálkar flutzt frá Íslandi til

[1]) Topographia Hiberniæ I. cap. XII. *Th. Thoroddsen:* Oversigt over de islandske Vulkaners Historie 1882, bls. 130-31.

[2]) Biskupasögur I., bls. 70.

[3]) *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica II., bls. 15. Sbr. Biskupasögur I., bls. 713, 718, 720, 737-38. Dipl. Island. II., bls. 151, 161. Opt á 13. öld er getið um fálka, sem sendir voru til Englands frá Noregi, og hafa sumir þeirra eflaust verið frá Íslandi, sbr. Rotuli litterarum clausarum in turri Londinensi asservati, accurante Th. D. Hardy. London 1833-44. Fol. Vol. I-II.

Englands, eins og Gerald de Barry segir. Það, sem G. de Barry segir um eldingarnar, er alveg rétt; þær eru sjaldgæfari á Íslandi en í öðrum nálægum löndum. Það er ekki ómögulegt, að Giraldus hafi einhversstaðar haft tal af Íslendingum, því samgöngur voru í þá daga tíðar milli landanna; ýmsir Íslendingar voru á þeim tímum við nám í Englandi og Frakklandi, en svo mátti heita á dögum Hinriks annars, að bæði þau lönd væri undir einum konungi. Jón Ögmundsson og Sæmundur fróði höfðu dvalið í París nokkru fyrir daga Giraldusar, og Þorlákur helgi var við nám í Lincoln, skömmu áður en Gerald de Barry settist þar að.[1]

Saxo grammaticus lýsir Íslandi í Danmerkursögu sinni; þar segir svo: »Vestur frá Noregi liggur ey, sem kölluð er Ísey, og er hún umkringd af hinum mikla útsæ á alla vegu; þar hafa menn búið mjög lengi, og er landið frægt fyrir furðuverk, er lýsa sér í ótrúlegum hlutum og óvanalegum viðburðum. Þar er uppspretta, sem breytir upphaflegu eðli hvers hlutar með eyðandi afli rjúkandi vatns, því allt það, sem þessa gufu leggur á, breytist svo, að það verður hart eins og steinn. Hvert þetta er fremur furðuverk en hætta, það er efasamt, þar sem hið mjúka rennandi vatn hefir svo mikinn stríðleik í sér fólginn, að það breytir snögglega hverju því, sem að því er borið, og gufuna af því leggur um, í stein, þannig að mynd þess að eins helzt. Á sama stað er sagt, að séu margar fleiri uppsprettur, sem ýmist aukast af hinu vaxandi vatnsmegni, flóa út úr vatnsþrónum og kasta óteljandi dropum í lopt upp, eða sogast niður í hin djúpu fylgsni neðar í jörðunni, svo að þær varla sjást neðst niðri, þegar aflið fer úr gosbununum. Af þessu leiðir, að þegar uppspretturnar gjósa upp, sletta þær

[1]) Í þá daga gengu og verzlunarskip milli landanna; það sézt meðal annars af bréfi Hinriks konungs þriðja 23. ágúst 1224 til valdsmannsins í Yarmouth, þar sem hann skipar honum að láta laus skip frá Íslandi og ýmsum öðrum löndum. Ísl. Fornbréfas. I., bls. 481-82.

hvítu vatnslöðri á allt, sem er í nánd, en þegar þær tæmast, þá er ekkert auga svo hvasst, að það geti greint þær. Á þessari ey er fjall, sem líkist sólinni(?) í sífelldum ólgandi bruna og heldur við eilífu báli með ævarandi eldgosum. Þetta er jafn-undarlegt og hið fyrgreinda, að land, sem liggur undir hinu kaldasta himinbelti, skuli vera svo auðugt af sterkum hitakröptum, að það veitir eilífum eldum leyndardómsfulla næringu, og gefur þeim eilíft eldsneyti til þess að við halda brunanum. Á vissum og ákveðnum tímum rekur einnig óendanlega mikinn ís að þessari eyju, og þegar hann kemur og tekur fyrst að rekast á hina hrufóttu kletta, þá heyrast drynjandi hljóð utan af djúpinu, og margvíslegir brestir með óvanalegu ópi, rétt eins og klettarnir öskruðu við. Þess vegna hafa menn ætlað, að sálir þær, sem dæmdar hafa verið í refsingar fyrir brotlegan lifnað, taki þar út hegningu fyrir illgjörðir sínar í hinu mikla frosti. Ef lítill partur af þessum mikla ís er höggvinn frá, þá slitnar hann frá landi eins og aðalísinn, sem um var getið, með hversu sterkum böndum, sem hann er bundinn, og halda honum hvorki lokur né gæzla. Hugurinn verður fullur af undrun og forviða á því, að hlutur, læstur órjúfandi lokum og luktur í margfalda fjötraflækju, skuli fylgja þannig ísnum, sem hann áður var partur af, þegar ísinn fer burtu, svo að hann blekkir alla kostgæfni gæzlunnar með nauðsyn óhjákvæmilegs flótta. Þar er einnig önnur ístegund, sem liggur á milli fjallshryggja og kletta, og ber mönnum saman um það, að ístegund þessi skipti um legu sína á víxl eptir vissu lögmáli með nokkurs konar snúningshreyfingu, þannig, að hið efra kastast niður til hins neðsta, og hið neðsta aptur hverfur upp á yfirborðið. Til sannindamerkis um þetta er það sagt, að sumir menn hafi fallið í gjár og djúp gapandi sprungna, sem urðu á vegi þeirra, er þeir fóru yfir ísfláka, og hafi þeir nokkru síðar fundizt dauðir, án þess að nokkur rifa á ísnum gnæfði upp yfir þá. Þess vegna eru margir vanir að álíta, að hin djúpa ísgjá hverfist um og gefi þá frá sér síðar meir, sem hún hefir

gleypt í sig. Þar segja menn einnig að spretti upp lind með banvænu vatni, og þegar einhver hefir bergt á því, dettur hann til jarðar eins og af eitri. Þar eru og aðrar lindir, og er sagt um bunur þeirra, að þær hafi líka eiginlegleika og öl. Þar eru einnig eldar, sem ekki geta brennt hör,[1] en hið mjúka vatn eyðist í þeim eldum. Þar er og steinn, sem flýgur yfir þverhnýpt fjöll, ekki af utan að komandi afli, heldur af meðfæddri og honum eiginlegri hreyfingu».[2]

Saxó grammaticus ritaði Danmerkursögu fyrir tilstilli Absalons erkibiskups; menn segja, að Saxó hafi verið klerkur í Hróarskeldu, en mjög lítið vita menn um æfiferil hans; sagt er, að hann hafi dáið snemma á 13. öld (um 1208). Saga þessi er aðalrit í Danmerkursögu hinni fornu; hún er rituð með miklu málskrúði og nokkurri tilgerð, svo sumstaðar er örðugt að sjá, hver er mergur málsins; hún er þó yfir höfuð að tala stórum merkileg bók. Saxó hefir í mörgu farið eptir kvæðum og frásögnum Íslendinga; það segir hann sjálfur í formálanum. Hann segir þar, að ekki megi gleyma iðni og atorku Íslendinga; á Íslandi sé jarðvegur svo harður og hrjóstrugur, að landsbúar hafi engar hvatir til ofnautnar; segir þeir séu sparsamir og hafi allan hugann á að geyma og rita upp bæði sína eigin sögu og annara þjóða; Saxó segist því hafa tekið allmikið af frásögnum þeirra í rit sitt.

Þó lýsingin á Íslandi sé fremur margorð og ruglings-

---

[1]) P. E. Müller heldur hér eigi að lesa lignum (tré) fyrir linum (hör) og er það mjög sennilegt, sbr, Konungsskuggsjá. Christiania 1848, bls. 33. Þegar tré er kastað á brennandi hraun, sviðnar það, en brennur mjög seint, sökum rakans sem í því er.

[2]) Saxonis Grammatici Historia Danica. Recensuit P. E. Müller. I., bls. 13-17. Útleggingar Vedels og Grundtvigs eru ekki nákvæmar á þessum kafla, enda er latínan víða óljós og margsamtvinnuð, vér höfum því lagt út sem næst orðunum, til þess með því að reyna sem réttast að fá í ljós meiningu höfundarins, en við það hefir málið sumstaðar orðið óíslenzkulegra. Guðbr. Vigfússon kallar sögu Saxo's: »that unrivalled patchwork of grand phrases«. Sturl. Prolgm., bls. 127.

leg, þá er þó ekki hægt að búast við henni betri á þeim tíma; Saxó hefir eflaust farið eptir frásögnum einhverra Íslendinga, sem hann hefir þekkt. Lýsingin á hverunum er furðu góð og bendir til þess, að honum hefir verið sagt frá einhverjum stórum gjósandi hver, t. d. Geysi (ef hann hefir þá verið til); það var von, þó honum þætti kynlegt, að hveravatnið gerir þá hluti að steini, er það fellur á, enda þótti öllum það ótrúlegt undur til forna, af því náttúruþekkinguna vantaði. Lýsingin á gosunum er ágæt, og væri ekki óheppileg, þó hún væri rituð á þessari öld; Saxó talar um hveraskálarnar og um vatnsbunurnar, sem spýtast í háa lopt, hver upp fyrir aðra, og svo falla gosbunurnar aptur niður í samt lag, en þróin tæmist á eptir; þetta hefir hver sá séð, sem komið hefir að Geysi. Lýsingin á eldfjöllunum og hafísnum er reyndar nokkuð barnaleg, en þó eðlileg á þeim tíma. Merkilegust er frásögn hans um ísinn eða jöklana á landi; þegar mesta málskrúðið er heflað utan af, verður eptir furðulega rétt lýsing á hreyfingu skriðjökla; Saxó hefir eflaust fengið þá frásögn beinlínis frá einhverjum Íslendingi, og er þetta líklega hin elzta lýsing á jöklahreyfingu, sem til er. Ef ófróður alþýðumaður í Skaptafellssýslu ætti að segja frá hinni innri hreyfingu skriðjökla, mundi hann eflaust segja eitthvað líkt þessu. Þar sem jökultangar ganga niður um skörð á milli fjalla niður á láglendi, er hreyfing þeirra opt töluverð; skriðjöklarnir haga sér alveg eptir landslagi; þeir eru þykkir, þar sem þeir fara um þrengsli og djúpa dali, en fletjast út á láglendi; í jöklunum eru sífelldar hitabreytingar og vatnsrennsli; óteljandi sprungur myndast sífellt utan og innan og frjósa aptur saman; þessi opnan og lokun sprungnanna heldur sífellt áfram í stöðugri rás eptir landslagi, hita og þrýstingi og þunga jökulsins o. s. frv. Þó hreyfing jökulsins sé sein, þá hefir hún þó alveg sama eðli eins og rennsli í á; mótspyrnan er mest við botninn og til hliðanna, og þar fer jökullinn hægast, en hraðast fer yfirborðið í miðjunni; ísinn er eins og seigur, rennandi vökvi, og af því

hinir ýmsu partar jökulsins hafa mismunandi hraða; þá mjakast grjót og möl að neðan upp eptir, og sjást opt grjótrákir á yfirborði skriðjökla, sem eru komnar neðan frá botni; í hliðarsprungum sjást stundum grjótrákirnar á leið upp eptir. Ef einhver hlutur dettur ofan í jökulsprungu, getur hann því seinna komið fram á yfirborði jökulsins neðar, og hefir þá mjakazt hægt og hægt upp í gegn um jökulinn. Þetta þekkir alþýða vel, þar sem skriðjöklar eru nærri byggð, og Saxó hefir eflaust heyrt sagnir þar að lútandi frá Íslandi.[1] Ölkeldurnar eru auðþekktar; en undarlegri er frásögnin um steina, sem geta flogið yfir fjöll. Ætli hér geti ekki verið einhver óljós hugmynd um grjótflug í eldgosum?; það sést jafnvel í fornum íslenzkum annálum, að Íslendingum sjálfum hefir þótt kynlegt að sjá steina hoppa upp og niður í eldinum; sumir héldu, að steinarnir væru fuglar, og aðrir jafnvel, að það væri sálir. Það er ekki ómögulegt, að Saxó hafi haft einhverja slíka óljósa frásögn í huga, er hann skrifaði þetta.

I gamalli latneskri bók um sögu Noregs, sem fundizt hefir á Skotlandi, er Íslands getið. Þar er fyrst talað um fund Íslands og landnám, og sagt, að Rómverjar hafi kallað eyna Tíle. Höfundurinn segir, að eyjan dragi nú nafn af því, að þar séu fjölda margir jöklar og sjáist þeir langt af sjó, svo sæfarendur geti haft þá til leiðbeiningar til þess að komast í hentuga höfn; þar er Casule-fjall (Hekla),[2] segir hann; skelfur það af jarðskjálftum eins og Etna og þeytir úr sér brennisteinslogum; þar eru sjóðandi uppsprettur; veita menn köldu vatni í þær, svo þær verði mátulega heitar, og baða sig svo í þeim; þar eru líka brunnar þess eðlis, að ef ull eða fat liggur í þeim eina nótt, verður það að steini. Þar er einnig bullandi uppspretta í sendinni árbugðu, sem hefir sama

[1]) Hið sama þekkist líka í Schweiz, sbr. *A. Heim:* Gletscherkunde. Stuttgart 1885, bls. 229, 360.

[2]) Casule segir P. A. Munch að sé prestshökull og Mons Casule sé því sama og Heklufjall (Symbolæ, bls. 40).

lit og smekk eins og öl, og hressir þá sem drekka, en gerir þá naumlega ölglaða. Ekki segist höfundurinn vilja leiða hjá sér að tala um viðburði, sem gjörzt hafi á hans tíma, að hafið hafi á þriggja mílna svæði ólgað og soðið eins og í potti, en jörðin hafi opnazt og kastað fram úr undirdjúpunum eldlegum gufum og myndað stórt fjall upp úr sjónum. Bók þessi er líklega rituð um 1230.[1] Það er ekkert undarlegt, þó höfundurinn tali um eldgos á mararbotni, því einmitt á 13. öldinni gaus hvað eptir annað fyrir utan Reykjanes, t. d. 1211, 1226, 1231, 1238 og 1240; hér er ef til vill átt við gosið 1211, því þá skaut upp landi fyrir utan Reykjanes; »þá fann Sörli Kolsson Eldeyjar«, segja Konungsannáll og Skálholtsannáll.[2] Um eldgos í sjónum hjá Íslandi er líka talað í »Chronicon de Lanercost«; þar er sagt, að Vilhjálmur Orkneyjabiskup hafi 1275 sagt frá eldgosum á Íslandi. Þar segir svo: »Um sama leyti (1275) dvaldi Vilhjálmur Orkneyingabiskup, heiðvirður maður og elskur að bókmenntum, hjá Hertepol á Englandi;[3] hann sagði frá mörgu undarlegu um eyjar þær, er teljast undir Noreg, og set eg sumt hér til minnis. Sagði hann, að sjórinn brynni á einum stað við Ísland um mílu vegar og þar yrði eptir svartur vikur og óhreinn. Annarsstaðar gýs eldur úr jörðu á vissum tímum, sjöunda eða fimmta hvert ár, og brennir þegar minnst varir bæi og allt, er fyrir verður, og eigi er hægt að slökkva þennan eld eða hrekja hann á braut, nema með vígðu vatni, sem helgað hefir verið með prestshendi. Hann sagði og það, sem er enn þá

[1]) Symbolæ ad historiam antiquiorem rerum Norvegicarum, Ed. P. A. Munch. Christianiæ 1850. 4to, bls. 7-8. Sbr. *G. Storm:* Monum. hist. Norvegiæ. Chria 1880. *Sophus Bugge:* Bemærkninger om den i Skotland fundne latinske Norges Krönike (Aarb. f. nord. Oldk. 1873, bls. 37).

[2]) Islandske Annaler indtil 1578. Udg. af G. Storm. Kria 1888, bls. 123 og 182.

[3]) Hartlepool er bær í Durhamshire á Englandi; þar kölluðu fornmenn Hjartapoll, sbr. Fornmannasögur VII., bls. 235-236.

undarlegra, að þar heyrðust glögglega kvein sálna þeirra, er kveljast í þeim eldi«.[1]

Í *Konungsskuggsjá* er töluvert talað um Ísland og náttúru þess; þó er þar engin eiginleg lýsing á landinu, en að eins getið þeirra hluta, sem undarlegir þóttu og öðru vísi en menn voru vanir í Noregi; bókin ber þó með sér, að höfundurinn hefir haft allgóða þekkingu á því, er hann talar um, og reynir að skýra fyrir sér náttúruviðburðina eptir þeirri þekkingu, er menn þá höfðu; en ekki er það undarlegt, þó sumstaðar beri á hjátrú innan um; hún var svo samtvinnuð öllu lífinu í þá daga. Fyrst er þar lýst hvalategundum í Íslandshöfum; ýmislegt er þar gott innan um, en margar skröksögur á milli, og hafa sumar þeirra haldizt hjá alþýðu fram á vora daga. Því næst er sagt frá eldfjöllum, hverum og landskjálftum, og ber höfundurinn saman eldfjöll á Sikiley og Íslandi; hann heldur, eins og þá var títt, að píslarstaðir séu í eldinum, og er mjög fjölorður um það. Á Sikiley segir hann, að jarðeldar brenni jörð og tré, en að eldinum sé öðru vísi varið á Íslandi: »sá eldur, er á Íslandi er, þá brennur eigi tréð, þó at í sé kastat og eigi jörðina; enn steina og hart berg þá dregur hann til sinnar næringar og kveikist þar af sem annar eldur af þurrum viði og er aldrei svo harður steinn né berg, at hann bræði eigi sem vax, og brennir síðan sem feitt oleum. En þó at þú skjótir trénu í eldinn, þá sviðnar þat at eins og vill eigi brenna«. Höfundurinn reynir að gjöra grein fyrir, hvernig á landskjálftum og eldgosum muni standa; hann, segir að grundvöllur landsins muni vera

[1]) Chronicon de Lanercost 1201-1346, e codice Cottoniano nunc primum typis mandatum. Edited by Joseph Stephenson for the Maitland Club. Edinb. 1839. 4to, bls. 97. sbr. *Th. Thoroddsen*: Oversigt over de islandske Vulkaners Historie 1882, bls. 131. Chronicon de Lanercost er ritað um 1346; þar er Vilhjálmi of snemma gefið biskupsnafn, því Pétur var Orkneyjabiskup 1270-1284, en Vilhjálmur var vígður til biskups 1310 (Íslenzkir annálar 1888, bls. 75, 203, 342 og Diplom. norv. IX., nr. 83, bls. 103-104).

»vaxinn með mörgum æðum og tómum smugum eða stórum holum. En síðan kunna þeir atburðir at verða annaðhvort af vindum eður af afli gnýanda gjálfurs at þessar æðar eður holur verði fullar af vindum svo mjög, at þær þoli eigi umbrot vindsins og kann þaðan af þat at koma, at landskjálftar þeir verði hinir stóru, sem verða á því landi. Nú ef þetta mætti vera með nokkurum líkindum eður hætti, þá mætti þat vera af því hinu sterka umbroti, er verður í grundvöllum landsins, at þaðan mætti eldur sá hinn mikli kveikjast og koma, er brennur upp í ýmsum stöðum landsins. Nú skal þetta eigi hafa fyrir sannfræði at svo sé, sem nú höfum vér um rætt, nema heldur þat, at draga slíka hluti saman til líkinda, er vænligastir þikir til vera, fyrir því at þat sjáum vér, at af afli kemur eldur allur; þar sem saman kemur högg harðs steins og harðs járns, þá kemur þar eldur af því járni og afli, er þau berjast; trjám mætti og til saman ríða, at þar fáist eldur af því erfiði er þau hafa«. Aristoteles[1] kemur fyrstur með þessa kenning um vindana í innýflum jarðar og Plinius tekur hana eptir honum, en Plinius var beinlínis og óbeinlínis uppspretta mestallrar náttúruþekkingar á miðöldunum.

Höfundurinn talar og um hveri á Íslandi og segir: »þar eru þær keldur, er æ og æ vella ákaflega bæði vetur og sumar. Nú er stundum svo mikill ákafi á vellu þeirra, at þær spýa langt í lopt upp vatni úr sér. En hvað sem menn leggja þar í hjá kelldunum í þeim tíma er þær spýa, hvort sem þat er klæði eður tré, eður hvat lítið þat er, ef þat vatn kemur á í niðurfalli sínu, þá verður þat at steini«. Síðan talar hann um ölkeldur: »svo er sagt at kelldur séu þær á Íslandi, er menn kalla ölkelldur, og er því svo kallat, at vötn sem þar eru í eru líkara þefurinn munngáti en vatni. Og þó menn drekki þar af, þá fyllast menn ekki af því vatni, svo sem af öðru vatni, heldur sjatnar það vel og rennur í

[1]) Aristoteles: Meteorol. lib. II. cap. 8.

hörund sem munngát; fleiri eru ölkelldur á því landi en ein, er ölkelldur eru kallaðar. En þó er sú ein bezt, er og frægust af öllum, og liggur sú í dal þeim, er heitir Hítárdalur.[1] Svo er sagt af þeirri kelldu eður vatni því er þar er í, at þat er dámat álíkt munngáti og til gnots at drekka og þat er mælt, at þat fái svo nockut á mann ef þat er svo mjög druckit. En ef menn gjöra hús um kellduna þá hverfur hún burt úr húsinu og brestur upp fyrir utan húsið. Svo er og sagt at menn megi þar af drecka við kellduna slíkt hver vill, en ef þeir fýsast burt at hafa með sér, þá dofnar þat skjótt, og er þat þá eigi betra enn annat vatn eður þaðan af verra». Þessar frásagnir um hvera og ölkeldur eru svo að segja alveg réttar og miklu betri en búast mætti við svo snemma á öldum. Höfundurinn talar líka um rauða, og segir að hann sé mikill á Íslandi og segir þjóðsögu um rauða-undur, að málmurinn hverfi úr einum stað í annan, svo menn finni hann ekki.

Höfundurinn talar um loptslag á Íslandi, og segir, að Ísland taki mikinn kulda frá Grænlandi og hafi lítinn hita frá sólunni, og því séu þar svo miklir jöklar á fjöllum; hann segir líka frá jökulám og segir svo: »Þar eru og köld vötn þau er falla undan jöklum svo stór at berg og jörð er hjá liggur þá skjálfa fyrir þær sakir, at vatnið fellur svo strítt og með svo stórum fossum, at bergin skjálfa fyrir ofureflis sakir og stríðleiks; eigi mega menn til ganga at forvitnast á þá árbakka nema löng reip hafi og sé borinn á þá menn er til vilja forvitnast at sjá, og siti hinir fjari er gæta reipsins, svo at þeir eigi kost at draga þá þegar aptur til sín þegar stríðleiki vatnsins ærir þá«.[2] Menn halda að Konungsskuggsjá sé rituð í Noregi á árunum 1230—1250.

---

[1]) Nú er ölkelda þessi fyrir löngu horfin.

[2]) Speculum regale. Ed. O. Brenner. München 1881, bls. 27-35, Christiania 1848, bls. 33-38.

Arngrímur ábóti[1] á Þingeyrum († 1361) hefir ritað Guðmundarsögu og lýsir þar Íslandi; þó lýsing þessi sé stutt, þá er hún þó allmerkileg, enda er hún hin eina almenn lýsing, sem til er af landinu frá fornöldinni. Aðallýsingin er í byrjun sögunnar og set eg hana hér orðrétta; síðar í sögunni koma fyrir nokkrar innskotsgreinar, er lýsa landi og þjóð, og set eg hér hinar helztu aptan við aðallýsinguna, enda mega þær vel teljast sem nokkurs konar áframhald, þó þær séu beinlínis sprottnar af frásögunum um viðburðina, sem sagðir eru í sögunni sjálfri; landa og þjóðalýsing var í þá daga að eins notuð til þess að gjöra frásagnirnar um sögulega viðburði greinilegri og glöggvari. Landlýsing Arngríms ábóta er auðsjáanlega sett í söguna Guðmundi biskupi til frægðar, til þess að sýna, hvert mikilmenni hann hafi verið, er hann gat orðið slíkur »guðs gimsteinn« í jafnhrjóstrugu landi og gæðasnauðu. Arngrímur lýsir landinu á þessa leið: »Greindr guðs þjónn (Guðmundur Arason) var biskup á því landi, er bækr kalla Thile, en Norðmenn nefna Ísland. Má þat ok vel segjast eiginlegt nafn þeirrar eyjar, því at þar er íss inóg bæði lands ok lagar. Á sjánum liggja þeir hafísar, at með sinum ofvægiligum vexti taka þeir at fylla norðrhöfin, en yfir háfjöll landsins svá úbræðiligir jöklar með yfirvættis hæð ok vídd, at þeim mun útrúligt þykkja, sem fjærri eru fæddir. Undan þeim fjalljöklum fellur með atburð striðr straumr með frábærum flaum ok fúlasta fnyk, svá at þar af deyja fuglar í lopti, en menn á jörðu eðr kvikvendi. Þau eru fjöll önnur þess lands, er ór sér verpa ægiligum eldi með grimmasta grjótkasti, svá at þat brak ok bresti heyrir um allt landit, svá vítt sem menn kalla fjórtán tylftir umbergis at sigla réttleiði fyrir hvert nes; kann þessi ógn at fylgja svá mikit myrkr forviðris, at um hásumar um miðdegi sér eigi handa grein. Þat fylgir þessum fádæmum, at í sjálfu hafinu, viku sjáfar

[1]) Íslenzkt fornbréfasafn I., bls. 366-67. *Janus Jónsson:* Um klaustrin á Ísland í iTímariti bókmf. 1887, bls. 191. Biskupasögur II.

suðr undan landinu, hefir upp komit af eldsganginum stórt fjall, en annat sökk niðr í staðinn þat er uppkom í fyrstu með sömu grein. Keldur vellandi ok brennustein fær þar í nóg. Skógr er þar engi utan björk, ok þó lítils vaxtar. Korn vex í fám stöðum sunnanlands, ok eigi nema bygg. Fiskr sjádreginn ok búnyt er þar almennings matr. Ey þessi liggr svá norðarliga undir Zodiaco, at hennar neðri hlutr hefir í sumum stöðum samhaldinn dag með sólskini björtu, mánað eðr meirr, í enda Geminorum ok upphafi Cancri. En um vetrar tíð, þá er sólin er in Capricornu, er hún yfir þess lands emisperium lítit um fjórar tíundir nátturligs dags, þótt hvárki meini fjöll né ský. Landit er víðast bygt með sjónum, en skerðist mestaustan ok vestan« (Bps. II., bls. 5.) »Þat er kynfylgja í því landi, at þar gengr með öreign múgr manns hús af húsi á vetr ok sumar, ok hefir öngva næring nema ölmusugjörðir góðra manna« (bls. 44). »Svá er Ísland vaxit víða fyrir norðan með sjónum, at standa stór björg með svá frábærri hæð, at í sumum stöðum gengr langt yfir hundrað faðma. Í þess háttar björg samnast í mörgum stöðum á sumarit svá margr sjófugl, at þat er ótöluligr fjöldi; verpr hann í þeim holum eðr hellum, sem verða í bjarginu; þessi er fjárafli margs manns, at fara í björgin at taka egg ok fugla; þess háttar afli fremst á þann hátt, at fuglarinn ferr í festarenda ofan fyrir bergit; gerist þat optliga með miklum háska ok bráðum manntapa, því at festinni kann margt granda« (bls. 111). »Í því kapitulo öndverðrar sögu, er greindist Íslands náttúra, segist, at almenningr þeirrar jarðar fæðist með búnyt ok sjádreginn fisk; en sjá dráttr er svá laginn, at menn róa út á víðan sjá, ok setjast þar, sem fjallasýn landsins merkir, eptir gömlum vana, at fiskrinn hafi stöðu tekit; þess háttar sjóreita kalla þeir mið; skal þá renna léttri línu út af borðveginum niðr í djúpit, ok festa stein með neðri enda, at hann leiti grunns; þar með skal fylgja bogit járn, er menn kalla öngul, ok þar á skal vera agnit til blekkingar fiskinum; ok þann tíma sem hann leitar

sér matfanga, ok gín yfir beituna, grefr oddhvast ok uppreitt járnit hans kjapt; síðan fiskimaðr kennir hans viðrkvámu ok kippir at sér vaðinum, dregr hann svá at borði ok upp í skip; er þessi fjárafli svá guðgefinn, at hans tilferð er eigi greiðari en nú var greind, ok þó allt eins verðr svá mikit megn þessarar orku, at öreigar verða fullríkir; má ok öll landsbygð sízt missa þessarar gjafar, því at þurr sjófiskr kaupist ok dreifist um öll héruð« (bls. 176).

Hin fornu tylfta- og fjarðatöl frá byrjun 14. aldar verður og að telja, þar sem talað er um rit, er snerta landafræði Íslands; menn halda, að skrár þessar hafi verið ritaðar um 1312. Í tylftatalinu[1] er sagt, hve langt Ísland er frá öðrum löndum, hve langt er í kring um landið og milli helztu annesja, og er dægurssigling notuð sem mælikvarði. Af tylftatalinu eru 4 afskriptir prentaðar í »Íslenzku fornbréfasafni«[2] og eru þær sín með hverjum hætti og allar merkilegar; skulum vér þó ekki tala um þær nánar á þessum stað, en að eins geta þess, að þar er talin 7 dægra sigling umhverfis Ísland, »at hröðum byr ok skiptiz svá sem þarf, því at eigi má eitt veðr hafa«; »um endilangt Ísland eru taldar 20 dagleiðir á sumardegi, en 4 um þvert«. Frá sama tíma telja menn, að fjarðatalið sé; þar eru taldir flestallir firðir kring um Ísland, og er skrá þessi líka mjög merkileg. Ekki vita menn, eptir hverja skrár þessar eru; en menn hafa getið þess til, að þær á einhvern hátt stafi frá söfnum Hauks lögmanns Erlendssonar.

Árið 1568 kom út einkennilegur bæklingur í Venedig um ferðir tveggja ítalskra bræðra, *Nicolo* og *Antonio Zeni;* þeir áttu að hafa farið margar ferðir um norðurhöfin á árunum 1390—1405. Um þenna bækling hafa verið skrifaðar ótal ritgjörðir, smáar og stórar, og hafa menn haft

[1]) Tylft = 12 vikur sjóar.

[2]) Íslenzkt Fornbréfasafn III., bls. 13-20; fjarða- og tylftatölin eru og prentuð i *K. Kålunds* Historisk-topografisk Beskrivelse af Island II., bls. 359-375 með nákvæmum athugasemdum.

mjög ólíkar skoðanir um þessar ferðir, um landlýsingarnar og landabréfið, sem fylgir bókinni. Það hefir fundizt nú á seinni árum, að bókin er alls ekki eins merkileg, eins og margir hugðu; en eg set hér samt aðalefni frásagnarinnar, af því það hefir gefið tilefni til margs konar sögulegra rannsókna um fornan kunnugleika erlendra þjóða í Norðurhöfum.

Nicolo var ungur aðalsmaður frá Venedig; hann bjó skip sitt og fór vestur um Gibraltarsund og ætlaði að fræðast um ókunn lönd og þjóðir; hann ætlaði fyrst til Englands og Flandern, en lenti í hafvillum og braut skip sitt við eyna Frislanda; þar varð mannbjörg, þó töluvert af farminum týndist. Nicolo gekk nú með mönnum sínum í þjónustu ríks höfðingja, er hét Zichmni; þessi höfðingi réði fyrir Porlanda og fleiri eyjum; hann hafði átt í bardögum við Noregskonung, en vildi nú leggja undir sig Frislanda, og hjálpaði Nicolo honum til þess; náðu þeir landinu á sitt vald og tóku þar mikið herfang, og meðal annars nokkra farma af saltfiski. Nú skrifaði Nicolo Antonio bróður sínum bréf og bað hann að koma þangað norður. Antonio varð við bón hans og settist að á Frislanda og dvaldi þar í 14 ár. Þeir Zeni-bræður fóru nú með mikinn flota og herjuðu á eyna Estlanda, er Noregskonungur átti; í þessari ferð hrepptu þeir mikla storma og komust með flotann í 7 eyjar, sem liggja við austurströnd Íslands[1] og lögðu þær undir sig; þar varð Nicolo eptir, en Antonio fór heim aptur til Frislands. Nicolo fór nú í landaleitir norður á bóginn á 3 skipum og kom til Engroneland; þar fann hann klaustur og kirkju helgaða Sankti Tómási, og er hvorttveggja, segir hann, undir fjalli, sem rýkur eins og Etna og Vesuvius; þar er heitur hver og er vatninu veitt í klaustrið og kirkjuna og haft til hitunar og suðninga; þar eru dálitlir urtagarðar og vaxa í þeim alls konar ávextir og blóm, af því heita

[1]) Eyjar þessar heita allar óskiljanlegum skrípanöfnum: Talas, Broas, Iscant, Trans, Mimant, Damberc og Bres.

vatninu er veitt þangað; annars er kuldinn og snjórinn fjarskalegur, af því klaustrið er svo norðarlega; margt fleira segir hann um munkana og lifnað þeirra. Íbúarnir þar í landi trúa á munkana eins og guði; en þeir eru sjálfir lítt siðaðir og búa í uppmjóum kofum; þeir hafa húðkeipa, sem eru mjóir í báða enda; yfir höfuð að tala, lýsir Nicolo mönnum þessum alveg eins og Skrælingjar eru á Grænlandi. Nicolo þoldi ekki kuldann þar nyrðra, og varð að snúa aptur til Frislanda og dó litlu síðar. Antonio langaði nú til að snúa aptur heim til Venedig, en Zichmni vildi ekki sleppa honum, af því Antonio var fyrirtaks sjómaður, svo hann varð að ílengjast í Frislanda, þó honum væri það móti skapi.

Fiskimenn nokkrir frá Frislanda höfðu fundið stór og mikil lönd í vestri; þeir höfðu brotið skip sitt hjá ókunnu landi, sem kallað var Estotilanda. Þeir voru fluttir til skrautlegrar borgar og leiddir fyrir konung; enginn skildi mál þeirra nema einn latínumaður, er fyrrum hafði brotið þar skip sitt; Fríslendingar settust þar að og dvöldu þar í 5 ár. Land þetta var litlu minna en Ísland, og á því miðju var hátt fjall; þar spretta upp fjögur fljót; landið er mjög frjósamt og auðugt; þar eru stórir skógar og gnægð gulls og nóg af öllu, sem menn þurfa. Íbúarnir á Estotilanda verzla við íbúana í Engroneland og fá þaðan skinnavöru, brennistein og bik. Konungurinn sendi Fríslendinga seinna í annað land sunnar, er heitir Drogio, og þar brutu þeir aptur skip sitt; þar búa mannætur, og átu þeir marga af þeim fjelögum, en einn þeirra frelsaði líf sitt með því, að kenna íbúunum að ríða net og veiða fiska, því að það kunnu þeir ekki áður. Fríslendingurinn hraktist þar nú á milli margra höfðingja, sem allir vildu læra af honum, og var hann þar í 13 ár. Segir hann, að landið sé ákaflega stórt, eins og heill nýr heimur. Íbúarnir eru villtir og ganga berir, þó þar sé æði-kalt. Enn þá sunnar búa þjóðir, sem hafa meiri menntun; þar eru bæir og musteri og mannfórnir alltíðar. Frá þessu landi komst Fríslendingurinn eptir langa mæðu

aptur til Estotilanda; þar var hann um tíma í kaupferðum; byggði sér hafskip og komst á því heim til Frísland eptir langa og harða útivist. Um þessar ferðir og hrakninga fiskimannsins ritaði Antonio Carlo bróður sínum bréf. Zichmni bjó nú út flota til landaleita, og átti fiskimaðurinn víðförli að vera leiðsögumaður; en hann dó rétt áður en skipin lögðu út; engu að síður hélt flotinn á stað, en varð fyrir miklum stormum og hraktist hann svo til eyjarinnar Icaríu; þar áttu þeir ýmsa bardaga og gekk ýmsum betur; ekki skildu Fríslendingar mál eyjarskeggja nema eins, sem ættaður var frá Íslandi. Frá Icaríu hröktust þeir Antonio og hans félagar enn um hafið töluvert; þeir fundu enn þá eina ókunna eyju og stofnuðu þar nýlendu, en skömmu seinna sneri Antonio heimleiðis, sigldi fram hjá Íslandi og komst síðan klaklaust til Fríslands.

Nicolo Zeno hinn yngri hefir gefið út þenna bækling, hálfri annari öld eptir að þessir viðburðir gjörðust; segir hann, að frásögnin sé tekin eptir bréfum, sem Antonio skrifaði Carlo bróður sínum; Nicolo segist hafa haft bók um þessar ferðir og mörg skjöl önnur milli handa, þegar hann var á barnsaldri, en segist hafa rifið það allt sundur að gamni sínu og skemmt það, eins og börnum er títt. Þenna bækling hefir hann síðan sett saman eptir minni, til þess að vitneskjan um þessar ferðir ekki skyldi líða undir lok. Bókinni fylgir uppdráttur af norðurhöfunum og löndunum þar í kring; segir Nicolo, að hann sé gjörður eptir hálffúnum uppdrætti eptir Antonio Zeno, sem hann segist hafa endurbætt[1].

---

[1]) Frumrit bókarinnar heitir svo: De i commentarii del Viaggio in Persia di M. Caterino Zeno il K . . . . et dello scoprimento dell' Isole Frislanda, Eslanda, Engrouelanda, Estotilanda, & Icaria, fatto sotto il Polo Artico, da due fratelli Zeni. M. Nicolò il K. e. M. Antonio . . . . con un disegno particolare di tutte le dette parte di Tramontana da lor. scoperte. In Venetia per Francesco Marcolini MDLVIII. Það sem snertir norðurferðirnir hefir A. E. Nordenskiøld lagt út í bók sinni: Studier och Forskningar. Om bröderna

Um þessar ferðir hafa ýmsir vísindamenn ritað fjöldamargar ritgjörðir (líklega um 100 að tölu) á ýmsum málum. Mönnum hefir þótt frásögnin mjög merkileg, einkum vegna sögunnar um fiskimennina frá Frislanda og ferð þeirra til Estotilanda og Drogio, því það sýnist benda á kunnugleika um Vesturheim, löngu áður en Columbus kom þangað. Eins er uppdrátturinn stórum betri en búast mátti við snemma á 15. öld. Menn hafa haft mjög ólíkar skoðanir um frásögnina og uppdráttinn; hafa spunnizt út úr þessu margs konar ritdeilur og vísindalegar rannsóknir.[1] Flestir hafa haldið, að Frislanda væri Færeyjar; aðrir hafa haldið, að Frislanda væri Ísland; sumir hafa leitað að þeim löndum, sem um var getið í bæklingnum, suður í Slesvig, austur á Rússlandi og jafnvel norður í Spitzbergen; aptur á móti hafa aðrir ætlað, að ferðasagan væri að eins tilbúningur, sem hefði verið skrökvaður upp Veneziumönnum til frægðar, til þess svo liti út, að þeir hefði fyrr fundið Ameríku en Columbus; Columbus var, eins og kunnugt er, ættaður frá Genua, og jafnan var rígur og ófriður milli þessara miklu verzlunarborga. Flestir þeir höfundar, sem ritað hafa um þetta mál, hafa verið mjög lærðir, og hafa aukið þekkinguna á fornri landafræði í mörgum greinum; en litlu vissari hafa menn fyrir það orðið um aðalefnið.

Zenos resor. Stockholm 1883, bls. 6-20 og eins *I. H. Bredsdorff* í Brödrene Zenos Reiser. Grönlands hist. Mindesm. III., bls. 529-624.

[1]) Jeg nefni hér nokkrar af hinum helztu ritgjörðum um þetta efni, sem jeg hefi haft fyrir mér auk þeirra, sem áður er getið: *R. H. Major:* The Voyages of the Venetian Brothers Nicolò et Antonio Zeno. The Hakluyt Society. 1873. 8vo. *C. Irminger:* Zeno's Frislanda is Iceland, and not the Færoes (Journal of the royal geogr. Society. London 1879). *C. C. Zartmann:* Bemærkninger om de Venetianerne Zeni tilskrevne Reiser i Norden (Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed II., 1833, bls. 1-35). *Japetus Steenstrup:* Zeni'ernes Reiser i Norden (Aarb. f. nord. Oldk. 1883, bls. 55-214). *E. Erslev:* Nye Oplysninger om Brödrene Zenis Reiser (Geografisk Tidskrift for 1884. Kbh. 1885). *Fr. Krarup:* Om Zeniernes Reise til Norden (Geografisk Tidskrift II. 1878, bls. 145-154).

Nýlega hefir *O. Brenner* í München fundið merkilegan uppdrátt af Norðurlöndum eptir Olaus Magnus erkibiskup, og hefir hann verið gjörður 1539; þessi fundur breytir fullkomlega skoðun manna í þessu efni, því nú sést, að uppdrátturinn, sem fylgir Zeni-ferðinni, er miklu yngri en menn áður héldu, því nær eingöngu gerður eptir uppdrætti Olavusar Magnusar, en bætt inn í ýmsum vitleysum, til þess að sanna skrumið og skröksögurnar í ferðabók Zenianna. Zeni-ritið, og einkum uppdráttur þeirra, hefir haft mjög mikil áhrif á landfræðinga um seinni hluta 16. aldar, því þeir þekktu ekki frumrit Olavusar Magnusar, en trúðu Zeníbræðrum; hefir rit þeirra verið þýðingarmikið í landfræðissögunni, því það hefir verið undirrót alls konar villu. Skal seinna getið dálítið nánar um Zenikortið, þegar vjer tölum um rit Olavusar Magnusar. Eptir nýjustu rannsóknum er það skoðun manna, að ferðasaga Zenianna sé byggð á frásögum um ferðaflakk eins eða tveggja þeirra bræðra um Ermarsund og suðurhluta Englands; svo hefir verið bætt inn í ýmsum sögum úr ferðaritum Columbusar og annara ferðamanna, er uppi voru um byrjun 16. aldar, og svo hefir útgefandinn reynt að samrýma allt ruglið við landsuppdrátt Olavusar Magnusar.[1]

Eigi alls fyrir löngu (1881) var í fyrsta sinn eptir handriti í Wien gefin út stutt ferðasaga eptir grískan mann, *Laskaris Kananos* (Λάσκαρις ὁ Κανανός), sem ferðaðist um Norðurlönd á miðöldunum; útgefandinn, S. P. Lambros heldur, að Kananos hafi verið á ferðinni einhvern tíma á árunum 1397—1448, en aðrir halda, að hann hafi ferðazt seint á 15. öld. Í þessari ferðasögu er Ísland kallað »Fiskætueyjan« (νῆσος Ἰχθυοφάγων), og er talin sama eyjan og Thule. »Þar var«, segir hann, »sex mánaða dagur frá vorbyrjun til haustjafndægra. Eg fór frá Englandi til þessarar eyjar, og var vegalengdin 1000

[1]) Geografisk Tidskrift XI., bls. 4-6, 108-109.

mílur;[1] eg dvaldi þar 24 daga. Þar sá eg kröptuga og sterka menn; matur þeirra var fiskur, brauð þeirra fiskur og drykkur þeirra vatn. Síðan sneri eg aptur til Englands«.[2]

Frá 14. og 15. öld eru til enn þá fleiri sagnir um ferðir í norðurhöfum, blandaðar forneskju og hindurvitnum, og er lítið á þeim að græða; þannig er sagt um munk nokkurn, *Nicolas de Linne*, að hann hafi farið 1360 frá Linne (Kings-Lynn í Norfolk) á 14 dögum til Íslands og svo norður um höf, og urðu þar fyrir honum alls konar undur og kynjar. Er þar sagt, að þá þegar hafi verzlunarferðir frá Englandi verið algengar til Íslands.[3] Hinn spænski rithöfundur Gomera talar fyrst (1553) um ferðamann, er hét *Jóhannes Skolvus*, er átti að hafa farið til Labrador á 15. öld, og segir hann hafi verið frá Noregi; sama nafnið kemur fyrir á landabréfum frá 16. öld, og einn rithöfundur frá þeirri öld (Wytfliet 1598) segir, að Skolvus hafi siglt 1476 hinum megin við Noreg, Grænland og Frísland, komizt inn í hin norðlægu sund undir heimsskautsbaugi, og farið svo til Labrador og Estotilanda. Seinna kallar annar höfundur (Georg Horn 1671) manninn Jóhannes Scolnus, og segir hann hafi verið frá Pólen, og hafi hann að undirlagi Christians konungs í Danmörku 1476 farið til Labrador.[4] Á þessu rugli er ekkert hægt að græða, enda hafa menn ekkert með sanni getað sagt um mann þennan, en ýmsir hafa reynt á honum getspeki sína. Lelewel heldur, að hann hafi verið frá Pólen og heitið Szkolny; G. Storm heldur hann hafi verið norskur og hafi verið með þeim Pining og Pothorst,

[1]) Það er óvíst, hvort höfundurinn hér á við ítalskar mílur (1000 faðmar) eða grískar (750 faðmar).

[2]) Ymer. Stockholm 1891 XI., bls, 67-68.

[3]) *C. C. Zahrtmann:* Bemærkninger om Zeniernes Reiser i Norden. Nord. Tidskr. f. Oldk. II., bls. 26. *B. F. de Costa:* Inventio fortunata. Bull. of the American Geogr. Society. New-York 1881.

[4]) *G. Storm:* Johannes Skolvus. Norsk Hist. Tidsskrift. 2. R. V., bls. 385-400.

sem að sögn Olavusar Magnusar voru víkingar og höfðu aðsetur sitt á Hvítserk milli Íslands og Grænlands; en allt eru þetta eintómar getgátur, sem ekki er sjáanlegt, að hafi við neitt að styðjast. Eg hefi hér að eins nefnt þessar sagnir, til þess að sýna, hve fregnirnar á miðöldunum um hin norðlægu lönd eru ruglingslegar, sem eðlilegt var, þegar þær ekki voru byggðar á öðru en munnmælum og skröksögum, og skrásettar af erlendum höfundum, er lítið eða ekkert skynbragð báru á landaskipun Norðurlanda.

7. Ísland á landabréfum miðaldanna.

Framan af miðöldunum voru landsuppdrættir kristinna manna í Európu mjög lélegir og lítilfjörlegir. Sumir lærðir menn voru í efa um, hvort þeir ætti heldur að draga upp kringlótta jörð eða ferhyrnda; þó voru fleiri á því að gera uppdrættina kringlótta, af því ritningin talar um kringlu jarðarinnar. Hinn heilagi Augustínus sagði, að kringla jarðarinnar skiptist í tvennt; austurhelmingurinn væri Asía, en á vesturhelmingnum Európa og Africa; þessu trúðu menn fastlega og gerðu uppdrættina eptir því. Þess konar uppdrættir eru algengir í gömlum handritum; þeir eru eins og kringla, úthafið hringinn í kring og Jórsalir í miðju; álfurnar takmarkast af beinum strykum; strandalagið var sjaldan sýnt, hvað þá heldur landslag eða því um líkt; opt létu menn sér nægja með að skrifa upp nöfn landa og þjóða eptir þeirri afstöðu, sem menn hugðu að væri rétt, án þess að löndum eða höfum væri nokkur takmörk sett. Hinir fornu íslenzku heims-uppdrættir, sem áður hafa verið nefndir, eru gerðir eptir þessum hugmyndum. Þessu lík er frásögnin í Rymbeglu; þar segir svo meðal annars: »Quadrantur jarðar sá, sem stjörnubókarmenn prófa með sólargang, er gjörr í líking þess fjórðungs jarðar, er liggur frá miðju meginhafi og norður undir leiðarstjörnu; inn syðri lutur þess fjórðungs er óbygður fyrer sólarhita, en hinn

nyrðri er og óbygður fyrir kulda sakir, en þar á mille er vor byggeleg hálfa, sú er menn hafa tíðindi af. Svo seigir Macrobius at meginhafit gyrde um jörðina miðja af austri til vesturs, og rettir arma sína af austri og vestri, þá sem metast fyrer norðann og sunnann jörðina. Svo sker hafit í sundur jörðina í iv fjordunga, og er einn fjorðungur af þeim sá, er vér byggjum, sem fyrr var sagt, en aðrir þrír megu óbyggilegir vera fyrer hita sakir og kullda; enn fyrir sakir meginhafsins torfæru megu vær þar engi tíðendi af hafa. Þat er og sögn sumra manna, at hafit sé fullt af eilyfum ísi norður fra oss undir leiðarstjörnu, þar sem metast armar úthafsins«.[1] o. s. frv. Landabréfin voru framan af miðöldunum stórum lakari en uppdrættir Forngrikkja og Rómverja, og benda á beina apturför í þekkingunni.

Framfarirnar í landmælingu og landauppdrætti eru sára litlar þangað til í byrjun 14. aldar; þá verða landsuppdrættir allt í einu miklu betri en áður, og er sú eðliley orsök til þess, að menn voru þá almennt farnir að nota segulnálar og leiðarsteina, gátu nú betur áttað sig á höfum og gjört nákvæmari uppdrætti af ströndunum. Landabréf, sem til eru frá þeim tímum, eru ætluð fyrir farmenn og eru alþakin kompásstrykum, sem ganga eins og köngurlóarvefur um allan uppdráttinn; sjómenn létu áttavitann á einhverja rósina í uppdrættinum, og sáu svo, hverja stefnu þeir áttu að hafa; aptur réðu þeir það af styrkleika vindsins, hve langt þeir komust áfram, og voru furðu leiknir í því að gizka á, hve fjarlægðirnar væri miklar.[2] Ítalir og Katalanar (sjómenn frá Baleareyjum) voru hinir fyrstu, er gjörðu þess konar uppdrætti og af þeim lærðu Portúgalsmenn og Spánverjar. Uppdrættir þessir eru sumir hverjir furðu nákvæmir, einkum að því

[1]) Rymbegla. Havniæ 1780, bls. 464-66.

[2]) Allt fram á 16. öld gizkuðu menn á vegalengdirnar, er skipin fóru, en þá fundu menn »log«-línur og mældu með þeim hraða skipsins; þær voru fyrst notaðar 1577 (*O. Peschel:* Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde. Leipzig 1877. I., bls. 361).

er snertir Miðjarðarhafið og næstu strendur í kríng. Menn byrjuðu með því að gjöra myndir af höfnum og minni strandahlutum (portulaner), og skeyttu þær svo saman í stærri uppdrætti. Þó voru allmiklir gallar á þessum landabréfum, sem vonlegt var; menn þekktu ekki í þá daga skekkju segulnálarinnar, og af því leiddi, að strendurnar færðust meir og meir úr skorðum, eptir því sem norðar dró; svo var heldur ekki tekið neitt tillit til þess, að yfirborð jarðarinnar er kúluflötur. Þessi landabréf voru því engan veginn fullnægjandi í vísindalegu tilliti, því lega landanna var mjög á reiki sökum þess, að fastar lengdar- og breiddarákvarðanir vantaði.[1]

Þess hefir verið getið hér að framan, að hinn gríski landfræðingur, Cl. Ptolemeus, gjörði fyrstur landafræði með ákveðnum breiddar- og lengdarstigum, og gaf mönnum með því miklu betri hugmynd en áður um legu landanna og hnattstöðu. Landafræðisrit Ptolemeusar var ókunnugt öllum kristnum fræðimönnum fram eptir öllum miðöldum, en stjörnufræðisrit hans þekktu margir af útleggingu Araba.[2] Hinn mesti vísindamaður á miðöldunum, Roger Baco (1214—1292), reyndi þó að ákveða legu staðanna með breiddar- og lengdarstrykum, án þess hann þekkti landafræði Ptolemeusar; en ekki varð sú aðferð algeng fyrir það. Hinn gríski texti af riti Ptolemeusar varð ekki kunnur á vesturlöndum fyrr en um byrjun 15. aldar, en þá hafði þetta rit líka svo mikil áhrif, að öll landafræði breyttist til batnaðar. Um hin næstu 200 ár kemur út hver útgáfan eptir aðra;[3] hið upprunalega rit er aukið og umbreytt, eptir því sem þekkingin vex, svo

[1]) Þessi »kompáskort« héldust lengst á Spáni og hafnsögumenn í Miðjarðarhafinu notuðu þau jafnvel fram á 18. öld, sbr. *S. Günther*: Lehrbuch der Geophysik. Stuttgart 1884. I., bls. 273-274.

[2]) Þetta rit hét ἡ μεγάλη σύνταξις, en Arabar kölluðu það Almagest, og var bókin kunnust með því nafni á miðöldunum.

[3]) Af landafræði Ptolemeusar hafa komið út 76 útgáfur og af þeim 69 fyrir árið 1700, sbr. *Justin Winsor*: A bibliography of Ptolemy's geography. Cambrigde Mass. 1884.

að lokum er í sumum útgáfunum lítið eptir af ritinu sjálfu. Um allan seinni hluta miðaldanna er öll landafræði eingöngu bundin við Ptolemeus; hans bók (með breytingum og viðaukum) er eina handbókin við alla kennslu og lærdóm um gjörvallan hinn menntaða heim, og allir hinir helztu uppdrættir af heiminum eru tengdir við þetta rit því til skýringar. Það fer þó fjarri því, að þetta rit sé skemmtilegt aflestrar; nei! þvert á móti; það er ekkert annað en upptalningar af löndum og borgum, með töflum, er segja hnattstöðu hvers staðar.

Claudius Ptolemeus segja sumir að hafi verið ættaður frá Pelusion í Egyptalandi,[1] en menn vita því nær ekkert um æfiferil hans; hann var mikill stjörnuspekingur og lifði um miðja 2. öld e. Kr. í Alexandríu; kenningum hans um byggingu himinsins fylgdu allir stjörnufræðingar fram á daga Kopernicusar. Landafræði sína[2] ritaði hann um 140 e. Kr.; Ptolemeus segist sjálfur hafa samið rit sitt eptir landabréfi og ritum *Marinusar* frá Týrus; þó hefir hann mjög endurbætt staðaákvarðanir o. m. fl. Föníkíumenn voru eins og kunnugt er lengi fram eptir mesta siglingaþjóð heimsins, og þekktu fleiri lönd og þjóðir en nokkrir aðrir. Marinus lét fyrsta hádegisbauginn ganga gegnum Canarisku eyjarnar (Insulæ fortunatæ), svo Föníkíumenn hafa eiginlega fyrstir notað hádegisbauginn um eyna Ferro, sem nú er almennt notaður á allflestum landabréfum. Breiddarstigin eru allnákvæm hjá Ptolemeusi, enda voru menn þá svo langt komnir í stjörnufræði, að það mátti mæla pólhæðir nokkurn veginn nákvæmlega eptir dagslengdinni, sólspjaldi og stjörnuhæðum.[3] Þó eru breiddirnar fram eptir öldum

[1]) Þetta er þó mjög efasamt, sbr *A. Forbiger:* Handbuch der alten Geographie. I., bls. 402.

[2]) Γεωγραφικὴ ὑφήγησις í 8 bókum. Í fyrstu bókinni er leiðarvísir til að gjöra landabréf með lengdar- og breiddarstigum; í næstu 6 bókunum er upptalning landa og borga og staða-ákvörðun þeirra, en í 8. bókinni er yfirlit yfir allt ritið.

[3]) Á elztu tímum fornaldarinnar mældu menn pólhæðir með

dálítið of miklar, af því menn tóku ekki tillit til ljósbrotsins fyrr en á dögum Tyge Brahe's; vegna ljósbrotsins sýnast stjörnurnar lítið eitt hærra á himninum en þær eru í raun og veru. Norðurlönd og einkum Ísland eru á flestum gömlum landabréfum sett allt of norðarlega.[1] Verra áttu menn með að ákveða lengdarstig til forna, því þá voru ekki þau verkfæri til, sem nú eru almennt notuð, og þekkingunni var í mörgu of ábótavant. Ptolemeus og

sólspjaldi (gnomon); þess hefir fyrr verið getið, að Pyþeas mældi pólhæð Massilíuborgar með sólspjaldi, en sá, sem kom slíkum mælingum á réttan rekspöl, var hinn mikli stjörnufræðingur Hipparchos frá Nikæa í Biþyníu (um 150 f. Kr.). Forngrikkir í Alexandríu og Arabar höfðu handhægt verkfæri til að mæla pólhæðir; það var almennt á miðöldunum kallað »astrolabium«. Þessi verkfæri voru mjög algeng hjá Aröbum á 8. og 9. öld, en kristnir fræðimenn á vesturlöndum fóru fyrst að nota þau á 11. öld, og fengu þau þá frá Aröbum; verkfærið var tréhringur með mælistigum, með föstum þverspýtum í kross, er skipta hringnum í 4 jafna parta; við miðju krossins var festur hreyfanlegur vísir (alidad), er náði þvers yfir hringinn, á endum vísirsins voru smá göt og mátti miða með þeim stjörnuna. Regiomontanus (Johann Müller) frá Königsberg í Franken (1436-1476) nafnfrægur stjörnufræðingur, endurbætti þessi verkfæri og gjörði þau úr málmi. Þess konar »astrolabia« höfðu þeir með sér á ferðum sínum Columbus, Vasco da Gama og Magellan. Mælingarverkfæri þau, sem nú eru notuð, t. d. »theodólítar«, eru endurbættir afkomendur þessa verkfæris. Regiomontanus fann líka upp annað verkfæri, sem sjómenn notuðu mjög lengi; Englendingar kölluðu það krossstaf (cross-staff), Spánverjar Jakobsstaf (baculo de Santjago); hann var gjörður svo, að þverstafur, jafnlangur upp og niður, var hreyfanlegur á langri stöng; þegar mæla átti, var endi stangarinnar settur við augað og þverstafurinn færður þangað til, að neðri endinn nam við sjóndeildarhring, en hinn efri við stjörnuna, er mæla átti; mátti svo á stönginni lesa þau hæðarhorn, er svöruðu til stöðu þverstafsins. Þetta verkfæri brúkuðu flestir sjómenn á árunum 1500-1750. Árið 1737 fann John Hadley, enskur stjörnufræðingur, upp að búa til spegiloctanta; seinna var þeim breytt í sextanta, sem nú eru almennt notaðir.

[1]) Fyrsta pólhæð, sem menn vita til, að mæld hafi verið á Norðurlöndum, var mæld í Hróarskeldu 1274 (Scriptores rerum Danicarum III. 1774, bls. 267-68). Fyrstu pólhæð á Íslandi mældi Guðbrandur biskup Þorláksson á Hólum 1585. Arngr. Jónsson: Brevis commentarius de Islandia. Hafniæ 1593, bl. 7.

aðrir fornir landfræðingar fóru optast svo að finna lengdarstigin, að þeir reiknuðu lengd ókunnra staða af þekktum stöðum; þeir ákvörðuðu t. d. fyrst breidd þriggja staða og voru tveir þeirra undir sama hádegisbaugi; nú fengu þeir hjá ferðamönnum að vita vegalengdina milli staðanna og reiknuðu svo þríhyrninginn og fundu svo lengdarmismun þriðja staðarins, og svo koll af kolli. Af því menn gátu ekki nákvæmlega mælt vegalengdir, þá varð þetta mjög ónákvæmt, enda gekk það mjög illa fram eptir öllum öldum, að gjöra nákvæmar lengda-ákvarðanir.[1]

[1]) Menn vissu það mjög snemma í fornöld, að það mátti reikna hádegismismun staða af tunglmyrkvum; þó voru tímaákvarðanirnar og rannsóknirnar svo ónákvæmar, að þetta varð eigi að miklu gagni; Ptolemeus reiknaði þó út lengdamismun Kartagóborgar og Arbela eptir tunglmyrkvanum, sem varð 331 f. Kr. og varð það eigi fjarri sanni (*K. Mannert*: Geographie d. Griechen und Römer. 2. Aufl. I., bls. 139-44). Arabar, sem voru svo framúrskarandi í stærðafræði og stjörnulist, gjörðu margar endrbætur, er snertu mælingar og ákvarðanir staða (sbr. Lelewel: Géographie du moyen age. Atlas bls. 1-16). Kristnir vísindamenn á 12. og 13. öld lærðu svo af Aröbum stjörnufræði og mælingar. Þó hafði þetta litla praktiska þýðingu; þó vísindamennirnir væru að mörgu fróðir, þá höfðu sjómenn og ferðamenn lítil not af því; þeir urðu að gizka á lengdarstigin eptir hraða skipsins o. s. frv. Einstöku menn reyndu þó að mæla hádegisbauga eptir tunglmyrkvum, t. d. Columbus; hann reiknaði fyrstur lengdarstig í Ameríku (á suðausturoddanum á Haiti) eptir tunglmyrkva 14. sept. 1494; en þó varð skekkjan svo mikil, að hann setti Haiti 23 mælistigum vestar en vera átti; menn vantaði í þá daga bæði góð verkfæri og nægilega þekkingu. Á 16. öld fóru menn að reikna lengdir eptir tunglfjarlægðum (frá sól eða fastastjörnum), en þó varð það heldur ekki nákvæmt fyrr en löngu seinna. Cook var hinn fyrsti, er notaði þessa aðferð til muna á sjó. Eptir að Galilei fann Jupiterstunglin, notuðu stjörnufræðingar þau til lengdamælinga, en það varð til lítils gagns fyrir farmenn. Gemma Frisius stakk fyrstur upp á því 1530, að nota sigurverk til lengdamælinga, en það kom að litlum notum lengi fram eptir öldum, því menn gátu ekki smíðað nógu nákvæmar klukkur; gangurinn var of óreglulegur; á seinni hluta 18. aldar fóru menn fyrst að geta gjört svo góðar stundaklukkur (Kronometra), að þær voru fullnægjandi til lengdamælinga; nú eru þær notaðar á flestum skipum. Nú á dögum má búa til svo nákvæmar klukkur, að þeim munar

Breiddarstigin eru hjá Ptolemeusi nærri lagi, en lengdirnar mjög skakkar; Ptolemeus sagði t. d., að lengd Miðjarðarhafsins frá botni Iskanderuns-flóans til Gibraltar væri 62° í stað 41° 41'; á uppdráttum Araba er lengd þess um 52°. *Agathodæmon* frá Alexandríu gjörði uppdrætti þá, sem síðan hafa fylgt landafræði Ptolemeusar[1]. Um miðju 15. aldar fóru fræðimenn í Európu almennt að nota landafræði Ptolemeusar, en þó komu framan af að eins út latneskar útleggingar. Menn vita ekki með vissu, hvenær landafræði Ptolemeusar var fyrst prentuð, líklega ekki fyrr en 1475; ein hin frægasta af fyrstu útgáfunum var gefin út af *Nicolaus Donis* frá Reichenbach í Baiern 1482, en hún var albúin til prentunar 1471; fyrsta gríska útgáfan var prentuð í Basel 1533, og hafði Erasmus frá Rotterdam séð um útgáfuna.[2]

Eptir að rit Ptolemeusar var orðið kunnugt, fór landafræðin smátt og smátt að komast á réttan rekspöl, og fer nú allt af stöðugt fram, einkum eptir fund Ameríku, því þá varð sjóndeildarhringurinn stærri og framkvæmdirnar meiri; Európa öll vaknaði úr dái; landaþekkingin eykst, staða-ákvarðanir verða betri og uppdrættirnir batna smátt og smátt, þó langt sé að bíða, þangað til að útjaðrar jarðarinnar verða svo kunnir fræðimönnum í Suður-Európu, að þeir geta tilbúið þolanlega uppdrætti af löndum þeim, sem þar liggja. Á 14. og 15. öld voru

---

ekki meir en 6-9 sekundum á mánuði. Nákvæmar lengdaákvarðanir hafa því ekki verið gjörðar svo neinu munaði fyrr en á þessari öld, og því var lega margra staða á jarðarhnettinum mjög á reiki á landabréfum, jafnvel þó staðirnir væru vel kunnir. Fyrir fáum árum fundu menn, að lengdarstig Reykjavíkur var ekki réttara en svo, að munaði 5' 15"; þar af leiðir, að landið allt verður að færast 5' 15" til vesturs. Sbr. Geografisk Tidskrift 1882. IV., bls. 111.

[1]) Agathodæmon þessi hefir líklega gjört uppdrætti sína eptir fyrirsögn Ptolemeusar sjálfs. Sumir halda þó, að þessi fræðimaður hafi ekki verið uppi fyrr en á 5. öld, en þá hefir hann eflaust orðið að nota landabréf, sem Ptolemeus hefir sjálfur gjört (*A. Forbiger*: Handbuch der alten Geographie. Leipzig 1842. I., bls. 411).

[2]) *J. Lelewel*: Géographie du moyen age II., bls. 207-209.

Ítalir öllum fremri í »korta«-gjörð, einkum þó Venezíumenn; í Venedig voru á þeim tímum aðalheimkynni verzlunar og vísinda, lista og auðlegðar; þar voru beztu sjómennirnir og víðförlustu farmennirnar; þar voru framúrskarandi listamenn og nafntogaðir skrifarar, er prýddu handritin og landabréfin með ótal litmyndum og rósahnútum; á landabréfum frá þeim tímum eru margs konar myndir af mönnum og skepnum, konungum og skrýmslum, borgum og bæjum; mörg af þessum landabréfum eru mestu listaverk, pentuð alls konar litum, með gyltum og silfruðum stöfum o. s. frv. Í Venedig eru enn þá geymd mörg hin fegurstu og merkilegustu landabréf, sem til eru frá miðöldunum; þau eru til sýnis í Doge-höllinni. Á fyrri hluta 16. aldar urðu Portúgalsmenn og Spánverjar einna fremstir í þessari grein, enda var það eðlilegt sökum siglinganna til hins nýja heims og Indlands; á 17. öldinni tóku Hollendingar við; framför landabréfanna fylgir siglingunum og framförum listanna. Framan af voru landabréfin ónákvæm, af því eigi var tekið nægilegt tillit til kúlu-yfirborðs jarðarinnar, en *Gerhard Mercator* (Kremer) 1512—1594, og ýmsir aðrir þýzkir stærðfræðingar, endurbættu þetta stórum, og komu því lagi á stiganet landabréfanna, sem reglur stærðfræðinnar heimta, og hafa litlar breytingar eða endurbætur orðið á því síðan.

Vér höfum hér farið nokkrum orðum um landabréf, mælingar og almenna landaþekkingu manna á miðöldunum, og snúum oss nú að því einstaka, að skoða landsuppdrætti miðaldanna, að því er Ísland snertir. Ekki má búast við nákvæmum uppdráttum af Íslandi á hinum fyrstu kringludráttum í handritum miðaldanna. Á þesskonar uppdrætti í handriti í Turin frá 12. öld er útsærinn dreginn hringinn í kring um jarðarkringluna, og í útsænum fyrir utan Európu eru eyjarnar Scotia, Britannia og Tile, allar ferhyrndar og eins í laginu.[1] Líkt er á

[1]) *A. E. Nordenskiöld:* Vegas färd kring Asien och Europa. Stockholm 1881. II., bls. 154.

fleiri uppdráttum frá þeim tímum. Fyrsti uppdráttur, sem getur Íslands með réttu nafni, er engilsaxneskur uppdráttur frá 10. öld; uppdráttur þessi er geymdur í British Museum; hann er mjög afskræmislegur að mörgu leyti; Eystrasalt og Skandínavíunesið vantar gjörsamlega, en ýms norræn héraðanöfn eru sett á norðvesturjaðar Európu, og þar fyrir utan í útsænum ér stór eyja aflöng, og á austurenda hennar stendur nafnið Ísland, alveg rétt skrifað; eyjan er miklu mjórri í vesturendann og liggur beint austur af Orkneyjum. Á kringludrætti *Ranulfus de Hyggeden* 1360 er sett stór eyja í útsænum fyrir utan Rínarmynni og á henni standa nöfnin Noravega og Islanda, og sýnir þetta bezt, hvað menn lengi fram eptir öldum hafa haft rammskakka hugmynd um legu landanna. Ranulfus Higden ritaði bók, sem heitir »Polychronicon«; í henni er þessi uppdráttur; hann tekur í bók sína lýsingu Giraldus Cambrensis af Íslandi.[1]

Eptir að menn fara að gjöra »kompáskort« í byrjun 14. aldar, batna uppdrættirnir stórum. Einn af hinum elztu heimsuppdráttum, sem gjörður er eptir segulstefnu, er uppdráttur eptir *Marino Sanuto*; hann var uppi í Venedig í byrjun 14. aldar og hefir líklega gjört uppdrátt sinn um 1320. M. Sanuto hafði farið víða um Austurlönd; hann ritaði bók um það, hvernig ætti að lama veldi Múhameðsmanna á Egyptalandi, og réð til að stöðva alla verzlun fyrir botni Miðjarðarhafsins og láta herskip hindra þar allar samgöngur, svo Indlandsverzlunin, er soldánar á Egyptalandi höfðu svo mikinn ágóða af, drægist frá Rauðahafinu til Persaflóans og þaðan yfir Svartahafið til Európu; þetta rit sendi hann konungum og stórhöfðingjum í Európu og gjörði um leið landabréf af hinum kunna heimi bókinni til skýringar.[2] Menn höfðu í suðurlöndum lengi þá skoðun, að Norðurlönd væri eintómar eyjar. Á

[1]) *J. Lelewel*: Géographie du moyen age II., bls. 14-15. *B. F. de Costa*: Inventio Fortunata. Journal of the American Geographical society. New-York 1881. Vol. XII.

[2]) *O Peschel*: Geschichte der Erdkunde 1865, bls. 191.

uppdrætti Sanutos er Eystrasalt nokkurn veginn á réttum stað, en úr því ganga þrjú sund út í úthafið, og Skandinavía skiptist í tvær stórar eyjar og margar smærri; Danmörk (Dacia og Dana) er langur, skörðóttur skagi, sem takmarkar Eystrasalt að miklu leyti að vestan; þar norður af kemur eyjan Scania og þar norður af minni eyja aflöng frá norðri til suðurs, og heitir Ysland; fyrir austan Ísland eru 4 smáeyjar, en til norðurs og austurs þaðan er langur og mjór skagi út úr meginlandinu. Eitt af hinum merkilegustu landabréfum frá 14. öld er »Catalaniska kortið;« það hefir verið gjört 1375; nafn höfundarins þekkja menn ekki, en vita, að hann var skipstjóri frá Majorka; uppdráttur þessi ber vott um mikla þekkingu, eptir því sem þá var kostur á; höfundurinn hefir haft töluvert mikla vitneskju um Norðurlönd; Noregr er þar nokkurn veginn rétt settur, og eins Danmörk og Orkneyjar, en ekki er þar Íslands getið.[1] Á landabréfi frá 1400 eptir *Hinrik Martellus* gengur Grænland eins og langur boginn hali út úr norðvesturhorni Európu fyrir norðan Skandinavíu, og er það algeng lögun á Grænlandi upp frá því langt fram eptir öldum; á milli Grænlands og Noregs er eyja, sem kölluð er Sealanda, en fyrir sunnan Noreg og norðvestan Jótlandsskaga er aflöng eyja, sem heitir Tile.[2]

Í bókasafni í Nancy á Frakklandi er uppdráttur af Norðurlöndum eptir *Claudius Clavus;* uppdráttur þessi er gjörður 1427 og tekur hann langt fram öllum eldri uppdráttum af Norðurlöndum, enda var höfundurinn danskur.[3] Uppdráttur þessi fylgir latnesku handriti af Ptolemæus, sem Guilelmus Filiastrus kardínáli (1344—1428) lét gjöra. Uppdrátturinn er gjörður í sama stíl eins og uppdrættir þeir, sem vanalega fylgdu landafræði Ptotleme-

[1]) *S. Ruge:* Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen. 1881, bls. 78.

[2]) *A. E. Nordenskiöld:* Om bröderna Zenos resor., bls. 31.

[3]) *E. Erslev:* Jylland, bls. 120-37. *G. Storm:* Den danske geograf Claudius Clavus (Ymer 1891, bls. 13-37).

usar. Þar er Ísland eins og hálft tungl fyrir vestan Noreg, beint undan Niðarósi, en norður af Skotlandi (milli 64° og 68° n. br.); slétta kúpan snýr að Grænlandi, en bugðurnar að Noregi, og eru þeim megin 2 horn til endanna og tveir hakar nálægt miðju; við það myndast 3 grunnir flóar eða víkur, sem ganga inn í landið að austan. Textinn, sem fylgir uppdrættinum, er í sama stýl og landafræði Ptolemeusar, registur nafna og staða-ákvarðanir við. Þar eru nefndir Hólar og Skálholt, og um Ísland er sagt, að þar séu allir hestar hvítir, litlir og vakrir, og að þeir eti þurkaða fiska eins og hey.[1]

Á uppdrætti af Norðurlöndum eptir *Andrea Bianco* 1436, sem geymdur er í Venedig, er eyja fyrir sunnan Noreg og vestan Jótlandsskaga, sem heitir »ixola tiles«[2] og er ekki ósvipað á henni lagið eins og á Íslands-uppdrætti Claudiusar Clavusar, nema hvað eyjan hér er breiðari. Við vesturrönd uppdráttarins beint á móti Niðarósi í Noregi er land, sem hann kallar Stoc-fis; ætli þar sé ekki einhver óljós hugmynd um harða fiskinn, sem Ísland var svo frægt fyrir á miðöldunum? Að minnsta kosti kemur þetta nafn aptur fyrir á gömlum uppdráttum og er allt af nálægt Noregi. Eyja, sem heitir Stilanda, er nokkru sunnar.[3] Á uppdrætti eptir *Andreas Benincasa* frá Neapel 1476 er reyndar engin mynd af Íslandi, en við norðausturhornið á Skotlandi er kringlótt eyja, sem hann kallar »isola de till«.[4]

Fra Mauro var uppi um fyrri hluta 15. aldar í Venedig; hann var álitinn einhver hinn merkasti landfræðingur í þá daga og kunni snilldarlega að draga upp og penta

[1]) Nordenskiöld hefir látið gjöra eptirmynd (facsimile) af landabréfi Claudiusar Clavusar og af textanum, sem því fylgir, og er það aptan við rit hans Om bröderna Zenos resor.

[2]) A. Bianco segir, að ey þessi sé óbyggileg; á sumrum geti þar ekkert vaxið fyrir hita, en á vetrum ekkert fyrir kulda sakir. Þetta er líklega endurminning um frásagnir fornhöfundanna um Thule.

[3]) *A E Nordenskiöld*: Om bröderna Zenos resor., bls. 37.

[4]) *I. Lelewel*: Géographie du moyen age. Atlas.

landabréf. Þrjú seinustu árin, sem hann lifði, 1457—59, gjörði hann tvo stóra uppdrætti af heiminum; annar þeirra er enn þá geymdur í Doge-höllinni í Venedig, en hinn gjörði Fra Mauro fyrir Alfons konung 5. í Portugal og var sá uppdráttur aðal-leiðarvísir Portúgalsmanna, er þeir fóru hinar fyrstu rannsóknarferðir sínar suður með Afríku. Sá uppdráttur, sem eptir varð í Venedig, þótti frábært listaverk og var hafður opinberlega til sýnis í stjórnarhöllinni; stjórnin lét slá heiðurspening Fra Mauro til lofs og dýrðar og var á honum mynd hans og orðin »Cosmographus incomparabilis«. Þetta sýnir, hve Veneziumenn í þá daga hafa matið landfræðisþekkinguna mikils.[1] Uppdráttur þessi er 3 álnir á hæð og 3½ al. á breidd; hann er dreginn fögrum litum og skrifaður gyltum stöfum. Þó Norðurlönd á þessum uppdrætti séu miklu betri en á sumum eldri uppdráttum, þá er þó mikilla ábóta vant; þekkingin um Norðurlönd fluttist seint þar suður eptir. Á uppdrætti þessum er Skandinavía eins og nes á réttum stað með allgóðu lagi; norðvestan í Noregi er þar breiður skagi, sem höfundurinn kallar Islanta, og fyrir norðan Írland, litlu sunnar en suðduroddi Noregs, er þar stór eyja í úthafinu, sem heitir Ixilandia. Líklega bera þessi nöfn með sér einhverja óljósa hugmynd um, Ísland, þó þekkingin hafi verið svona á reiki.[2]

Árið 1482 kemur út í Ulm útgáfa *Nicolausar Donis* af landafræði Ptolomeusar; hann hafði bætt við 6 nýjum uppdráttum og var einn þeirra af Norðurlöndum. Á þessum uppdrætti er mynd af Íslandi í Íshafinu á 69—72° n. br.; það er sporöskjumyndað og er lengst frá norðri til suðurs; við vesturströndina eru 3 eyjar, 4 að austan og 2 að sunnan. Á þessum uppdrætti sjást í fyrsta sinn nokkur nöfn önnur en sjálft nafn landsins; eiga það að

[1]) *C. Ritter*: Geschichte der Erdkunde und der Entdeckungen. Berlin 1861, bls. 236-237.

[2]) *S. Ruge*: Geschichte der Zeitalters des Entdeckungen 1881, bls. 80. *A. E. Nordenskiöld*: Vegas färd kring Asien och Europa. 1881 II., bls. 157.

vera borganöfn, og standa bæirnir allir fram með sjónum, enginn uppi í landi; ekki er gott að sjá, hvað nöfnin eiga að þýða; þau eru svo afbökuð; þó sjást þar Hólar norðvestast á landinu og nyrzt og austast er Niðarós, og hefir þar nokkuð blandazt þekkingin hjá landfræðingnum. Á þessum uppdrætti er Grænland látið vera norður og austur af Noregi, langt fyrir austan Grænland. A. E. Nordenskiöld hefir sýnt fram á, að þessi lega landanna er komin af því, að ekki var tekið tillit til skekkju segulnálarinnar.[1]

Árið 1492 gerði *Martin Behaim* frá Nürnberg fyrstur kúlumynd jarðarinnar (globus), og dró þar upp öll þau lönd, sem þá voru kunn. Martin Behaim var mjög merkur landfræðingur og víðförull; hann var fæddur í Nürnberg 1459, og naut á ungum aldri (1471—75) tilsagnar hins fræga stjörnufræðings Regiomontanus, sem þá dvaldi í Nürnberg. Behaim fór svo í ýmsar verzlunarferðir, fyrst til Niðurlanda og svo til Portúgal. Þá stóðu þar sem hæst rannsóknaferðir suður með Afríku, og var honum þar vel tekið sökum þess, hve fróður hann var í landafræði og mælingum, og æfður í að smíða mælingarverkfæri (astrolabia). Árið 1484 fór Diego Câo (eða Cam) í landaleitir suður með Afríku, og fann á þeirri ferð mynni Congofljótsins, og komst suður á 15° 40′ s.br. Martin Behaim var fenginn til þess af stjórninni að vera með á rannsóknarferð þessari, til þess að annast mælingar og landabréf. Þeir komu heim aptur eptir 19 mánaða útivist; þótti Behaim hafa gengið svo vel fram, að konungur sló hann til riddara. Skömmu seinna giptist Martin Behaim dóttur landstjórans á Azoreyjum; flutti sig þangað og dvaldi þar í mörg ár (1486—90, 1494—1506); hann var nákunnur Columbusi og mörgum öðrum merkum farmönnum, og af því hann var álitinn einhver hinn fróðasti landfræðingur á þeim tímum, þá hafði hann tölu-

---

[1]) Om bröderna Zenos resor. bls. 46. Eptirmynd af landabréfi N. Donis er í A. E. Nordenskiöld: Vegas färd kring Asien och Europa 1880. I.

verð áhrif á ferðalög og landafundi. M. Behaim dó í Lissabon 1506.[1] Árið 1492 kom Behaim snöggva ferð heim til Nürnberg og endaði þar við jarðkúluna, og er hún enn þá geymd þar, enda eru afkomendur Behaims þar enn á lífi. Á jarðkúlunni eru öll þau lönd dregin, sem kunn voru, áður en Ameríka fannst; þar er ritað margt á kúluna um löndin, og meðal annars dálítil klausa um Ísland. Ísland er þar sett norður af norðvesturhorni Skotlands nokkru fyrir norðan heimsskautsbaug; það er sporöskjumyndað og smáskorur inn í það hér og hvar. Hjá landinu er skrifað á þýzku: »Á Íslandi eru fagurlega hvítir menn, og eru þeir kristnir. Þeir eru vanir að selja hunda sína dýrt, en börn sín gefa þeir kaupmönnum fyrir ekkert, svo hin önnur hafi fæði. Á Íslandi eru einnig áttræðir menn, sem aldrei hafa smakkað brauð; þar vex ekkert korn, og í stað brauðs eta menn þurra fiska. Á Íslandi fæst harðfiskurinn, sem fluttur er í vort land«.[2] Þetta er mergurinn úr þeirri þekkingu, sem menn í Suður-Európu höfðu um Ísland í þá daga; harði fiskurinn (Stockfisch) gerir landið frægt, því það er helzta verzlunarvara, sem útlendingar sækjast eptir, og allir þekktu hann, því hann var algengur föstumatur, uppbleyttur og soðinn; að Íslendingar sjaldan smakki brauð, hefir víst verið satt í þá daga,[3] enda er það tekið upp í hverri ferðabók og lýsingu Íslands fram eptir öllum öldum. Sagan um börnin, sem Íslendingar

---

[1]) Sbr. *A. v. Humboldt*: Kritische Untersuchungen über die Entwickelung der geographischen Kentnisse von der neuen Welt. 2. Ausg. Berlin 1852. I., bls. 220-256.

[2]) Í bók *S. Ruge*: Zeitalter der Entdeckungen 1881. bls. 280, er góð mynd af kúlu Behaims. Sbr. *S. Günther*: Martin Behaim. 1890, bls. 37-44.

[3]) Eins og alkunnugt er, var kornyrkja í fornöld á Íslandi fremur til gamans en gagns, ef svo mætti að orði kveða, og íslenzkt mjöl var t. d. á Reykhólum haft sem hátíðamatur (Sturlunga); útlent mjöl hefir verið dýrt og því lítið notað; í skrá um lausafé Hólakirkju 1374 eru taldar stórmiklar matarbirgðir, en ekki nema einir 6 fjórðungar mjöls (Ísl. Fornbréfasafn III., bls. 289).

áttu að gefa kaupmönnum, er ótrúlegri, en hún er líklega svo til komin, að enskir kaupmenn hafa sagt, að sér hafi verið gefin börn þau, sem þeir stundum höfðu með sér frá Íslandi; en menn hafa sögulega vissu fyrir því, að Englendingar opt tóku fullorðna menn og börn höndum, höfðu þau síðan af landi braut og hnepptu í þrældóm.[1] Árið 1445 er t. d. Villelmus nokkur Byggeman, er réð fyrir skipinu »Trinity«, og tveir menn aðrir ákærðir á Englandi, fyrir að hafa stolið börnum á Íslandi og haft til þrælkunar.[2] Það, sem Martin Behaim segir um hundana, er líka rétt; á þeim tímum og enn þá lengur var töluvert flutt af hundum frá Íslandi til Englands. Þóttu þeir einkennilegir og fallegir, svo enskt kvennfólk hafði þá sér til skemmtunar; íslenzkir hundar voru kunnir á Englandi jafnvel fram á daga Shakespeare's.[3]

Á landabréfi eptir *Wolgemút* og *Pleudenwurff*, sem gefið er út í Nürnberg 1493, er Ísland kallað Yslant, og er stór eyja vestur af Noregi; ganga tveir stórir flóar og einn minni sunnan og austan í landið, og tveir að vest-

[1]) Espólíns árbækur II., bls. 18. *Finnur Magnússon*: Om de Engelskes Handel paa Island (Nord. Tidskr. f. Oldk. 1833. II., bls. 117).

[2]) Monumenta Juridica (Black Book) I., bls. 273. cit. af *B. F. de Costa*: Inventio fortunata bls. 13. Í verzlunarsamningi þeim, er gjörður var milli Eiríks af Pommern og Hinriks 6. 1432, áskilur Eiríkur, að allir þeir menn frá Íslandi og öðrum stöðum í ríki hans, er herteknir höfðu verið af Englendingum, væru látnir lausir og sendir heim; einnig áttu þeir að fá endurgjald fyrir vinnu sína. Sbr. Grönl. hist. Mind. III., bls. 162.

[3]) Í leikriti Shakespeares, Hinrik 5. (Act. II., Sc. 1.) segir Pistol við Nym: »Pish for thee, Iceland dog! thou prickeared cur of Iceland«. Nicolaus Theophilus í Kaupmannahöfn biður Arngrím lærða í bréfi 17. apr. 1601, að senda sér íslenzkan hvolp, »quo, in senectute mea, quæ propinqua est, me oblectem«. Apotribe Calumniæ. Hamburgi 1626, bls. 96. Sumir útlendingar tala mikið um hundafjöldann á Íslandi. Resenius segir (í Descriptio Islandiæ. Ny kgl. Samling 1087-89. Fol): »Canes incolis adeo in deliciis, ut nemo fere de vulgo conspiciatur nisi comitatus cane«.

an.[1] Árið 1500 gerði *Juan de la Cosa* uppdrátt af heiminum; á þeim uppdrætti kemur Amerika í fyrsta sinn fram á sjónarsviðið. Á þessu landabréfi eru margar eyjar, stórar og smáar fyrir vestan Noreg; ein af þeim er ferhyrnd með 4 skorum, einni inn í hverja hlið, og heitir »isla tille«, og á hún líklega að vera Ísland; þaðan í suðvestur er helmingi stærri eyja, sem heitir Frislanda.[2] Á landabréfi eptir *Johannes Ruysch* 1507 er Ísland aflöng eyja, mjórri í suðurendann (eins og pera) mitt á milli Noregs og Grænlands. Þar er og minni eyja milli Íslands og Grænlands, og er skrifað við hana: »þessi eyja brann 1456 til kaldra kola«.[3] Hér er, ef til vill, átt við eyjuna, sem kom upp suðvestur af Reykjanesi 1422, og hvarf síðan aptur.[4] Á uppdrætti eptir *Bernhard Sylvanus*, er fylgir Ptolemeus-útgáfunni 1511, er landaskipun á Norðurlöndum svipuð eins og á Doniskortinu; Ísland er ekki ósvipað í laginu, en töluverður flói gengur inn í það að austanverðu. Svipað er lag Íslands og lega á mörgum fleiri uppdráttum frá árunum 1510—1540, t. d. hjá Essler og Ueberlin (charta marina Portugalensium) 1513, Benedetto Bordone 1521, Fransiscus 1526, Diego Ribero 1529, Apianus og Gemma Frisius 1540, o. fl. Á uppdrætti eptir *Laurent Frisius*, sem fylgir 2 útgáfum af Ptolemeusi frá árunum 1522 og 1524, eru fjórar stórar eyjar fyrir suðvestan Noreg, allar aflangar og eins í laginu; þær heita Anglia, Scotia, Hibernia og Islandia; er Ísland þeirra stærst og liggur nyrzt og vestast, rétt suður undan Grænlandi, sem kemur þar eins og geysimikill kleppur að norðan og austan.[5] Sýnir þetta bezt, hve hugmyndirnar um legu landanna opt hafa ruglazt, þó menn vissu áður betur.

---

[1]) *J. Lelewel*: Epilogue de la Géographie du moyen age. Bruxelles 1857.

[2]) *Japetus Steenstrup*: Zeniernes Reiser i Norden (Aarb. f. nord. Oldkynd. 1883, bls. 184).

[3]) J. Lelewel: Atlas.

[4]) Íslenzkir annálar 1847, bls. 396.

[5]) *A. E. Nordenskiöld*: **Om bröderna Zenos resor., bls. 50-52.**

Jacob Ziegler, sem ritaði bók um Schondia, sem fyrst var gefin út í Strassborg 1532, hefir líka gert uppdrátt af Norðurlöndum; þar er Ísland löng eyja við austurströnd Grænlands, og nær frá 63° til 69° n. br.; hún er þrisvar sinnum lengri en hún er breið; þar eru engir firðir; strendurnar eru allar beinar á þessari ferhyrndu spöng. Vestan á landinu er mikið fjall, sem heitir Heklu-höfði (Hekelfol promont.), og andspænis honum á Grænlandi vestan við sundið er Hvítserkur (Hvetsargh promont.). Norðarlega á landinu eru Hólar (Holen), en syðst Skálholt (Skalholten); báðir staðirnir eru stutt frá sjó. Úr Hjaltlandi og Orkneyjum er gjörð ein stór eyja fleygmynduð, skammt fyrir sunnan Ísland, og þar suður af er önnur eyja þríhyrnd, sem á að tákna Færeyjar (Farensis); Írland er sett norðvestur af Skotlandi, og er stutt þaðan til Grænlands.[1] Í útgáfu af landafræði Ptolemeusar, sem *Baptista Pedrezano* gaf út í Venedig 1548, er uppdráttur af Norðurlöndum; þar er landabréf Zieglers auðsjáanlega lagt til grundvallar; en þó það sé gott í sjálfu sér, þá er þetta þó hálfu verra; löndin eru færð til og nöfnunum hringlað saman og þau stundum tvítekin og færð í 2 eða 3 lönd. Ísland er líkt í laginu eins og hjá Ziegler, en það er þó mjórra norður; þar er flói inn í suðurendann og æxli út úr vesturströndinni sunnan til; tveim nöfnum er bætt við, Madher og Coas, sem eg ekki veit, hvað á að þýða; Ísland heitir hér Thyle. Grænland er á þessu korti öðruvísi í laginu; það liggur fyrir norðan og vestan Ísland og á því stendur nafnið Islandia! og bæir tveir, Skálholt og Hólar! Svona er öllu ruglað saman.[2]

Vér höfum nú getið hinna helztu landabréfa, sem nefna Ísland frá því á 10. öld fram undir miðja 16. öld, og sjáum á því, hve litla þekkingu suðurlandabúar, sem þá fengust því nær einir við landafræði og kortagjörð,

[1]) Ágæt eptirmynd af þessu korti er í *A. E. Nordenskiölds* Vegas färd kring Asien och Europa I.

[2]) *A. E. Nordenskiöld*: Bröderna Zenos resor., bls. 33.

höfðu á Íslandi og Norðurlöndum öllum. Ef vér berum elztu uppdrættina saman við hina seinustu, sést það þó glögglega, að mikið hefir lega og lögun Norðurlanda batnað, þó landabréfin séu fjarska ófullkominn eptir þeim mælikvarða, sem vér nú höfum. Á hinum elztu landabréfum vantar bæði Eystrasalt og Skandinavíu-skagann; Norðurlönd eru gjörð að eintómum eyjum við úthafsströndina á Európu, og ströndin beygist jafnhallandi norður og austur til Rússlands og Asíu; smátt og smátt miðar þekkingunni áfram eptir því sem aldir líða, þó seint gangi; samgöngurnar voru litlar, vísindin á lágu stigi, verkfærin engin eða ónóg; enginn vísindamaður fór til að rannsaka Norðurlönd; allt var tekið eptir lausafregnum og munnmælasögum; hugurinn stefndi allur austur til Indlands; þaðan komu gimsteinar og gull, kanel og kryddjurtir; hin köldu Norðurlönd urðu að sitja á hakanum, þó þau væri nærri, enda lágu þau fjarri aðalþjóðvegum verzlunar og herferða. Smátt og smátt fara löndin þó að lagast og nöfnin að fjölga, og er það mest að þakka klerkunum og kirkjustjórninni; hún stóð allt af í sambandi við yztu endimörk jarðar, enda eru nöfnin á landabréfum þeirra tíma helzt nöfn á kirkjum, klaustrum og biskupasetrum. Eptir fund Ameríku og Indlands neyðast menn vegna siglinganna til þess að gjöra betri landabréf og mæla betur; fjörið verður meira og viðskiptin margbreyttari, og þó aðallífsstraumur verzlunar og siglinga haldist framan af suður í höfum, þá njótum vér þó líka af hér á Norðurlöndum. Framfarirnar í kortagjörð eru, ef rétt er að gáð, stórkostlegar á 16. öldinni, einkum að því er snertir hinar heimsálfurnar; 40—50 árum eptir fund Ameríku er lagið á Asíu, Afríku og Ameríku í öllu verulegu orðið rétt, og ber það vott um, hve snögglega þekkingunni fleygir áfram; siglingamenn og landkannarar í þá daga verða að hafa verið fjarskalega þrautgóðir og afkastamiklir. Siðabótin hafði beinlínis og óbeinlínis þau áhrif, að suðurlandaþjóðir fá meiri vitneskju um Norðurlönd en áður; menn fóru þá suður frá að hugsa meira um

þessi lönd, sem dirfðust að rísa upp á móti páfanum; þá kom meiri hreyfing á þjóðirnar og klerkastéttina og ótal margir klerkar komu landflótta suður eptir, af því þeir vildu ekki þýðast hinn nýja sið; Norðurlandabúar fóru nú sjálfir að fræða heiminn um þessi illa þekktu lönd og þjóðirnar, sem þar bjuggu. Eptir að siðabótin er búin að festa rætur á 17. öldinni, fer heimsmenntunin sjálf að þokast norður eptir og yfirgefa sínar fornu stöðvar.

8. Nokkur orð um verzlun og menningu Íslendinga á 14. öld. Viðskipti Íslendinga við Englendinga á 15. og 16. öld.

Nú höfum vér um stund sagt nokkuð frá þekkingu manna sunnan til í Európu á Islandi, að því leyti sem kemur fram á landabréfum miðaldanna; liggur þá næst að fara nokkrum orðum um samgöngurnar milli Íslands og útlanda um seinni hluta miðaldanna, því þekking útlendinga á landinu er nátengd verzlunarsögunni. Hér drepum vér þó að eins á nokkur atriði, til þess að gefa stutt yfirlit yfir ástandið.

Á 13. öld voru Íslendingar opt í kaupferðum; hefir þess stuttlega áður verið getið og er óþarfi að fara frekar út í það mál á þessum stað. Í gamla sáttmála er svo kveðið á, að sex hafskip skuli ganga á hverju ári til landsins að forfallalausu; þrátt fyrir þetta ákvæði er ekki sýnilegt af sögum og annálum, að verzlunin á seinni hluta 13. aldar og fyrri hluta 14. aldar hafi verið minni eða öðruvísi en áður. Á fyrri hluta 14. aldar er þess reyndar stundum getið, að ekkert skip hafi komið til Íslands og stundum ekki nema eitt, en til þess voru jafnan sérstakar orsakir. Sumarið 1324 kom að eins eitt skip til Íslands og á því Laurentius biskup; 1326 kom ekkert skip til landsins og var þá svo vínlaust í Skálholtsbiskupsdæmi, að menn hættu messusöngum;[1] 1333 og

[1]) Á 13. öld voru menn farnir að nota krækiberjavín í stað messuvíns; Jón biskup frá Grænlandi kenndi fyrstur að gjöra það

1357 kom eitt skip hvert árið; 1350 og 1375 ekkert skip o. s. frv. Þetta sannar þó eigi mjög hnignan verzlunarinnar, því fyrr er þess líka getið, að skip hafi eigi komið til Íslands, t. d. 1187 og 1219, og var það þó á blómaöld Íslendinga. Framan af 14. öld voru hér jafnvel smíðuð hafskip; 1338 var t. d. smíðað kaupskip á Eyrum á Íslandi og fór til Noregs samsumars; vanalegu komu allmörg skip til landsins árlega; um veturinn 1347 voru hér t. d. 18 hafskip, auk tveggja, sem brotnuðu; 1340 er getið um 12 skip, 1345 um 11 o. s. frv. Sýnir þetta, að verzlunin við Ísland hefir þá verið allfjörug, eptir því sem þá tíðkaðist. Norðmenn (Austmenn) verzluðu hér mest, en Íslendingar áttu líka sjálfir skip, þó verzlun þeirra allt af væri minni. Ekkert skiptu Noregskonungar sér beinlínis af verzlun á Íslandi fram á miðja 14. öld, og aldrei er þess getið, að þeir hafi sent hingað verzlunarskip, og er þetta því undarlegra, þar sem menn héldu, að ákvæðin í gamla sáttmála ættu beinlínis við skip, er konungur væri skyldur að senda. Af gamla sáttmála hafa menn viljað ráða, að verzlun Íslendinga þegar á miðri 13. öld hafi verið í fullu óstandi, svo landsmenn hafi orðið að biðja konung að hlaupa undir bagga með sér, en *Konrad Maurer*[1] hefir sýnt og sannað, að þessi skilningur er rangur. Noregskonungar höfðu opt fyrir 1262 hept verzlun þar í landi á ýmsan hátt, er þeim þótti sér einhver hagur að því; stundum bönnuðu þeir algjörlega skipaferðir til Íslands eða annara landa; Maurer kemst því að þeirri niðurstöðu, að Íslendingar, með því að ákveða sex skipa töluna í gamla sáttmála, hafi alls ekki meint, að konungur skyldi sjálfur senda svo mörg skip á ári, heldur hitt, að hann mætti aldrei leggja fullt

---

hér á landi og hafði numið það af Sverri konungi (Biskupasögur I., bls. 135. Ísl. ann. 1847, bls. 84). Árið 1237 bannar Gregor páfi 9. að nota þetta vín til sakramenta (Ísl. Fornbréfasafn I., bls. 513).

[1] Hinni ágætu ritgjörð *Maurers*: Kaflar úr verzlunarsögu Íslands (Ný félagsrit XXII., bls. 100-135), hefi eg hér að miklu leyti fylgt; þeir sem vilja fá nánari upplýsingar, geta leitað þeirra þar.

farbann milli landanna, eða að hann mætti aldrei banna sex skipum sigling til Íslands, fermdum með þeim gæðum, sem landinu væri nytsamleg; hafa því Íslendingar með grein þessari viljað slá varnagla við því, að bannaðir væri aðflutningar af nauðsynjavöru til Íslands. Seinna, þegar konungsverzlun var komin á, voru Íslendingar búnir að gleyma hinni upprunalegu þýðingu greinarinnar, og 1419 færa þeir í bréfi til Eiríks af Pommern það fram sér til afsökunar fyrir því, að þeir hafi haft óleyfilega verzlun við útlenda, að konungur hafi ekki sent hin fyrirheitnu sex skip til landsins á ári.

Um miðja 14. öld varð mikil breyting á verzlunarhögum Íslands. Noregskonungar færðu sig upp á skaptið og gátu loksins, þó örðugt gengi í fyrstu, komið þeim lögum á, að þeir einir hefðu rétt til verzlunar á Íslandi. Yrði hér oflangt að segja frá orsökum og undirrótum þessara breytinga;[1] þær eru nátengdar hinu pólitiska ástandi, sem þá var á Norðurlöndum. Á 14. öld náðu Hansamenn undir sig því nær allri verzlun í Noregi, en að sama skapi minnkaði verzlun Norðmanna sjálfra; ýmsar óviturlegar fyrirskipanir konunganna drógu líka verzlunina undan landsmönnum. Þegar á 13. öld var kvartað yfir því, að svo margir menn af lægri stigum drægist til kaupferða, að víða yrði vinnufólksskortur, svo Magnús lagabætir setti hin merkilegu lög, að sumarlangt, frá páskum til Mikaelsmessu, mættu engir fara í kaupferðir, er minna fé ættu en til þriggja marka veginna skuldlaust; þessi lög voru síðan opt endurtekin og gjörð miklu harðari 1364, enda hefir þá líklega verið fólksfátt til sveita í Noregi, er svartidauði var nýlega afstaðinn. Styrkur Hansamanna varð meiri og meiri; konungar urðu þeim bundir af peningalánum, og auk þess voru þeir þá orðnir langt um styrkari en Norðmenn í hernaði; það sýndi ófriðurinn 1368—69, er Hákon 6. Magnússon átti

[1]) Sbr. Ný félagsrit XXII., bls. 115-135. *I. E. Sars*: Udsigt over den norske Historie III., bls. 1-23.

við þá; eptir það voru Hansamenn einvaldir yfir verzlun í Noregi.[1] Verzlunin í Finnmörku hafði frá alda öðli verið konungsverzlun, og notuðu konungar tekjur af henni til sinna eigin þarfa. Í leyfisbréfum þeim, er konungar gefa Þjóðverjum, taka þeir því jafnan undan verzlun í Norður-Noregi og skattlöndum, og binda verzlunina norðan og vestanfjalls, sem mest var fiskverzlun, við Bergen;[2] þegar aðalverzlun útlendinga var þar á einum stað, var hægra að hafa eptirlit með henni; Norðmenn sjálfir höfðu eingöngu leyfi til þess, að vera milliliðir milli skattlandanna og Bergen, en öll verzlunin var í raun réttri í höndum Hansamanna, sem opt sýndu hinn mesta ójöfnuð og yfirgang. Löngu seinna, þegar Hamborgarar og aðrir fóru að fara beinar verzlunarferðir til Íslands, voru þeir Hansamenn, er höfðu aðseturstað í Bergen, mjög reiðir við hina, því þeir þóttust hafa einkarétt til fiskverzlunar við skattlönd þau, er heyrðu undir Noregskrúnu, og kváðu hana samkvæmt gömlum bréfum bundna við Bergen. Þó íslenzka verzlunin um fyrri hluta 14. aldar væri eingöngu bundin við Noreg, þá var það Íslandi ekki mjög óhentugt, af því Norðmenn þá voru þess enn megnugir að stunda kaupskap, og konungar lögðu þá ekki gjöld eða höpt á verzlunina. Öðru máli var að gegna um seinni hluta 14. aldar og einkum á 15. öld, því þá voru Norðmenn orðnir svo aumir, að þeir höfðu engin ráð til að hjálpa sjálfum sér, hvað þá heldur öðrum.[3] Um 1350 taka Noregskonungar algjörlega að troða undir fótum hin fornu landsréttindi Íslendinga og snúa sér þá að verzluninni og öðru, er gat gefið þeim dálítinn peningaarð. Þeir Magnús konungur smek og Hákon sonur hans skiptu með sér ríkjum, og hlaut Magnús skattlöndin; til þess að fá

[1]) *I. E. Sars*: Udsigt o. s. frv. III., bls. 6-7.

[2]) Björgvin hafði lengi verið ein af aðalverzlunarborgum Norðurlanda; Matheus Parisiensis, er kom þar 1248, segist hafa séð þar 200 skip á höfninni í einu.

[3]) Í Danmörku var þá alls engin innlend verzlunarstétt til. Sbr. *Sars* s. st. III., bls. 10-11.

sem mestan arð af þeim, fór hann að eigna sér verzlunina; voru þá brotin öll hin fornu réttindi Íslendinga, og hag þeirra þröngvað á ýmsan hátt; Íslendingar settu reyndar stundum hart á móti hörðu, en ástand landsins var þá mjög slæmt, og það er ekki útlit fyrir, að menn hafi haft nein veruleg samtök til þess að afstýra þeim háska, sem landinu var búinn. Nú er fyrst byrjað á því að leigja landið með sköttum og skyldum ýmsum norskum og íslenzkum höfðingjum; höfðu þeir ýmsan ójöfnuð í frammi, og lögðu á menn ýmsar kvaðir; út úr yfirgangi þeirra urðu miklar róstur á Íslandi, og voru sumir þeirra drepnir, sem kunnugt er, t. d. Jón skráveifa, Smiður Andrésson o. fl. Um sama leyti lögðu konungar sekkjagjöld á farmenn til skattlandanna; þau voru 5% af verði farmsins; eins áskildu konungar sér fjórðung í hverju skipi og varð ójöfnuðurinn allt af verri og verri, uns konungar þóttust einir eiga alla verzlun á skattlöndunum og sérhver kaupmaður, sem verzla vildi löglega, varð að fá leyfisbréf. Þetta var því háskalegra og heimskulegra, þar sem Norðmenn sjálfir ekki voru orðnir færir um að reka verzlun til útlanda; þeir bönnuðu öðrum þá verzlun, sem þeir ekki sjálfir gátu notað; það bætti þó nokkuð úr á 15. öldinni, að útlendir kaupmenn, einkum enskir, fóru árlega til Íslands, án þess að skeyta um bann konungsins í Danmörku og Noregi, og konungarnir höfðu ekki nægan styrk til þess að þvinga menn til hlýðni.

Um miðja 14. öld var hin mesta óöld á Íslandi og stafaði hún að miklu leyti af yfirgangi biskupa og klerka; um sama leyti urðu mörg og stór eldgos á Suðurlandi og gjörðu þau hinn mesta skaða og eyddu sumstaðar heilar byggðir; þá gengu og opt skæðar sóttir um landið. Klerkarnir höfðu náð undir sig miklum völdum og miklu fé; Staða-Árni hafði fyrir lok 13. aldar náð undir kirkjuna fjölda mörgum jarðeignum og allt af bættist við, því klerkarnir voru slægir sem refir, er þeir voru að ná í jarðirnar fyrir sálumessur og annan hégóma, en grimmir sem leon að verja það, sem þeir höfðu klófest; hinn ráð-

ríki, kaþólski klerkaandi var orðinn miklu rammari en fyrr og vald biskupanna miklu meira en áður. Verst var þó, að biskuparnir voru flestir útlendir og kosnir og vígðir ytra, þvert ofan í rétt Íslendinga og fornar venjur; margir þeirra hugsuðu ekki um annað en að auðgast og lifðu í sukki, sýndu þeir Íslendingum alls konar ójöfnuð og áttu í sífelldu þrasi við leikmenn. Árið 1319 kvarta Norðlingar fyrir Hákoni hálegg um ofríki Auðunnar biskups hins rauða. Þar stendur í bréfinu: »Þat hefir hér lítt og óheyrilega orðit ok til tekizt, þá útlendir biskupar hafa hér þrengdir verit inn í landit í móti landsins vana, sem at fornu hefir yfir staðit, ok þeirri samþykkt ok ásetningu, er skiput var, þá heilagur Jón biskup var kosinn af lærðum ok leikum á Íslandi, þat til teikns at biskupar skyldi svá kjósast hér í landi æ síðan. Biðjum vér yður auðmjúklega, at þér sjáit svá til með guðs miskunn, at eigi sé lengi saman ágjarn höfðingi ok heimskt fólk, því at þar af hefir opt mikil óhæfa sket. Sjáum vér ok fyri at á fárra vetra fresti hefir kongdómrinn hér ekki utan erfiði ok kostnað, en kirkjan allt góss með at gera í landinu, ok því bjóðum vér oss ok öll vár málefni í guðs vald ok yðvart, biðjandi at þér haldit oss með fornan ok nýjan rétt þann, sem hér hefir verit samþykktr at réttu þingtaki, ok styrkja oss at vér höldum váru frelsi ok föðurleifðum, skipandi oss örugt traust, svá at vér megum vandræðalaust várs réttar njótandi verða«.[1] Brást konungur vel við bæn þeirra og svarar bréfinu vel, meðal annars á þessa leið: »Viljum vér með engu móti þvílíka óhlýðni ok rangindi lengr hlýða láta, ok því fyrirbjóðum vér biskupum ok lærðum mönnum at seilast á þegna vora móti lögum ok fornri siðvenju«.[2] En lítill árangur varð af slíkum boðum, sem að engu var fram fylgt af konungs hálfu; klerkar og biskupar héldu teknum hætti, án þess að hægt væri að reisa skorður við ofríki þeirra, enda

[1]) Íslenzkt Fornbréfasafn II., bls. 491.
[2]) Ísl. Fornbréfasafn II., bls. 495-96.

voru konungarnir þeim optast hliðhollir. Einna mestar urðu deilurnar við Orm biskup Ásláksson; var hann svo áseilinn, að Norðlendingar gjörðu uppreisn á móti honum og varð hann að stökkva úr landi, en þó fékk hann með fulltingi konungs flestu því framgengt, sem hann vildi; Ormur var biskup 1342—1356, en var ytra nærri helming embættisára sinna. Bæði prestar og leikmenn voru ósáttir við Jón biskup skalla, sem eiginlega var vígður biskup til Grænlands, en settist á Hólastól, án þess að gjöra grein fyrir rétti sínum, þó hélt hann embætti með fulltingi konungs, enda gat hann borið fyrir sig páfabréf. 1388 stökk Michael biskup í Skálholti af landi brott með marga presta; var lesið mótblástursbréf á móti honum á alþingi og þar bornar á hann margar sakir. Michael var danskur. Líferni presta var heldur engin fyrirmynd í þá daga. Það er sagt um Grím biskup í Skálholti (1320), að hann hafi á þeim 3 mánuðum, er hann var biskup, eytt þrem hundruðum hundraða fyrir Skálholtskirkju;[1] 1343 lét Jón biskup Sigurðsson taka þrjá bræður í Veri og setja í tájárn og hálsjárn fyrir það, að þeir höfðu barið ábóta sinn og rekið hann á burt, þeir urðu og berir að saurlífi og barngetnaði; systir ein í Kirkjubæ var brennd fyrir guðleysi og saurlífi o. s. frv. Allt stjórnarfar var á Íslandi um seinni hluta 14. aldar og á 15. öld á tjá og tundri; klerkar og leikmannahöfðingjar hugsuðu ekki um neitt annað en fédrátt; efnahagur manna var framan af 14. öld bærilegur, en svo fór öllu að fara aptur, einkum um lok aldarinnar, því allt þrengdi að, kirkjuvald, verzlunarófrelsi, drepsóttir og eldgos, og þess utan var óöld og apturför alstaðar á Norðurlöndum í þann mund; hvergi sést annað en deyfð og drungi, öll framtakssemi er horfin.

Framan af 14. öld voru bókmenntir á Íslandi enn með töluverðum blóma, en þegar leið á öldina, fór fræðimönnum að fækka og forn íslenzk fræði lögðust

---

[1]) Oddverja annáll. Ísl. annálar 1888, bls. 489.

niður, en menn rituðu mest helgisögur af jarðteiknum dýrðlinga, tíðabækur, riddarasögur og annála. Fátt var frumsamið á 14. öldinni af söguritum; helzt voru það biskupasögur og annálar, og eru sum þeirra rita mjög merkileg; aptur létu margir sér annt um framan af öldinni að safna saman, rita upp og skeyta saman hin eldri rit; sumt var lagt út úr latínu og öðrum málum, og voru það þó helzt kynjasögur og riddarasögur. Þegar í byrjun aldarinnar má sjá þess vott, að sumir klerkar hafa verið fáfróðir; 1307 voru hingað sendir »visitatores«, Laurentíus og Björn, og voru þá klerkar settir af fyrir vankunnáttu sakir; 1341 var Áslákur kórsbróðir sendur til að visitera land allt, og 1357 komu þeir Eyjólfur Brandsson og Eysteinn Ásgrímsson til þess að líta eptir kirkjustjórn, því þá voru sem mestar illdeilur klerka og leikmanna. Framan af öldinni voru á Íslandi allmargir merkir fræðimenn, eins og t. d. Laurentíus Kálfsson, Jón Halldórsson, Haukur Erlendsson, Arngrímur ábóti og Einar Hafliðason. Um Þorstein Illugason á Grenjaðarstöðum († 1335) er sagt: »um langan tíma munu sýnast hans handaverk í bókagjörð, uppkasti ok krossasmíð«.[1] Þegar leið á öldina hafa eflaust margir klerkar fengizt við að rita upp gamlar sögur og bréf, en lítið var þá frumsamið það, sem gagn var í. Framan af öldinni voru skólarnir í góðu lagi; Jörundur biskup hafði skóla á Hólum og tók marga til læringar og var Óblauður Hallvarðsson skólameistari. Auðunn biskup hafði þar einnig skóla og voru þeir Egill prestur Eyjólfsson og Jón prestur Koðránsson skólameistarar, en í mestum blóma var skólinn, meðan Laurentíus var biskup. Á Þingeyrum var líka skóli og var það klaustur þá skipað ágætlega lærðum mönnum. Árið 1308 var að ráði Hauks Erlendssonar settur lærðra manna spítali í Gaulverjabæ, og átti hver prestur að gjalda þangað mörk.[2] Þó menntunin væri farin að rýrna seinni hluta aldarinn-

---

[1]) Lögmanns annáll. Ísl. ann. 1888, bls. 272.
[2]) Dipl. Isl. II., bls. 796, 803.

ar, þá hafa þó verið skólar hér og hvar; þannig var skóli á Hólum 1394 og var Böðvar djákni skólameistari,[1] og 1380 selur Valgarður Loptsson Páli ábóta í Viðey jörð mót því, að hann kenni syni hans í 6 ár;[2] líklegt er, eptir þessu og öðru, að kennsla hafi þá enn þá haldizt við á klaustrunum.

Á 14. öld var dálítið ritað um landfræði á Íslandi; Arngrímur ábóti reit hina stuttu lýsing Íslands í Guðmundarsögu, sem fyrr hefir verið getið; þá voru rituð fjarða- og tylfta-töl, og þá var ýmislegu snúið úr útlendum bókum um landfræði fjarlægra landa; en flest voru það kynjasögur um skrýmsli og undur á endimörkum jarðar, og er margt til af því enn, bæði í Hauksbók, Rímbeglu og innan um önnur rit, riddarasögur og helgramannasögur. Dýrðlingatrúin var þá alveg búin að taka frá mönnum allan skarpleik og greind, í því er snertir náttúruna; á 14. öld trúðu menn því fyrir fullt og fast, sem fornmenn á söguöldinni hefðu hlegið að. Það er mjög merkilegt, að bera saman hugsunarhátt manna á söguöldinni við hugsunarháttinn á 14. og 15. öldinni. Á söguöldinni er skynsemi manna, greind og hagsýni svipuð og nú, en á klerkaöldinni er hugsunarhátturinn svo frábrugðinn því sem nú er, að oss finnast þeir menn, er slíku hafa trúað, sem þá var haft fyrir satt, varla vera með fullu viti. Þetta hafði kirkjan afrekað. Á 14. öld fóru mikið færri Íslendingar utan til annara landa en Noregs, en áður hafði verið, og þeir sem fóru gengu flestir suður vegna synda sinna, en dvöldu lítið erlendis. Verzlun var eingöngu bundin við Noreg, og því var ekki að undra, þó lítill fróðleikur um Ísland bærist í þá daga til útlanda; hinar suðrænu þjóðir höfðu því nær engin bein viðskipti við Íslendinga. Vér höfum í kaflanum um landabréf miðaldanna eptir föngum sagt frá hugmyndum manna um Ísland í þá daga, eins og þær koma fram á uppdráttum frá 14. og 15. öld.

---

[1]) Flateyjar annáll. Isl. ann. 1888, bls. 423.
[2]) Dipl. Island. III., bls. 354-55.

Menn þekkja, áður en enska verzlunin byrjar, eða fregnir um hana berast suður eptir, ekkert annað um Ísland, en að það sé einhverstaðar norður í höfum, nálægt Noregi og Noregi háð; Fra Mauro lætur jafnvel Ísland vera skaga út úr Noregi; og svo hitt, að þaðan komi skreið eða harðfiskur. Harðfiskurinn bar í þá daga nafn landsins um alla Európu, og þegar á 14. öld eru menn farnir að nota flatta þorskinn sem einkenni Íslands.[1] Um harðfiskinn ganga fram eptir öldum margar sögur, eins og víða mun verða getið í þessu riti; útlendingar heyra, að harðfiskurinn sé aðalfæða Íslendinga, en mjöl sé þar sjaldgæft; svo eykst sagan sem skriða í hlíð; þá er sagt, að menn noti hann í brauðs stað, og að hestar og fénaður líka eingöngu lifi á fiski, og á endanum er sagan orðin svo umsnúin, að menn halda, að Íslendingar mali fiskana og baki brauð úr fiskmjöli. Svona ganga seinna ótal sagnir um Ísland bók úr bók, mann fram af manni, og ummyndast, aukast og vaxa, alveg eins og bæjaþvaður í munni göngukvenna.

Fimmtánda öldin er hið myrkasta tímabil í sögu Íslands; þá var þvínær ekkert ritað um söguleg efni og því vita menn fátt um viðburðina og ástandið annað en það, sem lesa má saman úr bréfum og gjörningum; þá var ekkert ritað nema tíðabækur, riddarasögur og rímur; þó bókvísin væri nærri dáin út, þá lifðu þó kvæðin á vörum þjóðarinnar og eru sumir kviðlingar frá þeim tímum alls eigi óliðlegir. Ástand landsins var þá mjög bágt; í nálægum löndum var því nær alstaðar hin mesta óöld og óstjórn; hér á landi voru biskuparnir því nær allir útlendir; voru þeir ókunnugir landsháttum, eyðslusamir, ofstopafullir og ágjarnir, og beittu opt hinum mestu rangindum, þegar þeir voru að reyna að klófesta jarðir eða peninga. Eins og eðlilegt var höfðu slíkir menn ekki mikinn tíma til að hugsa um bókmenntir og skóla, enda

[1]) Jón Þorkelsson jun. hefir fundið mynd af flatta þorskinum á skinnbók frá 1360. Dipl. Island. III., bls. 152.

hafa þeir flestir eflaust fyrirlitið fornar íslenzkar bókmenntir eða ekki þekkt þær. Verzlunin við Noreg var nærri alveg hætt; í stað þess verzluðu menn við Englendinga, sem jafnan fóru mjög ófriðlega, gjörðu opt strandhögg og rændu og drápu. Þá gengu yfir landið hinar voðalegustu stórsóttir, plágan fyrri (1403) og hin seinni (1493); þær gjöreyddu heilar sveitir að mannfólki; þá hefir eflaust lagzt niður margur manndómur fyrri tíða, og sumstaðar byggðust eigi heil héruð upp frá því. Ofan á þetta bættist óáran og harðir vetrar, og hefir þetta allt dregið kjark úr mönnum. Þá urðu sumir menn, er heilar ættir dóu úr drepsóttum, stórauðugir að jarðagóssi, miklu auðugri en seinna hefir nokkurn tíma orðið. Sumir af höfðingjum þessum héldu sig ríkmannlega og bjuggu á mörgum höfuðbólum í senn, en ekki er getið um framkvæmdir þeirra landinu í hag, enda var tíðarandinn svo, að hver hugsaði mest um sig; helzt er það til tíðinda talið, þegar höfðingjar halda stórveizlur, og eru þær allopt nefndar. Þegar nú því nær allar jarðeignir voru í höndum klerkanna og fárra höfðingja, þá urðu nær allir bændur leiguliðar; hafa þeir eflaust átt við þungan kost að búa og bjuggu mest við leigufé landsdrottnanna. Þótt fáeinir menn væri ríkir, hefir eflaust öll alþýða á þessari öld lifað við mikla örbirgð.

Á fimmtándu öld réðu Englendingar mjög miklu í landinu, og þá voru biskuparnir stundum enskir; 1434 var enskur biskup í Skálholti og á árunum 1424—36 voru þrír enskir biskupar á Hólum, hver eptir annan, og hétu allir Jónar; það er svo að sjá sem enskir víkingar hafi þá stundum verið nærri búnir að ná undir sig landinu; hefði einhver samtök verið meðal Englendinga, eða ef enska stjórnin hefði verið því meðmælt, hefði landið eflaust gengið undan Dönum og orðið enskt, því í Danmörku var óstjórn og flokkadráttur; Íslendingum líkaði vel verzlun Englendinga, þegar þeir fóru með friði, en miður var þeim um höpt þau og kvaðir, er Danir vildu leggja á hana; auk þess voru hirðstjórarnir dönsku mjög

illa þokkaðir. Verzlun Englendinga var að mörgu góð, en opt urðu illdeilur og bardagar milli kaupmanna og landsmanna og síðar milli enskra og þýzkra kaupmanna innbyrðis. Annálarnir geta mjög opt um óeirðir Englendinga, rán og manndráp, en síður um sjálfa verzlunina, enda þóttu bardagarnir mestu tíðindin. Tíðarandinn var þá svo spilltur og svo mikil óöld í Európu, að þjóðirnar gátu varla haft viðskipti öðruvísi en í illu. Þýzkir kaupmenn voru, þegar hér var komið sögunni, búnir að ná undir sig allri verzlun á Norðurlöndum og vildu vera einir um hituna; 1426 lentu þeir í ófriði við Eirík af Pommern, og meðan á þeim illdeilum stóð, óx verzlun Englendinga stórum. Verzlunarfloti Englendinga[1] var þá enn þá lítill og ekkert svipaður því, sem seinna varð, og litla verzlun höfðu þeir aðra en hér nyrðra; snemma leituðu þeir norður í höf til fiskiveiða og urðu í því flestum fremri; æfðust þeir á slíku í sjómennsku og siglingum og bar það mikla ávexti seinna, sem kunnugt er orðið. Englendingar áttu í sífelldum ófriði alla þessa öld, bæði við Frakka og innanlands; það var því ekki undarlegt, þó þeir létu ófriðlega í öðrum löndum, ef þeim þótti gert á hluta sinn, og sumir gerðu út skip sín jafnmikið til rána sem verzlunar; þó menn færu í verzlunar- eða fiskiferð, urðu menn að vera búnir til bardaga, því alstaðar voru óvinir og keppinautar á hverju strái; auk þess hefir eflaust valizt rusl og skríll á fiski- og verzlunarskipin. Þá voru og óeirðir miklar á Norðurlöndum; Eiríkur af Pommern réð hvorki við útlenda né innlenda, og var bæði ónýtur og hviklyndur, svo ekki var að búast við, að hann verndaði Íslendinga fyrir ágangi útlendra manna. Þeir Englendingar, sem fiskuðu við Ísland á 15. öldinni og verzluðu þar, voru helzt frá Bristol, York, Scarborough, Yarmouth og Lynn.

Þess hefir áður verið getið, að Íslendingar höfðu tölu-

[1]) Árið 1540 átti London fyrir utan konunglega flotann að eins 4 skip, sem báru meira en 120 smálestir. *Anderson*: Origin of Commerce. London 1787. Vol. II., bls. 67.

verð viðskipti við Englendinga á fyrri tímum; til forna sömdu Íslendingar ritháttt sinn að dæmi enskra manna,[1] og sumir ferðuðust til Englands til þess að afla sér menntunar, en aðrir fóru pílagrímsferðir til Kantaraborgar, því Tómas biskup hinn helgi var í mjög miklum metum á Íslandi; þá var og nokkur verzlun milli landanna, og árið 1200 var enskt stikumál lögtekið á Íslandi. Um seinni hluta 13. aldar og á 14. öld er ekki getið um verzlunarviðskipti milli Englendinga og Íslendinga, það vér vitum; þó er líklegt, að enskar duggur hafi þegar á 14. öld verið farnar að leita til fiskimiðanna kring um Ísland; að minnsta kosti hafði Edvarð þriðji skip í norðurhöfum 1354.[2] Frá því snemma á 15. öld er Englendinga þráfalt getið í íslenzkum annálum og skjölum. Hér er ekki ætlun vor að fara nákvæmlega út í verzlunarsögu 15. aldar, en vér ætlum að eins að benda á nokkur atriði.[3] Fyrst er getið um Englendinga 1412; þá segir Lögmannsannáll: »Kom skip af Englandi austr fyrir Dyrolmaey, var róit til þeirra ok voru fiskimenn út af Englandi. Þetta sama haust urðu V menn af enskum mönnum fráskila sínum kompanum ok gengu á land austr við Horn úr báti, ok létust vilja kaupa sér mat, ok sögðust hafa soltit í bátnum mörg dægr. Voru þessir V enskir menn hér á landi um veturinn, því báturinn var í burt frá þeim, þá þeir komu aptur«.[4] Finnur Magnússon segir, að Englendingar hafi komið til Vestfjarða árið áður og verzlað þar. Árið 1413 kom enskur kaupmaður til Íslands, er Rikarður hét; hann hafði leyfisbréf Danakonungs, og var honum skipuð höfn á Eyrarbakka, en þar vildi hann ekki lenda; »keyptu margir varning af honum niðri við sundin«. Verzlunin var þá enn friðsamleg;

---

[1]) Snorra edda. Hafniæ 1848-52. II., bls. 12.

[2]) *B. F. de Costa*: Inventio fortunata, bls. 11.

[3]) Aðalrit um þetta efni er ritgjörð *Finns Magnússonar* Om de Engelskes Handel paa Island. Nord. Tidskr. f. Oldkynd. II., bls. 112-169.

[4]) Íslenzkir annálar. Kristiania 1888, bls. 290.

Íslendingar tóku kaupmönnum vel; en eptir að hirðstjórar og konungsmenn fóru að heimta sekkjagjöld og leggja kvaðir á verzlunina, fór að grána gamanið. Sama ár er sagt, að enskir fiskimenn hafi fyrir norðan tekið nokkur naut fyrir bónda einum, og lögðu þeir peninga í staðinn; eins gripu Englendingar sauði austur í Papey, en ekki er sagt neitt um, að þeir hafi borgað þá. Þetta sumar voru hér við land 30 fiskiduggur enskar eða fleiri; þá komu og 5 ensk verzlunarskip í Vestmannaeyjum; »komu þar út í bréf, send af konunginum á Englandi, til almúgans og allra beztu manna í landinu, að kaupskapur væri leyfður með hans menn, sérlega í þat skip, sem honum tilheyrði; var fyrst talað um Björgvinar kaup; vildu enskir þar ekki til hluta; síðan keypti hver sem orkaði eptir efnum«. Sama ár bannar Danakonungur allan kaupskap við Englendinga.[1] Englendingar hafa auðsjáanlega í fyrstu viljað fara með friði; en er þeim var bannaður kaupskapur, létu þeir hart mæta hörðu, og spunnust út úr því langar deilur, gripdeildir og vígaferli. Sumarið 1415 lágu 6 ensk skip í Hafnarfirði; »fór Vigfús bóndi Ívarsson burt á einu þeirra, og hafði með sér eigi minna en 40 lestir skreiðar og mikið brent silfur; reyfaði eitt af þeim 6 nokkurri skreið á Rosmhvalanesi og svo í Vestmannaeyjum«.[2] Vigfús Ívarsson Hólmr fór í þeirri ferð til Kantaraborgar, og er til um það merkilegt bréf.[3] Sama árið (1415) sendi Eiríkur af Pommern sendiboða til Hinriks 5., til þess að mótmæla því, að Englendingar verzluðu á Íslandi; sögðu þeir, að frá gamalli tíð hefði enginn mátt fara til Íslands, Færeyja og Hjaltlands, hvorki til að fiska né fremja kaupskap, undir hegning lífs og lima, fyrir utan sérstakt leyfi konungs, og þó þeir hefðu fengið konungsleyfi, mættu þeir ekki sigla þangað

---

[1]) Ísl. ann., bls. 291.

[2]) Ísl. ann., bls. 292.

[3]) *Eiríkur Magnússon*: **Remarks on the Littera Fraternitatis Concessa Wytfrido Iuarii Filio de Insula de Ysland, preserved at Canterbury.**

nema frá Björgvin, og fara svo aptur til þess bæjar frá eyjum þessum, til þess að borga konungi tolla.[1] Ekki hlýddu þó Englendingar boðum þessum, sem von var. Árið 1419 voru mörg fiskiskip við Ísland. »Kom þá skírdag svo hörð hríð með snjó, að víða í kring um landið brotnuðu ensk skip, eigi færri en hálfur þriðji tugur; fórust menn allir, en góssið og skipflökin keyrði upp hvervetna; kom hríðin á litlu fyrir dagmál, og hélzt eigi allt til hádegis«.[2] Næsta ár (1420) gjörðu Englendingar hér miklar óspektir; tóku þeir hirðstjórann, Hannes Pálsson, og drápu mann fyrir honum, og særðu marga aðra; þeir komu og á Skagafjörð með þrem skipum, og gengu upp með fylktu liði til rána, börðu Jón prest Pálsson ráðsmann í nærveru biskups, og drápu Jón Iba konungsmann og gjörðu mörg illvirki; sá hét Rikarðr, sem fyrir þeim var; þeir rændu og í Vestmannaeyjum 9 lestum fiska, og gjörðu enn fleira illt.[3] Finnur Magnússon heldur, að Englendingum muni hafa þótt grunsamir hinir miklu skiptapar og mannskaðar árið áður, hafi haldið, að eitthvað væri af manna völdum, og hafi svo viljað hefna sín.[4] Vér höfum svo litlar sagnir frá þeim tímum, að ekki er gott að skoða viðburðina frá mörgum hliðum, eða finna orsakirnar; getur vel verið, að Englendingar hafi verið Íslendindum reiðir fyrir eitthvað, er snerti vogrek og skipbrotsmenn; í þá daga fóru menn ekki allt af vel að ráði sínu, er mikil skipbrot urðu; merkilegt er að minnsta kosti, hve snögglega vinátta Englendinga breyttist í beran fjandskap; en helzt snúa þeir sér að konungsmönnum og þykjast þeir hafa átt þeim grátt að gjalda, enda hafði Eiríkur af Pommern opt og harðlega bannað að verzla við þá; Íslendingar vildu gjarnan verzla við Englendinga, en gera mun á kaupmönnum, er fari með friði, og duggur-

[1]) Ný félagsrit XXII., bls. 116-117. Grönl. hist. Mind. III., bls. 161.
[2]) Ísl. ann., bls. 293.
[3]) Árb. Espólíns II., bls. 16.
[4]) Tidskr. f. nord. Oldkynd. II., bls. 116.

um, er fari með gripdeildum. Í bréfi Norðlinga til Eiríks af Pommern, 1. júlí 1419, segir svo: »Kom og yðart bréf hit í landit til oss í hverju I forbudut oss at kaupslage med nokkora útlendska menn. En vorar réttarbætr gjöra svo ráð fyrir, að oss skyldi koma sex skip af Noregi árlega, hvad sem ei hefir komið upp á langa tíma, hvar af ydur náð og þetta fátæka land hefir tekið grófan skaða, því upp á guðs náð og ydart traust höfum vi vordit kaupslaga með útlendska menn, sem með frið hafa farið og réttum kaupningsskap og til hafa siglt. En þeir duggarar og fiskarar, sem reyfat hafa og ófrið gjört, þeim höfum vi refsa látið. Nú stár til guðs náð og yður, að I skrifið oss til hvorsu vi mættum bestan frið hafa og yðar vinskap og hylli«.[1] Þar var ekki mikils trausts að leita, þar sem annar eins vindhani var eins og Eiríkur af Pommern, enda harðnaði nú allt upp úr þessu, og mátti heita sífelldur ófriður milli Íslendinga og Englendinga um nokkurt árabil. 1422—23 rændu Englendingar á Bessastöðum og á Norðurlandi, í Ólafsfirði, Hrísey og Grímsey; þeir gjörðu enn víðar strandhögg, og tóku fénað og menn og færðu burt úr landinu.[2] Ekki voru spellvirki þeirra minni 1425; þá herjuðu Englendingar víða og drápu marga konungsmenn, og hertóku marga Íslendinga. Helztu víkingarnir hétu Jón Persy og Jón Selby; ekki gagnaðist mönnum þá fiskiveiðar né kaupskapur, því þeir spilltu veiðarfærum og vörum, og gjörðu landsmönnum nærri allt það illt, er þeir gátu.[3] Þá tóku Englendingar báða hirðstjórana, Hannes Pálsson og Balthasar, höndum í Vestmannaeyjum og fluttu þá til Englands; voru Íslendingum það mikil gleðitíðindi, því hirðstjórarnir voru ofstopar og illmenni.[4] Var eptir það meiri og minni ófriður á ári hverju, en þó verzlað við Englendinga jafnframt; hafa sumir kaupmenn líklega ver-

[1]) Safn til sögu Íslands II., bls. 173.
[2]) Árb. Espólíns II., bls. 17—18.
[3]) Árb. Espólíns II., bls. 19.
[4]) Ísl. ann., bls. 294.

ið friðsamir, en hitt víkingar og ribbaldar, er strandhöggin gjörðu. Árið 1434 gjörðu Íslendingar aðsúg að Englendingum í Skagafirði fyrir rán þeirra og illvirki, og voru 80 drepnir hjá Mannskaðahól, en sumir flýðu í Hólakirkju, og skaut Jón biskup Vilhjálmsson, landi þeirra, skjólshúsi yfir þá, en fór sjálfur úr landi litlu seinna.[1] Danastjórn bar sig opt upp við Englakonung út úr þessum óspektum; Hinrik 6. lofaði öllu fögru, en efndi lítið, enda hlýddu þegnar hans honum ekki; hann gat engan hemil haft á mönnum sínum; þó hafði bann hans og bréf, 28. apríl 1433, sem hann lét auglýsa í hafnarbæjunum, þau áhrif, að ófriðurinn rénaði um stund, og verzlunarmenn urðu spakari.[2] Þó Englakonungar áður allt af, eptir undirlagi Danakonungs, væru að banna þegnum sínum óleyfilegar verzlunarferðir, þá var því ekki hlýtt, því þá var hin mesta óstjórn og óöld, bæði á Englandi og á Norðurlöndum; allt var í þá daga á tjá og tundri, og hver höndin upp á móti annari bæði á sjó og landi; konungar á Englandi voru í sífelldum herferðum suður á Frakklandi, og gátu því ekki snúizt við að færa það í lag, er afvega fór heima fyrir; svo varð Hinrik 6. geðveikur og eptir það byrjaði hið alræmda Rósastríð; Eiríkur af Pommern átti í sífelldum ófriði, bæði við þegna sína og útlendinga, og var loks rekinn frá ríkjum og lifði eptir það á ránum og gripdeildum. Ekki var að búast við góðu í svo fjarlægu skattlandi sem Ísland var, þegar ástandið var svona heima fyrir.

Um þetta leyti hafa Englendingar þekkt töluvert til Íslands og Íslendinga, en ekki varð það vísindunum að miklum notum, enda var þá ekki mikil vísindaöld hér á Norðurlöndum. Ýmsar fregnir um landið hafa þó borizt með enskum sjómönnum suður eptir; má sjá það á ýmsu, er nefnt hefir verið í kaflanum hér á undan um landa-

[1]) Árb. Espólíns II., bls. 34.

[2]) Tidskr. f. nord. Oldk. II., bls. 121. Samningur milli Eiríks af Pommern og Hinriks 6. um verzlun á Íslandi 24. des. 1432. Lovs. f. Isl. I., bls. 35—36.

bréfin. Í gömlu ensku kvæði, sem prentað er í ferðasögusafni Hackluyt's (1599), er Íslands getið og ensku verzlunarinnar þar. Kvæði þetta eða þula gengur gegn um öll lönd, og talar um gæði þeirra, og hversu mikið sé undir því komið, að halda fram kaupverzlun og kaupmönnum. Kvæðishöfundurinn segir, að lítið sé að skrifa um Ísland, nema um harðfiskinn; segir hann, að margir hafi farið þangað frá Bristol og öðrum stöðum nú seinustu tólf árin, og hafi þeir komið og farið hættulaust, en fyrr hafi menn frá gömlum tíma helzt siglt þangað frá Scarborough; nú seinasta árið, segir hann, að þangað hafi komið mörg skip, og hafi þau beðið mjög mikið tjón af hafísum(?). Þar sem höfundurinn talar um, að skip hafi farið frá Scarborough til Íslands fyrir löngu, þá er líklega átt við fiskiskip, sem hafa verið farin að koma hingað á 14. öld, þó þess sé ekki getið í annálum. Um mikla hafísa er ekki getið í annálum á þeim árum; en það er ekki að marka; þar vantar svo margt. Kvæðið er ritað á dögum Sigmundar keisara († 1437) milli 1416 og 1437.[1]

Verzlun Englendinga hin næstu 20—30 ár sýnist yfir höfuð að tala hafa verið friðsöm og heppileg fyrir landið. Kristofer konungur af Baiern (1440—48) leitaðist við að takmarka einokunarverzlun Hansastaðanna og leyfði því Englendingum og Hollendingum kaupverzlun í löndum sínum; aptur á móti var Kristián I (1448—81) mjög háður Hansakaupmönnum og gat því litla rönd reist við yfirgangi þeirra. Til þess að verzla á Íslandi áttu Englendingar að hafa leyfisbréf Danakonungs; svo var áskilið í samningum milli ríkjanna;[2] auk þess áttu þeir að gjalda tolla þá, sem tíðkuðust, sekkjagjöld[3] og annað þvílíkt.

---

[1]) *R. Hackluyt*: The Principal Navigations of the English Nation. London 1599., fol. I., bls. 201.

[2]) Samningar 1449 milli Kristians I. og Hinriks VI., 1465 milli Kristians I. og Edvards IV. Lovsamling for Island I., bls. 36-37.

[3]) Þau voru hér um bil 5-6 % af verði farmsins (Finn Magnus-

Margir Englendingar fóru leyfislaust til Íslands og sumir þrjózkuðust við að borga sekkjagjöldin; út úr þessu spunnust sífelldar deilur milli kaupmanna og valdsmanna konungs. Árið 1463 bannar Kristián I. Íslendingum að verzla við útlenda kaupmenn, áður en þeir hafa borgað sekkjagjöld,[1] og var þá farið að ganga harðara eptir þessum tolli en áður. Björn hinn ríki Þorleifsson var þá hirðstjóri og gekk ríkt eptir gjaldinu, og þegar honum var ekki hlýtt, gerði hann upptækar vörur fyrir Englendingum og Skotum og komst því í mikla óvináttu við þá, svo að þeir, eins og kunnugt er, réðust á hann í Rifi 1467 og drápu hann þar og 7 menn aðra, en tóku son hans höndum; en Ólöf kona hans leysti út son sinn miklu gjaldi og hefndi síðar bónda síns grimmilega.[2] Út úr þessum manndrápum urðu miklar óeirðir, sem eðlilegt var, þar sem kaupmenn höfðu lagt að velli hinn merkasta og ríkasta höfðingja, er þá var á landinu, og hafði hann þó eigi gert annað en skyldu sína að heimta tolla þá, sem lögboðnir voru. Kristián konungur heimtaði skaðabætur hjá Edvarði IV., en fékk enga rétting mála sinna; tóku þá Danir nokkur ensk kaupför í Eyrarsundi og varð út úr því ófriður milli landanna, sem eigi varð þó öðruvísi en svo, að hver skemmdi og hepti fyrir öðrum verzlun og samgöngur; loks var friður saminn í Maastricht 1474; samt verzluðu Englendingar á Íslandi eins sem áður, þó ófriður væri milli landanna.[3]

Eptir þær óeirðir, sem urðu út úr vígi Björns ríka, hélzt enska verzlunin eptir sem áður alla þessa öld, og voru ensk skip í förum árlega milli landa. Það er sagt að, *Christofer Columbus* hafi komið til Íslands með ensku skipi fra Bristol árið 1477. Í æfisögu Columbusar, sem

---

sen: Om de Engelskes Handel paa Island. Nord. Tidskr. for Oldk. II., bls. 124). Sbr. Norges gamle Love. Retterböder III., bls. 118.

[1]) *M. Ketilsson*: Forordninger og aabne Breve I., bls. 51.

[2]) Esp. Árb. II., bls. 62 og 69. Safn til sögu Íslands II., bls. 652-654.

[3]) Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed II., bls. 126-127.

eignuð er Fernando syni hans,[1] er frásögnin um ferð Columbusar til Thule, eptir því sem hann sjálfur á að hafa ritað; þar segir svo: »Eg sigldi árið 1477 í febrúarmánuði meir en 100 mílur (leghe) hinn megin við eyna Tile; suðurendi hennar er 73 stig frá miðjarðarlínu, en ekki 63 stig eins og sumir ætla; hún liggur ekki innan þeirrar línu, sem takmarkar vestrið hjá Ptolemeusi, en miklu vestar. Til þessarar eyjar, sem er jafnstór eins og England, koma Englendingar með vörur sínar, einkum frá Bristol. Á þeim tíma, sem eg fór þangað, var sjórinn ekki frosinn; sjórinn rís þar sumstaðar 26 faðma (braccia) og fellur jafnmikið aptur«. Þessi frásögn er að mörgu leyti undarleg. Columbus segist hafa siglt hinu megin við Tile, sem sjálfsagt á að vera Ísland, 100 mílur til norðurs í febrúarmánuði(!); hann hefir þá með öðrum orðum komizt lengst norður í Hafsbotna, norður með Grænlandi við Franz-Jósepsfjörð, eða upp undir Spitzbergen, og það um hávetur. Columbus færir Ísland norður á 73° n. br.; það liggur, eins og alkunnugt er, milli 63½° og 66½° n. br. Frásögnin um hæð flóðbylgjunnar hjá Íslandi nær engri átt; hún sýnist vera löguð eptir gömlu Pyþeasar sögunni; þó nú þessi frásögn sé svo merkilega ruglingsleg, þá gæti þó vel hugsazt, að Columbus hafi komið til Íslands, þó bréfið eiginlega alls ekki sanni neitt

---

[1]) Bókin heitir: »Historie del S. D. Fernando Colombo nelle quali s'han particolare et vera relatione della vita et de fatti dell' Ammiraglio D. Christoforo Colombo suo padre etc. Nuovamente di langua spagnuola tradotte nell' italiana dal S. Alfonso Ulloa. Venezia 1571«. cap. IV. Frumritið spænska hefir aldrei fundizt. Eptir nýustu rannsóknum er það óhugsanlegt, að Fernando hafi ritað þessa bók, eins og hún liggur fyrir; en þó eru miklar líkur til, að sumir kaflar séu eptir hann; hefir einhver annar mjög ófróður náð í ritbrotin, skeytt þau saman og aukið við alls konar skröksögum, sem eru þvert ofan í önnur rit Fernandos. Sbr. *H. Weitemeyer*: Fernando Colon og hans Historie. Geogr. Tidsskrift X. 1889, bls. 29-41. Fernando var launsonur Columbusar (f. 1488, d. 1539); hann var mesti fræðimaður og merkismaður.

um það; að hann hafi komið hér á höfn eða á land;[1] þar segir að eins, að hann hafi siglt hundrað mílur hinu megin við Tile (oltra Tile isola); það væri þá ekki ólíklegt, að Columbus annaðhvort hafi verið á fiskiveiðum, eins og Gustav Storm talar um,[2] eða hann hefir hrakizt á ensku skipi norður til Íslands og norður fyrir Ísland; tíminn (febrúarmánuður) sýnist helzt benda til þess, því það er mjög undarlegt, að Englendingar skyldu fara af frjálsum vilja kaupferð eða fiskiferð til Íslands í febrúarmánuði; þessi ferð hefir þá orðið að vera alveg sérstakleg aukaferð, því hinar sífelldu kvartanir Íslendinga yfir vetrarsetu kaupmanna á 15. og 16. öldinni sýna, að kaupmönnum hefir ekki verið mikið um ferðalög á vetrum.[3]

Það hefir verið mikið ritað og rætt um það, hvort Columbus hafi á Íslandi fengið nokkra vitneskju um vesturferðir Íslendinga til Vínlands hins góða. Finnur Magnússon hefir fyrstur ritað um þetta mál og byggir háa loptkastala á frásögninni um ferð Columbusar til Tile. Það er reyndar ekki alveg óhugsanlegt, að Columbus *geti* hafa fengið einhverjar fregnir um ferðir Íslendinga til Grænlands og Vínlands, en vér höfum ekki hina minnstu *vissu* fyrir því, að svo hafi verið; eptir því, sem menn nú vita, sýnist allt vera á móti þessari skoðun, en lítið eða ekkert henni til sönnunar. Fyrst og fremst er það engvan veginn víst, að Columbus hafi nokkurn tíma komið hér á land, og það ætti að vera nóg, til að fæla menn

---

[1]) Í dagbók þeirri, er Colnmbus reit á fyrstu ferð sinni til Ameriku, sem enn er til, segir hann: »Eg hefi siglt um allt Miðjarðarhafið; til norðurs hefi jeg farið allt norður til Englands og til suðurs allt suðnr í Guinea«. Hér er Íslands alls ekki getið. Sbr. *S. Ruge*: Zur 400jährigen Jubelfeier der Entdeckung einer neuen Welt (Globus Bd. 61. Braunschweig 1892, bls. 5). Þetta sýnist benda til þess, að frásögnin um Íslandsferðina sé eintómur tilbúningur, eins og svo margt annað í bókinni: »Historie del Fernando Colombo« o. s. frv.

[2]) Aarböger for nordisk Oldkyndighed 1887, bls. 370.

[3]) Sbr. *M. Ketilsson*: Forordninger I., bls. 66, 80, 248. Lovsaml. for Island I., bls. 37-38, 41-43.

frá að byggja mikið á slíkum grundvelli. Finnur Magnússon heldur, að Columbus ef til vill hafi komið í Hvalfjörð;[1] en sama ár kom Magnús biskup Eyjólfsson þangað á vísitaziuferð; nú heldur Finnur, að það geti verið, að þeir Columbus hafi talazt við, og að Magnús biskup hafi sagt Columbusi frá ferðum hinna fornu Íslendinga. Allar þessar getgátur eru eingöngu byggðar á klausunni um Tileferðina, sem vér höfum lagt út hér á undan; það er fljótséð, hvað mikið þær hafa við að styðjast, þegar menn vita ekki einu sinni með fullri vissu, hvort Columbus hefir komið inn á nokkra höfn, og ef hann hefir komið að landi, á hvaða höfn hann þá hefir komið; svo er heldur ekki víst, hvort Magnús biskup hefir vitað nokkuð um Vínlandsferðirnar, þó hann hefði áður verið ábóti á Helgafelli; auk þess er efamál, hvort þeir hafi hitzt, þó nú báðir hefðu verið staddir á sama tíma í Hvalfirði, sem heldur ekki er víst. Það hefði líka verið mjög merkilegt, hefði Columbus farið að spyrja biskup norður á Íslandi um veg til Indlands, því hann hugsaði aldrei um annað en Indland, og dó með þeirri sannfæringu, að hann hefði fundið Indland; hann hefði þá áður orðið að fá einhverja fregn um ferðir Íslendinga til Vínlands. Þó nú Columbus hafi, sem ólíklegt er, fengið einhverjar fregnir um ferðir Íslendinga, þá hefir það ekki haft nein áhrif á stefnu hans, er hann hélt frá Spáni suður og vestur í haf. Það er því auðséð, að það er ekki hægt að byggja neina vísindalega rannsókn á þeim málgögnum, sem vér nú höfum, enda væri það tilgangslaust að eltast við slíkt, þegar maður verður að vaða reyk og þoku. Þó það nú fyndist, að Columbus hefði fengið fregn um fund Vínlands á Íslandi, þá verður hvorki heiður hans né Íslendinga meiri eða minni fyrir það; það verður aldrei tekið frá Leifi Eiríkssyni, að hann fyrstur allra Európumanna kom til Ameríku, og það dettur heldur engum í hug að efast

[1]) Om de Engelskes Handel paa Island. Nordisk Tidskr. for Oldkyndighed II., bls. 129.

um, að Columbus hafi fundið Ameríku 1492; og hefði Columbus ekki fundið hinn nýja heim, þá hefði Cabral fundið hann nokkrum árum seinna. Þegar er verið að ræða um, hverja þýðingu fundur Ameríku hefir haft fyrir mannkynið, þá verða allir að játa, að ferð Columbusar, hvernig svo sem á henni stendur, er hinn merkilegasti viðburður í mannkynssögunni; þó nú ferðir Íslendinga til Vínlands séu stórkostlegt minnismerki um þrek þeirra og dugnað, þá er þó ekki því að leyna, að landafundir fornmanna höfðu því nær engin áhrif á menningarstefnu heimsins, enda var það eðlilegt eptir kringumstæðunum; ástandi Norðurlanda var svo varið á 11. öld, að uppgötvun Leifs ekki gat orðið að notum; tímans fylling var enn þá ekki komin.

Af ritum þeim, sem liggja eptir Columbus, má sjá nokkurn veginn vel, hvað það var sem hvatti hann til að leita Indlands vestur um haf. Hann segir sjálfur, að rit *Pierre d' Ailly* (Petrus de Alliaco) kardínála hafi haft mest áhrif á skoðanir sínar. Bók þessi er rituð 1410; hún heitir »Imago mundi«; þar sá Columbus skoðanir ýmsra fornra höfunda um stærð hafsins og legu landanna, og þar er hvað eptir annað tekið fram, hve stutt muni vera að sigla frá Spáni vestur til Indlands. Þessar hugmyndir koma mjög snemma fram; Aristoteles sagði t. d., að hafið væri mjótt milli Spánar og Indlands, og Seneca hélt því fram, að sigla mætti frá Európu vestur um haf til Indlands á fáum dögum með góðum byr. Um þetta leyti voru allir vísindamenn sannfærðir um, að jörðin væri hnöttótt, en mælingarnar voru svo ófullkomnar, að menn héldu, að jörðin væri töluvert minni en hún er, og auk þess héldu menn, að Indland og Kína gengu miklu lengra til austurs en seinna reyndist. Þegar Columbus er að bera mál sitt upp fyrir stórhöfðingjum, þá sannar hann mál sitt með því að vitna til þessara fornu rithöfunda. Við þetta bættist, að hinn ítalski fræðimaður *Toscanelli* hvatti Columbus ákaft til fararinnar. Toscanelli (f. 1397, d. 1482) hafði lesið rit Marco Polos og annara ferðamanna,

sem ferðast höfðu um Asíu, og hafði brennandi löngun til að stuðla til þess, að Európumenn fyndu sjóleið til þessara auðugu landa. Portúgalsmenn voru þá í ákafa að leita leiðarinnar til Indlands suður með Afríku, og því ritaði Toscanelli stjórninni í Lissabon bréf 1474 og sendi með því landabréf; hvatti hann þar mjög til vesturferða yfir hafið og kvað það stytzta leið og hentugasta. Portúgalsmenn vildu ekki sinna þessu; en er Columbus, sem þá var í Lissabon, fékk vitneskju um þetta bréf, fór hann að skrifast á við Toscanelli, og eru enn þá til bréf, sem gengið hafa þeirra í milli. Leiðbeiningar Toscanellis og frásögur hans um legu landanna, stefnu leiðarinnar sem fara þyrfti, vegalengdina o. fl., voru sennilegar og framsettar með svo mikilli vissu og svo styrkum rökum, að Columbus varð nú fullviss um, að ferðin mundi heppnast, og var nú einráðinn í að fara, ef nokkur kostur væri. Á fyrstu ferð sinni hafði hann með sér landabréf eptir Toscanelli og fór eptir því.[1]

Árið 1464 er getið um það í fornum bókum, að *Joao Vaz Cortereal*, landstjóri á eynni Terceira, hafi farið í landaleit norður í höf, og þá fann hann land, sem hann kallar Harðfiskland (terra do bacalho); halda menn, að hann hafi komið til Íslands. Árið 1500 fór sonur þessa manns, *Gaspar Cortereal*, aptur í landaleit og sigldi í norðvestur; fann hann þá land, sem hann kallar Grænaland (Terra verde), og ætla menn, að það hafi verið Grænland. Næsta ár fór hann á tveim skipum til VNV. og fann ströndina á Newfoundlandi;[2] þar urðu þeir varir við mikla gnægð fiska í sjónum og eptir það tóku fiskiskip að fara þangað hópum saman. Hinir nafnfrægu sæfarendur *John* og *Sebastian Cabot*, er fyrst rannsökuðu austurströnd Norðuramerìku, áttu heima í Bristol; þá voru

[1]) Nánar um þetta má lesa hjá *Alexander Humboldt*: Kritische Untersuchungen I og *S. Ruge*: Geschichte des Zeitalters der Entdeckungen 1881, bls. 221-31.

[2]) *O. Peschel*: Geschichte der Erdkunde. München 1865, bls. 262.

þaðan árlega miklar skipaferðir til Íslands, og er þess getið í bókum, að Sebastian Cabot hafi í annari ferð sinni komið við á Íslandi; er það því ætlun manna, að S. Cabot hafi á Íslandi fengið einhverjar fregnir um Vínlandsferðir hinna fornu Íslendinga,[1] og er það ekkert ólíklegt; að minnsta kosti siglir hann nærri sömu leið, eins og Íslendlendingar fóru til forna.

Um seinni hluta 15. aldar verzluðu Englendingar hér sem áður; var nú miklu minni fyrirstaða frá hálfu dönsku stjórnarinnar og þess vegna voru viðskiptin yfir höfuð friðsamlegri. Englendingar fluttu til landsins allar nauðsynjavörur, er Íslendingar þurftu, mjöl, járn, timbur, lérept o. fl., en fluttu út skreið og borguðu hana vel. Þó slettist einstöku sinnum upp á vinfengið, því Englendingar voru óeirnir og ódælir og fljótir til gripdeilda og rána, ef svo bar undir; 1490 rændu t. d. enskir kaupmenn í Hafnarfirði miklu fiskifangi frá ábótanum í Viðey, en ábótinn safnaði liði, réðst á Englendinga, hafði sigur og náði skreiðinni, þó við ofurefli væri að etja.[2] Í þá daga höfðu Englendingar aðalstöðvar sínar í Hafnarfirði, og þar kom á land plágan seinni (1493), í ensku klæði, að því er sagan segir. Árið 1490 hafði Hans Danakonungur 20. janúar leyft Englendingum að verzla á Íslandi eptir vild sinni og fiska við strendurnar.[3] Árið 1512 gjörðu enskir menn ýms illvirki, rændu kvikfénaði, hlóðu sér kastala og létu í veðri vaka, að þeir ætluðu að leggja landið undir sig; það er ekki gott að segja, hvort það hafa allt af verið kaupmenn enskir, sem gjörðu sig seka í þessum illvirkjum; hér í Norðurhöfum var í þá daga fullt af víkingum frá Englandi og öðrum löndum; gerðu þeir víða strandhögg og rændu jafnt frá vinum sem óvinum; sjálfsagt hafa ýmsir af þessum óaldarseggjum leitað hingað til Íslands, því hér var lítil vörnin fyrir. Árið 1514

---

[1]) *Oscar Peschel*: Geschichte der Erdkunde, bls. 260-61.
[2]) Árb. Espólíns II., bls. 115.
[3]) Lovsamling for Island, I., bls. 40.

börðust Síðumenn við Englendinga í Vestmanneyjum; urðu þeir ósáttir út úr kaupskap; þar féllu 14 Englendingar, en ekki er getið um, að aðrir hafi fallið af Íslendingum en síra Jón smjörnefur, er var prestur á Skarði í Meðallandi. Á þeim árum drápu Englendingar líka Svein Þorleifsson skrifara og ellefu menn aðra. Mörg önnur hryðjuverk frömdu Englendingar hér í þá daga, sem eigi þarf hér að telja; 1515 ritar Kristián annar Hinriki VIII. bréf og kvartar mjög undan yfirgangi Englendinga á Íslandi.[1] Þá var sendur hingað Sören Nordby, sjókappi mikill, til þess að hrekja héðan enska víkinga, og hafði hann hér um tíma hirðstjórn. Ensku kaupmennirnir voru þá hér á landi búnir að fá aðra skæðari keppinauta, nefnilega Þjóðverja, sem loks algjörlega hröktu þá á braut, og munum vér minnast á það í næsta kafla.

Í enskri bók eptir *Andrew Boorde*, sem kom út 1547, er stutt lýsing á Íslandi; lýsing þessi er mjög ómerkileg og illorð um Íslendinga, en þó verð eg að geta hennar hér; þar er sullað saman skröksögum sjómanna og öðrum lausafregnum; en þó flest sé vitlaust í lýsingunni, er þó dálítið rétt, er verzlunina snertir.[2] Andrew Boorde var fæddur um lok 15. aldar í Sussex á Englandi; hann varð á ungum aldri munkur, en losaði sig úr munkareglu og fór að stunda læknisfræði. Hann fór víða, bæði um England og meginland Európu, en þótti óknyttamaður í meira lagi og dó í dýflissu í Lundúnum 1549. Bók hans kom út 1547 og er tileinkað Maríu prinsessu, hinni alræmdu Blóð-Maríu; þar átti í fyrstu að vera yfirlit yfir öll vísindi, en aldrei kom út meira en fyrsti kaflinn, um

[1]) Sbr. Espólíns Árbækur II., bls. 115, 122, III. bls. 31, 38-39. Safn II., bls. 665-68.

[2]) Rit Andrew Boorde's heitir: The Fyrst Boke of the Introduction of Knowledge made by Andrew Borde. 1547. Bókin er aptur gefin út af F. I. Furniwall »for the early English text society. London 1870«. Eg hefi þó ekki haft þessar bækur fyrir mér, en eg hefi farið eptir útdrætti, sem prentaður er hjá *C. F. Bricka* í Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Literaturhistorie. 2. Række, 2. Bind. Kbhavn 1872-73, bls. 135-143.

þjóðirnar í Európu. Hver kapítuli er lýsing á sérstöku landi og eru myndir af íbúum landanna fyrir ofan; við hvern kapítula eru líka nokkrar ljóðasamstæður, og eru íbúunum þar lögð orð í munn. Í 6. kapítula er lýsing á Íslandi og Noregi og vísur fyrir ofan; í ljóðunum er aðalefnið þetta, að því er Ísland snertir, og er Íslendingur látinn tala: »Eg er fæddur á Íslandi, eins heimskur eins og dýr; að eta kertisstubba er hátíð fyrir mig; eg er sólginn í tólg og hráan harðfisk; það þykir dágóður matur í mínu landi; hráan fisk og hrátt kjöt et eg, er eg þarfnast; svona matur þykir mér góður. Lítið hirði eg um morgunsöngva eða messu, og um góðan klæðnað kæri eg mig aldrei. Gott þykir mér að klæðast dýraskinnum, hvort sem það eru úlfa- eða bjarnaskinn«. Síðan kemur stutt lýsing á Noregi og þá lengri lýsing á Íslandi og er hún hér um bil á þessa leið:

»Ísland er fyrir utan Noreg; það er stórt eyland, umkringt af íshafinu; landið er furðanlega kalt; á sumum stöðum er sjórinn frosinn og fullur af ís. Þar vex ekkert korn; lítið brauð hafa þeir eða ekkert; í stað brauðs eta þeir harðfisk; þeir eru vanir að eta hráan fisk og hrátt kjöt; þeir eru dýrslegar skepnur, ósiðaðir og fákunnandi. Hús hafa þeir engin, en liggja í hellum saman eins og svín; þeir selja íslenzka hunda og gefa burt börn sín; þeir eta tólgarkerti og kertisstubba og gamla feiti, þráa tólg og annan óþverra. Þeir ganga klæddir í villidýraskinnum og eru líkir fólkinu í hinu nýfundna landi, er heitir Calyco (Kalikut). Á Íslandi eru mörg villidýr. Íslendingar eru góðir fiskimenn; mikið af fiski sínum láta þeir í skiptum við enska menn fyrir mjöl, bönd, skó og aðra smámuni. Þeir hafa enga peninga í landinu, en þeir láta einn hlut í skiptum fyrir annan. Þar eru nokkrir prestar, sem eru blásnauðir, en halda þó frillur. Á sumrum er þar að nokkru leyti engin nótt og á vetrum er þar á líkan hátt fárra stunda dagsbirta. Mál þeirra get eg ekki talað, nema eitt eða

tvö orð á stangli, og þess vegna sleppi eg að skrifa um það«.

Ef bornar eru saman hin fyrsta lýsing á Íslandi eptir Giraldus Cambrensis og þessi, þá eru þær næsta ólíkar. Giraldus hælir Íslendingum fram úr hófi; Andrew Boorde lýsir þeim eins og hinum örgustu skrælingjum; tímarnir voru nú reyndar ólíkir; en mest kemur þessi mismunur eflaust af því, að Giraldus fer eptir frásögum lærðra, heldri manna, en Andrew Boorde fer eingöngu eptir lausafregnum, sem borizt hafa með misjöfnum sjómannalýð; hann hefir líka auðsjáanlega blandað Íslendingum saman við Eskimóa eða aðrar villiþjóðir; aldrei hafa Íslendingar t. d. klæðzt í dýraskinn og aldrei hafa hér verið úlfar. Sagan um kertaátið er algeng hjá öðrum höfundum um ýmsar þjóðir, sem norðarlega búa, og brúka mikið feitmeti. Sagnirnar um, að Íslendingar búi í hellum, eru eflaust komnar af því, að útlendingar hafa séð lítilfjörlega torfbæi.

9. Upphaf hinnar þýzku verzlunar á Íslandi. Íslandslýsingar frá byrjun 16. aldar. Olaus Magnus.

Eins og vér fyrr höfum talað um, var aðalverzlunin á Íslandi á 15. öldinni ensk. Englendingar verzluðu reyndar optast í óleyfi, en þeim hélzt það uppi, af því stjórnarástandið í Danmörk var svo, að konungar gátu eigi snúizt við að vernda verzlun á Íslandi, sem þeir þó töldu sér einum heimila. Um miðja 15. öldina fara Þjóðverjar að venja komur sínar til Íslands; framan af er verzlun þeirra lítil, en að lokum koma þeir ár sinni svo fyrir borð, að þeir á 16. öldinni eru því nær einráðir. Fyrstu þýzku verzlunarskipin, sem komu til Íslands á árunum 1430—1440, voru frá Danzig og Lübeck; Hamborgarar fara fyrst að taka þátt í Íslandsverzluninni 1475, og fyrstu skipin eru gerð út á opinberan kostnað;[1] menn

[1]) *Ernst Baasch*: Die Islandsfahrt der Deutschen. Forschun-

vildu reyna fyrir sér, reyna að brjóta verzluninni nýjar brautir. Seinna verða Hamborgarar öllum meiri, komast langt á undan keppinautum sínum. Kristofer af Baiern (1440—48) hafði á ýmsan hátt reynt að takmarka einokunarverzlun Hansamanna á Norðurlöndum, en Kristián fyrsti (1448—1481) var allt af í svo miklum peningakröggum, að hann varð að flýja á náðir þýzkra kaupmanna, og leyfði þeim opt að sigla til Íslands; þó bannaði hann 1480 vetrarsetu útlendra kaupmanna á Íslandi.[1] Árið 1483 var nærri orðið upphlaup í Hamborg vegna kornfarma, sem fluttir höfðu verið til Íslands; þar var þá dýrtíð mikil og skríllinn kenndi þessum útflutningum um, að kornvaran væri lítil og dýr.[2] Sama ár lofaði Hans Danakonungur því í skuldbindingarskrá þeirri, er hann reit undir, að hann skyldi ekki þola, að neinir kaupmenn frá Hansastöðum sigldu til Íslands, en hann lofaði þar upp í ermina á sér. Hans konungur reyndi þó á ýmsan hátt að spilla verzlun Hansastaða á Norðurlöndum, og tókst það að sumu leyti; hann leyfði Hollendingum að sigla til Íslands, en verzlun þeirra hér á landi varð þó aldrei mjög mikil, og eins leyfði hann Englendingum 1490 að sigla til Íslands í 7 ár; þetta gerði hann allt til þess að rýra verzlun Þjóðverja. Hansamenn voru engan veginn sáttir og sammála sín í millum; Lübeckkaupmenn sáu brátt ofsjónum yfir verzlun Hamborgara á Íslandi, og reyndu á ýmsan hátt að takmarka hana; kaupmenn frá Lübeck höfðu mjög mikla verzlun í Noregi, einkum í Bergen, en þaðan höfðu verið miklar siglingar til Íslands, sem kunnugt er, svo kaupmenn þar þóttust hafa einkarétt til verzlunar á Íslandi. Kristián II. reyndi og á ýmsan hátt að hindra verzlunarferðir Hamborgara til Íslands; en þrátt fyrir allar mótspyrnur

gen zur Hamburgischen Handelsgeschichte I. Hamburg 1889, bls. 7—9.

[1]) Lovsamling for Island I., bls. 37. *Magnús Ketilsson*: Forordninger I., 59-62. Historia ecclesiastica II., bls. 241-42.

[2]) Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed II., bls. 129.

blómgvaðist verzlun þeirra meir og meir.[1] Í byrjun 16. aldar stofnuðu Íslandsfarar í Hamborg sérstakt félag (Sunte Annen Broderscop der Islandesvarer), og eru reikningsbækur þessa félags enn þá geymdar í Hamborg.[2] Hamborgarar höfðu á 16. öldinni aðalstöðvar sínar í Hafnarfirði (Hanefiord); Brimarar verzluðu snemma á öldinni á Búðum og víðar á Vesturlandi o. s. frv..[3] Kaupmenn þeir, sem tóku þátt í Íslandsverzluninni, voru, eins og nú höfum vér sagt, flestir frá Hamborg, en sumir voru þó frá Lübeck, Bremen, Rostock, Wismar, Danzig, Stralsund og jafnvel frá Lüneburg.[4]

Þjóðverjar eltu löngum grátt silfur við Englendinga; hvor vildi bola hinum burtu, og urðu opt út úr því hinar mestu óeirðir og vígaferli. Í Píningsdómi eru Englendingar og Þjóðverjar áminntir um að hafa frið sín á milli, er þeir liggi hér á höfnum,[5] en lítið hirtu þeir um slíkar fyrirskipanir. Árið 1518 hröktu Hamborgarar Englendinga úr Hafnarfirði. Segir Jón Espólín, að Hamborgarar hafi 1518 barizt við enska um hafnarleg í Hafnarfirði, og þakið áður skip sitt með sængum; féllu 40 af Þjóðverjum, en þó, með því að þeir fóru að með ráðum, ráku þeir Englendinga burtu og fluttust síðan fram í eyri og höfðu þar höfn þaðan af.[6] Árið 1532 börðust Þjóðverjar við Englendinga í Grindavík. Enskur kaupmaður, sá er hét Jón Breiði (Johann Breye), varð missáttur við hirðstjórann, Diðrich af Bramsted, og vildi eigi gjalda toll, sem vera átti; hann átti og illt við Hamborgara, er

[1]) Nánar má lesa um allt þetta þjark og þessa verzlunarkeppni hjá E. Baasch l. c., bls. 8-30.

[2]) Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung 1883. IX., bls. 143-45.

[3]) *M. Lindemann*: Die arktische Fischerei der deutschen Seestädte 1620-1868. Petermanns Mitteilungen. Ergänzungsheft Nr. 26. Gotha 1869. 4to. bls. 5-6.

[4]) *E. Baasch*: Hamb. Handelsgesch., I., bls. 16.

[5]) *Magnús Ketilsson*: Forordninger I., bls. 79-82. Lovsamling for Island I., bls. 41-43.

[6]) Árbækur Espólíns III., bls. 55.

þar lágu á Nesjunum með kaupför sín, og hélt skreið nokkurri fyrir þeim; kom í með þeim þverúð, og fóru orð í milli; gerði Jón sér virki skammt frá búðum á Járngerðarstöðum, og bauð Hamborgurum með kalsi að sækja til sín skreiðina; tóku sig þá saman hirðstjórinn og hinir þýzku menn, og komu óvart um nótt upp í Grindavík; komust í virkið og drápu Jón og alla hans menn, en tóku skip og fé, það er þeir áttu.[1] Út úr þessu spunnust langar deilur milli Hinriks VIII. á Englandi og Hamborgarmanna og Friðriks konungs fyrsta; þó fór svo að lokum, að sáttum varð á komið og Hamborgarar þurftu ekki að borga neinar skaðabætur, því það sannaðist, að Englendingar hefðu átt upptökin. Frá byrjun 16. aldar er Þjóðverja nærri árlega getið í árbókum og annálum, og vex verzlun þeirra smátt og smátt. Af þessum verzlunarferðum Þjóðverja leiðir það aptur, að þeir eru því nær hinir einu útlendingar, er rita um Ísland á 16. öldinni. Flestar sagnir frá þeim tímum eru þó fullar af ýkjum og skröksögum, og finnst sannleikurinn opt ekki fyrr en eptir langa leit innan um allan óhroðann.

Vér höfum áður getið um landabréf *Jakobs Zieglers;* það fylgdi riti hans um Schondia, er fyrst kom út í Strassborg 1532. Í riti þessu er stutt lýsing á Íslandi. Ziegler tekur fyrst nokkrar klausur úr Saxó og bætir svo sjálfur ýmsu við. Hann segir, að Ísland sé frá norðri til suðurs nærri 200 mílur á lengd, en eyjan sé að mestu fjöllótt og óræktuð, en þar sem sléttlendi er, segir hann, að hagarnir séu svo kjarngóðir, að menn verði stundum að reka féð þaðan, svo það kafni ekki af fitu. Hann talar um eldfjöll, og segir, að í þeim sé fangelsi fyrir óhreinar sálir; hann talar líka um svipi drukknaðra manna, sem hann segir gangi ljósum logum á Íslandi. Ísnum lýsir hann líkt og Saxó. Ziegler segir, að svo stutt sé á milli Grænlands og Íslands, að farmenn þeir, sem fara þar á

[1]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 54-55. Árb. Espól. III., bls. 105-106.

milli, sjái Hekluhöfða öðrum megin við sundið, en Hvítserk hinum megin.[1] Í þá daga tóku menn allar frásögur gildar, hvort sem þær voru náttúrlegar eða ónáttúrlegar; menn voru ekki að hafa fyrir að sundurliða það; optast mun þó eitthvað liggja til grundvallar fyrir sögunum. Þar sem Ziegler talar um fitu sauðfjár á Íslandi, er það líklega svo til komið, að þýzkir kaupmenn hafa heyrt getið um eða séð feita sauði, þegar þeir á haustdegi voru reknir af fjalli. Sagan um píslir sálna í eldfjöllum er algeng alstaðar, og menn trúðu því fastlega á þeim tímum, að svo væri, bæði hér á landi og annarsstaðar; sagan um svipi drukknaðra manna er alíslenzk, og ekki örgrannt, að sumir menn á útkjálkum á Íslandi trúi slíku enn.[2]

Árið 1544 gefur *Sebastian Münster* út landafræði (cosmografi), sem lengi á eptir var aðalrit í þeirri grein. Sebastian Münster þótti merkismaður á sinni tíð; hann var fæddur í Ingelheim 1489 og dó í Basel 1552; hann þótti framúrskarandi guðfræðingur og stærðfræðingur; en

---

[1]) Gamlar sagnir um leiðir til Grænlands segja hið sama um fjarlægðina milli Grænlands og Íslands, en þar er reyndar talið, að Snæfellsjökull sjáist á Íslandi (en ekki Hekla). Það er sagt, að síra Einar Snorrason á Staðarstað († 1538) hafi átt tólfæring, er rak undan Öndverðarnesi og dreif í haf út, svo að þeir sáu báða jöklana senn, Snæfellsjökul og Bláserk (Grönlands hist. Mindesm. I., bls. 123, sbr. bls. 88). Á öðrum stað er sagt, að séu menn í miðju hafi, sjáist Snæfellsjökull öðru megin, en Hvítserkur hinu megin (s. st. III., bls. 490-491). Olaus Magnus segir, að Hvítserkur sé mitt á milli Íslands og Grænlands, og segir, að tveir alræmdir víkingar, Pining og Pothorst, hafi haft aðsetur þar 1494. Nánar um þetta má lesa í Grönl. hist. Mind. III., bls. 473-81.

Eg hefi haft fyrir mér útgáfu af Ziegler, sem prentuð er aptan við *Alberti Krantzii* Regnorum Aquilonarium Daniæ, Sueciæ, Noruagiæ Chronica. Francofurti ad Moenum 1575. Fol. (bls. 480-481). *Jacob Ziegler* var fæddur í Landshut 1480 og dó í Passau 1549; hann ferðaðist töluvert um Suðurevrópu, en hefir líklega aldrei komið til Norðurlanda, sbr. Norsk Historisk Tidsskrift, 2. Række VI., bls. 331-36.

[2]) Sbr. Andvari XIII. 1887, bls. 200.

frægastur varð hann fyrir »kosmografíuna«, sem sagt er, að hafi verið gefin út 24 sinnum, enda er þar samansafnaður mjög mikill fróðleikur eptir þeirra tíma sniði. Münster segir, að Ísland sé tvisvar sinnum stærra en Sikiley; nafnið sé dregið af kuldanum og ísnum; merki landsins segir hann sé krýndur fiskur, og hefir mynd af honum í byrjun kaflans um Ísland. Hann segir, að þrjú há fjöll séu á Íslandi, Hekla, Kreussberg og Helga; þau séu þakin snjó að ofan, en séu að neðan brennandi af brennisteinseldi. Hjá Heklu er stór gjá, sem enginn veit botn á; þar sjást stundum vofur drukknaðra manna og hverfa þangað aptur. Á Íslandi eru, segir hann, stórir og grimmir hvítabirnir, sem berja göt á ísinn með hrömmunum, til þess að ná í fiska og eta þá. Münster segir, að uppsprettur séu á Íslandi, sem breyti öllu í stein; hann talar um hafísinn líkt og Saxó og segir, að hann sé á ferðinni 8 mánuði kring um eyna; hann segir, að heimskir menn haldi, að það sé óp sálna í hreinsunareldinum, sem heyrist, þegar jakarnir berjast saman. Münster segir, að á Íslandi sé svo mikið af fiski, að menn gjöri af þeim húsháa hlaða undir berum himni; hann segir, að á Íslandi vaxi ekkert korn, en Íslendingar fái kornmat frá Hansastöðunum og vín frá Spáni; fyrir kornið og vínið fá kaupmenn fiskinn og hafa af honum mikinn ábata. Münster segir, að kvikfénaður á Íslandi mjólki vel, og þar fáist mjög mikið af smjöri; hann segir, að Ísland heyri undir Noregskrúnu, en af því Noregur nú lúti Danmörku, þá lúti nú líka Íslendingar Danakonungi. Á eptir lýsingunni á Íslandi kemur faðirvor á íslenzku og er ekki mjög vitlaust prentað.[1] Þó nú nokkuð sé af rangfærslum og hindurvitnum í þessari lýsingu, þá er þar þó líka töluverður fróðleikur um Ísland. Bókinni fylgja ýms landabréf og eru Norðurlönd á einu; á þessum uppdrætti er Grænland ákaflega stór eyja, laus frá heimsskauta-

[1]) Eg hefi haft fyrir mjer útgáfu gefna út í Basel 1598; bókin heitir Cosmographey: das ist Beschreibung Aller Länder o. s. frv. Lýsingin á Íslandi er í þessari útgáfu á bls. 1205-1206.

löndunum, en ekki áfast við Noreg eins og á mörgum eldri landabréfum; uppdrátturinn af Íslandi er miklu betri en áður; aðallag landsins allnærri sanni; þar er Grímsey fyrir norðan land; stóru firðirnir fyrir norðan og vestan, eru markaðir á þessu korti og eins eru á því allmörg nöfn, þó þau séu nú nokkuð undarleg flest.

Litlu síðar 1546 lýsir *Kranz* frá Hamborg Íslandi. Mestur hluti lýsingarinnar er auðsjáanlega tekinn úr fornum rithöfundum, einkum úr Adam frá Bremen; þaðan eru teknar langar klausur orðrétt, en höfundurinn hefir líka beinlínis eða óbeinlínis þekkt Giraldus Cambrensis og Saxó, en svo bætir hann ýmsu við frá eigin brjósti. Hann segir, að Íslendingar lifi á kvikfénaði og fiskiveiðum; hýbýli þeirra séu hellar eða herbergi, grafin inn í fjallshlíðar af mannahöndum. Kranz segir, að kaupmenn enskir og þýzkir leyfi þjóðinni ekki lengur að vera ánægðri með sitt; þeir fari til Íslands með vörur sínar til þess að sækja fisk, en útlendingar flytji svo líka inn lesti sína; nú blanda, segir hann, Íslendingar vatnið víni og láta sér ekki nægja eintómt uppsprettuvatn, og nú dást þeir að gulli og silfri eins og vér. Hvolpa sína og syni meta þeir jafnmikils, nema hvað hægra mun að fá son fátæklings en hvolp hans; þetta er sama sagan eins og á jarðkúlu Martin Behaims 1492. Kranz segir, að Íslendingar telji þá sæla, sem fluttir eru til útlanda; hann segist hafa séð íslenzkar konur og karla, sem fluttir hafi verið til útlanda á ungum aldri, og hafi þetta fólk gjörsamlega verið búið að gleyma móðurmáli sínu, nema nafni sínu. Kranz segir eins og Giraldus Cambrensis, að Íslendingar meti biskupa sína eins og konunga, en samt neyðist þeir til að taka á móti valdsmanni Danakonungs, því Danakonungur sendir þangað árlega höfuðsmann til þess að taka tolla af kaupmönnum. Síðast talar Kranz um það, hvernig Íslendingar hafi tekið trú og um Ísleif biskup, og tekur hann það allt orðrétt úr bók Adams frá Bremen.[1]

[1]) *Alberti Krantzii*: Regnorum aquilonarium, Daniæ, Sueciæ,

A fyrri hluta 16. aldar voru tveir bræður upp í Svíaríki, sem gjörðu meira en nokkrir aðrir til þess að fræða útlendinga um Norðurlönd. Hinn eldri, *Jóhannes Magnus* (f. 1488, d. 1544), varð erkibiskup í Uppsölum, en varð að flýja þaðan um siðaskiptin; hann ritaði seinna utanlands sögu biskupsstólsins í Uppsölum og konunga sögu Svíþjóðar. Yngri bróðirinn, *Olaus Magnus*, ritaði fræga bók um landlýsingu og þjóðir Norðurlanda, sem hafði mikil áhrif á landafræðina í þá daga, og var fyrir suðurlandabúa aðaluppspretta allrar þekkingar um Norðurlönd í meira en heila öld. Olaus Magnus fæddist í Skeninge 1490, en dó í Rómaborg 1558; hann var á yngri árum kanúki í Uppsölum og Linköping, fór síðan í erindagjörðum Gustavs konungs Vasa til Rómaborgar og í ýmsar aðrar sendiferðir, en kom aldrei aptur til Svíþjóðar. Olaus Magnus bjó lengstum á Ítalíu, fékkst þar við vísindi, umgekkst lærða landfræðinga og ferðamenn, og varð leikinn í að gjöra landabréf, eptir því sem þá var títt. Þegar Jóhannes bróðir hans dó 1544, varð Olaus erkibiskup að nafnbót til Uppsala, en aldrei kom hann þangað, enda var þá annar siður lögtekinn í landinu. Bók Olausar Magnusar um Norðurlönd[1] kom út í Róm 1555, en síðan komu út fjölda margar útgáfur aðrar, latneskar og útleggingar á önnur mál.

Olaus Magnus byrjar með því að lýsa eldfjöllum á Íslandi, og segist hann hafa sett þau á landabréf sitt yfir Norðurlönd; hann segir, að þar sé snjór á tindum eldfjallanna, en stöðugur brennisteinseldur hið neðra, án þess hann eyðist af sjálfum sér. Hann segir að það sé mikil hætta að nálgast þessi fjöll, því menn geti kafnað í öskunni, sem úr þeim gýs, og auk þess séu þar brunagjár, fullar af ösku, sem gosið hafi úr eldfjöllunum, (2. bók. 2. kap. bls. 61). Fyrir ofan þenna kapítula er mynd af

---

Noruagiæ Chronica. Francofurti ad Moenum 1575. fol., bls. 330-331.

[1]) *Olaus Magnus Gothus.* Historia de gentibus septentrionalibus . . . Romæ 1555. fol.

þrem eldfjöllum, og er eitt þeirra kallað Hekla og annað Krossfjall (eins og hjá Münster); við tindana stendur skrifað »nix« (snjór); undir miðfjallinu er skrifað »Chaos« (óskapnaður), og á það líklega að tákna jarðelda-samsullið undir fjallinu. Þetta sama orð er á landabréfinu og hefir verið flutt, sem staðarnafn, á ýms önnur landabréf. Við rætur fjallanna eru logar og út undan þeim renna lækir, og eru þrír katlar settir þar hjá, en maður er að ganga upp stiga upp í helli eða gjá undir miðfjallinu. Lækirnir eiga líklega að vera heitar uppsprettur, kerin ef til vill baðker, ef þetta ekki táknar einhverja óljósa hugmynd um brennisteinssuðu? Hið síðara er líklegra eptir uppdrættinum 1539.

Í þriðja kapítula í sömu bók (bls. 62) kemur nánari lýsing á Íslandi; segir hann frá legu landsins og tekur svo klausur úr Saxó; hann segir, að landið liggi frá norðri til suðurs, og sé 100 þýzkar mílur á lengd; eyjan er að mestu leyti fjöllótt, segir hann, og óræktuð, einkum móti norðurátt, af snörpum blæstri norðvestanvindsins, sem jafnvel ekki leyfir runnunum að vaxa að mun. Síðan tekur Olaus Magnus hér um bil orðrétta draugasöguna úr Ziegler, og hefir mynd fyrir ofan þessu til frekari skýringar. Seinna í bókinni lýsir hann Íslendingum. Íslendingar eru, segir hann, heilsugóðir, glaðværir og frjálslyndir og hafa lengstum verið án læknislyfja; lifa þeir jafnvel yfir hundrað ár; grípa þeir til vopna af litlum orsökum og heyja allgrimmar styrjaldir; þeir eru við öllum herferðum jafnt búnir, hvert þær eru á fæti eða hesti, hvernig sem á stendur. (21. bók, kap. 4. bls. 733).

Olaus Magnus segir það sé ákveðið með lögum á Íslandi, að hver sá, er drepur skaðlegt kvikindi, fái verðlaun af ríkisfé eða hjá landstjóra, og fer upphæð verðlaunanna eptir grimmd skepnunnar, sem drepin er. Hann segir, að á Íslandi séu fleiri hvítir hrafnar en í öðrum löndum, og að þeir drepi opt lömb og smágrísi, en unglingar skjóti hrafnana með boga; síðan sýni þeir fyrirmönnum eintóm nefin af hröfnunum, þrædd upp á snæri,

og fái svo að verðlaunum jafnmargar örvar eins og þeir hafa drepið marga hrafna.[1] Olaus Magnus talar og um hvítabirni á Íslandi, og segir líkt frá þeim eins og Münster; hann segir, að veiðimenn gefi vanalega bjarnarfeldina kirkjum, og standi prestar á vetrum á þeim fyrir altari, svo þeim verði ekki kalt á fótum.[2] Hann segir, að á Íslandi séu hvítir hundar loðnir, og hárin eins og ull, og hafi höfðingsfrúr og prestar sér þá til gamans, enda segir hann, að hinn helgi Chrysostomus leyfi biskupum og prestum að hafa þess konar hvolpa sér til huggunar.[3] Olaus Magnus talar allmikið um fisk og fiskiveiðar á Íslandi; hann segir, að í höfunum við Ísland sé ótölulegur grúi fiska, og telur hann upp ýmsar fiskitegundir og þar á meðal þorskinn; úrvalsfiskinn kalla Spánverjar og Ítalir »marlucz«, og flytja Spánverjar og Portúgalsmenn hann alla leið til Rómaborgar. Fiskiveiðarnar eru mest stundaðar í febrúar, marz og apríl; þegar búið er að veiða fiskana, eru þeir þurkaðir í köldum vindi og síðan hlaðið í stakka á opnu svæði eins og brenniviði; þýzkir kaupmenn kaupa síðan fiskinn fyrir korn, öl, klæði og annað þvílíkt.[4] Olaus Magnus talar mikið um, hve mikið sé til af söltuðu smjöri á Íslandi, og komi það af kvikfjárfjöldanum og hagagæðunum; hann segir, að menn hafi ekki nóg ker eða tunnur undir það, en menn drepi þá smjörinu niður í kistur úr ilmtré, sem séu 30-40 fet

[1]) IV. bók. kap. 15., bls. 149, sbr. bls. 240 og 664. Sbr. *Debes* Færöa reserata 1673, bls. 125.

[2]) Bls. 149 og 621. Það sést á mörgum máldögum frá 14. öld, að íslenzkar kirkjur hafa átt bjarnarfeldi; 1374 átti Hólakirkja »bjarnfell fim«; Sauðaneskirkja átti tvö 1360; eins er getið um bjarnfell á Presthólum, Auðkúlu, Vesturhópshólum, Höskuldsstöðum, Hvammi í Laxárdal, Holti í Önundarfirði, og víðar. Diplomatarium Islandicum III., bls. 290, 156, 157, 160, 168, 173, 324 o. s. frv. Á miðri 16. öld eru bjarnfell enn til í kirkjum; 1550 á Hólakirkja bjarnfelldi tvo; í Munkaþverárklaustri er til einn bjarnfelldur og annar á Möðruvöllum, sbr. Sigurðar-registur.

[3]) Bls. 578.

[4]) Bls. 732-733.

á lengd, en 4—5 fet á hæð; smjörið hafa menn sumt til heimabrúkunar, en selja sumt kaupmönnum;[1] hann segir, að Íslendingar smyrji fiskinn smjöri og eti hann í stað

[1]) Sumir hafa haldið, að smjörsögurnar hjá Münster og Olaus Magnus væru eintómar ýkjur, en því fer fjarri að svo sé. Eins og kunnugt er, áttu hiskupsstólar og klaustur ógrynni jarða og allar leigur guldust í smjöri; til forna voru vaðmál helzti gjaldeyrir; en þegar kemur fram á 16. öld, er vaðmálsgjörðin auðsjáanlega orðin minni, en smjör er aðalgjaldeyrir í öllum viðskiptum, enda voru kúahúin þá mikln meiri en nú. Af þessu leiddi, að ógrynni smjörva safnaðist saman á hiskupssetrunum og klaustrunum, og sést það hezt af úttektunum í Sigurðarregistri; menn höfðu þá ekki fyrir því að vega smjörið, en mældu smjörhlaðana í álnum og gizkuðu svo á, hve margar vættir væru í hlöðunum. Þessu til sönnunar set jeg hér nokkrar greinir úr Sigurðarregistri. Árið 1525 er talinn kostur heima á Hólum, þegar Jón Arason tekur við: »smjör ij. c vætter, skreið lx vætter .... x tunnur mjöls«; 1550 eru smjörbirgðirnar orðnar auknar að mun; þá stendur í úttektinni meðal annars: »Item í langa bure i kosti smior xxx alner og ij stiku há og stiku hreið. fiogra alna kalfur (sic). half aunnur alin á hreidd, á hæð ij alner minnr en kuartiel .... Reiknast þetta fyr skrifað smior vj hundruð vætter og xx vætter og kalhur at auki«. Þó var mikið smjör geymt annarsstaðar, er Hólastaður átti, meðal annars syðra 68 vættir, sem ætlaðar voru vermönnum, og auk þess var mikið af smjöri geymt á staðarhúum og annarstaðar; var það smjör, sem geymt var utangarðs, alls 197 vættir (hundraðið tólfrætt); Hólastaður hefir þá 1550 átt yfir átta hundruð (tólfræð) vættir af smjöri. 1569 var þetta í kosti á Hólum. »Item at Jonsdegi í langahúri. smior viii alna langt og viii þumlungar hetur, breitt tveggja álna neðan, en minnur kvartiel ofan, hatt ij alner, minnur iij þumlungar þar sem það er hæst, er sagt at í því sje c vætter og iij; annað ij alner og viij þumlungar, lakar ij alner á hæð og hreidd so nær xl vætter. Summa halft annað hundrað vætta. Skreið xx vætter og ein, mjol half tunna, hákallz vætt ... Item i kallda skala v. naut af öllum kjotum, xx sauðir af ollum kjotum og hofðu flestir verit vetrgamlir«. Árið 1550 var á Munkaþverá í horðhúsi »smior half þriðja alin á lengd, hálf önnur alin á breidd og stiku hátt, lausasmior ij vætter viij vætter fiska og v fjorðungar betur, eitt nautsþjó og uxa magáll«; á Reynistaðaklaustri s. á.: »smior nær hálft annað hundrað vætter, skreið áttatige vætter, skyr 1 tunnur« o. s. frv. Hér hefi eg farið eptir afskript af Sigurðarregistri, er rektor Jón Þorkelsson vinsamlegast lánaði mér, en haft til hliðsjónar frumritið, skinnbók í biskupsskjalasafninu Nr. 1. 4to.

brauðs. Mest segir hann sé af smjöri í Helgafellsklaustri, og að aðaltekjur þessa klausturs og kirknanna í Skálholti og á Hólum gjaldist í smjöri og fiski. Öl segir hann að Íslendingar fái frá útlöndum, og flyti Þjóðverjar það til landsins, og svo talar hann um ölkeldurnar á Íslandi. Á öðrum stað í bókinni (bls. 576) er mynd frá Íslandi; þar er fjall, sem heitir Helgafell, og er kirkja hjá fjallinu og þrjár smjörtunnur; skammt þaðan hjá stöðuvatni allmiklu er Hólakirkja og tveir nautgripir standa í háu grasi milli Helgafells og Hóla.

Olaus Magnus getur víða um kaupmenn og verzlun á Íslandi. Hann segir, að þýzkir kaupmenn komi til Íslands á hverju ári; séu þeir einkum frá Hamborg, Lübeck, Wismar og Bremen, og hafi þeir ótrúlega mikinn ágóða af verzluninni; af því sumir kaupmannanna eru fullir af svikum, þá segir hann, að Íslendingar og höfðingjar þeirra verði að kaupa riddara, til þess að verja menn gagnvart ágangi kaupmanna og til þess að ná hjá þeim tollum og sköttum, sem þeir ætla að svíkjast um að borga.[1] Fyrir ofan þessa frásögu er mynd af þrem brynjuðum, þeysandi riddurum með hjálmbjargir fyrir andliti og spjót í hendi. Olaus Magnus segir allmikið frá viðureign þýzkra kaupmanna á Íslandi við Englendinga og Skota, og segir, að þeir berjist um hafnir og skipalegur;[2] fyrir ofan er mynd af tveim skipum í hafi, sem eru að skjótast á. Hann segir og (á bls. 732), að miklar sjóorustur verði á milli útlendra kaupmanna, er þeir fari til Íslands, og þurfi þeir því að búa sig út eins og í bardaga, þegar þeir fara til verzlunar og fiskikaupa uppi á Íslandi. Þó eg hafi að eins stuttlega drepið á flest það, er Olaus Magnus segir um Ísland, þá sést þó, að frásögnin hjá honum er miklu meiri og fjölbreyttari en hjá hinum, sem áður hafa ritað, og þó ýmislegt sé undarlegt

---

[1]) Bls. 240 og 372.
[2]) Bls. 342-43.

innan um, þá er þó aðalefnið rétt og bendir á töluverða þekkingu á Íslandi.

Árið 1886 fann *Oscar Brenner* stórt landabréf af Norðurlöndum í landsbókasafninu í München; það var eptir Olaus Magnus Gothus, og á því ártalið 1539. Menn vissu reyndar, að Olaus Magnus hafði gert stóran uppdrátt af Norðurlöndum, en uppdráttur þessi var horfinn í meir en 300 ár; lítill uppdráttur fylgdi reyndar þeirri útgáfu af bók hans, sem út var gefin í Basel 1567, og héldu menn, að þetta litla kort væri rétt eptirmynd af hinum upprunalega uppdrætti, en því fer fjarri. Uppdráttur Olaus Magnusar er mjög merkilegur, og skýrir að mörgu leyti sögu landabréfanna á 16. öldinni. Eg verð hér að fara mjög fljótt yfir, og að eins geta þess, sem snertir Ísland beinlínis.

Á uppdrætti þessum er Ísland aflangt frá SV til NA, en inn í það ganga margir smáfirðir; þar eru margar myndir á landinu, sem eiga að tákna ýmislegt, og eru þær flestar hinar sömu eins og í bókinni (útg. 1555). Suður með landinu að austan eru að reka stórir ísjakar, og á ísnum syðst eru tveir stórir hvítabirnir; annar er að eta fisk. Á nyrzta odda landsins situr maður, sem er að leika á fiðlu, og koma fiskar og sjófuglar (álptir?) syndandi, er þeir heyra hljóminn; þar fyrir sunnan er refur að hlaupa yfir landið, og svo eru sýnd op á hellum, sem íbúarnir búa í; á ströndinni fyrir neðan eru brynjuðu riddararnir, sem myndin er af í bókinni; fyrir vestan hellana er ríðandi maður, en fyrir sunnan tvö vötn, og á hverju þeirra maður á bát. Á miðri norðvesturströndinni sitja tveir fuglar, sinn á hverju nesi, og stendur við annan þeirra orðin »hvítir fálkar«, en við hinn »hvítir hrafnar«; þar hjá er skjaldmerki Íslands, krýndur fiskur, og skjaldmerki Noregs, krýnt ljón með öxi, en þar vestur af er hvítabjörn í helli. Á suðvesturhluta landsins eru eldfjöllin, sem myndin er af í bókinni, með snjó hið efra og eldi hið neðra; þar eru klettar reglulega lagaðir með höggnu letri; þar sést Helgafell, smjörtunnurnar,

nautin, Skálholt og Hólar; þar eru brennisteinskerin, fiskhlaði og tjöld kaupmanna við ströndina. Á vestur- og suðurenda landsins eru ýms staðanöfn; Vestrabord á skaganum á norðvesturhorninu á líklega eitthvað skylt við Vestfirði; þar er Ísafjörður og akkeri fyrir utan, sem á að tákna skipaleg; sunnar er yzt á nesi nafnið Jokel (Snæfellsjökull); svo er við flóa þar fyrir sunnan Hanafiord (Hafnarfjörður), og er skip fyrir utan með landfestum; svo eru Foglasker fyrir utan nes þar suður af, og þrjár eyjar liggja suður með landinu þar austur af, og þar stendur Vespean (Vestmanneyjar?); á ströndinni nokkru austar er nafnið Ostrabord, og liggja tvö skip fyrir akkerum fyrir utan, og stendur nafnið »Bremen« hjá öðru. Í sjónum fyrir sunnan landið er fullt af skipa- og skrýmslamyndum, líkt eins og vant er á landabréfum frá þeim tímum; þar er meðal annars skip frá Hamborg að skjótast á við skozkt skip, og hefir skotið af því mastrið; á öðrum stað er skip frá Lübeck, sem er að kasta út tunnum fyrir illhveli, til að láta það glíma við; litlu austar eru Englendingar búnir að festa sig við hval, og eru að kynda eld undir potti á baki hans; þetta hefir eflaust spunnizt út úr einhverri lyngbakssögunni, sem á miðöldunum voru algengar um allan heim.[1] Sunnar eru í sjónum stórir kögglar af hvalsauka rétt fyrir norðaustan Færeyjar.[2]

Þegar vér berum þenna uppdrátt saman við uppdrátt þann, sem fylgir ferðasögu Zeni-bræðra, liggur það beint fyrir, að útgefandi þessarar sögu hefir auðsjáanlega orðið að nota uppdrátt Olaus Magnusar, og þá fara nú flestir gullhringar að detta af Zeni-uppdrættinum, sem svo mikið hefir verið um skrifað. Margir fengust við Zenikortið,

[1]) Sbr. sögurnar um Sindbað í Þúsund og einni nótt og um ferðir hins heilaga Brandanusar (*O. Peschel*: Abhandlungen I., bls. 20-28; Heilagra manna sögur I., 274-75).

[2]) *Oscar Brenner*: Die ächte Karte des Olaus Magnus von Jahre 1539 (Christiania Videnskabs Selskabs Forhandlinger 1886. Nr. 15). *O. Brenner:* Olaus Magnus und seine Karte des Nordens (Historisk Tidskrift 2. Række, 5. Bind. Christiania 1886).

af því þeir undruðust, hve þekkingin á Norðurlöndum var þar miklu meiri en á öllum kortum fyrri manna, eptir því sem menn þá bezt vissu, því þá þekktu menn ekk uppdrátt Olaus Magnusar, og höfðu enga vitneskju um, hvernig hann hefði verið; nú sjá menn aptur, að Zeno hinn yngri hefir beinlínis brúkað kort Olaus Magnusar, án þess þó að geta um það; hann hefir þó tekið sumt eptir öðrum uppdráttum og gert margar breytingar, eptir því sem honum þótti þurfa eptir ferðasögunni. Það er ekki gott að segja, hvað satt er í frásögninni um ferðir Zenibræðranna, en líklega liggur þó einhver snefill af sannleika til grundvallar; hafi þeir nú ferðazt hér um norðurhöf, þá hefir endurminningin verið orðin svo rugluð hjá Nicolo Zeno yngra, að allt hefir orðið að hrærigraut og sundurlausum molum, og hefir hann svo skáldað inn í eyðurnar, og verður líklega aldrei hægt að skilja hismið frá hveitinu. Zenikortið hefir þó haft fjarska mikil áhrif á landafræðina á 16. og 17. öld, af því menn þekktu ekki frumrit Olaus Magnusar, en notuðu að eins rangfærða og umsnúna eptirmynd, sem var eignuð öðrum. Allflest landabréf frá Suður-Európu frá 16. aldar seinni hluta og fyrri hluta 17. aldar bera þess vott, að höfundarnir hafa farið eptir Zeni-kortinu; á Zeni-kortinu eru mörg lönd í Atlantshafi, sem aldrei hafa verið til, og ganga þau aptur á hverju landabréfi eptir annað, allt fram á 18. öld. Þegar *Frobisher* var í landaleit í norðurhöfum 1576, hélt hann, að suðurhluti Grænlands væri sérstakt land, og væri það Frisland, það sem dregið er upp á Zenikortinu; lengi fram eptir héldu menn, að sund væri á milli suðurhluta Grænlands og Norður-Grænlands, og kölluðu það Frobisher-sund; þetta sýnir meðal annars, hverju ruglingurinn á Zeni-kortinu hefir komið til leiðar. Ísland er orðið æði mun afkáralegra á Zeni-kortinu, heldur en á uppdrætti Olaus Magnusar; höfundur eða útgefandi Zeniferðanna hefir misskilið frumritið stórkostlega. Hafísjakarnir austan við Ísland eru orðnir að eyjum (Bres, Mimant o. s. frv.); nöfnin eru öll meira eða minna af-

bökuð og færð úr stað, en aðallögun landsins er hin sama eins og hjá Olaus Magnus. Foglasker er orðið Flogasker, Hafnarfjörður Anaford, Chaos undir rótum Heklu orðið að staðarnafninu Ochos o. s. frv. Hvalsaukakögglarnir suður hjá Færeyjum eru orðnir að leyndardómsfullum krossum; Færeyjar eru orðnar að einu landi (Frisland) og mjög stækkaðar, og fleira er eptir þessu. Í útgáfum af landafræði Ptolemeusar, sem koma út eptir 1558, er Zenikortið tekið upp eða að minnsta kosti notað, t. d. í útgáfu eptir Girolamo Ruscelli, Venezia 1561, og víðar.

Margir rithöfundar á 16. öld tóku í bækur sínar kafla úr riti Olaus Magnusar; hinn spænski prestur Gomera er einn af hinum fyrstu, er notuðu frásagnir Olaus Magnusar um Ísland. *Francesco Lopez Gomera* var prestur í Sevilla um miðja 16. öld; hann ritaði sögu Ameríku, sem fyrst var prentuð 1553; þar eru kaflar um landaskipun þeirra landa, sem næst eru Ameríku; þar lýsir hann Norðurlöndum og er lýsing hans mjög lík frásögnunum í bók Olaus Magnusar, enda hafði Gomera hitt Olaus Magnus í Bologna og Venedig, og segir, að hann hafi frætt sig um margt, er snertir Norðurlönd. Um Ísland farast Gomera þannig orð: »Islandia er á 73. mælistigi norðlægrar breiddar og er 100 mílur á lengd; sumir halda, að ey þessi sé norðar og þar sé einn dagur jafnlangur og tveir mánuðir hjá oss. Islandia þýðir ís-ey eða ís-land; það er ekki nóg með það, að sjórinn frjósi kring um eyna, heldur hrúgast þar upp á land svo miklir ísar, að brakar í jörðinni. Útlit er til þess, að mennirnir þjáist. Þess vegna halda Íslendingar, að hreinsunareldurinn sé þar og að nokkrar sálir píníst. Þar eru þrjú undarleg fjöll, sem spúa eldi úr rótunum, því snjór er ávallt á tindum þeirra. Þar eru líka tvær merkilegar uppsprettur; í annari er rennandi vökvi, er líkist bræddu vaxi,[1] í hinni sjóðandi

[1]) Hér er átt við ölkeldur, því Gomera hefir, eins og G. Storm bendir á, misskilið orðið »cerevisia« (öl) hjá Olaus Magnus og útlagt það »cera derretida«, brætt vax.

vatn. Allt sem látið er í hina síðarnefndu uppsprettu, breytist í stein, en heldur sínu upprunalega lagi. Birnirnir eru hvítir; tóur, hérar, fálkar, hrafnar og aðrir fuglar og dýr eins. Grasið verður svo hátt, að menn verða að rífa það upp, svo kvikfénu verði eigi örðugt að bíta, og menn reka jafnvel fénaðinn burt af högunum, til þess hann springi eigi af fitu. Ullin er stórgjörð, smjörið gott og mikið; fiskur og smjör er aðalfæða manna. Þar eru margir hvalir, og þeir eru svo óðir, að þeir jafnvel ráðast á skip. Menn hafa byggt kirkju úr hvalrifjum og öðrum beinum þessara og annara stórra fiska. Íslendingar eru háir vexti og gráðugir. Sumir halda, að Islandia sé sama og Thyle, hin nyrzta ey, er Rómverjar þekktu, en svo er eigi, því það er stutt síðan, að Islandia fannst, og hún er stærri og liggur norðar. Thyle er lítil ey milli Orkneyja og Færeyja; hún er nokkru vestar og er á 77° n. br., þó Ptolemeus ekki setji hana svo norðarlega. Islandia liggur 40 mílur frá Færeyjum, 60 frá Thyle, og yfir 100 mílur frá Orkneyjum«. Þar sem Gomera talar um, að braki í jörðinni undir jöklunum, þá er eigi ómögulegt, að þar sé átt við jöklabresti. Hugmyndirnar um eld úr rótum fjallanna eru teknar eptir myndunum hjá Olaus Magnus.[1]

Vér höfum hér að framan athugað nokkuð hið helzta, er snertir þekkinguna um Ísland frá fyrstu tímum fram að siðabót, og höfum séð, hvernig þekkingin á landinu ávallt er nábundin menningarástandi Íslendinga sjálfra og annara þjóða í Európu. Það er eiginlega ekkert vísindasnið á þekkingunni um þá; landa- og þjóðafræði eru ekki orðnar sérstakar vísindagreinir; fræðigreinarnar hafa ekki föst takmörk; þekkingin er á ringulreið. Það er því ekki réttlátt að dæma frásagnir þeirra tíma um lönd og þjóðir eptir þeirri þekkingu, sem nú er; menn verða að

[1]) Hvað frásagnir Gomera snertir, þá hefi eg farið eptir útleggingu G. Storms í Norsk historisk Tidskrift 2. Række V., bls. 386-87.

taka tillit til tímans, sem þá var, og grennslast eptir, úr hverjum jarðvegi hugmyndirnar eru sprottnar. Fyrst framan af eru Íslendingar sjálfir fremstir í því að rita um landið og þjóðina, enda er þá gullöld íslenzkra bókmennta; samgöngurnar við útlönd eru mjög örar og algengar og við það helzt fjör og táp í menntun og framkvæmdum. Eptir að landið missir sjálfsforræði sitt, fer smátt og smátt að draga myrkva yfir íslenzkar bókmenntir og Íslendingar láta nú um langan tíma því nær ekkert til sín heyra; samgöngurnar hætta, menntir og manndáð sofna út af. Vér höfum þessu næst talað um þekkingu manna í Suður-Európu á Norðurlöndum og sérstaklega á Íslandi. Rit hinna fornu Íslendinga voru á miðöldunum lítið kunn fyrir utan þau vebönd, er hin norræna tunga setti; en er líður á miðaldirnar fer menntun, verzlun og samgöngur að vaxa í aðallöndum álfunnar; við það víkkar sjóndeildarhringurinn og blæjan lyptist af endimörkum jarðarinnar. Norðurlönd eru í fyrstu alveg ókunn, en dragast smátt og smátt út úr þokunni og eru orðin allvel kunn um miðja 16. öld. Þetta sést bezt, er menn skoða landabréf frá ýmsum tímum; þau sýna glöggt, hvernig sjóndeildarhringurinn allt af er að víkka. Vér höfum reynt að gjöra oss nokkra grein fyrir almennu ástandi menningarinnar á Islandi og annarsstaðar á þeim tímum, er hér ræðir um, og svo sett þær í samband við þær lýsingar á landinu, sem koma fram í bókum og á landabréfum. Ef rita skal sögu einhverrar sérstakrar fræðigreinar, þá verða menn jafnhliða að hafa í huga allt ástand þjóðanna, til þess að skilja framsókn vísindanna; hvað eina verður að skoðast eptir þeim hugsunarhætti og aldaranda, sem þá var, því engin þekking kemur fram snögglega, heldur vex smátt og smátt; af litlu fræi verður laufguð eik.

III. Siðaskiptin. Níðrit um Ísland. Íslendingar rakna við.

10. Norðurferðir Englendinga og Dana. Íslandslýsingar frá seinni hluta 16. aldar.

Vér höfum áður drepið á fyrstu ferðir Englendinga til Norðurameríku. Framan af 16. öldinni og einkum seinni hluta aldarinnar lögðu menn mikið kapp á að rannsaka norðurhluta Vesturheims, því Englendingar vildu fyrir hvern mun finna leið fyrir norðan Ameríku til hinna auðugu austurlanda Asíu; var varið ærnu fé til þessara ferða; menn sýndu mikið þrek og komust í ótal mannraunir, en þó tókst mönnum ekki að finna norðvesturleiðina fyrr en á miðri 19. öld. Takmarkinu, að finna stutta og hæga leið til Indlands, varð aldrei náð, en þekking manna á landafræði og náttúrufræði jókst mjög við þessar ferðir, og sjómannalýðnum enska jókst þrek og dugur við allar þær torfærur, sem þeir áttu að glíma við. Þó Englendingar hefðu ekki neinn beinan hagnað af ferðum þessum, þá stuðluðu þær þó óbeinlínis mjög til þess, að skapa yfirburði þeirra í sæferðum og verzlun, sem brátt komu í ljós. Enskir sjómenn, sem fengizt höfðu við fiskiveiðar og verzlun á Íslandi, voru þá langkunnugastir í norðurhöfum, og því taka þeir í fyrstu mjög þátt í ferðum þessum; mörg af skipum þeim, sem gerð voru út í norðurferðir, komu við á Íslandi, og í sumum ferðasögunum er Íslands getið.

Hinrik VIII. sendi 1517 Sebastian Cabot til þess að leita norðvestur-leiðarinnar, og komst hann á þeirri ferð inn í Hudsonssundið, en varð svo frá að hverfa. Eptir það varð nokkurt hlé á norðurferðum Englendinga; en 1576 byrjuðu þeir aptur, og héldu ótrauðir á fram í 60 ár; flest af skipum þeim, sem fóru, voru gerð út með samskotum einstakra manna. Hinn fyrsti þessara norðurfara var *Martin Frobisher;* hann fór þrjár ferðir til norðurstranda Ameríku á árunum 1576, 1577 og 1578. Á fyrstu ferðinni sigldi hann á heimleið (1.—6. sept.) fram með suðurströndum Íslands, og á annari ferðinni getur hann um rekavið, sem hann sá á sjónum, og um ensk fiskiskip við Ísland; hann segir, að Íslendingar hafi nærri engan annan við til eldsneytis og bygginga heldur en rekaviðinn; ætlar hann að trén komi frá Newfoundlandi og reki með straumum frá vestri til austurs.[1]

Nokkru seinna var *John Davis* sendur á stað til landaleita; hann fór 3 ferðir 1585, 1586 og 1587. Á annari ferðinni hafði Davis 4 skip; á 60° n. br. skipti hann liði hinn 7. júní; fór sjálfur beint til Grænlands á tveim skipum, en sendi hin tvö til Íslands, til þess að kanna sundið milli Íslands og Grænlands, og áttu þau síðan að sigla norður á bóginn allt að 80° n. br., ef hægt væri. *Henry Morgan,* sem var á skipinu »Sunshine«, hefir lýst þeirri ferð. Hinn 9. júní komu þeir að fastri ísrönd, og sigldu fram með henni í 3 daga, og sáu á 3. degi fjöllótt land á 66° n. br.; það var Ísland; 12. júní komu þeir þar á höfn og köstuðu akkerum; það hefir líklega verið á Vestfjörðum. Þeir hittu marga Íslendinga, og farast söguritaranum þannig orð: »Verzlunarvörur þeirra voru fiskur, löngur, skreið og skötur, og höfðu þeir miklar birgðir af þessum fiskum. Þeir eiga einnig kýr, kindur og hross og hey handa þeim; vér sáum líka nokkra af hundum þeirra. Veggirnir á húsum þeirra voru hlaðnir úr grjóti

[1]) *R. Hakluyt:* The principal navigations, traffiques and discoveries of the english nation. London 1599. Fol. Vol. III., bls. 31, 33, 61.

og rept yfir með viði og torfi, og var þakið flatt; mörg húsin voru fast við sjóinn.[1] Bátar þeirra eru úr tré og járnspöng eptir kilinum, eins og á enskum bátum; þeir höfðu og nagla til þess að negla þá með; þeir hafa líka öngla og önnur tæki til fiskiveiða, hin sömu eins og vér notum hér á Englandi. Þeir eiga líka eirkatla og belti og punga úr leðri, með koparhnöppum, axir og önnur smától, hin sömu sem vér. Þeir þurka fisk sinn í sólskini, og þegar hann er þurr, hlaða þeir honum upp efst í húsunum. Ef vér vildum fara þangað til fiskiveiða meir en nú, þá mundum vér hafa af því mikinn ágóða; vér veiddum þar 100 þorska á einum morgni. Vér hittum þar Englendinga á skipi; höfðu þeir í ár (1586) lagt frá Englandi um páska; einn þeirra kom upp á skip vort og færði okkur tvö lömb; hann hét John Roydon og var kaupmaður frá Ipswich; hann ætlaði með skip sitt til London. Þetta er hið helzta, er eg tók eptir á Íslandi«. Þeir fóru frá Íslandi um morguninn 16. júní, flæktust svo í ís og sáu Grænland 7. júlí, en gátu ekki komizt í land fyrir ísum.[2] Lýsing þessi ber það með sér, að Englendingar hafa undrazt það, hve vel Íslendingar voru útbúnir til fiskiveiða; þeir höfðu áður verið í norðurferðum og höfðu hitt Skrælingja og hafa hálfvegis búizt við að hitta líkt fólk á Íslandi. Hinn ágæti enski farmaður, *Henry Hudson*, kom líka til Íslands 1610 í maímánuði;[3] það var á hinni síðustu ferð hans; þá fann hann Hudsons-flóann; en þar gerðu hásetar hans uppreisn móti honum og skildu hann eptir og hefir ekkert spurzt til hans síðan; mun það níðingsverk lengi í minnum haft.

Þegar Danir á 16. öld byrjuðu að leita Grænlands, fengu þeir ýmsar upplýsingar á Íslandi, og skip þau, sem gerð voru út þangað til landaleita, komu hér við. *Jacob Allday*, er fyrstur var sendur af Friðrik II. til þess

[1]) Þetta hafa líklega verið hjallar.

[2]) *R. Hakluyt:* Principal navigations and discoveries III., bls. 109.

[3]) *J. R. Forster:* Geschichte der Entdeckungen, bls. 385.

að leita Grænlands 1579, kom við á Islandi í ágústmánuði í Kirkjuvogi fyrir sunnan,[1] og Björn á Skarðsá segir, að *Mogens Heinesen* hafi á Grænlandsferð sinni 1586 komið við suður í Höfnum.[2] Árið 1607 voru gjörð út tvö skip til þess að leita austurstrandar Grænlands; *Carsten Richardsen* réð fyrir þeirri ferð; þóttust Danir vissir um, að þeir mundu hitta þar afkomendur hinna fornu landnámsmanna, og því voru nokkrir íslenzkir hásetar á skipunum, til þess að tala við Grænlendinga; skip þessi gjörðu ýmsar tilraunir til þess að komast gegn um ísinn við austurströndu Grænlands; komust í miklar hættur og hrakninga, en urðu frá að hverfa við svo búið. Á árunum 1652—54 gjörðu Danir enn þá tilraunir til þess að finna Austurbyggðina; danskur auðmaður, Hinrik Möller að nafni,[3] kostaði ferðir þessar, og hafði konungur 15. apríl 1652 gefið leyfi til þess, að skip hans mættu koma við á íslenzkum höfnum, og að þau mættu fiska við Island og fá sér íslenzka háseta, bæði til vinnu ef þyrfti og eins sem túlka; eins máttu þeir kaupa kvikfé á Íslandi, til þess að stofna nýlendur á Grænlandi;[4] í þá daga var allt smásmuglega ákveðið, því konungar þóttust einir ráða öllu, er snerti Ísland. Hinrik Möller réð til sín duglegan skipstjóra, *David Danell* að nafni; hann hefir líklega verið Hollendingur og varð hann fyrirliði þriggja sendiferða til Grænlands.[5] Fyrstu ferðina fór Danell 1652 á tveim skipum; sigldu þeir norður fyrir Ísland fram hjá Grímsey í maímánuði; þar sáu þeir fjölda margar enskar duggur, sem voru að fiska; héldu síðan vestur undir

---

[1]) Grönlands historiske Mindesmærker III., bls. 642.

[2]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 147. Pingel heldur, að Mogens Heinesen hafi farið til Grænlands 1581, en ártalið 1586 á betur við frásögn Lyschanders í »Den grönlandske Chronica«, sem segir, að að Friðrik konungur annar hafi dáið skömmu eptir að Mogens Heinesen kom heim, en konungur dó 4. apríl 1588.

[3]) Sonur hans var Kristján Möller til Katterup, sem var amtmaður á Íslandi 1688-1707.

[4]) Lovsamling for Island I., bls. 242-243.

[5]) Grönlands historiske Mindesmærker III., bls. 713-725.

Grænland, og voru þar í mánuð að flækjast í ís fram með ströndinni, og komust hvergi á land; sigldu svo suður fyrir landið og komu inn í firði á vesturströndinni. Í júlímánuði sneru þeir aptur til Íslands, reyndu um leið aptur að komast að austurströndinnni, en það tókst ekki; komu þeir svo 5. ágúst til Reykjavíkur og sendu boð til Brynjólfs biskups Sveinssonar, því hann þekkti þá manna bezt gamlar íslenzkar frásagnir um Grænland, og kom hann til fundar við þá. Sama ár 3. maí hafði konungur boðíð báðum biskupunum á Íslandi að láta í té allar upplýsingar, er þeir gætu um Grænland.[1] Árið 1664, 16. júlí, býður konungur einnig Eiríki biskupi í Þrándheimi, að senda stjórnarráðinu öll skjöl og bréf um Grænland og Ísland.[2] Aðra ferð til Grænlands fór Danell 1653, og kom hann þá líka við á Íslandi og lá 18 daga á Reykjarfirði, og á heimleiðinni kom hann við á Bessastöðum.

Árið 1670 sendi Kristián V. *Otta Axelsen* til Grænlands, og aðra ferð hið næsta ár á eptir. Á þeirri hinni seinni ferðinni hvarf Otti með skipi og mönnum og hefir ekkert spurzt til hans síðan. Þeir Otti komu við á Íslandi og ætlaði Þormóður Torfason að sigla með þeim um haustið; hvarf þeirra þótti kynlegt og gengu um það ýmsar sögur á Íslandi, eptir því sem Þormóður segir. Otti Axelsen varð ósáttur við hollenzkan skipstjóra á Íslandi og drap af honum nokkra menn; þá flýðu Hollendingar, en hétu, að þeir skyldu brátt hefna sín; sigldi Otti þá til Grænlands, en Hollendingar heim til sín; var það mál manna, að Hollendingar hefðu samsumars komið aptur til Íslands á stærra skipi, hitt Otta fyrir utan Garðskaga á heimleið, ráðizt á hann og skotið skipið í kaf.[3] Ekki er gott að vita, hvort nokkuð er satt í þessari sögu; það er alveg eins líklegt, að þeir Otti hafi farizt í ísum við Grænland.

---

[1]) *Magnús Ketilsson:* Forordninger III., bls. 48.

[2]) *Magnús Ketilsson:* s. st. III., bls. 117.

[3]) Grönlands historiske Mindesmærker III., bls. 726.

Ísland varð að nokkru leytí miðdepill þessara Grænlandsferða, af því Íslendingar vissu mest um hina fornu byggð á Grænlandi. Konungar og stórhöfðingjar í Danmörku voru mjög áfram um að finna hina fornu Austurbyggð og hvöttu íslenzka fræðimenn til þess að rannsaka fornar bækur og skjöl, er snertu landfræði Grænlands og norðurhafa; varð þetta líka til þess, að menn fengu nánari hugmyndir um Ísland sjálft; íslenzkir fræðimenn gjörðu uppdrætti af norðurhöfum og Íslandi og juku töluvert landfræðisþekkingu manna erlendis. Munum vér síðar geta þess nánar.

Um seinni hluta 16. aldar er Íslands opt getið í landfræðisbókum ýmsra erlendra fræðimanna; lýsingar þeirra eru optast stuttar og svipaðar þeim, sem áður hafa verið nefndar; þær bera allar vott um það, hve fjarlæg lönd enn voru ókunn og hve trúgjarnir menn voru, er þeir hugsunarlaust færðu hverja kerlingarbókina í letur, sem þeim barst. Arngrímur Jónsson hinn lærði getur um flesta þá höfunda, er ritað höfðu um Ísland á 16. öldinni. Vér höfum hér að framan getið um flesta af hinum eldri höfundum, en skulum hér að eins fljótlega minnast á nokkra aðra, er rituðu um Ísland á seinni hluta 16. aldar.

Einn af þeim höfundum, er Arngrímur lærði einna optast getur um, er *Gemma Frisius*, sem eiginlega hét *Reinerus*; hann var læknir og stærðfræðingur og í miklum metum hjá Karli keisara 5.; hann var fæddur í Dockum á Fríslandi 1508 og dó 1555 (eða 1558). Gemma Frisius lýsir landinu og eldfjöllunum líkt og Münster, og segir, að í eldi Heklu geti hör ekki brunnið; hann talar um svipi, líkt og Ziegler, og um hafísinn, og segir, að ekki sé hægt að sigla til Íslands nema 4 mánuði af árinu sökum ísa og frosta. Frisius segir, að á Íslandi séu 4 uppsprettur með undarlegri náttúru; ein sé sjóðandi heit og breyti öllu í stein; önnur er óþolandi fyrir kulda sakir; hin þriðja er sætari en hunang, en hin fjórða baneitruð; hann segir, að íslenzkir hestar sé afarfljótir og geti hvíldarlaust runnið 30 mílur í einu; Frisius segir og,

að á Íslandi séu þeir margir, er leika svo vel á hörpu, að þeir lokka til sín fiska og fugla og veiða þá svo.[1] Þetta er sama sagan, sem kemur fram í myndunum á landsuppdrætti Olaus Magnusar.

Hieronymus Cardanus (f. í Pavia 1501, dó í Róm 1576) var merkur vísindamaður; hann fékkst við náttúrufræði, stærðfræði, læknisfræði og heimspeki, og gjörði ýmsar ágætar uppgötvanir í stærðfræði og læknisfræði; hann var mjög einkennilegur maður, ákafur í lund og sérvitur og ekki við eina fjölina felldur; hann gjörði tilraunir til þess að útrýma ýmis konar hjátrú, en gat þó eigi alveg hafið sig yfir tíðarandann og var sjálfur í aðra röndina mjög auðtrúa.[2] Í einni af bókum sínum getur Cardanus um draugagang á Íslandi og fer þar auðsjáanlega eptir Ziegler; hann kemst svo að orði: »Íslendingar halda, að þeir sjái ættingja sína, sem dánir eru, og að þeir faðmi þá, en segja, að þeir þá hverfi. Á Íslandi er mjög mikið af jarðbiki; menn lifa þar enn á ávöxtum, rótum, möluðum fiskum og vatni; með því eyjan liggur í íshafinu, getur korn eigi þroskazt þar sökum ógurlegs kulda, hvað þá heldur vín. Þar verða svipirnir sökum mataræðisins, loptsins, jarðvegsins og kuldans einna áþreifanlegastir. Sökum þéttleika loptsins og gufunnar, sem samandregin er af kulda, reika svipirnir þar ekki síður en í skýjunum; þessum svipum, sem eru tilkomnir af villu, ótta og umhugsun, heldur hið þétta og jarðlega lopt, þar til þeir verða skynjanlegir; af því ímynda þeir

[1]) Eg hefi ekki haft fyrir mér rit eptir Gemma Frisius sjálfan, en hefi farið eptir því, er Arngrímur lærði segir um hann í »Commentarius de Islandia«. Eitt af helztu ritum hans er »Charta sive totius orbis descriptio«. Öll rit hans (opera collecta) eru gefin út í Frankfurt 1582. 8vo.

[2]) Það er sagt um Cardanus, að hann hafi reiknað út dauðadag sinn, en þegar spádómur hans ætlaði ekki að rætast, svelti hann sig til bana, svo ekki sæist, að honum skeikaði; líklega er þetta þó að eins þjóðsaga. Um æfi Cardanusar og uppgötvanir má lesa í *A. Heller:* Geschichte der Physik. Stuttgart 1882 I., bls. 323-326.

sér, að þeir sjái þá og tali við þá. Þeir ætla, að þeir sjái kunningja og framliðna menn, af því þeir vita, að lifandi menn eru þar eigi, og af því þeir hverfa, er þeir eru faðmaðir, því enginn ætlar, að ókennd mynd t. d. »chimæra« eða »hippocentaurus«, sé í skýjunum, því öll myndbreyting verður eptir þekktum hlutum. En hvers vegna svara vofur þessar, að þær ætli til Heklufjalls? Hekla er fjall á þessari ey, sem brennur við og við á sama hátt eins og Etna á Sikiley; þess vegna hafa þeir myndað sér þá sannfæringu, að sálir hreinsist þar, en aðrir bæta ósannindum við söguna, svo að þeir verði ekki álitnir óáreiðanlegir og komist i missögn. Annað eins og þetta, sem opt er sagt að gerist á Íslandi, kemur og fyrir alstaðar annarsstaðar, þó sjaldan sé«.[1] Það er ekki gott að komast fram úr þessu hálfvísindalega moldviðri, en meiningin á víst að vera sú, að svipir þeir, sem Íslendingar sjái, séu ekki annað en missýningar, er verði af eðlilegum orsökum. Nokkru seinna segir líka Cardanus: »Á sandeyðimörkum Egyptalands, Eþíópíu og Indlands, þar sem sólarbruni er mikill, leika þessar myndir og þessir svipir á ferðamenn, alveg eins og á Islandi«. Cardanus heldur því auðsjáanlega, að svipir og draugar, er menn þykjast hafa séð, séu ekki annað en missýningar og hyllingar, og er hann í því langt á undan samtíðarmönnum sínum, því allflestir trúðu því í þá daga, að þetta væru draugar og púkar, sem sloppið hefðu út úr hreinsunareldinum eða víti, en væru nú að »frilysta« sig á jörðunni og gjöra mönnum skráveifur. Í annari bók nefnir Cardanus líka Ísland og getur þess, að Islendingar gjöri brauð úr þurkuðum fiski.[2] *Caspar Peucerus* tengdasonur Melanchtons, var af allt öðru sauðahúsi en Cardanus, enda dettur honum ekki i hug að efast um, að til séu draugar og árar. C. Peucerus var læknir; hann

---

[1]) *H. Cardani:* De subtilitate libri XXI. Basileæ 1611. 8vo, bls. 952-954.

[2]) *H. Cardani:* De rerum varietate libri XVII. Basileæ 1581. 8vo., bls. 34,

var fæddur í Lausitz 1525 og dó 1602; hann hefir ritað dálítið um Heklu: »Á Íslandi er fjallið Hekla; þar er ógurleg gjá eða öllu fremur vítisdjúp; þar kveður við af eymdarlegu og grátlegu veini, svo raddir hinna kveinandi heyrast rúma mílu allt í kring. Kring um þessa gjá fljúga hópar af kolsvörtum hröfnum og gömmum, og ætla íbúarnir, að þeir verpi þar.[1] Á því fjalli spretta upp tvær lindir; er vatnið í annari svo kalt og í hinni svo óþolandi heitt, að yfirgengur allt eðli náttúrunnar. Alþýða manna er sannfærð um, að þar sé niðurgangur til helvítis, því þeir vita það af langri reynslu, að ef orustur eru háðar einhverstaðar í heiminum eða þegar blóðug víg eru framin, þá heyrist þar ógurlegur hávaði, óp og ýlfran«.[2]

Nathan Chythræus segir frá Íslandi hér um bil á þessa leið: »Við eyju þessa er ótölulegur grúi fiska og veiða íbúarnir þá á vetrum og þurka þá í norðanvindi og hræðilegum gaddi, því á ey þessari, sem liggur undir heimskautsbaug, er nístandi kuldi. Þegar vorar, koma þangað Englendingar, Þjóðverjar og íbúar ýmsra annara landa, til þess að kaupa þenna freðna fisk og gefa fyrir hann mjöl og öl. Fiskar þessir eru svo harðir, að það verður að berja þá á steini með járnhömrum; síðan eru þeir í tvo daga bleyttir í vatni og svo eru þeir etnir með smjöri. Fiskafjöldinn er eigi að eins mikill við þessa ey, heldur um allt »skyþiska« hafið, og eru nokkrir svo stórvaxnir, að þeir eru líkari sjóskrýmslum en fiskum. Nokkrir þeir,

---

[1]) Til samanburðar má hér setja það, sem sagt er í Flateyjarannál um Heklugosið 1341: »menn fóru til fjallsins, þar sem uppvarpit var ok heyrðist þeim sem bjargi stóru væri kastat innan um fjallit. Þeim sýndust fuglar fljúga í eldinum bæði smáir ok stórir ok með ýmsum látum; hugðu menn vera sálir«. Íslenzkir annálar. Kristiania 1888, bls. 401.

[2]) *C. Peucerus:* Commentarius de præcipuis generibus divinationum. Witebergæ 1576. 8vo. fol. 144 a-b. Í þessari bók eru langar klausur um ára og anda og öll þeirra mörgu illvirki í heiminum (sbr. t. d. fol. 30 o. s. frv.). Hugsunarháttur þátímans var svo ólíkur því, sem nú er, að oss er nærri ómögulegt að skilja í því, hve einfaldir og auðtrúa menntaðir menn í þá daga gátu verið.

sem siglt hafa um þessi höf, segja, að þar sjáist »múrenur«, svipaðar höggormum, svo stórar, að þær ráðast á, skip, grípa háseta eða farþegja og eta þá. Íbúarnir á þessari ey gjöra sér hús neðanjarðar og hlaða veggina úr hvalbeinum; þar er mikil vöntun á trjávið, því þar vaxa að eins á fáum stöðum örsmáar hríslur. Drottinn veitir þeim samt nógan trjávið árlega, því þangað reka vindar að ströndunum fjölda mörg tré eins og skipsfleka úr norðurátt; það eru margs konar stór og löng tré, og hafa hvirfilvindarnir rifið þau upp með rótum; þenna rekavið nota íbúarnir. Auk þess, segja þeir, að þar heyrist til anda, sem ávarpa hver annan og kalla hver annan eiginnöfnum; stundum birtast þeir lifandi mönnum og er sagt um andana, að þeir segi þeim til sín og hverjir þeir séu. Sumstaðar á þessari ey brýzt út hræðilegur eldur, kastast langt upp og hringsnýst; enn fremur segja íbúar eyjar þessarar, að margt annað sé þar undarlegt að sjá og heyra, en eg sleppi því, til þess ekki að verða of langorður«.[1]

Vér höfum áður getið þess, að kortagjörðin tók miklum framförum á 16. öld; voru það einkum þýzkir landfræðingar, sem fremstir voru í þeirri mennt; Þjóðverjar voru þá á undan flestum í myndagjörð og tréskurði og áttu marga framúrskarandi stærðfræðinga og stjörnufræðinga, en list og vísindi urðu að sameinast, til þess að kortagjörðin gæti komizt í viðunanlegt horf. Sextánda öldin er í vísindalegu tilliti mikil framfaraöld; innan um hjátrúna og kreddurnar sprettur upp hinn frjóvsamasti nýgræðingur lista og vísinda. *Gerhard Mercator* (1512-1594) var fremstur allra landfræðinga á þeirri öld;[2] hann kom stærðfræðisreglu á stiganet landabréfanna og var þá miklu til vegar komið. Í fyrstu komst þó einungis lag á uppdrætti þeirra landa, sem bezt voru kunn; uppdrættir

[1]) *Nathan Chythreus*: Variorum in Europa itinerum deliciæ seu inscriptionum monumenta. Ed. III. 1606. 8vo, bls. 605-606.

[2]) Gerhard Kremer genannt Mercator der deutsche Geograph von Dr. Breusing. Duisburg 1869.

Mercators af Mið-Evrópu eru ágætlega nákvæmir, en hin fjarlægari lönd á endimörkum jarðar voru enn sem fyrr dregin upp eptir óljósum fregnum og samkvæmt rugluðum hugmyndum þátímans; þar var heldur ekki hægt að styðjast við neinar mælingar. Þegar Mercator dó, eignaðist *Jodocus Hondius* (1563-1611) eirplötur þær, er Mercator hafði stungið, og gaf hann síðan út uppdráttasafn Mercators og jók ýmsu við. Um þessar mundir fór kortagjörðin að dragast til Niðurlanda, og á 17. öld komu hin stærstu og beztu kortasöfn út á Hollandi. Vinur Mercators, *Abraham Ortelius* († 1598), var framarlega í flokki þessara landfræðinga; hann gaf út safn af landsuppdráttum 1570, sem hann kallaði »Theatrum orbis«, og naut við útgáfuna styrks Mercators vinar síns. Af þessum landabréfum komu út margar útgáfur, og í 4. útgáfunni er, meðal annars, uppdráttur af Íslandi, sem ber langt af öllum þeim, sem áður höfðu verið til. Ortelius segist hafa fengið þetta Íslandskort frá *Anders Sörensen Vedel*, merkum dönskum sagnaritara, en það er fullsannað, að uppdrátturinn er eptir Guðbrand biskup Þorláksson, og munum vér síðar geta nánar um það mál. Þessi Íslands-uppdráttur endurtekst eptir þetta í öllum kortasöfnum á 17. öld, þó stundum með lítilfjörlegum breytingum. Veruleg endurbót á uppdrætti Íslands kemur ekki fyrr en 1734, þegar *Knopf* gjörði uppdrátt sinn.

Í bók Ortelíusar er allöng lýsing á Íslandi;[1] þar er ýmsu safnað saman úr bókum og líka vitnað í hið fyrsta rit Arngríms lærða (Commentarius de Islandia); þó trúir Ortelíus ýmsum skrípasögum hinna eldri höfunda; hann gjörir öllum höfundum jafnt undir höfði; frásögnin er því blendingur af röngu og réttu. Lýsing Ortelíusar er þó mikið betri en margar aðrar, er út komu um sama leyti eða jafnvel seinna, t. d. lýsing Blefkens. Í mörgum bókum og uppdráttasöfnum er Íslandslýsing Ortelíusar síðar notuð, því hver etur eptir öðrum. Fyrst getur Ortelíus

[1]) *A. Ortelii:* Theatrum orbis 1595, bls. 103.

um Aðalbert Brimabiskup og áhrif hans á kristni Íslendinga, og fer þar eptir Adam frá Bremen; síðan getur hann þess, að margir kalli Ísland Thule, en segir það sé eigi rétt, en heldur að Thule sé á Skandinavíuskaga og vitnar einkum í Prokopíus.

Ortelíus talar fyrst um nöfn Íslands og segir það sé kallað Ísland, Snæland og Garðarshólmi; hann segir, að landið sé 100 þýzkar mílur á lengd, en það sé að mestu leyti óræktað og fjöllótt, og fyrir norðan geti runnar ekki vaxið sökum harðra norðanvinda. Ísland komst undir Noregskonung um 1260 og konungur Dana og Norðmanna, sendir þangað landstjóra á ári hverju og hlýða Íslendingar þeim, eins og þeir fyrrum hlýddu biskupum sínum; Ísland byggðist fyrst á dögum Haralds hárfagra; heldur Ortelíus, að það hafi líklega verið um árið 1000, en þó getur hann þess, að Arngrímur Jónsson telji upphaf Íslands byggðar 874. Ortelíus getur þess enn fremur, að hann hafi lesið í riti Zeni-bræðra, að Zichmni Fríslandskonungur hafi ráðizt á Ísland, en orðið frá að hverfa. Því næst segir Ortelíus, að Ísland skiptist í 4 fjórðunga, og nefnir nöfn þeirra; þar eru tvö biskupsdæmi, Skálholt og Hólar, og skóli við hvorn biskupsstólinn; því næst telur hann klaustrin og eru nöfnin mjög bjöguð; segir hann, að Vedel hafi skrifað sér, að þar séu auk þess 325 kirkjur. Ortelíus getur þess, að Kranz og aðrir höfundar segi, að Íslendingar búi í hellum og holi sér híbýli inn í fjallshlíðar, en sumir byggi sér hús úr hvalbeinum; þó bætir hann við, að Arngrímur segi, að Íslendingar byggi sér hús úr tré, hnausum og grjóti, og séu sum þeirra stór og dýr. Ortelíus segir, að Íslendingar tali Cimbra-mál eða gamla þýzku, og segist hann hafa séð íslenzka biblíu prentaða á Hólum 1584. Stórgripir eru ekki aðrir á Íslandi en hestar og naut; þar eru engin tré, nema birki og einir, en gras er þar svo mikið, að því er allir höfundar segja, að það verður að reka féð af högunum, svo það ekki kafni af fitu. Á Íslandi vex ekkert korn, en menn lifa mest á fiski, er þeir þurka og berja, svo þeir

verða nærri að méli og nota þeir þá í brauðs stað. Til forna drukku Íslendingar eingöngu vatn, en síðan kaupmenn fóru að flytja þeim vín, þola þeir ekki að smakka blávatn. Hamborgarar og Brimabúar koma þar árlega og flytja til Íslands mjöl, brauð, öl, mjöð og brennt vín, en Englendingar flytja þangað ódýra ullar- og líndúka, járn, stál, tin, kopar, silfur, gull- og silfurpeninga, hnífa, skó, kvennhúfur og kápur og hatta; þeir flytja einnig við, er Íslendingar byggja úr hús sín og báta. Fyrir þetta láta Íslendingar vaðmál, ógrynni af brennisteini og fjarska mikið af hörðum fiski; kemur fiskurinn mestur að sunnan og vestan, en grasvöxtur er einna mestur fyrir norðan og austan, og því flyzt þaðan nauta- og sauðakjöt, smjör og ull. Þar fást og villidýraskinn, hvítar tóur og fálkar og hestar, sem flestir eru skeiðhestar. Naut og kýr eru allar kollóttar á Íslandi, en sauðkindur ekki. Þessu næst talar Ortelíus um Heklu, um draugasögur Zieglers, um »drollos« eða tröll og annað því líkt; hann nefnir hverina, er geri allt að steini, og ölkeldurnar, og segir, að á Íslandi sé svo eitruð uppspretta, að ef einhver smakkar á vatninu, þá dettur hann dauður niður; að lokum getur hann þess, að það sé algeng hjátrú, að sálir dauðra manna séu fluttar til Íslands (líklega til pyndingar í hreinsunareldi eldfjallanna eða innan um hafísinn, eins og sumir segja).

Skýringar þær, sem fylgja uppdrætti Ortelíusar, eru mest um illhveli og skrýmsli; það var tízka í þá daga, að prýða landabréfin með myndum af alls konar óvættum og ófreskjum. Það er auðséð á skýringum þessum, að aðalefni þeirra er komið beina leið frá Íslandi. Fyrst er talað um náhvalinn; hver sem etur kjöt hans, deyr strax; hann hefir 7 álna langa tönn standandi fram úr höfðinu og hafa sumir selt hana sem einhyrningshorn;[1]

[1]) Náhvalstennur voru í þá daga seldar dýrum dómum sem lyf gegn eitri, og héldu menn þær væri horn af dýri nokkru eða skrýmsli, sem kallað var einhyrningur, og rituðu lærðir menn opt um þetta dýr. Hér er í fyrsta sinni skýrt rétt frá því, úr hvaða dýri hornið

menn halda, að hún sé góð móti eitri; skepna þessi er 40 álna löng. Reyðarhvalir eru 130 álna langir og tannlausir; kjöt þeirra er gott til átu og spikið læknar marga sjúkdóma; á búrhvelinu er hausinn stærri en skrokkurinn allur; það hefir margar og sterkar tennur; enn fremur getur hann um sverðfiska, hrosshveli, skötuhval, sænaut, steypireyði, stökkul, rostung o. fl., nefnir öll þessi dýr með íslenzkum nöfnum og er íslenzkur blær á frásögninni um þau; að lokum getur hann um rekaviðinn, hafísinn og hvítabirni, og endar með kvæði um Ísland eptir Erasmus Michaëlis. Ennfremur eru þar nokkrar útskýringar á íslenzkum nöfnum, er á uppdrættinum standa; er af þessu og öðru augljóst, að uppdrátturinn er kominn frá Íslandi, og í þá daga var enginn Íslendingur nema Guðbrandur biskup fær um að búa til landabréf. Í »Atlas minor« eptir Gerard Mercator, er I. Hondíus gaf út,[1] er þessi lýsing Orteliusar prentuð því nær orðrétt; þessi bók var mjög mikið notuð og margir tóku kafla um Ísland aptur úr henni.

II. Enn um viðskipti Íslendinga við Þjóðverja. Gories Peerse, Blefkenius, Fabricius.

Á fjórða áratugi 15. aldar stóð verzlun Þjóðverja á Íslandi með sem mestum blóma. Um það leyti var ófriður mikill í Danmörku (greifastríðið) og tóku Hansamenn, sem kunnugt er, mikinn þátt í þessari styrjöld,

er, og að það er ekki horn, heldur tönn, og er sá fróðleikur eflaust kominn frá Guðbrandi biskupi til Orteliusar. Árið 1638 skrifaði Oli Worm ritgjörð um þetta efni: »An os illud quod vulgo pro cornu monocerotis venditatur verum sit unicornu«? og seinna gaf Thomas Bartholin út bók: »De unicornu 1645«; höfðu þeir báðir áður spurzt fyrir á Íslandi um hvali þessa og fengið þaðan lýsingar, tennur, hauskúpur o. fl. (sbr. Epistolæ O. Wormii I., bls. 104-105, 106, 113-14; 117-18).

[1]) Atlas minor *Gerardi Mercatoris* a I. Hondio plurimis æneis tabulis auctus atque illustratus. Amstelodami 1607. Grallarabrot, án blaða- eða blaðsíðutals.

enda var verzlunarkeppni ein af aðalorsökum ófriðarins; höfðingjar Dana höfðu þá við öðru að snúast en að skipta sér af verzlun á Íslandi, svo Þjóðverjar gátu stundað hana eins og þeir vildu; Kristofer greifi af Oldenburg gaf jafnvel Markus Meyer einum af foringjum Hansamanna Ísland að léni,[1] en ekki entist Meyer hamingja né aldur til að hagnýta sér þetta embætti. Þjóðverjar höfðu þá opt vetrarsetu á Íslandi, án þess nokkuð væri amazt við þeim af stjórnarinnar hálfu, en brösótt áttu þeir enn sem fyrrum við Englendinga.

Verzlun Englendinga hafði þá mjög hnignað, en fiskiveiðar þeirra voru í uppgangi; Þjóðverjar fengust mikið minna við þilskipaveiðar. Í byrjun aldarinnar (árið 1500) er það ákveðið með dómi, að taka skuli þá Englendinga fasta, sem fiski með lóðum við strendurnar, en eigi verzli;[2] en slíkt hefir eflaust aldrei verið framkvæmt. Flestir Englendingar hafa eflaust fiskað leyfislaust við Ísland; þó eru þess dæmi, að sumir sækja um leyfi til Danakonungs; 1592 fær t. d. Remund Ringe frá Harrwich eptir beiðni Elisabethar drottningar leyfi Danakonungs til þess að fiska við Ísland í 7 ár, og koma inn á hverja höfn, sem hann vill.[3] 1532 13. október ritar Friðrik I. Danakonungur Hinriki VIII. Englakonungi, og kvartar undan yfirgangi enskra fiskimanna á fiskistöðvum við Ísland, og er af því bréfi auðséð, að fiskiveiðar Englendinga hafa þá þegar verið orðnar mjög miklar.[4] Englendingar hafa úr þessu miklu minni verzlunarviðskipti við Íslendinga en fyrr, en halda sér á duggum fyrir utan strendur landsins, og koma að eins við og við inn á hafnir. Enska stjórnin reyndi á ýmsan hátt að styðja þenna atvinnuveg; 1548 var með lögum bannað að leggja nokkurn skatt á atvinnu þeirra skipstjóra og háseta, sem fiskuðu við New-

[1]) *E. Baasch:* Forschungen zur hamburgischen Handelsgeschichte I., bls. 31 og 135. Sbr. Safn til sögu Íslands II., bls. 675.

[2]) *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica II., bls. 247.

[3]) *Magnús Ketilsson:* Forordninger II., bls. 148-50.

[4]) *E. Baasch:* Hamb. Handelsgesch. I., bls. 59.

foundland og Island.[1] Eflaust hafa fiskiskip ýmsra annara þjóða í þá daga fiskað við Island, þó lítt sé þess getið í íslenzkum bókum; Englendingar voru á 16. öld enganveginn einir um hituna hér norður í höfum.[2] 1613 er getið um 18 gaskónsk hvalveiðaskip, er komu fyrir vestan, og 1614 og 1615 gerðu Spánverjar strandhögg og rændu á Vestfjörðum, og hefndu Íslendingar sín grimmilega;[3] eins eru til sagnir um Spánverja á Austfjörðum.[4]

Þjóðverjar höfðu litla þilskipaútgjörð, en þeir héldu opt úti róðrarskipum í verstöðunum, uns það var bannað 1544; um það leyti var farið að festast ýmislegt ófrelsi, hvað snerti útgjörð skipa og kvaðir kotunganna, og hafði það sem kunnugt er hin verstu áhrif á sjóþorpin; 1511 lét Stefán biskup dæma róðrarkvaðir á landseta staðarins;[5] höfuðsmenn, kaupmenn og jarðeigendur tóku fljótt í sama strenginn.

Þegar Kristián III. var orðinn fastur í sessi í Danmörku, tók brátt að sverfa að verzlunarfrelsi Þjóðverja á Islandi, enda átti konungur þeim grátt að gjalda fyrir óvináttu þá, sem þeir höfðu sýnt honum í greifastríðinu; Norðurlandabúar voru og orðnir leiðir á verzlunarofríki Hansastaðanna, og fóru nú að reyna að bjarga sér sjálf-

---

[1]) *J. R. Forster*: Geschichte der Entdeckungen und Schiffahrten im Norden. Frankfurt a. O. 1784, bls. 338.

[2]) Til samanburðar má geta þess, að *Anton Parkhurst*, skipstjóri frá Bristol, segir í skýrslu um fiskiveiðar við New-foundland 1578, að þar hafi þá árlega komið til fiskiveiða 50 skip ensk, 100 skip spönsk (5-6000 smálestir) og 20-30 skip baskisk, er eingöngu fengust við hvalaveiðar; auk þess komu þar 50 skip frá Portúgal (3,000 smálestir) og 150 skip frá Frakklandi, einkum Bretagne (7000 smálestir) sbr. *J. R. Forster*: Geschichte der Entdeckungen, bls. 339.

[3]) Espólíns árbækur V., bls. 129, 132, 135-37. Fróðleg frásögn um rán Spánverja á Vestfjörðum og um dráp þeirra er í þætti Jóns Guðmundssonar lærða eptir Gísla Konráðsson í hdrs. J. S. nr. 291. 4to, bls. 5-43. Sbr. Æfidrápa Jóns Guðmundssonar hdrs. J. S. Fol. nr. 92. Síra Ólafur Jónsson á Söndum kvað líka drápu um rán Spánverja.

[4]) Andvari IX. 1883, bls. 74-75.

[5]) Árbækur Espólíns III., bls. 30-31.

ir. Um langan tíma höfðu Þjóðverjar óátalið rekið verzlun á Íslandi, haft þar vetrarsetu og útgjörð til fiskiveiða; en nú fer danska stjórnin, er henni vex fiskur um hrygg, að vitna í forn bréf og fornar lagavenjur, er banna útlendum verzlun á Íslandi; konungur skoðar verzlunina sem eign krúnunnar, sem hann hafi einn yfirráð yfir, og vill nú aptur ná rétti þeim, sem undan var genginn. Árið 1542 gefur konungur út bréf, er bannar eptirliggjurum og útlendum kaupskap á Íslandi, og hið sama er endurtekið í alþingisdómi 1545.[1] Ennfremur ræðst stjórnin á fiskiútgjörð Þjóðverja; 1544 krafði Otti Stígsson höfuðsmaður lögmenn báða, Erlend Þorvarðarson og Þorleif Pálsson, til að dæma um fiskiskip útlendra kaupmanna, er þeir höfðu mót lögum, en drógu landsmenn til að eiga hlut í til hilmingar sér; dæmdu lögmenn, að hvað skipa sem útlendir ætti þannig, skyldu falla hálft undir konung, en hálft undir hirðstjórann, en Íslendingar haldi því, er þeir eiga; þetta kölluðu kaupmenn ójöfnuð, og báru fyrir konung, en hann skaut því til landslaga. Lauk svo þeim málum, að hirðstjórinn lét dæma konungi fiskiskip þeirra öll, hálfan fimmta tug, en banna þeim vetrarlegu að mestu; sagt er, að Danir hafi haldið skipum þeirra í tvö ár eða þrjú.[2] Hið sama var endurtekið á þingi næsta ár, og voru þá viðstaddir 7 skipstjórar þýzkir og 5 kaupmenn.[3] Danir færa sig nú meira og meira upp á skaptið, og 1547 gjöra þeir fyrstu atrennuna til þess að steypa verzlun Þjóðverja; þá leigir Kristián konungur 4. janúar borgarstjórn Kaupmannahafnar alla tolla og tekjur af Íslandi um 10 ár;[4] þetta hafði þó minni áhrif en til var ætlazt; Danir höfðu enn eigi nóg afl til að keppa við Þjóðverja.

Um miðbik aldarinnar, þegar ófriðurinn var milli

---

[1]) Espólíns árbækur IV., bls. 11. Magnús Ketilsson: Forordninger I., bls. 248-49. Lovsamling for Island I., bls. 63.

[2]) Espólíns árbækur IV., bls. 17. Safn II., bls. 686-87.

[3]) Lovsamling for Island I., bls. 60-63.

[4]) *Magnús Ketilsson:* Forordninger *I.*, bls. 255-56, 320-322.

Jóns Arasonar og konungsmanna, veittu þýzkir kaupmenn kaþólskum mönnum ýmsan styrk, þó þeir sjálfir væru lútherskir, og opt voru þýzkir menn í ferðum með Jóni Arasyni; hefðu Þjóðverjar eflaust ekki harmað það, þó landið hefði gengið undan Dönum. Í bréfi 15. sept. 1550 til bæjarráðsins í Hamborg ber Danakonungur Þjóðverjum á brýn, að þeir hvetji Íslendinga til uppreisnar og trúarvillu;[1] Danir héldu jafnvel, að Hamborgarar hefðu verið milligöngumenn milli Jóns biskups og Karls keisara, til þess að reyna að ráða land undan konungi.[2] Kristján skrifari bar upp á Jón Arason, að hann hefði »lofað og tilsagt þeim Hamborgar-kaupmönnum, að hann og hans synir skyldu svo leika og spila við þá Danska, að hér skyldi ekki einn finnast eptir lifandi að vori komandi«.[3] Víst er það og sést á mörgu, að óvinátta mikil hefir þá verið milli Þjóðverja og Dana hér á landi, þó ekki væri opinber ófriður,[4] enda var eðlilegt, þó Hamborgarar reyndu að spyrna á móti, þegar reynt var að bola þá burt úr landinu. Var sífellt þref út úr þessu milli Hamborgara og Danakonungs, en þó gátu kaupmenn frá Kaupmannahöfn lítið á unnið; Íslendingar voru orðnir svo vanir þýzku verzluninni, að þeir eigi sinntu Dönum, meðan verzlunarkeppnin var nokkurn veginn frjáls; seinna var verzlunin með valdboðum dregin úr höndum Þjóðverja, enda voru þeir sjálfir sundurþykkir sín á millum, því Hamborgarar vildu vera einir um ágóðann og ömuðust t. d. við verzlun Lübeck-manna,[5] og svo var afl og vald Hansamanna þá stórum að réna.

---

1) *E. Baasch:* Hamb. Handelsgeschichte I., bls. 35.

2) *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica II., bls. 674.

3) Biskupasögur II., bls. 466.

4) Af konungsbréfi til Eske Bilde 1551 um sendiför þeirra Axel Jul og Kristofer Trondssen til Íslands sést meðal annars, að Hamborgarar hafa átt í brösum við Dani út úr verzluninni, hafa tekið frá Dönum fisk o. s. frv. *Magn. Ketilsson:* Forordn. I., bls. 270. Sbr. Kancelliets Brevböger 1551-55. Kbh. 1885-86, bls. 18. Safn til sögu Íslands II., bls. 691.

5) *E. Baasch:* Hamb. Handelsgesch. I., bls. 38-39.

Friðrik annar (1559—88) tók þar við, er Kristián III. hafði hætt; hann skoðar Ísland sem séreign krúnunnar og reynir sjálfur að hafa sem mestan arð af þeim verzlunvörum, sem mest voru verðar á Íslandi. Fyrst tekur hann undir sig brennisteinsverzlunina á Norðurlandi; 15. ág. 1563 keyptu þeir Hans Nielsen og Franz Lauritsson brennisteinsnámurnar nyrðra af þeim Nikulási og Vigfúsi Þorsteinssonum fyrir konung.[1] Áður hafði Finnbogaætt frá Ási í Kelduhverfi átt brennisteinsnámurnar, og þeir Vigfús og Nikulás höfðu erft þær eptir Þorstein Finnbogason föður sinn. Hamborgarar höfðu fyrrum keypt brennisteininn og haft mikinn hagnað af því; þóttust þeir þar missa mikil hlunnindi; sendu þeir þá sendimenn til Danakonungs 1560, er þeir fréttu, að hann ætlaði að taka af þeim brennisteinsverzlunina, en það kom fyrir ekki. Samt sóktu nokkur skip frá Hamborg brennistein til Íslands, en konungur lét þá taka nokkur skip fyrir Hamborgurum í Eyrarsundi og annarsstaðar, og 4. maí 1562 neyðast Hamborgarmenn til þess að taka þeim kostum, er konungur býður, og urðu þeir þá að afsala sér brennisteinsverzluninni á Íslandi.[2] Konungur hafði síðan mikinn ágóða af brennisteinsnáminu á Íslandi.[3] Um sama leyti fór konungur að draga undir sig verzlun með ýmsar aðrar vörur, þær sem mestan hagnað veittu; fjárhagur Dana var mjög bágur um byrjun sjöárastríðsins, svo konungi veitti ekki af að reita saman allt er hann gat. 23. marz 1562 auglýsir konungur, að hann ætli framvegis sjálfur að kaupa allt lýsi, er fáist á Íslandi, og bannar að selja það útlendingum,[4] og ári seinna (20. marz) kemur út konungsbréf, er bannar Íslendingum að selja út-

---

[1]) Espólíns árbækur IV., bls. 132-33. *Bogi Benediktsson*: Sýslumanna æfir I., bls. 64, 70-71.

[2]) *E. Baasch:* Hamb. Handelsgesch., bls. 39-42.

[3]) Í ritum lærdómslistafélagsins IV. 1783. Kmh. 1784, bls. 1-48 hefir Hannes biskup Finnsson ritað ágæta ritgjörð um brennisteinsverzlun á Íslandi.

[4]) *Magnús Ketilsson:* Forordninger II., bls. 10.

lendingum hesta, skinnavöru, rostungstennur og hvaltennur, nema þeir hafi áður boðið þær lénsmanni konungs og hann hafi eigi viljað kaupa; hver sem braut þetta boðorð, átti að gjalda jafnmikið og vörurnar voru verðar, »og þar til straffast sem við ber«.[1] Sama árið (1563) krefst konungur þess, að Hamborgarar borgi sér 30,000 dali, er áttu að vera heimanmundur systur hans; en þegar þeir eigi vilja borga, hótar konungur þeim að banna alla þýzka verzlun á Íslandi; samt varð ekki af því, þó peningarnir ekki fengjust.[2] Það er auðséð á öllu, að konungur finnur svo styrk sinn, að hann þykist geta boðið Hamborgarmönnum byrginn, enda var vald þeirra þá mjög að þrotum komið.

Næsta stig sem konungur stígur er það, að hann ekki leyfir ótakmarkaða verzlun á Íslandi, heldur leyfir sérstökum mönnum, þýzkum eða dönskum, að verzla á einstökum höfnum, en eigi annarstaðar; þessi siður hélzt út öldina og eru enn þá til mörg slík leyfisbréf fyrir einstaka menn. Íslenzka verzlunin hlýtur í þá daga að hafa verið mjög arðsöm; það sést á því, hve ólmir Hamborgarar eru í að halda henni og vilja heldur allt til vinna en missa hana, og á því, að ýmsir stórhöfðingjar fá leyfi til þess að láta verzla á ýmsum höfnum; 1585 fær t. d. Hans greifi af Oldenburg leyfi til þess að láta verzla á Kumbaravogi, og 1584 fær Hinrik erkibiskup í Bremen leyfi til þess að verzla á Grundarfirði. Þetta útlán á einstökum höfnum líkaði Íslendingum miður, og báðu stjórnina 1593 að leyfa kaupmönnum að sigla á hverjar hafnir, er þeir vildu, en landsmenn fengu eigi áheyrn. Viðvíkjandi þessu atriði komst ríkisráðið svo að orði (Christian IV. var þá á barnsaldri): »Epter því það kann að finnaz landinu og þess Innbyggiurum að vera til hins mesta skaða og fordiörfunar, að það skule vera hvörium manne heimilt að sigla til landsins án vorra Passabrefa, því

[1]) *Magnús Ketilsson*: Forordninger II., bls. 18-20. Lovsamling for Island I., bls. 78-79.

[2]) *E. Baasch:* Hamb. Handelsgesch. I., bls. 42-43.

kann það í aungvann máta tilláta eðr til vilia giöraz«.[1] Ríkisráðið bannar 23. apríl 1596 að selja útlendum nokkurn fisk eða aðrar vörur, fyrr en búið sé að borga landskuldir til konungs, og alla aðra skatta og álögur.[2] Þá var hart í ári og hefir líklega gengið illa að ná inn sköttum; samt átelur Jón lögmaður 1595 á Ökrum í Skagafirði almenning fyrir það, að þeir selji naut, sauði, vaðmál, prjónles, smjör, lýsi og fisk út úr landinu, en taki aptur hjá Þjóðverjum eintóman óþarfa, svo sem strútsfjaðrir, borðabönd, þunnflókahatta og konupunga;[3] hér eru Þjóðverjar ásakaðir fyrir að flytja óþarfa, líkt og Sverrir konungur bar þeim á brýn forðum daga.[4]

Árið 1601 hinn 24. júlí ritar Kristián konungur 4. borgarráðunum í Hamborg og Bremen og kunngjörir þeim, að framvegis vilji hann láta sína eigin undirsáta eingöngu njóta hagnaðar af verzlun á Íslandi, og árið eptir, 1602 20. apríl, er hin alræmda einokunarverzlun leidd í lög; með því er verzlun Þjóðverja á Íslandi dauðrotuð í einu höggi. Árið 1602 var útrunnið það tímatakmark, sem ákveðið var í leyfisbréfunum flestum, og því komst einokunin einmitt á þetta ár; þó var leyfistíminn ekki alstaðar útrunninn; í Hafnarfirði máttu Þjóðverjar t.d. enn þá verzla í tvö ár. Verzlun Dana varð fljótt mjög illa þokkuð, og var þegar í fyrstu byrjun almenn óánægja og kvartanir um land allt. Sumrin 1602 og 1603 fengu Þjóðverjar leyfi til að sigla til þeirra hafna, sem þeir höfðu áður haft, til þess að ná inn skuldum, en enga verzlun máttu þeir reka; 1608 voru verzlunarhús Þjóðverja, þau er eptir stóðu, rifin eða brotin niður. Þannig lauk verzlun Þjóðverja á Íslandi; samt komu mörg þýzk skip hingað eptir það árlega um langt árabil, því borgarar í Málmey, Kaupmannahöfn og Helsingjaeyri, er leigt höfðu verzlun á Íslandi, urðu að taka á leigu þýzk skip

[1]) *Magnús Ketilsson*: Forordninger II., bls. 157.
[2]) Lovsamling for Island I., bls. 135.
[3]) Árbækur Espólíns V., bls. 80-81.
[4]) Fornmannasögur VIII., bls. 250-51.

og þýzkar skipshafnir, af því þeir gátu ekki rekið verzlun til Íslands af eigin rammleik, og auk þess urðu þeir að selja vörur sínar í Hamborg eða með milligöngu þýzkra kaupmanna; þannig gekk arðurinn af íslenzku verzluninni ekki úr greipum Þjóðverja, þó þeir misstu réttinn til beinnar verzlunar; skellirnir mestu lentu á íslenzkri alþýðu; hún varð að borga beinlínis og óbeinlínis allan þann kostnað, sem þessi nýi danski verzlunarmilliliður hafði í för með sér; hún fékk verri og dýrari vörur, og varð að þola hið þrælslegasta ófrelsi í öllum viðskiptum.

Hér höfum vér ritað þetta stutta ágrip um verzlun Þjóðverja,[1] til þess að gera ljóst það samband, sem í þá daga var milli Þjóðverja og Íslendinga; það lítið sem ritað er um Ísland á 16. öld, á rót sína að rekja til þessara verzlunarviðskipta; Þjóðverjar komu hingað að eins til þess að græða fé, og því er sönn þekking þeirra á landinu ekki mikil; Þjóðverjar áttu mest saman að sælda við sjómannalýðinn í sæþorpunum, og því bera þeir Íslendingum optast illa söguna, og lýsa þeim eins og skrælingjum. Íslendingar af betra taginu kynntust í þá daga líka töluvert háttum og siðum hinna æðri stétta á Þýzkalandi, enda ferðuðust margir til Þýzkalands og Hollands. Um siðbótartímann voru hin beinu áhrif frá Þjóðverjum á menntun Íslendinga töluverð. Á 16. öld stunduðu ýmsir Íslendingar bóknám á Þýzkalandi, og bæði á þeirri öld og hinni næstu fóru Íslendingar miklu meir til annara landa í Európu, heldur en seinna varð; samband Íslendinga við meginland Európu og ferðir þeirra þangað hafa eflaust mjög stutt að endurreisn íslenzkra bókmennta eptir siðabótina. Í latnesku sögubroti um Jón biskup Arason er þess getið, að íslenzkir biskupar og ábótar hafi sumir fengizt við bóknám á Englandi, Frakklandi og Þýzkalandi.[2] Eins og kunnugt er, var Ögmundur biskup

[1]) Um verzlun Þjóðverja eru til ótal skjöl og skilríki, prentuð og óprentuð og væri vonandi, að þess væri ekki langt að bíða, að vér fengjum fullkomna verzlunarsögu íslenzka.

[2]) Biskupasögur II., bls. 427.

Pálsson á yngri árum við bóknám á Hollandi og Englandi; Gissur biskup Einarsson var 3 ár við nám á Þýzkalandi, og Oddur Gottskálksson menntaðist í Noregi, Danmörku og Þýzkalandi; Marteinn Einarsson var 9 vetur samfleytt á Englandi, enda var systir hans gipt enskum manni; síra Pétur, bróðir Marteins biskups (Gleraugna-Pétur), ferðaðist um Þýzkaland. Sigurður Jónsson, er varð skólameistari á Hólum 1573, hafði verið lengi í Kaupmannahöfn og Rostock; hann hafði fyrstur Íslendinga lært hebresku.[1] Síra Jón Guðmundsson,[2] sem var skólameistari í Skálholti 1585—89, var 3 ár í skóla í Bremen, og sonur hans Guðmundur lærði líka í Bremen. Gísli biskup Jónsson fór 3 eða 4 ferðir til útlanda; er sagt um hann: »ekki hafði hann kunnað latínu, en var góður þýzkur«.[3] Um Gissur biskup Einarsson segir Jón Gissurarson: »í þýzkri tungu var hann svo fimur og ferðugur, að þýzkir höfðu opt sagt, að hver hann þekkti ekki, mætti hyggja að hann væri fæddur þýzkur«.[4] Á dögum Guðbrands biskups var það talið til almennrar menntunar að kunna þýzku, og því lét hann dætur sínar læra þetta mál.[5] Framan af öldinni, meðan hinn forni siður drottnaði, fóru stöku menn lengra suður; Helgi Höskuldsson ábóti á Þingeyrum († 1561) gekk t. d. þrisvar til Róm að taka lausn af páfa; »hann átti börn við meinalausum konum«.[6]

[1]) Sigurður Jónsson var haltur frá öndverðu, þótti harður og refsingasamur við pilta; hann varð líkþrár og dó á jörð sinni Hóli í Kinn. Árb. Espólíns V., bls. 14-16, 57.

[2]) Jón Guðmundsson var fæddur á Hvoli í Saurbæ 1558, var 3 ár í Bremen, 5 ár í Höfn; hann var nefndur til að vera í biskupskjöri með Oddi Einarssyni 1588, en af því menn grunaði, að hann væri eigi nógu mótfallinn Kalvíns kenningu (hann hafði lært í kalvínsmanna-skóla í Bremen), var eigi mjög fram fylgt hans kosningu; hann var vel lærður og röggsamlegur; 1590 vígðist hann til Hítardals og dó þar 7. sept. 1634. Hdrs. J. S. nr. 380 og 323. 4to.

[3]) Biskupasögur II., bls. 636. Safn I., bls. 134.

[4]) Safn til sögu Íslands I., bls. 676.

[5]) Árbækur Espólíns V., bls. 72.

[6]) Annálar Björns á Skarðsá. Hrappsey 1774, bls. 109.

Það voru ekki eingöngu klerkar, sem ferðuðust til Þýzkalands á 16. öldinni; fjöldamargir leikmenn af æðri og lægri stéttum fóru þangað til að menntast eða í öðrum erindum, og sumir staðfestust á Þýzkalandi. Hannes Eggertsson, sonur Eggerts riddara, bjó 13 ár í Altona og ýmsir afkomendur hans voru sumpart á Islandi, sumpart í Hamborg. Magnús Jónsson hinn prúði var á yngri árum mörg ár á Þýzkalandi og Páll bróðir hans (Staðarhóls-Páll) sigldi opt, og er sagt um hann, að hann hafi verið »góður þýzkur«.[1] Jón Gissurarson sagnfræðingur sigldi í ungdæmi sínu, og var »vel forframaður í þýzku«, en Magnús bróðir hans nam læknislist eða varð bartskeri, sem þá var kallað.[2] Gísli Gunnarsson, dóttursonur síra Magnúsar Jónssonar, Arasonar biskups, stúderaði á Þýzkalandi, og Páll bróðir hans drukknaði í Hamborgarelfi;[3] þeir voru bræður Solveigar, fyrri konu Arngríms lærða. Benedikt Pálsson, sonarsonur Guðbrands biskups, lærði bartskeraíþrótt í Hamborg, og sigldi svo til Spánar, en var hertekinn af Tyrkjum, og var hjá þeim í þrjú ár; »var svo leystur af Hamborgurum og útborgaður af frændum sínum og vinum hér fyrir lítið miður en 1000 dali«.[4] Árni Árnason var bartskeri í Hamborg og giptist þar.[5] Eiríkur Árnason, umboðsmaður í Skriðuklaustri og sýslumaður, flutti sig til Hamborgar 1579, og giptist þar í annað sinn.[6] Á 16. og 17. öld fóru margir Íslendingar til Englands og Hollands. Björn Gíslason (vísa Gísla-) sýslumaður í Barðastrandarsýslu og Magnús Jónsson sýslumaður í Strandasýslu sigldu til Hollands og menntuðust

[1]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 164-65.

[2]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 161. Safn I., bls. 645.

[3]) Biskupasögur II., bls. 386.

[4]) Biskupasögur II., bls. 701.

[5]) Biskupasögur II., bls. 392. Bartskerar voru í þá daga nokkurs konar handlæknar; á verzlunarskipum Þjóðverja voru bartskerar opt í læknis- og prestsstað (Niederdeutsches Jahrbuch IX., bls. 111.

[6]) *Jón Þorkelsson*: Digtningen på Island i det 15. og 16. Århundrede. Kbh. 1888, bls. 413.

þar;[1] Þórður Þórðarson og Guðmundur Steindórsson sigldu í Holland og England; Jón Jónsson græddi á Englandi mikið fé[2] og Brokeyjar-Jón, forfaðir hinnar alkunnu Bogaættar, fór 1591 til Englands, var þar við kaupskap, og varð stórauðugur maður; kom svo heim og staðfestist hér.[3] Björn á Skarðsá nefnir mann, sem kallaður var Árni gull, sem hafði siglt í England, verið þar um tíma og komið út hingað með gull mikið.[4] Svo mætti marga fleiri upp telja; en þessi dæmi eru nóg til þess að sýna, hve tíðar utanferðir Íslendinga voru í þá daga til annara landa en Danmerkur. Þó reyndu ýmsir embættismenn seint á 16. öld að takmarka utanferðir Íslendinga, líklega mest af óvináttu við Guðbrand biskup, en konungsbréf 20. marz 1573 bannar allar slíkar tálmanir.[5]

Eins og kunnugt er, stóðu þeir Guðbrandur biskup Þorláksson og Arngrímur Jónsson í sambandi við lærða menn á Þýzkalandi og Hollandi, og mun þess síðar getið. Þorkell, sonur Arngríms, var síðar við bóknám á Hollandi; þannig viðhéldust námsferðir íslenzkra fyrirmanna til Þýzkalands og Hollands alla 17. öldina; mun eg tala nánar um það seinna; en hér þarf ekki að nefna nema tvö dæmi, Þórð biskup Þorláksson, sem »disputeraði« í Wittenberg, og var við nám í Danmörku, Þýzkalandi og Hollandi, og ferðaðist um England og Noreg, og tengdaföður hans, Gísla sýslumann Magnússon á Hlíðarenda, sem var 4 ár við bóknám ytra, einkum við háskólann í Leiden.[6] Þess hefir fyrr hefir verið getið, að utanferðir íslenzkra námsmanna af heldra tagi voru aldrei eins tíðar,

[1]) Biskupasögur II., bls. 361, 363.

[2]) Biskupasögur II., bls. 620, 625.

[3]) *Bogi Benediktsson*: Feðgaæfi. Viðey 1823, bls. 9-10.

[4]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 143.

[5]) *Magnús Ketilsson*: Forordninger II., bls. 71. Safn til sögu Íslands II., bls. 336-37.

[6]) Eptir skrá háskólans í Rostock voru 7 Íslendingar innskrifaðir námsmenn við þann skóla á árunum 1480-1598. Sbr. afskript í hdrs. J. S. nr. 536. 4to. Af bréfi 12. apríl 1600 frá Frederus háskólakennara í Rostock til Arngríms lærða sést, að Íslendingurinn

eins og meðan gullöld íslenzkra bókmennta stóð sem hæst til forna, og það er líka eptirtektavert, að mikill fjöldi íslenzkra höfðingja menntast á Þýzkalandi og Hollandi á 16. og 17. öldinni, þegar íslenzkar bókmenntir aptur voru að rísa úr dái.

Þjóðverjar sumir hafa líka setzt að á Íslandi að staðaldri; Espólín getur þess, að Jacob Hildibrandsson Vinoch, sem 1598 var sýslumaður í Múlaþingi, hafi verið Hamborgari;[1] Jacob Lazason, sem var margfróður maður og lengi hreppstjóri á Rauðasandi, var af þýzkri ætt, hinni sömu og Lazi, sem brenndur var á alþingi 1675,[2] og eins er getið um þýzka Júkkum nokkurn á Keldunesi;[3] 1587 var þýzkur bartskeri á Bessastöðnum, Hans að nafni,[4] o. s. frv.

Íslendingar fengust í þá daga einnig nokkuð sjálfir við siglingar, skipasmíðar og verzlun. Marteinn biskup Einarsson var á yngri árum tvö ár kaupmaður í Grindavík; Guðmundur Steindórsson var kramari Hollendinga í Bjarneyjum; Jón prestur Eiríksson í Vatnsfirði var svo hagur, að hann smíðaði haffært skip.[5] Ólafur Pétursson fógeti lét smíða hér í landi haffæra duggu; var hún fyrst við fiskiveiðar, og var svo send til Bergen með skreið.[6] Sjálfsagt hafa margir fleiri fengizt við verzlun, þó þess sé ekki getið; það er t. d. nefnt 1571, að Guðbrandur biskup hafi gert áminningu Halldóri presti Benediktssyni um kaupverzlun hans mikla og aðra hluti, því Halldór prestur var fédráttamaður mikill.[7] Það er kunnugt, að

Loptur Skaptason fer það ár heim til Íslands frá námi í Rostock. Apotribe Calumniæ.

[1]) Árbækur Espólíns V., bls. 88.

[2]) Biskupasögur II., bls. 380. Vísa eptir hann er í Tímar. bókmf. VIII., bls. 90.

[3]) Bisk.sög. II., bls. 386.

[4]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 148.

[5]) Árbækur Espólíns III., bls. 91.

[6]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 245. Safn til sögu Íslands II., bls. 736-737.

[7]) Árbækur Espólíns V., bls. 11.

Ögmundur biskup hafði á yngri árum verið í förum; hann var formaður á skipi Skálholtsstaðar til Noregs nokkrum sinnum á dögum Stefáns biskups Jónssonar;[1] hann lét síðar gera skútu vestur í Vatnsfirði, og gekk hún tvisvar á ári til Noregs, og hafði Ögmundur biskup kaupskap á viði og öðru.[2] Á dögum Gottskálks biskups átti Hólakirkja 70 lesta hafskip,[3] og Jón Arason hafði og kaupskip í förum til Noregs; það týndist í stormi fyrir vestan Tindastól.[4] Guðbrandur biskup keypti 60 lesta skip af Hamborgurum, en lögmenn báðir og lögréttan lögðust á móti slíku fyrirtæki biskups, og kærðu fyrir konungi; kváðu mikinn óþarfa og hættu, að landsmenn ættu sjálfir kaupfar. Tókst svo illa til, að skipið týndist nokkru síðar á útsiglingu;[5] skip þetta átti að fara til Noregs að sækja timbur og járn o. fl.; hafði Guðbrandur biskup 15. marz 1580 fengið konungsleyfi til þess að verzla á Skagafirði. Þjóðverjar hafa líklega lítið flutt af timbri og annari þungavöru; allt af er talað um timbureklu, og meðfram vegna hennar hafa biskupsstólarnir orðið að hafa skip í förum til Noregs. Jón prestur Egilsson segir líka, að Skálholtskirkja hafi í þá daga átt skóg í Noregi, og garð, er var kallaður Íslendingagarður, og haldið því fram á daga Marteins biskups; þá brotnaði skútan fyrir

---

[1]) s. st. III., bls. 7.

[2]) Biskupasögur II., bls. 238, 266. Árbækur Espólíns III., bls. 91, 94, 108, 111. Árið 1534 segir Ögmundur biskup í bréfi til biskupsins í Stafangri, að hann hafi misst 3 hafskip, hvert eptir annað: »Vildum vi gjarnan heim mót sumarið með guðs náð og miskunn, nær vi kunnum fá nokkuð skip; hefði yðar náð góð ráð upp á malt eða korn, þá biðjum vi yður um nockra hjálp til sjós í vort skip, því nú er ganske hörð tíð í Beren, því vér aktum oss að hlaða í Stor« (Storð) J. S. hdrs. nr. 375. 4to. Sbr. Hist. eccles. Isl. II., bls. 528.

[3]) Árbækur Espólíns III., bls. 42 og Sigurðarregistur.

[4]) Árbækur Espólíns III., bls. 130.

[5]) Árbækur Espólíns V., bls. 24. Magnús Ketilsson: Forordninger II., bls. 93-94, 98-99. Hist. eccles. III., bls. 420-425.

Eyrarbakka og lagðist af siglingin, en skógarítakið gekk undan.[1]

Þessu næst liggur fyrir að segja frá lýsingum ferðamanna þýzkra, er komu eða þóttust hafa komið til Íslands á 16. öld; þær frásagnir um landið, sem vér höfum getið um í næsta kafla hér á undan, voru eigi eptir ferðamenn, er hingað höfðu komið eða sjónarvotta; þær voru samsettar af lausafregnum og munnmælum, er fræðimenn erlendis höfðu hent á lopti og borizt höfðu frá kaupmönnum og sjómönnum.

Fyrsta þýzk lýsing á Íslandi eptir sjónarvott var prentuð í Hamborg 1561 hjá Joachim Löw; það var lýsing í ljóðum á lágþýzku[2] eptir *Gories Peerse*. Um höfundinn vita menn ekkert, en það er auðséð, að hann hefir ekki verið Íslendingur, þó svo standi á titilblaðinu, enda talar höfundurinn um Íslendinga með mikilli fyrirlitningu. Arngrímur lærði heldur, að hann hafi verið skipstjóri, en það getur líka vel verið, að hann hafi verið skipslæknir (bartskeri)[3] og hefir hann líklega verið frá Hamborg, enda var siglingin þaðan langmest. Gories Peerse hefir að öllum líkindum komið til Íslands um 1554; segist hann sjálfur hafa komið til norður-,suður-,austur- og vestur-

---

[1]) Safn til sögu Íslands I., bls. 65-67.

[2]) Eg fer hér eptir útgáfu *W. Seelmann's* í Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. Jahrgang 1883. Norden. u. Leipzig 1884, bls. 110-125. W. Seelmann hefir haft fyrir sér útgáfu prentaða 1594, átta blöð í 8vo með titlinum: »Van Ysslandt wat vor egenschop, wunder und ardt des volkes, der deerte, vögel und vische darsülvest gefunden werden. Geschreven dörch einen gebaren Ysslander, und dörch de yennen so jaerlikes yn Isslandt handeln yn den drück vorferdiget«. Aptast á blaðinu 8. stendur »Gories Peerse, Anno Domine LXI gedrücket im jare 1594«. Á titilblaðinu er mynd af manni, sem rífur sundur gin á ljóni.

[3]) Bartskerar voru opt með þýzkum skipum og sumir dvöldu vetrarlangt á Íslandi, enda er það tekið fram í alþingisdóminum 1545 um verzlun útlendinga, að »bartskerar megi hér eptir liggja um vetur með fógetans ráði, þó svo, að þeir græði fólk fyrir billegan betaling og fremji engan kaupskap né hafi skipaútgjörð«. Safn til sögu Íslands II., bls. 687.

stranda landsins, en það er nú ef til vill orðum aukið; hann hefir líklega komið á nokkrar hafnir og séð sjómannaskríl í fiskiverum, heyrt ýmsar munnmælasögur þýzkra háseta og hefir svo fært þær í stílinn. Þó Peerse beri Íslendingum mjög illa söguna, þá er lýsingin þó að ýmsu leyti allmerkileg; hún varð orsök til þess, að Arngrímur Jónsson ritaði hina fyrstu bók sína um Ísland og hún var aðalheimildarrit Blefkens; hann skrifaði á latínu og breiddi út skröksögurnar meðal lærðra manna og voru þær í höndum hans orðnar hálfu verri. Eg læt hér fylgja stutt yfirlit yfir frásöguna um Ísland eins og hún kemur fram í kvæðinu.

Gories Peerse segir, að Ísland liggi norðvestur í hafi hérumbil 400 mílur frá Þýzkalandi og beri nafn sitt með réttu, því þar sé frost, regn, vindur og snjór og ógurleg fjöll alstaðar. Þar vex ekki gras nema í dölunum. Snæfellsjökull er aldrei snælaus og sést langt að; þar er Heklufjall og halda bændur, að þar sé helvíti; segir hann ýmislegt frá eldgosunum og lýsir þeim rétt; hann talar um eldgos úr Heklu, sem nýlega sé afstaðið og hefir það líklega verið gosið 1554, sem Jón Egilsson getur um.[1] Peerse talar og um jarðskjálftana, dynkina, öskufallið og um eldinn, sem bræði grjót og steina. Peerse nefnir brennisteinsfjöllin og segir þau brenni svo, að menn sjái þau í 12 mílna fjarska; hann nefnir og bæði sjóðandi uppsprettur og laugar, sem menn geti baðað sig í; hann segir, að fiskiveiðar séu beztar fyrir sunnan og vestan; fyrir austan og norðan segir hann menn kunni að gera góð vaðmál; þar sé nóg af kindum, kúm og geitum. Peerse segir, að strendur Íslands séu frjóvsamar, en hver sem vill ferðast inn í landið, verður að þola frost, hungur og þorsta; þar eru óteljandi lækir og vatnsföll, en sjaldan finna menn þorp eða bæi; hver sem vill ferðast yfir fjallvegi, verður að hafa með sér tjöld og mat; þegar allir vegir eru þaktir af snjó og menn sjá ekkert fyrir

[1]) Safn til sögu Íslands I„ bls. 101.

snjó, verða menn að setjast að og geta ekki farið lengra, því menn verða að átta sig eptir fjallatindum. Á Íslandi eru hvorki hirtir né hérar og engin villudýr, nema hvítir, gráir og mórauðir refir, og drepa þeir margar kindur; þar eru mörg ótamin hross, og hvítabirnir koma á ísnum frá Grænlandi. Á hverju ári kemur mikill hafís fyrir norðan, svo að skip komast eigi að landinu; hann er 20—30 faðma þykkur og brýtur skipin, sem í hann komast. Um Jónsmessu sigla menn inn í hafnirnar fyrir norðan, því þá er ísinn optast farinn;[1] hlaða farmenn þá skipin með brennisteini, því hann grafa menn út úr fjöllunum fyrir norðan; brennisteinn er fluttur á hestum til sævar, því ekki er hægt að nota vagna á fjöllunum. Á Íslandi eru stærri hrafnar en í öðrum löndum; þar eru og fyrir austan og norðan margir fagrir fálkar; þar eru og rjúpur mjög algengar; hvorki er þar bjór né brauð, og korntegundir geta ekki vaxið vegna kuldans; jarðarávextir eru þar engir nema grasið, en þar er mikið af feitum nautum og kindum; kvikfé verður þar á fjórum vikum svo feitt, að það fitnar í öðrum löndum ekki betur á höfrum; hestar eru þar allir skeiðhestar og fótvissir; tré vaxa þar engin nema birki; til eldsneytis nota menn mó, þang, kúamykju og fiskabein. Um hvalina segir Peerse ýmsar kynjasögur, eins og allir aðrir á þeim tímum; hann segir, að menn geti ekki ráðið við hvalina, sem sumir séu 100 álna langir, og ekkert geti grandað þeim nema ísinn, því þeir verða milli lands og íss og láta þar líf sitt og komast svo á vald mannanna. Peerse segir, að Ísland sé aflangt og líklega um 100 mílur á hvern veg; því næst segir hann hundasöguna gömlu; snýr sér þá frá landinu og fer að tala um íbúana.

Peerse segir, að Íslendingar séu mjög guðræknir, þeir hafi vanalega kapellur hjá húsum sínum og biðjast þar daglega fyrir á morgnana undir eins og þeir koma

---

[1]) **Þetta er rétt, sbr. Den grönländska drifisen vid Island af Th. Thoroddsen (Ymer. Stockholm 1884).**

úr rúmunum, og tala ekki orð við mann, fyrr en þeir eru búnir að biðjast fyrir. Daglega lesa þeir Davídspsaltara á latínu og flestir skilja þó ekki ögn í honum;[1] margir prestar prédika þar ekki nema tvisvar á ári. Peerse segir, að á Íslandi sé saurlífi algengt og að alþýðu þyki engin skömm að svíkja Þjóðverja (í kaupum og sölum). Þegar Íslendingar heilsast, kyssast þeir, og margir eru svo sterkir, að þeir geta tekið upp litla bjórtunnu og drukkið úr sponsgatinu eins og bændur úr legli. Íslendingar álíta það engin óhreinindi, þó nokkur óhrein hár blandist í matinn eða jafnvel stundum nokkrar lýs, »því þetta er lúsug þjóð«, segir Peerse. Hákarl og fisk eta þeir hráan og ósaltaðan, og með mögru kjöti eta þeir tólg; þeim stendur á sama, þó maturinn sé ósaltaður og brauðlaus; auk þess eta Íslendingar skyr, drafla, mélgraut og blómur; hrátt tómt selspik, án salts og brauðs, eta þeir eins og sælgæti, og eins sjálfdauða gripi. Þegar þeir fá öl, drekka þeir meðan eitthvað er til, og sitja svo fast við drykkinn, að þeir gefa sér ekki tíma til að standa upp, en húsfreyja hefir næturgagnið til taks, ef einhver þarf þess; sér til skemtunar urra þeir (raula) eins og birnir eða hundar; bjórinn drekka þeir úr renndum nautshornbikurum. Aldrei bera þeir á sér peninga og það er ekki nein skömm að eta og drekka án þess

[1]) Í formála fyrir »VII Idranar psalmar Davíds« segir Guðbrandur biskup Þorláksson: »Í þeim blinda pavadómi hjá oss, voru þessir 7 psalmar mjög tíðkaðir og lesnir, þó með litlum skilningi (af því þeir voru á latínu). Þar var nálega enginn, sem kunni að lesa, að hann læsi ekki, eða ætti ekki að lesa, þessa psalma daglega. Og ekki voru þeir haldnir vel kristnir, sem þá ekki höfðu og lásu optar en sjaldnar. Mönnum fór þá ekki ólíka, so sem þá blindur maður þreifar á einum gimstein eða dýrgrip, en sér hann þó ekki; samt hefir hann gaman þar af; með sama móti voru þessi orð í pávadóminum mörgum góðfúsum hjörtum til uppvakningar, og slíkan krapt höfðu þessi óskilin orð, að menn klökknuðu þar af og uppkveiktust í hjarta og hugarfari til guðrækni og góðfýsi«. Jón Espólín segir, að leikmenn hafi eptir siðaskiptin haldið langfastast í latínuþulurnar, sem þeir ekkert skildu í. Árbækur IV., bls. 18.

að borga fyrir sig. Húsin eru grafin niður í jörðina og er þar ekki hægt að verja sig fyrir lúsum; tíu eða fleiri sofa saman í hrúgu, karlmenn og kvennfólk, og liggja andfætis undir vaðmálsvoðum; allir hafa eitt næturgagn og þvo höfuð og munn úr því á morgnana. Á vetrum verða börn og vinnufólk að bera húsbændunum mat og drykk í rúmið, og skemmta þeir sér síðan með því að tefla kotru og skák, því þeir geta ekki komizt út fyrir snjó; vinnumennirnir verða þó að fara út til þess að leita að dauðum kindum og úldnum fiskum, sem þeir hafa sér til matar.

Svona er nú fyrsta ferðasagan frá Íslandi. Það er enginn efi á því, að Gories Peerse einhvern tíma hefir komið til Íslands; lýsing hans á sjálfu landinu er engan veginn svo fjarska fráleit; en þegar hann fer að lýsa þjóðinni, kastar tólfunum; það er auðséð, að hann hefir ekki umgengizt annað fólk en hinn argasta sjóbúðaskríl, sem í þá daga líklega ekki hefir verið beysinn; þó sumu sé ef til vill logið til uppfyllingar, þá styðjast þó allflestar sögurnar við einhvern snefil af sannindum. Frá Heklugosunum segir Peerse mikið sennilegar en flestir samtíða menn hans, og það sem hann segir um ferðalög inni í landinu er furðu rétt; þar sem hann nefnir ýmislegt, er snertir náttúru og afurðir landsins, sést, að hann hefir tekið allvel eptir; hann segir og rétt frá hafísnum og segir engar kynja- eða draugasögur um hann. Yfir höfuð er það merkilegt, hve lítið er af hjátrúarsögum í riti Peerses, og er rit hans í því tilliti ólíkt ritum lærðra manna í þá daga; líklega kemur þetta af því, að Peerse hefir verið lítt lærður eða ólærður maður, og hafa því hin latnesku rit fræðimanna engin áhrif haft á hann. Rit Peerses er hreint og beint yfirlit yfir þær hugmyndir, sem ólærðir sjómenn og verzlunarmenn í þá daga hafa gjört sér um landið; fátt er það í riti hans, sem áður er algengt í lýsingum á Íslandi; hundasagan er eitt af því fáa; hún er þegar komin á gang á dögum Martin Behaims, eins og vér áður höfum getið. Það sem hann segir um elds-

neyti er rétt, því enn nota menn við sjóarsíðuna mó, þang, fiskabein og klíning til eldsneytis; hvalsögur hans eru hinar sömu eins og algengar voru í þá daga, og þó talar hann minna um sjóskrýmslin en margir aðrir. Frásaga hans um kapellurnar er eðlileg á þeim tímum, því hálfkirkjur voru um siðaskiptin mjög víða; eins vita menn hve opt verður messufall á útkjálkakirkjum á vetrum, þegar illa árar, enda hefir um siðaskiptin verið töluverð óregla á kirkjustjórninni. Hvað ósiðsemi Íslendinga snertir, er þeir Peerse og Blefken eru svo margorðir um, þá eru eru það eflaust mestmegnis ýkjur, sprottnar af sjómannaþvaðri, og er auðséð, að þeim þykir gaman að tala um slíkt. Um krapta Íslendinga er það að segja, að það hefir verið og er enn mjög algengt hjá vermönnum, að grobba af kröptum sínum og ganga ýmsar þjóðsögur um slíkt. Jafnvel þó Peerse ekki hafi umgengizt nema hinn lélegasta skríl, þá eru óþrifnaðarsögur hans eflaust mjög ýktar; frásögnin um að Íslendingar eti sjálfdautt, er afleit fásinna, ef til vill byggð á einhverjum einstökum atburði, sem sjómenn þýzkir hafa misskilið. Athæfi það og siðir, sem Peerse, og síðar Blefken, segja, að Íslendingar hafi í samdrykkjum, hefir aldrei heyrzt á Íslandi eða neitt þvílíkt, og er allt útlit til þess, að sögur þessar séu uppspunnar viljandi til smekkbætis fyrir lesendurna. Það sem Peerse segir um rúm Íslendinga og svefnsiði, er líklega byggt á því, að hann eða aðrir Þjóðverjar hafa komið í lítilfjörlega baðstofu hjá fátæklingum eða í sjóbúð, og er þá skiljanlegt, að lýsingin verði svona, þó hún sé rangfærð; Peerse hefir undrazt að sjá 2 eða ef til vill 3 sofa saman andfætis, eins og alsiða er enn á Íslandi; eins hefir það hneykslað hann, að kvennfólk og karlmenn á Íslandi sofa í sama herbergi, í baðstofunni, og hafa jafnvel útlendir ferðamenn á þessari öld talið það sem mark upp á ósiðsemi Íslendinga og vöntun á blygðunartilfinningu.

Árið 1607 kom út í Leiden bók um Ísland eptir *Dithmar Blefken.* Bók þessi er orðin alræmd fyrir ýkjur

þær og skröksögur, sem í henni eru; Blefken ber Íslendingum mjög illa söguna. Þó bókin í sjálfu sér sé sérlega ómerkileg, neyðumst vér þó til að tala nokkuð nánar um hana, af því hún hafði mjög mikil áhrif á hugmyndir útlendinga um Ísland, var gefin út í fjölda mörgum útgáfum og útleggingum, og varð til þess, að Arngrímur lærði ritaði bók, til þess að hrekja allar þær lygar, sem í henni voru. Ferðasaga Blefkens er líklega tilbúningur frá upphafi til enda; hún er samsull af lygasögum, sem Blefken hefir heyrt hjá sjómönnum eða lesið í eldri ritum, og er mjög efasamt, hvert höfundurinn hefir nokkurn tíma komið til Íslands; Guðbrandur biskup og Arngrímur lærði sanna, að hann hefir ekki komið til Íslands á þeim árum er hann segir, en það er þó ekki með öllu ómögulegt, að hann hafi einhvern tíma flækzt hingað á einhverjar hafnir með þýzkum verzlunarskipum; en hafi hann komið, hefir hann líklega komið mikið seinna en hann segir; Arngrímur heldur, að Blefken segist hafa skrifað bókina og komið til Islands svo snemma í því skyni, að þeir sem þekktu Ísland 1607, skyldu fremur trúa því, er hann segir um hag landsins 44 árum áður.[1] Blefken segist lýsa öllu eptir sjón og reynd, og er þó auðséð, að hann skrökvar sumu vísvitandi; í þá daga voru slíkar lognar ferðasögur ekki óalgengar; þegar lýst var fjarlægum þjóðum og löndum, þurftu höfundarnir ekki að óttast, að landar þeirra vefengdu söguna, því lærðir menn og leikir voru á þeim öldum flestir ákaflega auðtrúa. Nú á dögum getur slíkt ekki haldizt lengi uppi; þó eru þess nokkur dæmi á þessari öld, að logið hefir verið upp heilum ferðasögum um Afríku og önnur fjarlæg lönd, og hafa jafnvel fróðir menn látið glepjast af slíku, þegar líklega hefir verið logið.

Eptir því sem Blefken segir, hafa örlög bókarinnar, áður en hún kom út, verið mjög merkileg; segir hann frá öllum hrakningunum í formálanum. Blefken kveðst hafa

[1]) Anatome Blefkeniana. Hamburgi 1613, bls. 24-25.

komið til Íslands 1563, en er hann fór þaðan 1565, hraktist hann víða um lönd og gat ekki gefið bókina út fyrr en 1607; hann fór frá Íslandi til Lissabon; þar heyrði hann, að konungsskip nokkur væri ferðbúin til Indlands við Herkúlessúlur; langaði Blefken til að sjá Indland, og fór því landveg með tveim Þjóðverjum suður til Gades, en þeir náðu ekki fari; skipin voru farin áður en þeir komu. Þegar þessi von brást, fór Blefken til Afríku allt til Goletta; það er hafnarborg við Túnis; þar sneru fylgdarmenn hans aptur. Í Goletta hitti Blefken Norðurálfumann, sem hafði tekið Múhameðstrú og átti heima í Tingit í Maroccoríki. Þessi Múhameðsmaður hvatti hann til að ferðast með sér, og gerðist Blefken þjónn hans og vinnumaður, af því hann var sjálfur peningalaus. »Þó mér væri það örðugt«, segir Blefken, »tók eg bagga á bak mér, því eg vissi, að heimskt er heimalið barn, og margs verður sá vísari, er víða ratar«. Ferðuðust þeir síðan um Túnisríki og Marocco alla leið til Tingit; á þessu ferðalagi var Blefken í 5 ár, og geymdi allt af hjá sér handritið af ritlingi sínum um Ísland. Þaðan fór hann til Austurríkis til Vínarborgar, og var þar með greifa nokkrum, er Ottó hét, en vegna sífelldra ferðalaga gat hann ekki gefið út bókina. Arið 1582 sendi Turckxess erkibiskup í Köln[1] Blefken til Bonn; féll hann þá í ræningjahendur; tóku þeir fé hans og poka, færðu hann úr fötunum og skildu hann eptir dauðvona með 23 sárum; þar missti hann Íslandslýsinguna, og bjóst aldrei við að sjá hana aptur, en fékk hana þó seinna af hendingu; Blefken segir, að Schenck nokkur hafi tekið Bonn 1588;

[1]) Turckxess þessi, sem hér er nefndur, er líklega Gebhard II. Truchsess von Waldburg; hann var valinn til erkibiskups 1577, snerist til mótmælendatrúar 1582 og gekk að eiga Agnesi greifainnu af Mansfeld; s. á. 22. marz var hann settur af og bannfærður af Gregor páfa XIII., og Alexander Farnese fór með her manns í lönd hans til að reka hann frá völdum; Gebhard varðist drengilega og á árunum 1584-89 var hin grimmasta styrjöld í löndum hans, en eptir bardagann við Zutphen varð Gebhard að fara frá og dó 21. maí 1606 í Strassburg.

þá fann riddari, sem Blefken þekkti, bókina í húsi, er íbúarnir voru flúnir úr, og með því nafn Blefkens stóð á henni, skilaði riddarinn honum skræðunni, svo nú var loksins hægt að prenta hana; þó beið prentunin enn í 19 ár, af hverjum orsökum segir Blefken ekki.

Blefken segist ekki kæra sig eins um málfegurð eins og sannleika, »því ekkert hefi eg ritað«, segir hann, »nema það, sem eg hefi heyrt og séð. En margir eru þeir nú á dögum, sem ekki halda að neitt sé satt, nema þeir hafi sjálfir séð það eða reynt það«. Seinast í formálanum heldur hann hrókaræðu um sannleiksást sína og annað þvílíkt; það er eins og hann sé að slá varnagla og hann gruni, að margir muni þeir verða, er ekki vilji trúa skröksögum hans. Á undan formálanum er löng tileinkun mjög guðrækileg, en fyrir aptan hann tvö lofkvæði latnesk um Blefken; telja skáldin það mikinn heiður fyrir Ísland, að annar eins maður eins og Blefken skuli hafa þangað komið. Allur þessi hlægilegi inngangur tekur yfir 18 blaðsíður, og þá kemur lýsingin sjálf á bls. 19—71.

Eg fer hér fljótt yfir vitleysurnar og kynjasögurnar í bók Blefkens, en nefni heldur hitt, sem einhver fótur er fyrir, til þess að fá yfirlit yfir þær hugmyndir, sem verzlunar- og sjómannalýðurinn hafði um Ísland.[1]

Í fyrsta kapítulanum segir Blefken frá ferð sinni til Íslands 1563, og talar um fund Íslands. Svo stóð á, að tvö kaupskip ætluðu frá Hamborg til Íslands, og vildu fá með sér klerk; dr. Páll von Eitzen var þá biskup í Hamborg,[2] og útvegaði hann þeim Blefken. Skipin lögðu af stað 10. apríl; sáu þeir Ísland 14. júní og stigu á land í Hafnarfirði daginn eptir. Þessu næst fer Blefken að lýsa landinu: »Ísland er«, segir hann, »hrjóstrugt, fjöllótt og

[1]) Þeir sem nánar vilja kynna sér bók Blefkens, geta annaðhvort lesið hana sjálfa eða þá útdrætti þá, sem prentaðir eru í hinni fróðlegu ritgjörð Ólafs Davíðssonar í Tímar. bókmf. VIII. 1887.

[2]) Þetta er ósatt; P. v. Eitzen hafði flutt sig til Slésvíkur árinu áður (1562).

snævi þakið; ætla menn að það só tvöfalt stærra en Sikiley, og það kvað vera 100 mílur á lengd, eptir því sem Olaus Magnus segir; nafn sitt hefir það af frostunum, sem þar eru mjög hörð, og af hinum ævarandi ís; ísinn þjakar landið árlega í samfleytta 8 mánuði, en þó er þar á mörgum stöðum jarðhiti mikill og jarðeldar«. Blefken segir, að heimsskautsbaugurinn nyrðri skeri landið mitt. Blefken segir, að Frísar og Brimabúar, er farið hafi um norðurhöfin um árið 900, hafi fyrstir fundið Ísland og Grænland, en síðan hafi Norðmenn farið þangað og byggt löndin.

Í öðrum kapítula segir Blefken frá trúarbrögðum Íslendinga, og segir, að Íslendingar hafi tekið kristni 1398; því næst segir hann frá því, hvernig siðabótin hafi komizt á á Íslandi, og er sú frásaga hin hlægilegasta vitleysa frá upphafi til enda.[1]

Í þriðja kapítula lýsir Blefken lífi og siðum Íslendinga; segir hann, að heldri menn á Íslandi skiptist í þrjár stéttir, en alþýðumenn séu í áþján hinna ríkari, af því þeir eiga ekki sjálfir skip til að fiska á. Fremstir hinna heldri manna eru lögmennirnir; þeir annast dómsmálin; þeir eru 12 að tölu, og hlýða allir boðum þeirra og dómum. Annar flokkurinn kallast »Bonden«; þeir eru nokkurs konar aðalsmenn; því fleiri skip sem þeir eiga og því meira kvikfé, því fleiri fiskimenn og skjólstæðinga hafa þeir; í þriðja flokki eru biskupar og prestar, og eru margir þeirra á strjálingi um allt landið; þeir borga eigi skatta sem aðrir menn og eru lausir við allar álögur. Blefken segir, að margir Íslendingar séu drambsamir og montnir, einkum af kröptum sínum, og svo segir hann sömu söguna og Gories Peerse, að þeir geti tekið upp bjórtunnu og sopið á henni. Blefken segir, að karlar og konur séu svo líkt búin, að erfitt sé að þekkja þau í sundur; kvennfólk sé undrafagurt, en haldi sér ekki til. Blefken segir, að Íslendingar séu ákaflega hneigðir til hjátrúar, en saga

[1]) Ólafur Davíðsson hefir út lagt þessa sögu á bls. 139-40.

Blefkens ber það með sér, að hann er engan veginn laus við hjátrú sjálfur; hann segir að Íslendingar hafi púka til þjónustu, og að þeir hafi ráð yfir vindi og selji hann til byrjar, og fer hann um það mörgum ljótum orðum.

Blefken segir, að íslenzkir foreldrar kenni sonum sínum þegar í æsku lestur og íslenzk lög, og sárafáir séu ólesandi á Íslandi; Íslendingar hafa og nokkra sérstaka stafi, er tákna heil orð, en þau orð er illt að skrifa, segir hann, með vorum stöfum. Frá ungum aldri venjast Íslendingar við þrautir og fiskiveiðar, því »allt þeirra líf er fiskiri«; akuryrkja er þar engin. Íslendingar hafa til matar fisk, ósaltað smjör, mjólk og ost; fiskinn berja þeir með steinum og hafa hann í brauðs stað; flestir Íslendingar sjá aldrei brauð; til drykkjar hafa þeir vatn eða áir. Íslendingar lifa lengi án lækna og læknislyfja; margir verða 150 ára, og Blefken segist sjálfur hafa séð einn öldung, sem þá sagðist vera orðinn 200 ára. Þegar Íslendingar fá mél hjá kaupmanninum, þá blanda þeir mjólk saman við, geyma það lengi sem herramannsmat, og kalla þetta krydd »drabbel«. Þjóðverjar, sem verzla á Íslandi, hafa aðsetur sitt í Hafnarfirði; þar leggja þeir fram varning sinn i tjöldum sínum: skó, föt, spegla, hnífa og annað lítilsvert glingur. Íslendingar gefa í móti lýsi, fisk, brennistein, hvít tóuskinn og smjör. Blefken segir, að íslenzkar stúlkur séu mjög lauslátar og það með vilja og vitund foreldra sinna; segir hann, að þær stúlkur séu í heiðri hafðar, sem hafi átt vingott við Þjóðverja. Þegar Íslendingar fá vín eða öl hjá kaupmönnum, geyma þeir það ekki lengi, en drekka það hver hjá öðrum og meðan þeir drekka, kveða þeir um hreystiverk forfeðra sinna, ekki með neinu vissu lagi, heldur eins og hverjum dettur í hug; því næst segir Blefken frá ýmsum ruddalegum borðsiðum Íslendinga, er það mest lapið upp úr Gories Peerse, en fært nokkuð í stílinn; hann leggur mikið út af því, hversu Íslendingar séu lúsugir, og segir, að þeir þvoi sér úr hlandi, og telji það nauðsynlegt fyrir heilsuna; sjálfdautt kjöt segir Blefken, að Íslendingum

þyki bezt. Á vetrum, á undan og eptir vetrarsólstöðum (frá 12. nóv. til 9. febr.), segir Blefken, að ekki sjáist sól, og sé þá engin skíma nema af tungli og stjörnum; aptur á móti er þar engin nótt um vorsólstöður. Á vetrum liggja Íslendingar marga daga í rúminu og tefla skák og bera þjónustumenn þeim tilbúinn matinn í rúmið; sumir hafa lýsislampa, sumir kerti. Í febrúarmánuði kemur sólin upp fyrir sjóndeildarhringinn, og fer þá dagurinn smátt og smátt að lengjast; þá byrja Íslendingar að fiska, og er þá svo mikill urmull af fiski, að því nær er ótrúlegt; fiskarnir, sem samfleytt í þrjá mánuði hafa synt í myrkri, flykkjast að önglunum og krækjast þeir eigi að eins í kok þeirra, heldur hér og hvar í skrokkinn og eru þeir svo drepnir; síðan taka menn úr þeim beinin, innýflin og fituna, hlaða þeim upp undir beru lopti, og svo er loptið hreint, að fiskarnir þorna og harðna saltlaust af vindi og sólskini, og það betur en þó þeir væru lagðir í salt. Ef Íslendingar slátra skepnu, þá herða þeir kjötið í vindi og geyma það, án þess það úldni eða rotni.

Fjórði kapítulinn er um undarlegar tjarnir og uppsprettur á Íslandi. Um allt Ísland segir Blefken að séu sjóðandi uppsprettur; þegar vatnið kólnar, sezt úr því brennisteinn; þó vatnið sé svo heitt, að ekki sé hægt að halda niðri í því fingri, þá sjást þó langt að syndandi rauðir fuglar á því, en ef komið er nær, hverfa þeir, en koma upp aptur, þegar maður er genginn burt; þannig leika þeir heila daga á menn.[1] Á Vesturlandi er stórt kalt vatn sem rýkur úr, og allt sem í það er látið verður að steini; ef staur er rekinn niður í það, er neðsti hluti hans, sem í jörðu er, á tveim dögum orðinn svipaður járni og harður sem járn; sá hluti hans, sem er í vatni verður líkur steini, en það sem upp úr er breytist ekki. Þetta segist Blefken sjálfur hafa séð, en þegar hann setti

[1]) Þessi þjóðsaga um hverafugla hefir lengi haldizt; Eggert Ólafsson getur opt um þá (Reise gjennem Island II., bls. 890, 893, 896) og eg hefi sjálfur talað við alþýðumenn, sem eru sannfærðir um, að slíkir fuglar sjeu til og þykjast jafnvel hafa séð þá.

þann hlutann, sem var líkur járni í eld, þá brann hann sem kol. Við Þorlákshöfn segir hann að séu tvær uppsprettur, önnur köld, en hin heit; þeim sé veitt saman á einn stað og verði þar laug ágæt til heilsubóta. Skammt þaðan er uppspretta, sem Blefken segir að lækni frönsku sýkina, sem sé algeng á Íslandi. Nálægt Hafnarfirði segir hann sé ógurlega djúp sprunga, svo vatnið sjáist ekki í botninum, en ef kastað er niður í hana steini, þá heyrist hann koma niður eptir hálfa stund og þá vex vatnið upp á barma. Á miðri eynni er vatn, sem banvæna gufu leggur af, svo fuglar deyja sem yfir fljúga.

Fimmti kapitulinn er um undarleg fjöll á Íslandi. Blefken segir, að þrjú fjöll séu merkilegust á Íslandi: Krossfjall, Snæfellsjökull og Hekla. Krossfjall og Snæfellsjökull eru svo há, að þau ná upp úr skýjum; þau eru aldrei snjólaus og á þeim eru daglega þrumur og eldingar, þó heiðríkt sé í næstu dölum. Þriðja fjallið (Hekla) er eigi eins hátt; það er norðan á landinu eigi fjarri sjó og leikur sjór að nokkru leyti um það; í kring um Heklu eru engir hagar, því hún eyðir öllu með ösku og vikri. Segir Blefken ýmsar kynjasögur um Heklu, þær sömu sem líka sjást hjá eldri höfundum, og yrði oflangt að fara út í þær hér; þar er fullt af öndum og draugum, sem ekki er kyn, þar sem hreinsunareldur og helvíti eru í fjallinu; á fyrri öldum gengu margar sögur um útlönd um undrin í Heklu, og var mörgum forvitni á að heyra þaðan nýjungar.[1] Sama árið sem Blefken kom til Íslands, segir hann, að í hafinu hjá Heklu hafi gosið 29. nóvember um miðja nótt, og sló birtu yfir alla eyna, og gerir hann mikið úr öllum þeim ógnum, sem þá hafi gengið á. Því næst segir Blefken frá gömlu sögunni um hafísinn og trú manna um sálir, sem þar eigi að kveljast.

[1]) Í ritgjörð Jóns Gizurarsonar (Safn til sögu Íslands I., bls. 676) er getið um fund þeirra Gissurar biskups Einarssonar og Kristjáns konungs þriðja 1540, og »þótti Gizuri þá kóngur spyrja sig margra óþarfra hluta, sérdeilis um Heklufjall«.

Í sjötta kapítulanum talar Blefken um afrakstur landsins og íbúana. Segir hann, að á Íslandi séu engir akrar, ekki minnsta kálgarðshola, og engir ávextir. Þó ótrúlegt sé, segir hann, neyta Íslendingar hvorki salts né brauðs, og eru þó vel útlítandi og sterklegir. Engin borg er á eynni og sjaldan eru tvö eða þrjú heimili hvert við annað. Íslendingar búa við sjó sökum fiskiveiðanna, og vegna hinna miklu hvassviðra hafa þeir bústaði sína neðanjarðar. Brennisteinn er þar mikill í landi, einkum að sunnan, og selja þeir hann hreinsaðan fyrir lítið verð. Málmar eru þar ekki til, en járnið, sem þeir brúka, er flutt inn í landið; sjaldgæft er að finna menn, sem ekki hafa hestskónagla í pússi sínum. Tré eru engin á eynni nema birki á einum stað, þó ei nema mannshæðarhátt: trén geta ekki vaxið sökum hvassviðranna. Birkið springur út eptir sumarsólhvörf og er af því hinn sætasti ilmur. Með sjó og ís rekur mikið af greni frá Tartaralandi eða annarstaðar frá til Íslands. Því næst talar Blefken um fitu kvikfénaðarins og um smjörið, líkt og Kranz og Olaus Magnus. Af alidýrum hafa Íslendingar kollóttar kýr og hesta, sem eru ágætir til áburðar, og stórvaxnar sauðkindur, en hvorki hafa þeir svín né hænsni. Þegar Íslendinga vantar hey á vetrum, ala þeir kvikfénaðinn á fiski. Á Íslandi eru loðnir hundar, eyrnalausir og rófulausir; meta Íslendingar þá mikils og selja varla, en börn sín gefa þeir hverjum sem hafa vill ókeypis; þetta er gamla sagan, sem getið hefir verið um áður. Á Íslandi eru hvítir úlfar og hvítir birnir; fuglar eru þar fáir nema sjófuglar og hrafnar, sem stundum eru hvítir; þar eru ágætir fálkar og eru sumir hvítir, og veiða Spánverjar og Portúgalsmenn[1] þá með miklum kostnaði; þar eru og hvítar rjúpur. Ár eru þar margar og fiskisælar og veiðast í þeim laxar, silungar og styrjur(!). Á Íslandi er ein brú tilbúin úr hvalbeinum; engir eru þar vegir um

[1]) Þessar þjóðir hafa, svo menn viti til, aldrei veitt fálka á Íslandi, og þó segist Blefken hafa siglt héðan með portúgisku skipi, er var að sækja fálka!

öræfin, en menn verða að hafa segulnálar til leiðbeiningar eins og á sjó. Hafið kring um Ísland er ákaflega djúpt, og í því eru stórkostlegir hvalir og skrímsli; hvalina geta menn ekki unnið, en ísinn og vindurinn rekur þá upp á sker, svo þeir drepast. Blefken segist hafa séð einn rekinn hval, sem var 30 álnir á lengd og meir en spjótslengd á hæð. Úr hvalbeinum gjöra Íslendingar hús, bekki, fótaþrep, borð og aðra muni, og fægja þá, svo þeir líkjast fílabeini; er sagt, að þá dreymi ekki um annað en skipbrot, sem sofa í þessum hvalbeinshúsum. Því næst segir Blefken frá háhyrningum, sem hvalirnir óttast mjög; hann segir ýmsar hvala- og skrímslasögur og talar um hákarlaveiðar. Þjóðverjar voru áður vanir að skilja eptir þjóna sína á Íslandi vetrarlangt, en árið 1561 segir Blefken, að Konráð nokkur Bloem Hamborgari hafi dvalið vetur á Íslandi, og narraði hann þá einhyrningstönn út úr Skálholtsbiskupi, og seldi hana síðan fyrir mörg þúsund gyllini í Antwerpen, en þegar Danakonungur heyrði þetta, bannaði hann Þjóðverjum framvegis vetrarsetu á Íslandi.

Í sjöunda kapítulanum er mest talað um alþingið. Fyrst er þar mjög skrítin lýsing á Þingvelli. Blefken segir, að á miðri eynni sé yndislegur staður, sem er eins og aldingarður á vorin; þar var forðum eldfjall eins og Hekla; en þegar það var útbrunnið, myndaðist slétta, en klettarnir, sem voru kring um eldfjallið, standa enn; staður þessi er því víggirtur af náttúrunnar völdum, svo þeir, sem þangað koma, verða að fara um einstígi. Þar eru tveir fossar, er fljót falla fram af háum klettum; þau sameinast á sléttunni og hverfa niður í jörðina um hyldýpisgjá. Þar koma Íslendingar saman um 29. júní, þeir er eiga í einhverjum málum, því mál eru eigi dæmd nema á þessum stað og þessum tíma; landstjóri hefir þar liðsmenn sína til gæzlu; hver sem vill má koma þangað, en enginn fær að fara burtu nema með vilja landstjórans. Þegar búið er að halda guðsþjónustu, setjast 12 lögmenn á jörðina og hafa þeir hver í hendi sér lögbók,

sem rituð er á alþýðumáli; þegar borin hafa verið fram málin, skipta þeir sér og hver flettir upp í sinni bók; ganga síðan saman aptur og kveða upp dóminn. Ef eitthvert málið er mikilsvert, ræða þeir um það við landstjórann, en hann hefir ekkert úrskurðarvald. Þessir 12 lögmenn eru hafðir í miklum metum og er einn þeirra æðstur; þeir íhuga, rannsaka og dæma öll mál og ákveða hegninguna. Þeir sem eru dæmdir til dauða, eru höggnir með öxi, en aðrir eru brennimerktir á enni, og þykir það ein hin þyngsta hegning; sumir eru hýddir. »Eg sá« segir Blefken »föður og son, sem voru í haldi fyrir sauðaþjófnað; föðurnum var þröngvað til að hýða son sinn, og síðan var hann flengdur sjálfur«.

Í áttunda kapítulanum segir Blefken frá Grænlandi; segir hann, að landstjóri Íslands hafi fengið ýmislegt að vita um það land hjá munki einum blindum í Helgafellsklaustri, sem lengi hafði verið á Grænlandi, og svo kveðst hann sjálfur hafa spurt hann. Munkur þessi var fæddur í Grænlandi; hann var dökkur á hörundslit og breiðleitur. Því næst lýsir Blefken Grænlandi eptir sögn munksins. Frásaga Blefkens ber það ljóslega með sér, að hún er eintómur uppspuni sjálfs hans og samsull úr gömlum lygaritum, eins og úr Zeni-bókinni og öðrum eldri og yngri ritum. Segir Blefken, að landstjóri hafi sent sig með skipi, er hann gerði út til að leita Grænlands; voru á skipinu 60 manns, Íslendingar og Danir; áttu þeir, ef hægt væri, að fara frá Grænlandi um Íshafið og tartariska hafið til China. Á Grænlandi komust þeir ekki á land fyrir ísum; héldu svo lengra norður í höf allt austur að Nova Zembla; komust þar eigi heldur lengra fyrir ísum og urðu svo að snúa aptur til Íslands, og komu þangað 16. júní 1564. Hinn 29. dag sama mánaðar segist Blefken hafa farið til alþingis með landstjóranum; þá komu þar menn, sem bjuggu nálægt Heklu, og af því Blefken langaði til að sjá þetta undrafjall, sendi landstjóri hann þangað á sinn kostnað; voru í för með honum 2 Íslendingar og einn danskur maður. Héldu þeir um fjöll

og öræfi í 4 daga, uns þeir komu í nánd við Heklu; þar voru héruðin öll þakin svartri ösku og vikri; réðu Íslendingar honum frá að fara lengra, en hann lét það ekki á sig fá og hélt enn áfram með hinum danska manni; en þegar að fjallinu kom, varð sá danski eptir líka, en Blefken hélt ótrauður áfram. Þar var þá undarleg kyrrð og hvorki sást eldur né reykur, en allt í einu heyrðust ákafar dunur niðri í jörðunni og bláir logar gusu upp; fylgdi þeim brennisteinssvæla með svo andstyggilegri fýlu, að Blefken var nærri kafnaður og gat hann naumlega komizt aptur til förunauta sinna og hestanna. Af geðshræringunni og hræðslunni varð Blefken veikur og fóru Íslendingar með hann til byggða, en danski maðurinn sneri aptur til landsstjórans, og sagði honum og Hamborgarmönnum frá afdrifum Blefkens. Blefken lá í tvo mánuði og lifði aumu lífi hjá Íslendingum, og kvartar einkum undan matnum; loks varð hann þó svo hress, að hann komst aptur til landstjórans, og dvaldi hjá honum á Bessastöðum um veturinn, því Hamborgarar voru farnir, með því þá var orðið svo áliðið. Næsta ár komu engin þýzk né dönsk skip, svo Blefken varð að taka sér far með Portúgalsmönnum, er komið höfðu til Íslands til fálkaveiða. Íslendingur nokkur, Jónas að nafni, kunningi Blefkens, hnýtti að skilnaði 3 hnúta á vasaklút Blefkens og lofaði honum hagstæðum vindi, og sagði honum að leysa hnútana, ef illa byrjaði.[1] Þegar þeir Blefken voru komnir svo nálægt Spáni, að sá til lands, varð logn og kom enginn vindgustur í þrjá daga: »þá datt mér í hug,« segir Blefken, »loforð vinar míns og langaði til að reyna, og leysti fyrsta hnútinn; þá kom strax eptir eina stundu hagstæður vindblær; þá leysti eg annan og þriðja hnútinn og þá fór veðrið meir og meir að vaxa, svo að vér

---

[1]) Í þá daga voru það annars einkum Finnar, sem að trú manna voru mestir veðurgjörðamenn (sbr. t. d. *Troels Lund*: Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16. Aarh. I., bls. 126-29). Hjátrú um galdraveður hélzt lengi í mörgum löndum.

eptir tvo daga komumst inn í Tagofljót, sem rennur fram hjá Lissabon«. Þannig endar þessi skoplega ferðasaga.

Í formálanum fyrir »Anatome Blefkeniana« sýnir Guðbrandur biskup Þorláksson fram á lygar Blefkens um ferðir hans. Guðbrandur kom sjálfur frá Danmörku 1564 á því konungsskipi, sem vant var að flytja höfuðsmanninn; kom Guðbrandur þá að Bessastöðum og talaði lengi við Pál Stígsscn höfuðsmann; sögðu þeir hvor öðrum fréttir frá Danmörku og Íslandi, en enginn gat Blefkens; 30. júní fóru þeir báðir til Þingvalla, og svo fór Guðbrandur að Skálholti til skólameistara-embættis síns, en Páll Stígsson fór í júlí s. á. til Danmerkur, og kom ekki til Íslands aptur fyrr en í júní 1565. Þenna sama vetur, sem Páll Stígsson var ytra, segist Blefken hafa gist hjá höfuðsmanni á Bessastöðum. Guðbrandur segir, að ekkert konungsskip hafi haft vetrarlegu á Íslandi á árunum 1563—65, og ekkert skip hafi farið frá Íslandi að leita Grænlands, og enginn Íslendingur hafi tekið þátt í neinni Grænlandsferð á þeim árum. Eins er það allt lygi, er Blefken segir um grænlenzka múnkinn og um portúgisku fálkafangarana. Á þeim árum (1564—67), sem Guðbrandur var í Skálholti, segist hann heldur ekki hafa heyrt getið um neinn útlendan mann, sem farið hafi til Heklu.

Þeir sem hafa lesið frásöguna hér á undan, munu fljótt finna, að bók Blefkens er að mestu leyti samtíningur úr eldri ritum; í þessa samsuðu hefir hann notað kafla úr ritum eptir Kranz, Gemma Frisius, Olaus Magnus og einkum Goris Peerse, en svo hefir hann sjálfur bætt við nokkrum sjómannasögum, fært allar þessar skröksögur í stílinn og logið í eyðurnar. Bók Blefkens var í útlöndum alla 17. öldina, og jafnvel fram á 18. öld, aðalheimildarrit fjölda margra rithöfunda, er fengust við landafræði og eitthvað minntust á Ísland; þó rit Arngríms lærða væru líka mjög mörgum kunn, þá var tíðarandinn svo, að mörgum þótti skemmtilegast að grípa skröksögurnar á lopti; bláber sannleikurinn var miklu þurrari á bragðið. Því verður heldur ekki neitað, að Blefken skrifar ljóst

og lipurt; bókin er stutt og aðgengileg og efninu allvel skipt niður; aptur á móti er ritháttur Arngríms, þrátt fyrir allan hans mikla lærdóm og miklu yfirburði yfir flesta aðra rithöfunda á þeim dögum, stundum fremur þunglamalegur, og sá sem vill fá glögga vitneskju um Ísland af bókum hans, verður að safna því saman á mörgum stöðum með töluverðri fyrirhöfn, því bækur hans eru stríðsrit, en ekki landlýsingar; hefði Arngrímur samið stutta og glögga Íslandslýsingu, þar sem fljótlega mátti fá yfirlit yfir náttúru landsins og mannlíf, þá hefði hann eflaust mikið fljótar getað fullkomlega útrýmt öðrum eins þvættingi, eins og sögum Blefkens og hans fylgifiska.[1]

Árið 1616 kom enn út dálítið rit um Ísland; það var eptir *Davið Fabricius*, prest í Austur-Fríslandi. Davíð Fabricius þessi var að mörgu leyti merkur maður; hann var fæddur í Esens 1564; um ætt hans og foreldra vita menn ekkert með vissu; hann tók snemma að stunda

[1]) Titillinn af bók Blefkens er þessi: *Dithmari Blefkenii* Islandia sive populorum et mirabilium quæ in ea insula reperiuntur accuratior descriptio; cui de Gronlandia sub finem quædam adjecta. Lugduni Batavorum 1607. 8vo. 71 bls. Bæklingur þessi kvað hafa komið út í 2 eða 3 latínskum útgáfum og var mjög opt þýddur; Ólafur Davíðsson segist hafa séð 10 útg. á hollenzku. Á þýzku kom Blefken út í ritsafninu: Hier. Megisters Septentrio Novantiquus oder die newe Nort Welt. Leipzig 1613 (bls. 12-95); þessi bók var líka út gefin í Frankfurt og Leipzig 1728 og heitir þá »Neuentdecktes Norden«; í I. C. Adelungs Geschichte der Schiffahrten und Versuche zur Entdeckung des nordöstlichen Weges nach Japan und China unternommen worden. Halle 1768. 4to, er á bls 295-98 útlegging af Grænlandsþætti Blefkens, og trúir höf., að ferðasaga Blefkens sé sönn; eins lítur út fyrir, að jafnvel annar eins maður eins og Forster (bls. 533-34) hafi trúað Grænlandssögu Blefkens. Í ýmsum fleiri þýzkum bókum eru stærri og minni kaflar úr Blefken. Á dönsku var ferðasaga Blefkens 1825 lögð út í Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab, udg. af O. Wolff I., bls. 42-61, og var þar þýdd úr þýzku eptir útgáfu Megisters. Finnur Magnússon skrifaði í sama tímariti (bls. 173-81) ritgjörð, til að sýna, að ferðasaga Blefkens væri eintómt bull og tilbúningur, en O. Wolff svarar því aptur (bls. 181-86) og er svo mikill bjáni, að hann trúir Blefken betur en Finni.

guðfræði, en hneigðist þó helzt að stærðfræði og stjörnufræði. Fabricius varð prestur 1584 og var myrtur 1617 af bónda nokkrum, sem hann hafði dróttað að þjófnaði í opinberri prédikun. Fabricius gaf út ýms ágæt rit um stjörnufræði og aðrar vísindagreinir og hann gerði mælingar og uppdrætti af nálægum héruðum; en frægastur er hann orðinn fyrir það, að hann með syni sínum fann fyrstur sólbletttina og lýsti þeim 1611. Það sýnir bezt, hve menn í þá daga voru auðtrúa á allar bábyljusögur um fjarlæg lönd, að annar eins maður og Fabricius skyldi glæpast á að trúa skröksögum Blefkens og verða til að breiða þær út, því efnið í bók hans er að miklu leyti tekið úr riti Blefkens.[1] Þó nú Fabricius trúi mörgum sögum Blefkens um Íslendinga, þá er hann þó of menntaður til þess að taka allt fyrir góða og gilda vöru, er Blefken segir um hinar almennu landfræðislegu hugmyndir, legu landsins, sólarganginn o. s. frv.

Fabricus segir, að miðbik Íslands liggi á $65^1/_2°$ n. br. og fjarlægðin frá hádegisbaugnum um Ferro sé hérumbil 14°; það sé því hér um bil 260 mílur frá Þýzkalandi til Íslands; hann segir, að landið sé frá austri til vesturs 20 dagleiðir á lengd og á breidd 4 dagleiðir, þar sem það sé breiðast; að ummáli muni það ekki vera yfir 288 mílur þýzkar. Sumir kalla Ísland Snjóland og margir lærðir menn hafa haldið, að Ísland væri land það, er Rómverjar kölluðu Thule, »en eg trúi því ekki« — segir hann — »af þeirri einföldu ástæðu, að landið fannst ekki fyrr en 874 e. Kr.« Fabricius segir ennfremur, að Norðmenn hafi numið land á Íslandi sökum ófriðar, er þeir áttu í við konung sinn. Þegar Fabricius í 4. kapitulanum fer að lýsa íbúunum, fer að slá út í; þá fylgir hann alveg Gories

---

[1]) *David Fabricius*: Van Isslandt unde Grönlandt, eine korte beschryvinge uth warhaffen Scribenten mit vlyte colligeret unde in eine richtige Ordnuung vorfahtet. s. l. 1616. Uno Troil segir, að þessi útgáfa sé prentuð í Rostoch; bókin er líka prentuð í Hamborg 1639, og nýlega út gefin á ný af Karl Tannen í Bremen 1890. 8vo.

Peerse og Blefken og dregur saman aðalefnið úr skröksögum þeirra. Lýsingin á híbýlum Íslendinga er betri en hjá hinum höfundunum; hann segir, að kofar Íslendinga séu á víð og dreif um allt land, eins og bæir Þjóðverja á dögum Tacitusar; úr ferhyrndum moldarhnausum og tré byggja Íslendingar hús sín og prýða þau fagurlega að innan; á hverju vori sprettur nýtt gras á bæjunum; gluggarnir eru á þakinu, til þess að lopt og ljós geti komizt inn. Húsaviðinn fá þeir mest á rekum, því þar vaxa að eins smárunnar og fáein kræklótt tré, sem að eins er hægt að nota í eldinn; mó brúka þeir líka til eldsneytis. Akuryrkja er þar lítil sökum kuldans, en menn lifa mest á fiskiveiðum. Íslendingar verzla við Þjóðverja og aðrar þjóðir og skiptast á vörum við þá; ekki álíta þeir nein kaup né sölu fullgilda, nema þeir fái sér í staupinu um leið. Íslendingar halda enn hinni gömlu norrænu tungu, því útlendingar hafa haft mjög lítil áhrif á mál og siðu landsmanna. Fabricius tekur þá vitleysu eptir Blefken, að Íslendingar hafi eigi tekið kristni fyrr en 1398; hann getur um siðabótina, sleppir úr skröksögum Blefkens, en getur þess, að biblían hafi verið gefin út á íslenzku og margar aðrar góðar guðsorðabækur. Fabricius talar líka um beitilöndin á Íslandi, hve þau séu góð, og kemur með gömlu söguna um kvikféð, sem springur af ofáti; hann segir, að svo mikill ilmur sé af íslenzka grasinu, að sjómenn láti það milli fata í kistum sínum, til þess af þeim leggi sætan ilm.[1] Af smjöri er svo mikið til á Íslandi, að menn troða því alstaðar í horn og smugur í húsum til uppfyllingar. Því næst talar Fabricius um dýrin á Íslandi, fuglana, hvalina o. s. frv., og leggur þar beinlínis út bók Blefkens; kapítulinn um þingið er líka því nær orðrétt útlagður, og eins frásagnirnar um hverina, eldfjöllin og hafísinn. Að endingu talar Fabricius (í 11. kap.) um lengd dagsins og þar er hann of fróður til þess

[1]) Hér er átt við reyrgresið *(hierochloa borealis)*, sem kvennfólkið í sveitinni enn þá leggur í fatakistur sínar.

að elta vitleysur Blefkens. Stytzti dagur er sunnan á landinu um vetrarsólhvörf 2 stundir, hinn lengsti á sumrum 22 stundir; nyrðst á landinu er á vetrum nokkra daga engin birta og á sumrum engin nótt; sólin gengur þá aldrei til viðar, svo þá er bjart dag og nótt. Seinasti kapitulinn, hinn tólfti, er um Grænland.

Árið eptir að Fabricius dó kom út nýr bæklingur eptir Arngrím lærða;[1] þar sýnir hann ljóslega, að mest allt rit Fabriciusar er útlegging úr Blefken; í þessu riti er hann mjög kurteis og hógvær í máli, enda hefir Arngrímur líklega vitað, að Fabricius var merkur maður, þó honum tækist svo illa ritsmíðið um Ísland.

12. Menntun á Íslandi um siðaskiptin. Íslenzkar bókmenntir rakna við. Guðbrandur Þorláksson, Arngrímur Jónsson.

Á fimmtándu öld hnignaði íslenzkum bókmenntum stórkostlega, eins og alkunnugt er; þó dóu þær aldrei gjörsamlega út; allt af lifði einhver neisti í eisunni; það þurfti ekki nema eina almenna utanaðkomandi hreyfingu til þess að glæða hið andlega líf, sem svo lengi hafði verið falið. Hin andlega endurlífgun Európu gerði hér á landi fyrst vart við sig um siðaskiptin; um smáar æðar streymdi menntunin hingað furðu fljótt, einkum um seinni hluta 16. aldar; á 17. öld var jarðvegurinn undirbúinn, svo bókmenntirnar komust hér á það stig, sem menn frekast gátu búizt við, því kringumstæðurnar voru í alla staði örðugar; einokun og einveldi sugu merg og blóð úr þjóðinni. Endurlífgun íslenzkra bókmennta var einkum falin í því, að menn nú tóku að snúa sér að hinum fornu fræðum, fóru að fást við sögu forfeðranna og önnur rit, er fornmenn höfðu eptir sig látið. Það var ekki við því að búast, að hér vaknaði mikið sjálfstætt vísindalíf; til þess var þjóðin allt of fámenn og fjarlæg. Náttúruvís-

---

[1]) *Arngrimi Jonæ* epistola pro patria defensoria scripta ad Davidem Fabritium. Hamburgi 1618. 4to.

indin voru þá að myndast í hinum suðrænu löndum; þau hafa síðan umskapað mannlífið og rutt mannsandanum nýjar brautir; þegar á 17. öld, og jafnvel fyrr, voru þó allmargir Íslendingar farnir að hnýsast í þess konar fræði; það nám leiddi reyndar ekki af sér mikla sjálfstæða rannsókn á eðli og náttúru Íslands, en hafði þó dálitla þýðingu fyrir þekkingu innlendra og útlendra manna um landið. Samhliða hinum fyrstu frjóöngum náttúruvísindanna óx líka upp hin rammasta hjátrú í skauti kirkjunnar og kæfði hún og kyrkti margan góðan vísi, sem annars hefði getað orðið að notum. Lengi framan af eru það því nær eingöngu fornritin, sem gjöra Ísland kunnugt í öðrum löndum.

Á undan siðabótinni, í byrjun 16. aldar, var lærdómurinn lítill á Íslandi; að eins örfáir prestar höfðu menntast að nokkrum mun. Í sögubroti um Jón Arason segir svo:[1] »Engir sinntu bóknámi, hvorki latínufræðum né öðrum tungum, nema einstöku biskupar eða ábótar, einna helzt þeir, sem nokkuð höfðu dvalið erlendis«. »Þeir sem eigi fóru utan til náms, lærðu naumast eða ekki Dónatinn. Einar ábóti í Munkaþverárklaustri kunni þá hartnær einn í Hólabiskupsdæmi latínulærdóm og í Skálholtsbiskupsdæmi Sigvarður ábóti«. »Í þá daga urðu foreldrar að fá múnka eða aðra klerka af hinum lægri vígslum eða einhverja aðra, sem fróðari voru en almenningur, til þess að kenna piltum að lesa og skrifa íslenzku, þó ekki væri meira; og kvað eigi hafa verið kostnaðarminna en nú að halda pilt í skóla«. »Svo þótti mönnum, að hver sá væri fullfær til að taka allar vígslur og gegna öllum kirkjulegum embættum, er skammlítt kynni lestur og saung að tíðum, sem til var sett«. Þó hér sé ef til vill tekið nokkuð djúpt í árinni, þá er það þó víst, að lærdómurinn var lítill í latínu fyrir siðaskiptin; en latína var í þá daga lykill að öllum vísindum, og allir vegir til æðri menntunar voru þeim lokaðir, sem ekki

[1]) Biskupasögur II., bls. 427-28.

kunnu það mál. Dálítil skólamynd hefir þó eflaust verið í Skálholti um 1500; séra Jón Egilsson segir um Stefán biskup Jónsson (1491—1518):« hann var vel lærður og hans iðja ekki annað en kenna«,[1] og um 1493 var Ásbjörn Sigurðsson skólameistari í Skálholti;[2] á Hólum er einnig sagt, að hafi verið skóli á dögum Gottskálks biskups Nikulássonar (1498—1520).[3] Við klaustrin hélzt nokkur menntun og fróðleikur; á Helgafelli ætla menn t. d., að Narfi ábóti hafi haft skóla á árunum 1512—27; þar lærði Magnús Eyjólfs son mókolls;[4] og á Munkaþverá lærði Jón Arason hjá Einari ábóta Benidiktssyni.[5] Í Þykkvabæjarklaustri er getið um nokkurn lærdóm framan af 16. öldinni og þar var töluvert af bókum, sem Gissur Einarsson naut góðs af, meðan hann dvaldi þar.[6] Það er sagt um síra Sigurð Jónsson á Grenjaðarstað, að hann hafi opt haft ríkra manna syni til kennslu hjá sér.[7] Gísli biskup Jónsson lærði og að lesa, skrifa og syngja hjá Alexíusi Pálssyni presti á Þingvöllum;[8] Alexíus varð seinna ábóti í Viðey sem kunnugt er. Klaustralærdómurinn hefir í þá daga verið mjög lítill í samanburði við það sem áður var, enda voru munkarnir fáir rétt fyrir siðaskiptin.[9] Þó nú prestlingar gætu fengið örlitla fræðslu í hinum fyrstu frumfræðum hjá einstökum mönnum eða á klaustrunum, þá var menntunin í heild sinni á mjög lágu stigi og bók-

[1]) Safn til sögu Íslands I., bls. 50.

[2]) Safn I., bls. 656. Árb. Espólíns III., bls. 8.

[3]) *Jón Þorkelsson*: Digtningen paa Island, bls. 9.

[4]) Árbækur Espólíns III., bls. 37.

[5]) Biskupasögur II., bls. 326. Í Sigurðarregistri er 1550 nefnd »skólabaðstofa« á Munkaþverá.

[6]) Safn til sögu Íslands I., bls. 676.

[7]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 56.

[8]) *Finnur Jónsson*: Historia ecclesiastica Islandiæ III., bls. 297.

[9]) Árið 1542 voru í Skálholtsbiskupsdæmi 150 prestar alls og í öllum (5) klaustrunum þar 18 munkar og 7 nunnur. Í Skriðuklaustri var prior og 3 bræður, á Þykkvabæ ábóti og 5 bræður, í Viðey 4 bræður, á Helgafelli ábóti og 3 bræður og í Kirkjubæ abbadís og 6 systur. Bréfabók Gissurar biskups Einarssonar. Sbr. J. S. hdrs. nr. 375. 4to.

menntirnar engvar. Þó hefir eflaust ýmislegt verið skrifað upp af hinu forna, en flestir hafa skrifararnir líklega fengizt við að rita tíðabækur; Jón Egilsson segir um Jón nokkurn Þorláksson, sem var afbragðs skrifari, að hann hefði skrifað flestar messubækur á Vestfjörðum.[1] Síra Sveinn sá, sem líf fékk á Kirkjubóli, er Kristián skrifari var veginn, var kallaður »meistaramaður upp á skrif og latínu«;[2] sýnir þetta með öðru, að stöku menn hafa haldið við fornri kunnáttu.

Í lok fimmtándu aldar voru prestar og biskupar því nær einvaldir á Íslandi; alþýðan var hneppt í hina hörðustu fjötra hjátrúar og vankunnáttu, og hefir prestum líklega varla þótt taka því að mennta sjálfa sig; engin hvöt var til þess og ekkert tækifæri; það var álitinn nógur lærdómur fyrir prest að kunna að lesa, skrifa og syngja,[3] og með slíkum lærdómi gat hann náð æðstu völdum kirkjunnar, ef kringumstæðurnar voru heppilegar og maðurinn nógu einarður og ásælinn. Klerkarnir voru búnir að ná undir sig öllum beztu fasteignum landsins og áttu alstaðar ítök, þar sem eitthvað var fémætt að fá; leikmanna-höfðingjar voru fáir, þeir er nokkurn styrk höfðu, svo kirkjan gat hæglega ráðið við þá, og skömmu fyrir siðaskiptin höfðu biskuparnir eigi að eins allt kirkjuvaldið, heldur voru jafnvel hirðstjórar og umboðsmenn konungs yfir öllu hinu veraldlega. Í þá daga leyfðu prestar sér allt, og má færa til þess mörg dæmi, hve miklir ofstopar þeir voru; sumir urðu jafnvel uppvísir að glæpum; Jón prestur Snorrason hafði drepið tvo menn, sært annan prest og farið með rán og gripdeildir, en samt messaði hann og hélt embætti sínu óskertu; en þá varð honum það á, að hann rændi tveim köplum úr lest Hólastaðar suður á Suðurnesjum og valdi Hólabiskupi mörg vond orð; það þoldi Ólafur biskup Rögnvaldsson

---

[1]) Safn til sögu Íslands I., bls. 57.

[2]) S. st. I., bls. 98.

[3]) *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica III., bls. 129.

ekki, en setti hann af og hótaði honum bannfæringu.[1] Prestur sá, er Þorkell hét, lét í tíð Stefáns biskups smíða sér lykla að Skálholtskirkju og stal þaðan gulli og silfri.[2] Þórður prestur Einarsson í Hítardal hafði átt 5 börn í frillulífi, flogizt á við annan prest, og margt fleira saknæmt bar Ögmundur biskup honum á brýn. Siðleysi prestanna var mikið í þá daga; kaþólskir klerkar máttu ekki giptast, en mjög margir þeirra höfðu frillur og gátu við þeim börn. Á 15. öld er getið um tvo merkispresta, Þorkel prest Guðbjartsson og Sveinbjörn Þórðarson officialis; átti hinn fyrri 30 börn, hinn síðari átti 50 börn, er hann kannaðist við, og að auk alla hálfrefi.[3] Fyrir siðaskiptin urðu prestar að borga biskupi tvö eða hálft þriðja hundrað fyrir hverja barneign;[4] þó var því ekki allt af fram fylgt. Siðir leikmanna voru ekki betri, og löguðust ekki fyrr en löngu seinna.

Lítt gátu leikmenn bugað ofstopa klerkanna, og ekki voru margir, sem sýndu aðra eins röggsemi eins og Björn Guðnason, er hann lét afhýða Jörund prest,[5] sem Stefán biskup hafði sent til hans með bannfæringarbréf. Árið 1517 gera leikmenn loks samtök í Leiðarhólmi, til þess að hepta ágang biskupa og presta; segjast þeir þar vilja »vort frelsi sjálfra og alls vors afsprengis styðja og styrkja undan því ánauðaroki, sem yfir oss er komið og álagt af kirkjunnar valdi. Vér viljum öllum kunnugt gera, að vér höfum yfirséð og undirstaðið, samjafnað og sannan skilning yfirborið, sumir af raun reyndri og framkomnu verki, og þann stóra skaða fjártjóna, fjármissu og fastra eigna og annars ósvarlegs ágangs og ofbeldis, er almúgi

---

[1] Árbækur Espólíns II., bls. 80.

[2] S. st. III., bls. 7-8.

[3] Árbækur Espólíns II., bls. 104, 112.

[4] Safn til sögu Íslands I., bls. 690.

[5] Jörundur prestur bar sig karlmannlega; var hann fyrst hýddur af tveim mönnum, en er þeir voru þreyttir, fékk Björn hinn þriðja, er hét Loptur og var tveggja manna maki; sagði prestur þó við hann: »ljúga höggin þín, langi Loptur:« Safn I., bls. 55.

alls þessa umdæmis fær af biskupum, prestum, klerkum og þeirra meðfylgjurum, eru fyrir orðnir, sumir af harðligum hótum og heitum· umsagninganna, en flestir með framkomnu ofbeldisverki þeirra rangs og langs ágangs, sem forboðs útsetningar af heilagri kirkju og skriptarmála og þjónustutekju, graptar heilags legstaðar, synjan allrar slíkrar þjónustu, hvað litið sem til ber; hér með banns áfelli, ef nokkur synjar þeim þess, er þeir beiðast, og bönnun samneytis alls kristins fólks, kúgaðir með þessu áfelli og ágangi frá sínum görðum, gripum og gangandi fé, reknir síðan í armóð, eymd og útlegð og þeirra afsprengi móti lögum og tilsettum guðs rétti«.[1] Þó samþykkt þessi sé grautarlega orðuð, sýnir hún þó ágætlega, hvernig ástandið hefir verið. Þar sem klerkalýðurinn var orðinn svo spilltur, ágjarn og hrokafullur, var ekki að búast við mikilli menntun eða andlegum framförum.

Um miðja 16. öldina fór menntunarlöngunin að glæðast, og þá fór að færast fjör í lærða menn við nýbreytni þá í trúarbrögðum, sem breiddist út frá Þýzkalandi. Nú fóru margir Íslendingar að leita sér menntunar erlendis, einkum á Þýzkalandi, og höfum vér fyrr stuttlega drepið á þessar utanferðir, er urðu svo þýðingarmiklar fyrir menntalífið á Íslandi. Jón Arason stofnar fyrstur prentsmiðju á Islandi, 60 árum áður en nokkur prentsmiðja var komin í Noregi; prentverkið varð síðar, sem kunnugt er, mjög þýðingarmikið fyrir siðabótina og guðfræðina, en lengi framan af voru sárfáar aðrar bækur prentaðar en guðsorðabækur. Um miðja öldina eru stofnaðir skólar á Hólum og í Skálholti, og hafa þeir eflaust gert mikið gagn til þess að fræða prestastéttina, sem fyrir siðabótina var svo fákunnandi.[2] Fyrst urðu menn að fá

[1]) *Finnur Jónsson*: Historia ecclesiastica II., bls. 511-12.

[2]) Það sést á Sigurðarregistri, að ekki hefir skólamenntunin 1569 verið víðtæk; þar eru (bls. 32b-33a) taldar bækur þær, er skólinn á Hólum þá átti; þar er ekki um auðugan garð að gresja; ekkert var til nema örfáar ómerkilegar latneskar orðabækur og málfræðisbækur og nokkrar guðsorðabækur latneskar; skólinn átti enga

danska skólameistara til skólanna; var Ólafur nokkur, danskur maður, fyrst skólameistari í Skálholti; hann drukknaði í Brúará 1555; á Hólum var Lárentius danskur og fyrstur skólameistari, og þá Marteinn, líka danskur. Þetta lagaðist þó skjótt; ýmsir ungir Íslendingar urðu brátt svo færir, að þeir gátu með heiðri og sóma veitt skólunum forstöðu; þó var kvartað undan því, að sumir væri lítt lærðir, eins og t. d. Ólafur Ólafsson lærðikarl. Í Skálholti fór lærdómurinn að rétta við á dögum Gísla biskups (1558—1587); Gissur Einarsson og Marteinn Einarsson höfðu að eins stutta stund setið á biskupsstóli, og gátu því ekki mikið framkvæmt, þó báðir væru lærðir vel. Marteinn var líka mesti listamaður í málverki; hafði hann lært það í Englandi. Um Gísla biskup segir Jón prestur Egilsson: »Frá því herra Gísli kom í Skálholt, þá jókst lærdómurinn, en lagðist af víða sú pápiska vísa; fram dróg hann í öllu eptir megni guðs orð, bæði í útlagningu og skrifi alla sína daga, á hvers dögum að kennilýður fjölgaði mjög, og hann styrkti þá marga um bækur, postillur og pappír, og um hvað þeir vildu biðja, og hvar hann fann nokkurn þann, sem iðinn var að lesa og skrifa og læra, á honum hafði hann þóknan. Eg má það meðkenna; hann varð mér bæði faðir og móðir í þeim greinum alla tíma, og svo mega flestir segja, sem hér voru í Skálholti á hans dögum, hvers margir hafa enn not«.[1] Um seinni hluta 16. aldar fjölgar mjög guðsorðabókum í landinu, eptir að Guðbrandur biskup Þorláksson kemur til sögunnar, og fer þá kaþólskan, sem lengi var fastgróin í mönnum eptir siðaskiptin, að láta undan; þá fór að myndast íslenzkur, lútherskur sálmakveðskapur, og trúarlífið glæðist meir og meir. Á seinni hluta 16. aldar voru og uppi á Íslandi ágæt skáld, t. d. eins og þeir bræður, Magnús prúði og Staðarhóls-Páll, o.

---

vísindabók. Þess má geta, að þá er til í skólastofunni á Hólum »stundaklucka lítil og er spillt«. Sig.reg., bl. 33a.

[1]) Safn til sögu Íslands I., bls. 106.

m. fl.[1] Fyrst um siðaskiptin var hin mesta prestafæð á Íslandi; gömlu prestarnir vildu ekki taka upp nýja siðinn og sögðu af sér, en engir vildu vígjast, sem foreldra áttu á lífi, því þeir bönnuðu þeim það, en þeir, sem enga áttu að, vígðust; biskupar urðu að vígja hvern, er þeir náðu í, ef hann að eins var læs. Þetta breyttist ekki fyrr en gamla fólkið, prestar og leikmenn, voru dánir, en ungir menn komnir í þeirra stað.[2] Til þess að bæta úr þessari prestafæð og mennta klerkana, hafa skólarnir verið einkar hentugir,[3] en einkum hafa þó utanferðir hinna heldri manna aukið þekkinguna í landinu beinlínis og óbeinlínis.

Eptir að stjórnin um siðaskiptin fór að hafa meiri afskipti af innlendum málum á Íslandi en áður hafði verið, var eðlilegt, að hún þyrfti beinlínis eða óbeinlínis að fá skýrslur um landið og ástand þess, og því eru til frá þeim tíma dálitlar lýsingar hagfræðilegs efnis. Á háskólabókasafninu í Kaupmannahöfn eru til tvö handrit af stuttum Íslandslýsingum frá seinni hluta 16. aldar;[4] í þeim er lítið landfræðislegs efnis, en ýmislegt, er lýtur að hagfræði landsins. Hin meiri lýsingin[5] er rituð 1569 á Bessastöðum, og heldur Dr. Kålund, að höfundur hennar muni vera *Ólafur Jónsson Bagge*; hann hafði verið þjónn Páls Stígssonar; var fyrst umboðsmaður á Bessastöðum 1566 og svo aptur 1569 fyrir Christopher Walkendorph; 1579 var hann sendur til konungs með bænarskrá lög-

[1]) Um þetta má má margt lesa í hinni einkar-fróðlegu bók Jóns Þorkelssonar: Om Digtningen paa Island i det 15. og 16. Århundrede. Kbhvn 1888. 8vo.

[2]) Sbr. Espólíns árbækur IV, bls. 18, 100-101.

[3]) Á dögum Guðbrands biskups voru sumir prestar enn lítt lærðir; einn var settur af fyrir afglöp í embættisverkum, en hann var líka illa læs og kunni ekki fræðin. Hist. eccles. III., bls. 389-390.

[4]) Hér fer eg eptir *K. Kålund*: Historisk topografisk Beskrivelse af Island II., bls. 378-79.

[5]) Addit. 120. fol. »En liden Beretning og Undervisning om Islandt och Islandtz Handell«. 11 blöð.

manna og annara fyrirmanna á Islandi um nauðsynjar landsins og bágindi. Ólafur bjó á Nesi við Seltjörn fram til 1600, en sigldi síðan og var borgari í Málmey.[1] Í lýsingu þessari er talað um legu landsins, um skiptingu þess í fjórðunga og sýslur, og um klaustrin, um afrakstur héraðanna, um hafnir, um brennistein og útgerð konungs til fiskiveiða á Suðurlandi, um tekjur konungs af Íslandi og loks um kirkjustjórn og tekjur presta. Í hinu handritinu,[2] sem ritað er um 1600, er efnið svipað, en þar er þó bætt við nokkru um landaura-reikning á Íslandi. Þriðja handritið er í Upsala á háskólabókasafninu;[3] þar er efnið líkt og í hinum handritunum, nema hvað þar eru einnig taldir firðir á Íslandi.

Hér að framan höfum vér getið um viðskipti útlendinga við Íslendinga og um frásögur þeirra um landið og þjóðina. Seint á 16. öld verður sú breyting til hins betra, að Íslendingar sjálfir fara að rita um landið og leitast við að fræða útlendinga um landafræði þess, um þjóðina og bókmenntirnar; þar eru tveir íslenzkir fræðimenn í broddi fylkingar, Guðbrandur biskup Þorláksson og Arngrímur Jónsson hinn lærði; Sigurð skólameistara Stefánsson má og telja framarlega, því hann fékkst einna fyrstur við landfræði Islands, þótt fátt liggi eptir hann. Mun eg hér stuttlega og eptir föngum geta um æfi þessara manna og um ritstörf þeirra, og þá fyrst um Sigurð Stefánsson, af því hann kemur einna fyrstur til sögunnar.

Sigurður Stefánsson. Um æfiferil Sigurðar vita menn mjög lítið; faðir hans var síra Stefán Gíslason biskups Jónssonar, prestur í Odda. Sigurður Stefánsson var við nám ytra, líklega mest í Kaupmannahöfn, og lærði meðal annars málverk; kom svo til Íslands og varð skólameistari í Skálholti 1594, en var að eins búinn að vera nokkrar vikur í þeirri stöðu, þegar hann drukknaði í Brúará. Rithöfundar eldri tíma geta lítið um annað en

[1]) Safn til sögu Íslands II., bls. 225 og 710.
[2]) Addit. 147. 4to.
[3]) Coll. Delagard. 24. fol.

æfilok hans, því dauða hans bar að á sérstakan hátt. Sigurður skólameistari reið á öndverðum vetri nokkuð ölvaður frá Mosfelli heimleiðis með sveini sínum Ormi Narfasyni; við Brúará dvaldist ferjumanni, svo þeir urðu að bíða; lögðust þeir þá til svefns við ána og veltist Sigurður sofandi í ána og drukknaði; Ormur fylgdarmaður hans gat þó lítið sagt um, hvernig þetta atvikaðist, því hann svaf líka.[1] Var mönnum mjög tíðrætt um þenna atburð, og var það trú alþýðumanna, að álfar mundu hafa orðið honum að bana. Sigurður hafði ritað um álfa og sögðu menn, að álfarnir mundu hafa hefnt sín á honum fyrir það, að hann hefði ljóstrað upp leyndarmálum þeirra. Líkami Sigurðar fannst síðar hjá Laugum við Brúará, og var hann grafinn í forkirkjunni í Skálholti.[2]

Sigurður Stefánsson var ágætt latínuskáld, söngmaður og málari; hann hafði meðal annars snúið Samúelsbókum í latnesk ljóð, og orti latínskt kvæði til Arngríms lærða, sem prentað er aptan við »Brevis Commentarius de Islandia«. Sigurður hafði einnig skrifað um íslenzka réttritun, og 1591 reit hann bók um álfa, drauga, svipi, vættir og forynjur;[3] hefir þetta rit líklega verið sniðið eptir útlendum bókum, því í þá daga var álfa- og draugatrúin víða erlendis, af sumum beinlínis, skoðuð sem vísindagrein, og svipum og draugum lýst eins og áþreifanlegum hlutum. Sigurður Stefánsson ritaði líka Íslandslýsingu og gjörði uppdrátt af Norðurhöfum. Íslandslýsingin er líklega týnd; Þórður Þorláksson segir, að lýsing þessi hafi verið í eigu Þormóðar Torfasonar, en hvað síðan

---

[1]) Ormur Narfason var sonur Narfa bónda Ormssonar í Reykjavík; hann vígðist 1600 og fékk Borg á Mýrum og svo Breiðabólsstað á Skógarströnd 1620.

[2]) Æfi Skálholtsrektora eptir Jón Halldórsson í Jóns Sigurðssonar handritasafni nr. 380 og 323. 4to og víðar. Sbr. J. Thorchillii Specimen Islandiæ non barbaræ. J. S. hdrs. nr. 333. 4to, bls. 161.

[3]) *Hálfdán Einarsson*: Sciagraphia historiæ literariæ islandicæ. Havniæ 1777, bls. 15, 61, 148, 163-64. *Finnur Jónsson*: Historia ecclesiastica III., bls. 176.

hefir orðið af henni, vita menn ekki.[1] Uppdrátturinn er enn þá til[2] og stendur á honum, að hann sé gjörður af Sigurði Stefánssyni 1570. Uppdrátturinn nær yfir Norðurhafið frá 40° til 75° n. br.; er á honum að vestanverðu Grænland, Helluland, Markland og Vínland, og eru þessi lönd öll samföst, og að norðan gengur frá Grænlandi strönd mikil austur undir Noreg, og á henni nöfnin Risaland og Jötunheimur, en að austan sést Bjarmaland, Noregur, Bretland og Írland; í hafinu eru Orkneyjar, Hetland, Færeyjar, Frísland og Ísland. Ísland er á þessum uppdrætti með miklu betra lagi en áður tíðkaðist, og nærri á réttum stað; þar sjást Vestfirðir, Breiðifjörður, Faxaflói, Grímsey og Langanes, og er lögun alls þessa allnærri sanni. Það hefir leikið töluverður efi á því, hvert uppdráttur þessi er eptir Sigurð Stefánsson; sé ártalið rétt, getur uppdrátturinn ekki verið eptir hann.[3] Árni Magnússon getur þess til, að Sigurður Jónsson skólameistari í Skálholti (um 1580) sé ef til vill höfundur þessa uppdráttar, en það þykir mér ólíklegt; miklu líklegra er, að hann sé eptir Sigurð Stefánsson, en ártalið hafi misskrifazt (1570 fyrir 1590); Sigurður Stefánsson ritar bæði Íslandslýsingu, og skarar fram úr í dráttlist, enda er nafn hans glöggt á uppdrættinum. Það er hugsanlegt, að landabréf það, sem vér nú höfum, sé að eins eptirmynd

---

[1]) Sbr. Schachtii Collectanea de Grönlandia. Cap. VIII. A. M. 364. fol. og Árni Magnússon í nr. 772a. A. M. 4to. Dr. Kålund hefir vinsamlegast gefið mér afskript af því, sem talað er um uppdrátt Sigurðar Stefánssonar í þessum handritum.

[2]) Uppdrátt þenna hefir K. J. V. Steenstrup látið prenta í Meddelelser om Grönland IX., bls. 7 og í Geografisk Tidskrift VIII., bls. 124.

[3]) Eins og sagt er hér að framan, var Siguıður skólameistari sonur síra Stefáns Gíslasonar í Odda. Dr. Jón Þorkelsson í Kaupmannahöfn skrifar mér: »Síra Stefán fékk Odda 1576. Eptir árstíðaskrá einni hér, þá deyr síra Stefán 28. febrúar 1615 og er þá 69 ára. Eptir því er hann fæddur 1546 og hefir þá verið 24 ára gamall árið 1570, og er það auðsætt, að sonur hans gat þá ekki verið kominn til háskólans. Það er víst óhætt að segja það, að Sigurður muni varla vera fæddur fyrr en 1570 eða litlu áður«.

eptir frumbréfinu; fyrirsögnin sýnist benda til þess; hefir ártalið ruglazt hjá þeim, er dró upp myndina, enda hefir það ef til vill verið óglöggt í frumritinu.[1]

Guðbrandur biskup *Þorláksson* fékkst töluvert við landfræði Íslands, og er hinn fyrsti, sem gjörir vísindalegar athuganir þar að lútandi; þetta er almenningi síður kunnugt en önnur störf hans, er snerta kristindóm og siðabót, enda er Guðbrandur biskup margra hluta vegna einn að hinum merkustu mönnum, sem uppi hafa verið á Íslandi. Hér skal að eins geta æfiatriða hans lauslega.[2] Guðbrandur biskup Þorláksson var fæddur að Staðarbakka í Miðfirði árið 1542; faðir hans var Þorlákur prestur Hallgrímsson, er seinna varð prestur að Þingeyraklaustri; móðir hans var Helga Jónsdóttir lögmanns Sigmundarsonar. Ellefu vetra fór Guðbrandur í Hólaskóla og var þar 6 ár; eptir það var hann tvo vetur heyrari við Hólaskóla, og sigldi síðan til Kaupmannahafnar vestur á Patriksfirði; var hann að eins tvo vetur við háskólann, og sneri svo heim aptur 1564, og varð skólameistari í Skálholti um haustið; var hann hinn fyrsti Íslendingur, er sökum latínulærdóms var álitinn fær til þess embættis, þó eigi væri hann þá nema 22 ára gamall. Þessu embætti gegndi hann í 3 ár, en vígðist 1567 til

[1]) Á 16. öld hafa líklega fáir átt landabréf á Íslandi; í Sigurðarregistri eru taldar bækur á Hólum við ýmsar úttektir, en hvergi eru þar nefndir landsuppdrættir nema á einum stað: á Munkaþverárklaustri var til 1550 »eitt landablað« (bl. 14a).

[2]) Af ritum þeim, sem eg hefi stuðzt við, eru, auk árbóka Jóns Espólíns, þessi hin helztu: *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica III., bls. 368-443. *P. Pjetursson:* Æfiágrip Guðbrandar biskups í Ársriti prestaskólans 1850, bls. 123-84. *Arngrímur Jónsson:* ἀθανασία Gudbrandi Thorlacii. Hamburgi 1630. 4to. Æfi Hólabiskupa eptir Jón Halldórsson, og auk þess ýmislegt um æfi Guðbrands biskups í handritasafni Jóns Sigurðssonar t. d. í nr. 380, 333, 523, 494, 485. 4to og víðar. Jón Halldórsson segir, að Árni Magnússon hafi ritað æfisögu Guðbrands biskups, en hún brann 1728. Það væri mjög æskilegt, að einhver ritaði ýtarlega æfisögu Guðbrands biskups; til þess eru mörg skjöl og skilríki bæði í söfnum hér og erlendis.

prests að Breiðabólsstað í Vesturhópi. Um það leyti komst Guðbrandur í málaferli út úr ójöfnuði þeim, er Gottskálk Hólabiskup Nikulásson hafði sýnt afa hans Jóni Sigmundssyni lögmanni; hafði Gottskálk biskup ranglega dregið undan Jóni Sigmundssyni miklar jarðeignir. Út úr þessu spunnust miklar þrætur og málaferli, sem Guðbrandur biskup átti í alla æfi, og mun eg lauslega drepa á þau málaferli í æfiágripi Arngríms lærða. Út úr þessum málum fór Guðbrandur utan 1568, en þegar hann kom aptur, tókst hann á hendur skólameistaraembætti á Hólum. Um veturinn 1569 andaðist Ólafur biskup Hjaltason og var þá síra Sigurður Jónsson á Grenjaðarstað kjörinn til biskups, en konungur vildi eigi sinna þeirri kosningu, og vildi eigi annað, en að Guðbrandur Þorláksson færi utan til biskupsvígslu. Danskur maður Hans Gillebrun var þá settur í skólameistaraembættið á Hólum. Guðbrandur Þorláksson var vígður til biskups af Dr. Páli Matthíassyni Sjálandsbiskupi; var hann mikill vinur Guðbrands og dró hans taum alla æfi. Um sumarið 1571 kom Guðbrandur biskup út hingað, og tók þegar til starfa með hinum mesta dugnaði og röggsemi; bætti hann kjör presta á margan hátt og lagði meðal annars fátækum prestum sex af Hólastólsjörðum til uppeldis, þær er hann sjálfur átti að hafa tekjur af.

Guðbrandur biskup lét sér mjög annt um að bæta menntun klerka, og þó einkum að fræða alþýðu manna í kristindóminum; enn þá var páfatrúin allrík í hjörtum manna, og ýmsar hégiljur höfðu haldizt í kirkjusiðum og kristindómi. Guðbrandur biskup sá, að eigi var hægt að laga kristindómsþekkinguna og betra siðferðið með öðru en því, að útvega alþýðumönnum góðar guðsorðabækur á þeirra tungu. Fyrir því stofnaði hann prentsmiðju eða bætti þó fyrst og endurnýjaði hina fornu prentsmiðju, er Jón Arason hafði fengið út hingað, en keypti sér svo ný áhöld til prentunar 1578. Jón sonur Jóns prests Matthíassonar hins sænska, sem komið hafði hingað með prentsmiðju Jóns Arasonar, tókst á hendur prentverkið og

kenndi öðrum iðnina, og var nú farið að prenta íslenzkar guðsorðabækur af hinu mesta kappi; lét Guðbrandur biskup sér mjög annt um, að prentun og annar frágangur bókanna væri sem bezt af hendi leystur, og smíðaði og gróf sjálfur bókahnúta, rósir og myndir til þess að prýða bækurnar; bókbindara fékk hann frá Hamborg, og lét hann kenna Íslendingum að binda bækur. Guðbrandur ritaði sjálfur ýmsar guðsorðabækur, en lagði sumar út úr latínu, þýzku og dönsku, eða fékk aðra góða menn til þess; slíka framúrskarandi atorku sýndi hann í þessu, að hann lét prenta 80—90 bækur og var það í þá daga með jafnlitlum tökum og tilfærum hið mesta þrekvirki. Hið mesta verk hans var þó, að hann að miklu leyti sjálfur lagði út og lét prenta alla heilaga ritningu á íslenzku, og var því verki lokið 29. júní 1584.

Allan seinni hluta æfi sinnar átti Guðbrandur biskup í sífelldu stímabraki við Jón lögmann Jónsson og aðra höfðingja, bæði út úr máli Jóns Sigmundssonar og ýmsu öðru; hann gjörði sér far um að innkalla undir Hólakirkju jarðir þær, er honum þóttu ranglega hafa gengið undan af völdum Gottskálks biskups; fékk hann af þessu óvild margra manna, enda var hann ráðríkur og óeirinn, er því var að skipta. Guðbrandur biskup leitaði opt með mál sín beinlínis til konungs, og hefir verið sagt um hann, að hann víða hafi komið fram sem talsmaður konungsvaldsins danska, en honum er varla frekar gefandi sök á þessu en öðrum höfðingjum á Íslandi í þá daga, enda hafði danska stjórnin um siðaskiptin náð því tangarhaldi á Íslendingum, sem hún ekki hefir sleppt síðan. Guðbrandi biskupi sárnaði, að biskupsvaldið skyldi allt vera gengið undan í hendur konungs, en hann fékk ekki að gjört, enda veittu íslenzkir höfðingjar honum hina römmustu mótspyrnu. Í hinum afar þýðingarmiklu verzlunarmálum, sem síðan á 16. öld hafa verið kjarninn í allri íslenzki pólitik, var Guðbrandur biskup miklu frjálslyndari en íslenzkir höfðingjar, er þá voru uppi; þeir voru í því efni ótrúlega skammsýnir, og hjálpuðu sjálfir til þess

að draga á sig einokunar-snarvölinn, þrátt fyrir mótspyrnu Guðbrands biskups.

Guðbrandur biskup hafði hin mestu áhrif á uppfræðingu lærðra og leikra; hann efldi bókmenntir og fróðleiksást og upprætti páfadóminn; verða allir að dázt að þreki hans og atorku. Þrátt fyrir öll málaferlin, ritstörfin og bókagjörðina, hafði Guðbrandur biskup tíma til þess að gjöra margar endurbætar á stjórn kirkjunnar og kjörum prestanna; hann var röggsamlegur í kirkjustjórn og vandlætingasamur; hann var gagnorður og sléttorður, kappsamur og viljamikill, í hverju sem hann tók sér fyrir, og berorður var hann í meira lagi við mótstöðumenn sína. Eptir dauða Jóns lögmanns 1606 slotaði nokkuð ófriði þeim, er biskup hafði svo lengi átt í, en þó átti hann lengst af í málaferlum, meðan hann stóð uppréttur, því óvinir hans voru margir og reyndu að finna hvern höggstað á honum, sem þeir gátu. Guðbrandur biskup var búsýslumaður mikill og fésæll, og varð mjög auðugur; hann var mjög gestrisinn og veitingasamur og hélt vinum sínum árlega nýjársveizlu, enda var hann flugríkur, örlátur og vinfastur.

Árið 1572 eignaðist Guðbrandur biskup laundóttur, er Steinunn hét, með Guðrúnu dóttur Gísla prests Finnbogasonar;[1] hún giptist Skúla bónda Einarssyni á Eiríksstöðum í Svartárdal; þeirra sonur var Þorlákur Skúlason, sem biskup varð á Hólum eptir afa sinn; synir Þorláks voru þeir Gísli og Þórður, er báðir urðu biskupar, Gísli á Hólum og Þórður í Skálholti, og voru þeir allir merkismenn. Sama árið (1572) gekk Guðbrandur að eiga Halldóru dóttur Árna Gíslasonar á Hlíðarenda, og átti við henni þrjú börn, 2 dætur og einn son. Halldóra Árnadóttir var hin mesta merkiskona; hun dó 1585. Ept-

[1]) Gísli Finnbogason var með Jóni biskupi Arasyni í Sauðafellsreið og bauðst til að skjóta Daða, en biskup vildi ekki (Biskupasögur II., bls. 447-48). Síra Gísli hafði áður vegið mann, Þórarin Steindórsson, en fékk aptur prestsembætti hjá Jóni Arasyni 1544.

ir dauða hennar fór Guðbrandur biskup að verða heilsutæpur, en sýndi þó hina sömu ástundun við öll sín margbrotnu störf; hann varð þó 1596 að taka Arngrím Jónsson frænda sinn sér til aðstoðarmanns. Árið 1624 sýktist Guðbrandur biskup af hálfvisnun, missti að mestu málið og lá í kör síðan, þangað til hann dó 20. júlí 1627.[1] Um þessi sjúkdómsár þjónaði Arngrímur Jónsson biskupsembættinu, en Halldóra dóttir biskups stýrði búinu með frábærum skörungsskap.[2]

Guðbrandur biskup var hinn mesti lærdómsmaður og unni fróðleik og vísindum; hafði hann mikil áhrif á heimamenn sína, því jafnan vakti hann samtal um andleg og veraldleg vísindi, einkum undir borðum; af því urðu heimamenn hans, þeir sem höfðu skynsemi til þess að færa sér fróðleik hans í nyt, fróðari og betur menntaðir en aðrir menn; má meðal þeirra telja Arngrím Jónsson, Þorlák Skúlason, Guðmund prest Einarsson að Stað og Magnús prest Ólafsson í Laufási. Guðbrandur biskup var í miklum metum hjá lærðum mönnum erlendis, og skrifaðist á við marga útlenda fræðimenn. Meðal vina hans erlendis voru þessir helztir: Páll Matthíasson, Pjetur Winstrup og Jóhann Páll Resenius, er urðu Sjálandsbiskupar hver eptir annan; í Hamborg var hann einkum í vinfengi við Nicolaus Hemming og Philipp Nicolai; hinn síðarnefndi tileinkaði honum bók eina og fer í tileinkunarorðunum mörgum fögrum orðum um Guðbrand biskup og þann

[1]) Sveinn Pálsson segir, að Guðbrandur biskup hafi sjálfur höggvið legstein þann, sem yfir hann var lagður, og þetta letur á hann: »Gudbrandus episcopus, Jesu Christi peccator, exspecto resurrectionem carnis et vitam æternam«. Journal holden paa en Naturforskerreise i Island I., bls. 267 (hndrs. bókmf. Kmh. nr. 1-3. Fol.).

[2]) Hólabúið var í þá daga ekki lítið. Þegar Guðbrandur biskup tók við staðnum (28. júní 1571), voru á heimabúinu á Hólum 50 kýr, 282 ær, tvævetur naut og eldri 95, veturgömul 13, ungkálfar 6, tvævetrir sauðir og eldri 243, veturgamlir 126, hestar fullorðnir 9, hross 13; hin höfðu dáið veturinn fyrir (úr hor?). Sigurðarregistur, bl. 41a.

blessunarríka ávöxt, sem leitt hafi af störfum hans, og kallar hann meðal annars »máttarstoð hinna íslenzku safnaða« og »leiðarstjörnu kristins lýðs undir norðurheimsskauti«. Guðbrandur biskup skrifaðist á við enn fleiri útlendinga; í safni Hackluyt's er t. d. bréf frá honum (1595) til Hugo Branhams prests í Harwich á Englandi.[1] Branham þessi hefir skrifað Guðbrandi og spurt hann um fornmenjar á Íslandi, líklega sökum þess að Olaus Magnus, Kranz o. fl. höfðu ritað, að á Íslandi hjyggu menn letur á steina um afreksverk forfeðranna; Guðbrandur ber þetta til baka og vísar honum í »Brevis Commentarius de Islandia« eptir Arngrim Jónsson, sem þá var fyrir skömmu kominn út. Branham hefir einnig spurt um nálæg lönd, einkum um Grænland. Segir Guðbrandur að menn ætli, að Grænlandsóbyggðir nái kring um Hafsbotna alla leið til yztu endimarka Noregs, en þar heitir Bjarmaland; því næst nefnir hann, að Íslendingar fyrrum hafi numið land á Grænlandi. Enn fremur segir hann að orð liggi á, að Bretar árlega muni eiga viðskipti við Grænlendinga, og segir hann, að sér væri kært, ef Branham vildi fræða sig eitthvað um þá hluti. Það er auðséð af þessu, að einhverjar fregnir um ferðir Frobishers og annara Englendinga til Grænlands hafa þá gengið milli manna á Íslandi.

Guðbrandur biskup var hinn mesti hugvitsmaður og svo mikill þjóðhagi á smíðar, að hann gat nálega smíðað eptir öllu því er hann sá, en upp á mörgu fann hann sjálfur. Meðan hann var skólameistari í Skálholti, smíði hann litla smiðju austur á hlaði og smíðaði þar og gróf látún; á Hólum gróf hann eins og fyrr var frá sagt trémyndir, er prentaðar voru í biblíu hans; eru sumar þeirra enn geymdar á forngripasafninu í Reykjavík. Guðbrandur Þorláksson var ágætlega að sér í stjörnufræði og

[1]) *Hackluyt:* Principal navigations I., bls. 590. Í »Libellus epistolarum Jac. Coleri. Francf. 1587« kvað vera prentað bréf frá Guðbrandi biskupi til Joh. Staunich í Hamborg, en þá bók hefi eg ekki séð.

stjörnulist (astronomia og astrologia) og stærðfræði; fékkst auk þess við rímfræði og gaf tvisvar út íslenzkt rím 1576 og 1611; hann var vinur Tycho Brahes og skrifaðist á við hann. Guðbrandur biskup átti og las bækur hinna helztu stjörnu- og stærðfræðinga, er þá voru uppi; segist Arngrímur lærði hafa séð hjá honum bækur í stjörnufræði og stærðfræði eptir Purbach, Reinhold o. m. fl., er Guðbrandur hafði bætt ýmsu inn í með eigin hendi. Við skólalærdóm var Guðbrandur, að því er hann sagði sjálfur, í fyrstu nokkuð tornæmur, en hann hafði ágætt minni.

Guðbrandur biskup smíðaði himinhnött, sem lagaður var eptir hnattstöðu Íslands og gaf hann Jóhanni Bucholt höfuðsmanni, sem líka var lærður maður og þá í vinfengi við Guðbrand biskup, þó annað yrði seinna. Hann byrjaði líka að smíða jarðarhnött og ætlaði þar að sýna mynd og stöðu Íslands betur og augljósar en þá var á landabréfum, en ekki gat hann lokið því starfi sökum sífellds annríkis og veikleika á seinni árum. Við þetta starf notaði hann verk Apianusar og Orontiusar[1] og voru það hin beztu heimildarrit í þeirri grein, er þá voru til. Í landfræði, stjörnufræði og stærðfræði hefir Guðbrandur biskup verið langfremstur allra Íslendinga í þá daga og miklu framar en Arngrímur Jónsson, sem lítið eða ekkert skyn sýnist hafa borið á þær fræðigreinir. Það mætti kalla Guðbrand biskup ættföður vísindalegrar landfræði á Íslandi, en Arngrímur vekur hina íslenzku sagnfræði úr löngum dvala. Guðbrandur hefði eflaust látið mikið fleira eptir sig viðvíkjandi landfræði og stjörnufræði, hefði hann ekki ávallt haft við svo mörgu öðru að snúast, en það er nóg, þó eigi væri annað, til þess að halda á lopti

---

[1]) *Apianus* (Peter Bienewitz) var háskólakennari í Ingolstadt og orðlagður fræðimaður (f. 1495 d. 1552); hann gaf út »Cosmographia. Landeshuti 1524. 4to«; í því riti eru töflur yfir hnattstöðu margra staða, og voru breidda- og lengdaákvarðanir hans furðu nákvæmar. *Orontius Finæus* gaf út bók »De mundi sphæra«. Paris 1555, og í henni gefur hann góðar reglur til þess að ákveða jarðlengdir staða af gangi tunglsins gegn um hádegisbauginn.

landfræðisþekkingu hans, að hann fyrstur mældi hnattstöðu Íslands 1585.[1] Eins og fyrr hefir verið frá sagt, var hnattstaða Íslands á landabréfum miðaldanna mjög skökk og landinu var hringlað fram og aptur í allar áttir, en Guðbrandur biskup tók af öll tvímæli með því að mæla hnattstöðu Hóla og reiknaðist honum breiddarstig biskupssetursins 65° 44'. Ekki er greint frá því, hvaða verkfæri Guðbrandur biskup hefir notað við athuganir sínar; rithöfundarnir nefna það ekki, enda hafa líklega fáir eða engvir í þá daga aðrir en Guðbrandur sjálfur borið skynbragð á slíka hluti.

Vér höfum hér að framan í 7. kapítula getið um mynd Íslands á landabréfum miðaldanna; hið síðasta og bezta kort af Íslandi var uppdrátturinn eptir Olaus Magnus 1539 og þó er hann mjög fjarri sanni. Þá kemur þessu næst út uppdráttur Íslands í kortasafni *Orteliusar* 1595 og ber hann eins og gull af eiri af því sem áður var til, Ortelius segist hafa fengið þenna uppdrátt frá hinum danska sagnaritara *Anders Sörensen Vedel* (f. 1542, d. 1616) og hafa jafnvel sumir ætlað, að uppdráttur þessi væri eptir Vedel sjálfan,[2] en það nær engri átt; Vedel hafði engin tæki til slíks starfa; hann hafði aldrei komið til Íslands og þekkti ekki Ísland betur en aðrir Danir í þá daga. Á uppdrættinum stendur reyndar, að A. S. Vedel (Andreas Vellejus) hafi gjört hann og tileinkað hann Friðriki konungi öðrum, en aðrir höfundar, sem voru uppi um sama leyti, taka það skýrt fram, að uppdrátturinn sé eptir Guðbrand biskup Þorláksson, enda gat enginn þá gjört slíkan uppdrátt annar en hann. Þórður biskup Þorláksson segir á Íslands-uppdrætti sínum 1668, að hann sé gjörður eptir breidda og lengdarmælingum Guðbrands biskups Þorlákssonar. Enginn hafði fyrr en Guðbrandur mælt hnattstöðu Íslands og á mæl-

[1]) *Arngrímur Jónsson*: Brevis Commentarius de Islandia. fol. 7a.

[2]) *C. F. Wegener*: Om Anders Sörensen Vedel. Kjöbenhavn 1846, bls. 235.

ingum hans og uppdrætti eru allir þeir uppdrættir af Íslandi byggðir, sem gjörðir voru á 17. öldinni. Guðbrandi ber því með réttu sá heiður að hafa verið hinn fyrsti, er gjörði vísindalegar athuganir, er snertu landfræði Íslands, og mælingar hans gera það að verkum, að upp frá þessu þurfti ekki lengur neinn efi að vera á því, hvar setja skyldi Ísland á jarðarhnettinum, þó sumir útlendingar af vankunnáttu ekki seti það á réttan stað að heldur. Með Guðbrandi Þorlákssyni byrjar nýtt tímabil í landfræðissögu Íslands; hann stígur eitt hið þýðingarmesta spor í því efni, sem stigið er, áður en þeir Eggert Ólafsson og Sveinn Pálsson koma til sögunnar.

Lögun Íslands er á öllum þeim landabréfum, er eiga ætt sína að rekja til uppdráttar Guðbrands Þorlákssonar, að mestu leyti rétt; þó er landið heldur langt og hornótt og meginlandið ekki eins breitt til suðurs eins og það á að vera. Allir helztu firðir landsins sjást á uppdrættinum og eru nöfnin sett við, einna flest á Vestfjörðum. Landinu er skipt í fjórðunga og víða eru héraðanöfn; þar eru og nöfn biskupsstólanna, klaustranna, verzlunarstaða og helztu bæja og einnig nöfn á nokkrum fjöllum og jöklum. Á eptirmyndunum eptir frumriti Guðbrands eru þó nöfnin allflest nokkuð afbökuð; þau hafa gengið í gegn um margar hendur þeirra manna, er ekki skildu orð í málinu. Guðbrandur biskup lét sér mjög annt um, að útlendingar fengi rétta hugmynd um landið; honum grömdust skröksögurnar og þvættingurinn í útlendum bókum, sem minntust á Ísland, og þess vegna hvatti hann Arngrím lærða til þess að rita »Commentarius« o. fl. bækur, og skrifaði sjálfur formála og inngangsorð fyrir ýmsum ritum Arngríms, og eru þessir stuttu formálar opt fróðlegir.

Árið 1588 leituðu Sunnlendingar ráða til Guðbrands biskups um biskupskosningu; hann gat eigi sjálfur sökum lasleika farið til alþingis, en hann ritaði þeim bréf og mælir í því mjög fram með Oddi Einarssyni og hrósar honum mjög fyrir lærdóm, enda var Oddur bæði stjörnufróður og vel að sér í öðrum þeim menntum, er Guð-

brandur unni. Guðbrandur biskup segir meðal annars í bréfinu, að það sé mjög nauðsynlegt að hafa sem lærðastan biskup, bæði til þess hann geti hrakið villulærdóma, veitt skólanum góða forstöðu og aukið menntunina; hann segir, að það sé sómi og heiður fyrir landið að hafa sem lærðastan mann í slíku embætti, »sem bæði hefir mennt og lærdóm guðsorð að kenna og svo mörgum lastskriptum svar að gefa, sem út eru gengnar um vort föðurland eða ganga kunna«.

Um daga Guðbrands biskups fóru menn, sem fyrr hefir verið frá sagt, bæði Englendingar og Danir, að forvitnast um Grænland og fornbyggðir þar; leituðu menn þá frétta til Íslands, því Íslendingar voru hinir einu er nokkuð vissu um landnám fornmanna á Grænlandi. Guðbrandur biskup gjörði sitt til að fræða menn um Grænland, því 1606 gjörir hann uppdrátt af Norðurhöfum,[1] sem enn þá er til, og fylgdi riti Arngríms Jónssonar um Grænland. Uppdráttur þessi er allmerkilegur og sýnir, hve vel Guðbrandur hefir þekkt fornritin um Grænland. Hér á ekki við að lýsa nákvæmlega því, er Grænland snertir; þó má geta þess, að Grænland er látið ná norður fyrir Hafsbotna, norðaustur undir Noreg; eins sýnir Guðbrandur skipaleiðina fornu til Grænlands og lætur hana liggja fyrir suðurodda landsins inn í stóra firði suðvestan í landinu; sést af þessu, að hann hefir ekki hugsað sér austurbyggðina á austurströnd Grænlands eins og margir gerðu í þá daga og eins á seinni tímum. Zenikortið hefir haft nokkur áhrif á uppdráttinn, því Frísland er látið vera mikil ey suður og vestur af Íslandi, og heldur Guðbrandur það sé sama og Nýjaland. Mynd Íslands er á þessum uppdrætti í öllum aðalefnum rétt, en uppdrátturinn er auðsjáanlega fljótlega gerður, að eins til þess að sýna almenna legu landanna, og er því hið einstaka ekki

[1]) Í stóru konunglegu bókhlöðunni í Kmhöfn. Gl. kgl. Saml. 4to, nr. 2876. *K. I. V. Steenstrup* hefir út gefið uppdrátt þennan í Meddelelser om Grönland IX. Tab. 2, og fylgja honum ýmsar skýringargreinar á s. st., bls. 11, 16-18 og 42-44.

nákvæmlega teiknað. Flóarnir vestan á landinu og Ísafjarðardjúp eru rétt sett; hinir aðrir firðir fyrir norðan og austan eru fremur settir af handahófi, og Langanes er oflangt í samanburði við önnur útnes; fyrir norðan land er Grímsey sett á réttum stað og Vestmanneyjar fyrir sunnan land; Snæfellsnes er of breitt og á því geysimikil hrúga, sem á að tákna Snæfellsjökul.[1]

Guðbrandur biskup hafði mikla löngun til þess að fræðast um Ísland og höfin þar í kring; þess vegna fékk hann þá Hvanndalabræður, Bjarna, Jón og Einar Tómassyni, 1580 til þess að leita að Kolbeinseyju (Mevenklint),[2] og hafði biskup boðið þeim til þess mikið fé, að því er Jón Einarsson segir. Þessi ferð er allmerkileg meðal annars vegna þess, að hún er hin eina rannsóknarferð, er Íslendingar fóru í þá daga. Tveir þeirra bræðra voru yngri en tvítugir, en Bjarni var 28 ára, en allir voru þeir knálegir menn og kunnu vel til á sjó, sterkir og hugaðir vel. Þeir fóru til Kolbeinseyjar þrír á áttæringi og rákust í haf í hinni fyrstu ferð, en náðu þó landi að tveggja daga fresti. Í annað sinn náðu þeir eynni með hinum sama útbúnaði og var hún full af fugli; meðan þeir gengu upp á eyna, voru þeir svo óheppnir að missa skipið út, svo það rak frá eynni, en svo lygndi og skipið færðist nær, svo þeir fengu kastað steini undir stafnlokið og dregið það síðan að sér; gátu þeir síðan í makindum safnað fugli og eggjum og voru alls 7 daga við eyna. Ferð þessi þótti hin mesta frægðarför og var mikið orð gjört af karlmennsku og þreki þeirra bræðra sem von-

[1]) Hinn danski ferðamaður *Graah* skírði mjótt nes með háum höfða á Austurströndu Grænlands *Cap Gudbrand* til heiðurs við Guðbrand Þorláksson; höfða þennan kalla Grænlendingar Tornarsik; hann liggur á 65° 14' n. br. og er 1310 fet á hæð, sbr. Meddelelser om Grönland IX., bls. 202; í sömu bók, bls. 245 er jarðfræðisuppdráttur (prófil) af höfða þessum. Á hinum nýjustu uppdráttum er nafninu Cap Gudbrand enn þá haldið. Það mun einsdæmi nú á tímum í útlöndum, að örnefni séu kennd við Íslendinga.

[2]) Árbækur Espólíns V., bls. 85; *Jón Árnason*: Íslenzkar Þjóðsögur II„ 125-127.

legt var. Séra Jón Einarson orti brag um ferðina, er byrjar svo:

Rituðust forðum rímur og sögur
um röskva drengi og hreystimennn o. s. frv.

Þriðja erindið er svo:

Kunnir voru að karlmannshörku
kapparnir um æfistund,
ekki fjarri eyðimörku
uppólust við síldargrund;
vantaði hvorki afl né orku
ofurhuga í sinni lund.

Og seinast í bragnum stendur:

Ekkert náði eptirliggja.
unga menn sem prýddi þá.

Kolbeinsey er að eins sker eða lítill hólmi og segir í bragnum, að þeir Hvanndalabræður hafi mælt það með vað, og reyndist þeim hólminn 400 faðmar á lengd og 60 á breidd; grastó var þar engin, en skerið var hrjóstrugt með hólum og gjótum, en allt hvítt af fugli. Þegar þeir fyrst sáu eyna í fjarska, héldu þeir, að þar væri hafskip á siglingu, en svo var eigi:

Eylands var það efsti balinn,
alhvítur af bjargfýling;
augun fengu hann ekki talinn,
eins og sæi á lífubyng.

Frá Kolbeinsey var land allt horfið nema þrjár þúfur. Þegar þeir fóru frá eynni, fengu þeir hagstæðan byr, farnaðist vel og tóku land á Maríumessu.[1] Seinna hafa menn opt farið til Kolbeinseyjar; Olavius getur þess,[2] að menn hafi farið þangað á vorin á áttæringum eptir dún,

[1]) Jón Espólín segir, að þeir Hvanndalabræður hafi farið þrjár ferðir til Kolbeinseyjar, en Jón Einarsson getur eigi nema tveggja. Bjarni Tómasson drukknaði 1617 með annan mann á Skagafirði: »þeir fóru fram á haf til fiskjar tveir, sem Bjarni hafði svo opt leikið á stórum dirfsku sjóferðum«. Annálar Björns á Skarðsá, bls. 196.

[2]) Oeconomisk Reise, bls. 323.

sel og fugli. Jón stólpi, bóndi í Grímsey, fór þangað síðastur. Á þessari öld hafa hákarlaskip opt komið þar og 1853, er Ari Eyfirðingur kom þar, var eyjan svo þakin af fugli og sel, að eigi sá til jarðar.[1]

Arngrímur Jónsson var fæddur 1568 á Auðunarstöðum í Víðidal;[2] þar bjó faðir hans Jón Jónsson Hallvarðssonar; Jón Hallvarðsson átti Guðrúnu Jónsdóttur Sigmundarsonar, systur Helgu, móður Guðbrands biskups; Guðbrandur biskup og Arngrímur voru þannig náskyldir, að öðrum og þriðja; móðir Arngríms var Ingibjörg, dóttir Lopts prests Þorkelssonar. Árið 1576 fór Arngrímur Jónsson til Guðbrands biskups frænda síns, fór brátt að stunda skólanám og naut tilsagnar Bjarna Gamalíelssonar í 8 ár; Bjarni var skólameistari á Hólum 1576—86. Arngrímur sigldi 17 ára gamall með ráði og tilstilli Guðbrands biskups til Kaupmannahafnar, og var þar 4 ár á háskólanum undir tilsjón Jóhanns Haggeus'ar, kennara í rökfræði; 1589 fór Arngrímur heim aptur með beztu vitnisburðum,[3] og varð þá þegar skólameistari á Hólum; litlu síðar (líklega 1590) tók hann prestsvígslu og gegndi dómkirkjuprestsembættinu, jafnframt því er hann var skólameistari; um sömu mundir fékk hann, að því er menn ætla, bæði Miklabæ í Blönduhlíð og Melstað í Miðfirði,

[1]) Ingólfur I., bls. 72.

[2]) Um æfi Arngríms Jónssonar er eg hér nokkuð langorður, af því engin íslenzk æfisaga þessa merkismanns er til á prenti, það eg veit. Heimildarrit þau, sem eg hefi notað, eru þessi helzt: *Finnur Jónsson*: Historia ecclesiastica Islandiæ III., bls. 443-49; Annálar Björns á Skarðsá; rit Arngríms sjálfs, einkum Apotribe virulentæ et atrocis calumniæ. Hamb. 1622. 4to. Epistolæ *O. Wormii*. Havniæ 1751. *Jón Ólafsson* frá Grunnavík: Um þá lærðu Vídalína. Add. B. U. H. nr. 47 A. Fol. afskript í hndrs. Jóns Sigurðss. 68. fol. Biskupaæfir *Jóns Halldórssonar*, hndrs. J. S. 70. Fol. Presbyterologia *Hálfdáns Einarssonar* í Biskupsskjalasafninu nr. 67. Fol. *J. Thorchillii*: Specimen Islandiæ non barbaræ, hndrs. J. S. 4to, nr. 333; ýmislegt um Arngrím er líka í sama safni í nr. 300, 380. 4to og víðar.

[3]) Í bók Jóns Þorkelssonar »Digtningen paa Island« stendur, að Arngrímur hafi orðið skólameistari 1587, en það er prentvilla.

og hafði kapellána til að þjóna þeim brauðum, meðan hann dvaldi á Hólum. Skólameistaraembættinu gegndi hann þangað til 1598, nema hvað Jón Einarsson þjónaði því embætti fyrir hann 1593, er Arngrímur fór utan. Arngrímur sigldi þrisvar, fyrst til háskólans, síðan 1592 fyrir Guðbrand biskup í málum hans við Jón lögmann, og í þriðja sinn 1602 í erindum sjálfs sín og biskups.

Árið 1598 giptist Arngrímur Jónsson í fyrsta sinn, Solveigu Gunnarsdóttur; hún var hverri konu fríðari sýnum og kölluð »Solveig kvennablómi«. Faðir Solveigar, Gunnar Gíslason, var fyrst ráðsmaður á Hólum og síðan sýslumaður í Skagafjarðarsýslu;[1] hann dó 1605, 77 ára að aldri; segir Hálfdán Einarsson, að hann hafi verið grafinn að Miklabæ í Blönduhlíð og þar hafi verið latneskt grafletur yfir hann, er Arngrímur tengdasonur hans hafði sett. Móðir Solveigar var Guðrún Magnúsdóttir Jónssonar biskups Arasonar.

Á sama ári bar það við, að Gvendur Loki var grafinn upp, og var Arngrímur við þá sögu riðinn; sést á því, hve hjátrúin þá var farin að magnast, jafnvel hjá beztu og lærðustu mönnum þjóðarinnar. Gvendur Loki var húsgangskarl, illorður og leiðinlegur; hann vildi ná hreppsvist í Hjaltadal, en Þorkell Gamlason ráðsmaður á Hólum og hreppstjóri bægðu honum frá; hétzt hann þá við Þorkel og hans niðja; dó nokkru seinna uppi í Skagafjarðardölum og var grafinn í Goðdölum. Þorkell átti unga dóttur, er Sigríður hét; hún varð skömmu síðar undarlega veik og fékk aðsóknir og ónáðir miklar, og var það kennt Gvendi Loka. Eina nótt vakti Arngrímur prestur Jónsson hjá henni um stund, og hafði hana í fangi sér með guðsorðalestri og góðum bænum; kvaðst hann þess vænta, að vondur andi mundi henni enga ónáð veita, meðan hún væri sér í höndum; varð það og eigi þann tíma og þótti brugðið venju. Litlu síðar reið Arngrímur prestur leið sína norður tröðina frá staðnum;

---

[1]) *Bogi Benedictsson*: Sýslumannaæfir I., bls. 353-59.

féll þá undir honum hesturinn og svo hann sjálfur, og fékk hann áverka af steini í andlitið og bar örið alla æfi síðan; þóttust sumir hafa séð Loka hrinda hestinum, Þá tóku Hólamenn það ráð, sem menn áður höfðu haft við þá, er heitazt höfðu, að þeir riðu upp að Goðdölum; var Loki grafinn upp og afhöfðaður, og Sigríður látin ganga milli bols og höfuðs, og svo var búkurinn brenndur. Batnaði Sigríði síðan, þó veikleg væri, en hún varð ei gömul. Óvinir Hólamanna lögðu þeim þetta mjög til lýta, eigi síður Guðbrandi biskupi en Þorkeli ráðsmanni, og ætla menn þó, að Guðbrandur biskup hafi engu um valdið og eigi hafi verið um ráðizt við hann; þó er sagt, að Gvendur Loki hafi drepið kýr fyrir biskupi, en hann keypti aðrar og kvaðst kaupa mundu, meðan nokkur fengist í Skagafirði; létti þá kúadauðanum.[1] Óvinir Guðbrands biskups báru fregnir um þetta fyrir konung, biskupi til ófrægðar, og því var gefin út tilskipunin 25. febrúar 1609; segist konungur hafa frétt, að Íslendingar sumir leggi það í vana sinn, að grafa upp dauða menn, skera af þeim höfuðið og brenna þá síðan, og bannar konungur það stranglega.[2]

Þegar Arngrímur var nýgiptur, flutti hann sig að Melstað, og bjó þar alla æfi síðan, þó opt hafi hann orðið að vera lengi í burtu sökum starfa sinna við biskupsstólinn. Það er sagt, að Arngrímur Jónsson hafi verið lítill búmaður; þegar síra Erlendur Ólafsson tók við brauðinu eptir síra Arngrím 1648, voru þar t. d. engin hús fyrir hross. Arngrímur hafði svo mörgu að sinna, að það var ekki undarlegt, þó hann stundaði miður búskapinn; Arngrímur var hinn starfsamasti rithöfundur bæði á íslenzku og latínu, og liggur fjöldi rita eptir hann; hann

---

[1]) Annálar Björns á Skarðsá, bls. 165. Árbækur Espólíns V. bls. 89.

[2]) *M. Ketilsson:* Forordninger og aabne Breve II., bls. 250. Lovsaml. for Island I., bls. 171-72. Magnús Ketilsson trúir því auðsjáanlega, að afhöfðunin sé heillaráð gagnvart slíkum aptur-göngum.

varð um mörg ár að annast biskupsstólinn, vígja presta, vísitera kirkjur og vera að öllu leyti í biskups stað; auk þess átti hann í sífelldum málaferlum bæði fyrir Guðbrand biskup og sjálfan sig; sökum þessa hefir Arngrímur um miðbik æfi sinnar sjaldan verið heima, en optast á ferðalögum. Þó nú búskapurinn hafi, ef til vill, gengið tregt, þá hafði Arngrímur hins vegar töluverðar tekjur á ýmsan hátt, svo hann hefir varla átt við mjög þröng kjör að búa, enda gat hann sett börn sín til mennta, þó þau væru mörg. Með Solveigu Gunnarsdóttur átti Arngrímur þrjú börn: 1. Jón, sem giptist Ólöfu Jónsdóttur lögmanns Sigurðssonar; þau voru skilin með dómi; Jón bjó fyrst á Ökrum, svo í Sælingsdalstungu. 2. Gunnar, dó barnlaus; 3. Helga; hún var seinni kona Björns sýslumanns Magnússonar í Bæ á Rauðasandi; þeirra sonur var hinn alkunni lærði guðfræðingur síra Páll Björnsson í Selárdal. Fyrri kona síra Arngríms, Solveig Gunnarsdóttir, dó 22. júní 1627.

Eins og fyrr var frá sagt, var Arngrímur náskyldur Guðbrandi biskupi, og hafði biskup í alla staði annazt hann sem faðir; málastappið út úr eigum Jóns Sigmundarsonar var Arngrími því einnig viðkomandi, enda var Arngrímur önnur hönd biskups í þeim málaferlum. Óvild sú, sem biskup varð fyrir af deilum þeim, er hann átti í, bitnaði því ekki síður á síra Arngrími. Þó málaferli þessi séu fjarstæð efninu, verð eg þó stuttlega að drepa á þau, því þau höfðu svo mikla þýðingu fyrir líf Arngríms, og urðu að sumu leyti orsök til mótspyrnu þeirrar og óvildar, sem Arngrímur mestan hluta æfi sinnar átti við að stríða, og voru vísindastörf hans því minna metin af mörgum löndum hans en annars hefði verið. Árið 1590 gerðu þeir Guðbrandur biskup og Arngrímur frændi hans á alþingi tilkall til tveggja jarða, Hóls og Bessastaða í Sæmundarhlíð í Skagafirði; hafði Jón Sigmundarson, afi Guðbrands biskups, en langafi Arngríms, átt þær jarðir, en Gottskálk biskup hafði tekið þær af honum, þá fyrir 86 árum; höfðu bræður tveir, Markús og

Jón Ólafssynir (kallaðir Stóradals-bræður), haldið þær; kom málið undir dóm Lárusar Kruse höfuðsmanns, en þó var ekkert aðgert í það sinn, því þeir bræður vildu engin skjöl leggja fram fyrir þessum jörðum. Arngrímur prestur skaut þá málinu til konungs; kom þá út 1591 konungsbréf til Hinriks Krags höfuðsmanns um, að láta síra Arngrím ná rétti sínum af erfingjum Gottskálks biskups og dæma málið, hvort sem þeir legðu fram bréf fyrir jörðunum eða ekki. Þá tók höfuðsmaður mál þeirra Arngríms undir dóm 24 manna. Þá voru af mótmælendunum lögð fram hin alræmdu »morðbréf«, falsbréf, sum undir nafni Gottskálks biskups, gerð þeim Guðbrandi og Arngrími til skaða og skapraunar. Eitt bréfið var um Hól og Bessastaði, og í því sagt, að Björg Þorvaldsdóttir, kona Jóns Sigmundarsonar, amma Guðbrands biskups, hefði fengið þær Gottskálki biskupi fyrir það, að hún hefði eytt miklu fé fyrir stólnum; annað var um Jón Sigmundarson, að hann hefði að ófyrirsynju drepið Ásgrím bróður sinn í kirkjugarðinum í Víðidalstungu og drekkt tveim börnum sínum, öðru í soðkatli, en hinu í Gljúfurá. Guðbrandur biskup sagði þegar, að bréfin væru fölsk og uppspunnin sér til ófrægðar, en hann fékk þó engu framgengt fyrir ofríki Jóns lögmanns, og stefndi þá hver öðrum fyrir konunginn og ríkisráðið. Sigldi þá Jón lögmaður og tókst um leið á hendur að bera fram fyrir ríkisráðið ýms opinber mál, er snertu landsstjórnina, og fékk hann alþingi til þess að samþykkja, að hver skattbóndi skyldi leggja fimm álnir til farar þessarar. Af hendi Guðbrands biskups fóru þeir utan Arngrímur Jónsson og Guðmundur Einarsson frá Útskálum, sem líka var náfrændi biskups; þeir Arngrímur fóru til Hamborgar og svo um Holtsetaland og gegn um Danmörku til Hafnar; kynntist Arngrímur á þeirri ferð mörgum tignum og lærðum mönnum, t. d. Filip Nicolai, Dedekennus, Chytræus, o. m. fl. Jón lögmaður bar mikinn róg fyrir konunginn um biskupa og klerka, og reyndi Arngrímur að bera það á móti, er hann gat, en þá vildi svo illa til, að Jóhann

Bucholt, sem áður hafði verið hér höfuðsmaður, mikill vinur Jóns lögmanns, en óvinur Guðbrands biskups, var kvaddur til vitnis af stjórnarráðinu, og átti hann að bera um þessi mál og skera úr þrætunum; Bucholt var í öllu samdóma Jóni lögmanni og ófrægði Guðbrand biskup og klerka hans mjög fyrir stjórninni. Arngrímur fékk því engu áorkað. Gaf konungur þá út tvö ávítunarbréf til biskupanna, en skipaði höfuðsmanni Hinrik Krag að láta 24 manna dóm dæma málið á alþingi. Um sumarið komu þeir til þings, Guðbrandur biskup og Jón lögmaður, en Arngrímur kom eigi til landsins fyrr en eptir þing. Guðbrandur vann sigur á þinginu, að því leyti að »morðbréfin« voru dæmd upplogin falsbréf, ónýt og að engu hafandi, og voru klippt í sundur og fengin biskupi, svo að þau yrðu ekki Jóni Sigmundarsyni né afkomendum hans til neinnar hneisu; en svo var mikið ríki Jóns lögmanns, að ekki gat Guðbrandur haft hendur í hári þeim, er bréfin höfðu gert, og eigi náðu þeir Arngrímur heldur jörðunum Hóli og Bessastöðum; Guðbrandur biskup varð meðfram að vægja sökum þess, að hann hafði í kæruskjali sínu til stjórnarinnar verið mjög harðorður um Jón lögmann og Jón Magnússon á Svalbarði föður hans, en gat ekki sannað; hafði hann meðal annars borið Jóni Magnússyni á brýn galdra og fjölkynngi.[1]

Árið 1595 tóku þeir Guðbrandur og Arngrímur aptur upp málið um Hól og Bessastaði, en náðu eigi jörðunum að heldur, mest vegna stóryrða biskups um einn af mótstöðumönnum sínum, og fengu þeir aldrei jarðirnar. Þegar Guðbrandur biskup hafði fengið falsbréfin í hendur, ritaði hann og lét prenta bæklinga um þau, og spunnust út úr því ný málaferli og æsingar; mest kvað

---

[1]) Í bréfi Guðbrands biskups til ríkisráðsins er svo komizt að orði: »Í annan máta kunngjöri eg yður, hvernig Jóns lögmanns faðir hefir meðkennt upp á sig allra handa galdra og hefir þá brúkað í langa tíð, og það, að hann hafi þar með mörgum manni skaða gjört». Hndrs. J. Sig. nr. 523. 4to.

þó að bæklingi þeim, er Guðbrandur biskup gaf út 1608,[1] þá var Jón lögmaður dáinn; en biskup er mjög harðorður um hann, og dróttar falsbréfagerðinni að þeim Stóradalsbræðrum; ámælti hann í riti þessu mörgum embættismönnum og leikmönnum fyrir ranglæti og misjafna dóma. Var Guðbrandur mjög ákafur og óvarkár í orði, og fékk hann af bæklingi þessum mikla óvild margra manna, og gerðu þeir honum alls konar árásir, svo biskup komst enn í mörg málaferli bæði út úr þessu og öðru, og var Arngrímur jafnan skjaldsveinn biskups og aðstoðarmaður. Um þenna seinasta morðbréfabækling var dæmt að fullnustu af 24 manna dómi á alþingi 1620, og gat biskup sjálfur ekki komið sökum veikinda, en Ara Magnússyni, tengdasyni hans, tókst óhöndulega að verja málið, og hefir hann, ef til vill, ekki fram fylgt því eins röggsamlega, af því hann var bróðursonur Jóns lögmanns; flestir höfðingjar, sem í dóminum sátu, voru og frændur og vinir Jóns lögmanns og fullir heiptar og gremju gegn Guðbrandi biskupi; féll málið því á biskup; dæmdu þeir ritið róg og biskup til konungs náðar eða ónáðar, eptir því sem honum litist, en mæltust þó til, að konungur vægði honum sakir elli hans og veikleika og dugnaðar þess, er hann hefði sýnt við útbreiðslu guðsorðs hér á landi. Dómur þessi var auðsjáanlega ákaflega ranglátur, því þó Guðbrandur biskup væri æði harðorður um mótstöðumenn sína, þá hafði hann fulla ástæðu til að reiðast yfir þeirri rangsleitni, er honum hafði verið sýnd, er hann ekki náði rétti sínum yfir höfundum falsbréfanna,

[1]) »Sönn undirvísun um þau ómannlegu, hæðilegu og óviðurkvæmilegu morð- og manndrápsbréf og nokkra aðra gjörninga, sem skrifaðir og lognir hafa verið upp á Jón Sigmundsson löngu eptir hans dauða og afgang. Hólum 1608«. Guðbrandur gat ekki með vottum sannað falsið upp á höfundana; hann safnaði þá með aðstoð manna sinna öllu »upplaginu« af þessum bækling og brenndi. Þegar málið kom til dóms 1620, þá fékkst ekkert exemplar af bókinni handa réttinum, en þá er sagt, að einn þeirra, sem í dóminum voru, hafi murrað nokkuð fyrir munni sér og hafi þá dottið eitt eintak fram úr ermi hans. J. Sig. hndrs. nr. 523. 4to.

þó bréfin væru dæmd á þingi upp login í illum tilgangi. Með því Guðbrandur biskup var þá orðinn gamall og sjúkur og átti örðugt með að eiga í þessu þrasi, þá sendi hann dótturson sinn, Þorlák Skúlason, utan á konungsfund til þess að biðja konung vægðar; hafði hann þá verið mjög affluttur og rægður af óvinum sínum, en fyrir milligöngu góðra manna varð sú endalykt á, að konungur gaf Guðbrandi kost á, annaðhvort að láta málið ganga til hæstaréttar eða gjalda 1000 dali; kaus biskup seinni kostinn, því hann var þá orðinn leiður á málaferlum og hrumur af elli; þó galt hann aldrei nema lítinn hluta sektarinnar.

Óvild sú, er Guðbrandur biskup varð fyrir, bitnaði einnig á Arngrími. Báðir þessir menn stóðu í vísindalegri þekkingu, framkvæmdum og ritstörfum langt fyrir framan Íslendinga þá, sem uppi voru um aldamót 16. og 17. aldar, og höfðu menn hér á landi því ekki vit á að meta verk þeirra að verðugleikum, en dæmdu þá eingöngu eptir þeim þrönga sjóndeildarhring, er þeir sjálfir fengu litið yfir; smásmuglegur kritur, öfund og sérgirni blekktu líka sjónir manna, sem opt vill verða hjá litlum þjóðum. Í formálanum fyrir riti Arngríms gegn Davíð Fabricius kvartar Guðbrandur biskup undan því, að Íslendingar meti það alls ekki við Arngrím, hve drengilega hann hafi varið Íslendinga gegn árásum útlendra illhryssinga; segir hann, að landar Arngríms séu vanþakklátir og ofsæki hann með hatri og öfund; þó láti fáeinir hann njóta sannmælis, t. d. þeir, er orkt hafa kvæði um hann, sem prentuð eru í sumum bókum hans. Aptur á móti var Arngrímur í hinu mesta áliti utanlands, í Þýzkalandi, Danmörku, Hollandi og víðar; með ritum sínum hélt hann uppi heiðri Íslendinga meðal fjarlægra þjóða; flestir útlendingar höfðu áður haldið, að á Íslandi byggju eingöngu fífl og skrælingjar, en Arngrímur sýndi með ritum sínum, að hér voru menn á þessu fjarlæga landi, sem í þeirra tíma lærdómi stóðu jafnfætis fræðimönnum á meginlandi Európu. Auk þess endurreisti Arngrímur íslenzka

sagnfræði, og opnaði fjársjóðu fornaldarinnar, sem íslenzkar bókmenntir síðan því nær eingöngu hafa lifað á. Íslendingar kunnu ekki að meta þetta, enda segir máltækið, að fáir séu spámenn í sínu föðurlandi. Á seinni árum Arngríms var þó hugsunarhátturinn farinn að breytast; þá voru komnir fram margir ungir menntamenn íslenzkir, sem unnu íslenzkum fróðleik og virtu Arngrím fyrir það, sem hann hafði gert.

Þegar Guðbrandur biskup sýktist af hálfvisnun 1624 og lagðist í kör, varð Arngrímur »officialis« og tók við allri stjórn kirkjunnar og biskupsdæmisins; löngu áður (1596) hafði konungur leyft Guðbrandi biskupi að hafa Arngrím sér til aðstoðar við embættið, en 2. júlí 1624 gaf Holger Rosenkrantz út bréf á Bessastöðum, um, að Arngrímur Jónsson skyldi veita biskupsembættinu forstöðu; átti Arngrímur að hafa umsjón með kirkjum og prestum og visitera kirkjurnar; hann átti einnig að hafa yfirumsjón yfir skólanum; Arngrími var og boðið í viðurvist ráðsmannsins, skólameistara og dómkirkjuprestsins, að safna saman öllum bréfum og skjölum dómkirkjunnar og stólsins og leggja þau í góða geymslu, unz »guð gerði enda á biskupsins sjúkdómi eptir hans þægilegum vilja, þó að biskupsins myndugleika og embætti í allan máta óforkreinktu, svo lengi sem hann vildi því sjálfur forstöðu veita«. Árið 1626 fékk Arngrímur konungsbréf um að vígja presta og vígði hann alls 6 presta, meðan hann þjónaði embættinu; fyrstu kararár Guðbrands biskups, vígði Oddur biskup Einarsson í Skálholti 3 presta að norðan. Fyrir ómak sitt fékk Arngrímur Jónsson 50 jóachimsdali að launum og afgjald af 7 jörðum Hólakirkju. Meðan Arngrímur gegndi biskupsembættinu, þjónaði Illugi Ingjaldsson fyrir hann á Melstað; en þegar Arngrímur aptur tók við brauðinu, varð Illugi að hverfa frá og giptist um það leyti, en var embættislaus um tíma; lét Arngrímur sér mjög annt um, að útvega Illuga gott brauð og gekk það treglega í fyrstu.[1]

[1]) Epistolæ O. Wormii. Havniæ 1751, bls. 302-303, 318.

Seinna fékk Illugi Tjörn á Vatnsnesi; hann var haldinn margkunnugur.[1]

Eptir andlát Guðbrands biskups var um sumarið (20. ágúst) haldin fjölmenn prestastefna á Flugumýri í Skagafirði, til þess að kjósa nýjan biskup; ætluðu allir, að Arngrímur mundi verða kosinn; hann stóð næstur sökum aldurs, embættis og lærdóms. Arngrímur tók þá fyrst að afsaka sig og teljast undan jafn vandasömu embætti, og halda menn, að það hafi eigi verið með fullri alvöru. Norðlingar vissu, að Arngrímur var ráðríkur og ákafur í að fylgja fyrirætlunum sínum og því var þeim ekki um, að hann hlyti embættið; héldu, að hann mundi verða mörgum örðugur, er hann væri setztur í völdin; þó vildu þeir ekki á hinn bóginn ganga í berhögg við hann með beinni óvináttu; urðu fegnir undanfærslu síra Arngríms og létust því taka þessa undanfærslu hans gilda; samsinntu honum og sögðu, að hann svo vitur maður vissi, hvað réttast væri, að þó embættið væri virðulegt, þá fylgdu því þó miklar og þungar áhyggjur og kusu þeir því næst í einu hljóði Þorlák Skúlason til biskups.[2]

Síra Arngrímur giptist í annað sinn 1628 Sigríði dóttur síra Bjarna Gamalíelssonar á Grenjaðarstað; var hann þá 60 ára að aldri, en hún 27 ára; áttu þau saman 9 börn og fæddist hið síðasta 16. ágúst 1646, og var Arngrímur þá fullra 78 ára. Af þeim hjónum eru komnir margir merkismenn og koma sumir þeirra við þetta rit. Þessi börn þeirra komust á fullorðinsaldur: 1. Þorkell prestur í Görðum á Álptanesi, 2. Þorlákur prestur á Staðarbakka, 3. Bjarni prestur á Höskuldsstöðum, 4. Guðbrandur sýslumaður í Húnavatnssýslu,[3] 5. Solveig, giptist

---

[1]) Árbækur Espólíns VI., bls. 56.

[2]) Jón Grunnvíkingur ber Pál Vídalín fyrir því, að Halldóra Guðbrandsdóttir hafi fengið prestana á prestastefnunni til þess að kjósa síra Þorlák, þó Guðbrandur biskup hefði helzt viljað hafa Arngrím. Hndrs. J. Sig. 124. fol. (v).

[3]) Guðbrandur Arngrímsson brann inni með konu sinni Ragnheiði Jónsdóttur á Lækjamóti í Víðidal 1719, 79 ára gamall; hann

Jóni Jónssyni Árnasonar frá Narfeyri, 6. Ingibjörg, átti Gísla hinn eldra son Jóns Halldórssonar á Fróðá, og 7. Hildur, er giptist frænda sínum, Jóni Þorlákssyni í Víðidalstungu; þeirra son var Páll lögmaður Vídalín. Arngrímur Jónsson tók sér fyrstur ættarnafnið Vídalín og báru margir ættmenn hans það eptir hann.

Arngrímur Jónsson bjó á Melstað til dauðadags; var hann jafnan heilsugóður, en þó fór hann nokkuð að finna til ellilasleika seinustu árin og þjáðist þá við og við af skyrbjúgi og gikt; kvartar hann um lasleika sinn í bréfum til vinar síns Ola Worms og spyr hann til ráða; ræður Worm honum til þess, að nota skarfakál við skyrbjúgnum, en segir að mörgum hafi gefizt vel á móti gikt, að hafa á hendi hring úr rostungstönn. Arngrímur sendi honum þá tannarbrot, en það var svo hart, að eigi var hægt að vinna; líklega hefir tönnin verið gömul og steingjör; 1641 sendir Worm Arngrími rostungstannarhringi,

var gæflyndur maður, og er sagt, að hann hafi haft heldur mikið konuríki; hann var skáld gott og var bendlaður við ýmislegt málaþras og galdramál. Sonur hans var Þorlákur sýslumaður í Ísafjarðarsýslu († 1707); hann orti Úlfarsrímur. Jón Ólafsson frá Grunnavík segir svo frá, að sá orðrómur hafi legið á, að Þorlákur væri í raun réttri sonur Galdra-Páls, er bjó í Ánastaðakoti á Vatnsnesi; um afdrif Galdra-Páls segir Grunnavíkur-Jón þessa sögu, er eg set hér, af því hún lýsir hugsunarhættinum og menntunarástandinu á 17. öld: »Páll Jónsson, móðurfaðir minn, þá búandi í Kirkjuhvammi, átti mál við Galdra-Pál, að gjört hefði sér galdraveiki og glettingar mörgum. Tók þá Guðbrandur hann sem annan fanga heim til sín að Ási, en þá hann færði hann til alþingis; skyldi Ragnheiður hafa skipað honum, að muna sig um, að færa Pál heim aptur jafngóðan. Páll var dæmdur til eldsins, og er sagt hann hafi beðið að heilsa heim konunni og barninu; hann skyldi hafa rétt sitt skeggjaða höfuð út úr eldinum og sagt: »sjáið nú mitt sakleysi«. Tókst samt, þó tregt veitti, að brenna hann og eigi fyrr en skórnir voru af honum leystir; en í öskunni fannst hjartað óbrunnið. Bað böðullinn, er Hafliði hét, Guðbrand að ljá sér hníf til að saxa það, en þá hraut ögn eða slindra úr því upp í auga böðlinum og varð hann einsýnn síðan; en Guðbrandur vildi eigi aptur hafa hnífana, sem silfurskeptir voru«. Addit. B. U. H. nr. 47. Fol. Jóns Sigurðssonar handritasafn, nr. 68. Fol.

en skipið kom eigi fram.[1] Arngrímur hélt þó líkams- og sálarkröptum, meðan hann lifði. Um vorið 1648 gekk landfarsótt fyrir norðan og úr henni andaðist Arngrímur Jónsson 27. júní 1648, áttatíu ára gamall. Í bréfi til Ola Worms segir síra Einar Arnfinnsson á Stað í Hrútafirði: »Arngrímur sálugi dó sitjandi í rúminu eins og Símon; hann kallaði saman ástvini sína, til þess að hvetja þá til þolinmæði í trúnni og lauk orðum sínum með sálmi; hann hallaði sér því næst hægt aptur á bak eins og hann ætlaði að sofna og á sama augnabliki andaðist hann«.[2] Arngrímur var grafinn í kirkjunni á Melstað, kvennamegin, fyrir framan kórdyr og var þar hengt á vegginn fyrir ofan grafletur með gyltum stöfum og mynd hans hjá og var hurð fyrir. Arngrímur hafði sjálfur samið grafletur í latneskum ljóðum og hafði Oli Worm látið grafa það á töfluna.[3]

Sigríður, ekkja Arngríms Jónssonar, bjó fyrsta árið á Melstað; hún var skörungur í framkvæmdum og skapmikil; segir Jón Grunnvíkingur, að hún hafi viljað, að einhver sona síra Arngríms fengi brauðið, en er síra Erlendur Ólafsson fékk Melstað, lokaði hún kirkjunni og náði síra Erlendur eigi að fremja embættisgjörðina um sumarið og prédikaði úti í kirkjugarði. Sigríður hafði fulla ástæðu til að vera óánægð með brauðveitinguna, því Arngrímur hafði löngu áður fengið loforð kanslarans danska fyrir því, að enginn skyldi verða tekinn fram yfir syni hans, til þess að fá brauðið eptir hann.[4] Frá Melstað flutti Sigríður sig að Torfustöðum og bjó þar nokkur ár, en 1659 eða 1660 flutti hún sig suður að Görðum til Þorkels sonar síns og dó þar.

---

[1]) Epistolæ O. Wormii, bls. 336-37, 340, 350.

[2]) Epistolæ O. Wormii II., bls. 1069.

[3]) Grafskriptin er prentuð í Epist. Wormii I., bls. 348-49.

[4]) Sveinn Jónsson á Barði vildi líka ná í Melstað eptir Arngrím og biður Ola Worm 1643 að útvega sér loforð hjá kanslaranum fyrir embættinu, en þá var búið að lofa Arngrími, að synir hans gengju fyrir. Epist. Wormii II., bls. 630.

Arngrímur lærði var fríður maður og höfðinglegur; mynd af honum á 28. ári, teiknuð af Dedekennus, er framan við bókina »Specimen Islandiæ historicum«. Arngrímur varð nokkuð feitlaginn, en bar sig vel; menn segja að hann hafi verið fremur drembilegur og þóttalegur í fasi og framgöngu;[1] hann var skrautmaður og er sagt um hann, að hann hafi látið syni sína ganga í kápum[2] þegar á unga aldri. Arngrímur var gott latínuskáld og var hinn fyrsti Íslendingur eptir siðaskiptin, sem orti til muna á latínu; eptirmæli hans eptir Guðbrand biskup Þorláksson eru prýðisfögur; hann orti líka töluvert á íslenzku,[3] en ekki þótti mönnum eins mikið til þess koma. Páll Vídalín dóttursonur hans líkti skáldskap afa síns við óheflaða staura, rekna saman með ryðguðum járngöddum.[4] Margir af afkomendum síra Arngríms voru ágætlega skáldmæltir.

Arngrímur Jónsson er vanalega kallaður Arngrímur hinn lærði og það er enginn efi á því, að það er rétt-

---

[1]) Jón frá Grunnavík segir þessa sögu því til sönnunar: »Einu sinni á alþingi var síra Arngrímur að ganga einsamall fram og aptur um lögréttueyrina, en síra Hallgrímur Pétursson lá þar uppi í hallanum og var að tala við ýmsa menn og gamna sér við smádrengi, og sá síra Arngrím niðri á eyrinni; orti hann þá stöku þessa:

Eins og forinn feitur, fénu mögru hjá,
stendur strembileitur stórri þúfu á,
Þegir og þykist frjáls, þetta kennir prjáls,
regir hann sig og réttir upp róuna til hálfs,
sprettir úr sporum með státi og sparðar af gravitáte«.

Í kvæðum Stefáns Ólafssonar I., bls. 74-75 er vísan prentuð og eignuð síra Stefáni, en mér þykir allt eins líklegt, að það sé rétt, er Jón Grunnvíkingur segir, að hún sé eptir Hallgrím Pétursson; en í sjálfu sér er nú samt þýðingarlaust, eptir hvern hún er; hún sýnir hugmyndir sumra um Arngrím.

[2]) Á mynd þeirri af Magnúsi prúða og börnum hans, sem áður var í Haga á Barðaströnd, en nú er á Forngripasafninu, eru börnin líka í kápum.

[3]) Sbr. *Jón Þorkelsson*: Digtningen på Island, bls. 473-79.

[4]) Árni Magnússon sagði um kvæði Arngríms: »Arngrimo demas carmina, major erit« (takirðu kvæðin af Arngrími, verður hann meiri maður).

nefni. Eptir því sem þá gjörðist, var Arngrímur mjög lærður maður; í þeim fræðum, sem menn á 16. og 17. öld helzt stunduðu, var enginn hjer á landi hans jafningi; hina fornu latnesku höfunda þekkti hann ágætlega og miðaldafræði þau, sem þá tíðkuðust, kunni hann upp á tíu fingur. Enginn Íslendingur í þá daga þekkti jafn vel hinar latnesku bókmenntir þeirra tíma, og er furða, hvernig hann, afskekktur uppi á Íslandi, hefir getað kynnt sér svo mörg rit lærðra manna, er þá voru uppi erlendis. Samgöngurnar í þá daga voru ekki miklar; eitt skip kom þó vanalega á ári á hverja af hinum stærri höfnum, en framan af 17. öldinni voru opt hafísar, svo skip náðu eigi höfnum fyrr en á haustin; sum fórust, sum tóku víkingar á leiðinni. Það sést vel á bréfaskriptum þeim, sem fóru á milli Arngríms og Ola Worms, hve samgöngurnar hafa verið örðugar og sjaldgæfar; bréf og sendingar fórust opt á skipbrotum eða víkingar taka skip með farmi og öllu, er á var. Mjög var örðugt að ná í nýjar bækur og komust þær ekki hingað til lands, fyrr en mörgum árum eptir að þær komu út. Oli Worm keypti bækur í Kaupmannahöfn fyrir Arngrím og sendi honum með kaupmönnum; þeir borguðu í peningum í Höfn, það sem Arngrímur þurfti að láta fyrir bækur og annað, en sjálfur galt hann þeim í vörum í kauptíð; peninga var á Íslandi ómögulegt að fá; jafnvel ríkustu menn höfðu sjaldan nokkur peningaráð.[1] Það hefir hjálpað Arngrími til þess að fylgja með tímans straumi, að hann þekkti marga menn í útlöndum og skrifaðist á við þá. Hér á Íslandi hefir Arngrímur eflaust hlotið viðurnefnið »hinn lærði« fyrir þekkingu sína í eldri og yngri latneskum ritum, en í útlöndum var hann mest metinn fyrir kunnáttu sína í íslenzkri sögu og fornfræðum. Rit Arngríms eru opt full af tilvitnunum og greinum úr fornum höfundum og úr

[1]) Magnús prestur Ólafsson í Laufási kvartar undan því í bréfi til Ola Worms 28. ágúst 1632, að samgöngur á Norðurlandi séu svo illar, að hann varla einu sinni eða tvisvar á ári geti skrifazt á við síra Arngrím á Melstað. Epist. Wormii I., bls. 363.

ritningunni; átti það stundum varla við efnið eða var að eins til óþarfra málalenginga; en það var tízka lærðra manna í þá daga, að sýna lærdóm sinn á þennan hátt.

Arngrímur Jónsson er hinn fyrsti Íslendingur, sem stundaði sagnfræði og fornfræði Íslands, og öll rit hans eru að mestu leyti sögulegs efnis; af því hann ritaði á latínu, varð hann brátt kunnugur erlendis, og vakti hann fyrstur með bókum sínum áhuga útlendra og innlendra fræðimanna á sögu og fornfræði Norðurlanda, svo sumir útlendingar fóru jafnvel að læra dálítið í íslenzku. Árið 1596 býður konungur Íslendingum að láta af hendi við Arngrím afskriptir af fornritum, bréfum og skjölum; átti Arngrímur að snúa þeim á dönsku og senda sagnaritara konungs Niels Krag, sem ætlaði að rita sögu Danmerkur og um afreksverk konunganna.[1] Miklu seinna (1625), skrifar Christian Friis kanslari Arngrími og biður hann að útvega sér rit um sögu Noregs. Fyrir þessi störf sín fékk Arngrímur árleg afgjöld af Hallbjarnareyrarjörðum. Á þenna hátt gat Arngrímur náð í mörg handrit, sem hann notaði við ritstörf sín; líklega hefir Arngrímur sent einhver íslenzk handrit til Danmerkur, en þó hefir hann víst varla látið mjög mörg af hendi rakna. Hinn ágæti danski vísindamaður *Oli Worm* (f. 1588, d. 1654) vakti áhuga manna á fornfræði í Danmörku; hann hafði hið mesta álit á Arngrími, hafði fræðzt mikið á ritum hans og skrifaðist lengi á við hann, og leitaði upplýsinga hjá honum um ýmislegt, er snerti sögu, fornfræði og rúnir. Í bréfi til síra Jóns Árnasonar í Vatnsfirði talar Worm um lát Arngríms og um þá aðstoð, sem hann hafi veitt sér; segir Worm, að löngunin til þess að fást við fornfræði, hafi dofnað mikið hjá sér, síðan Arngríms missti við, en hann segist treysta Íslendingum til að halda áfram í þessa stefnu, einkum Brynjólfi biskupi Sveinssyni.[2]

---

[1]) *Magnús Ketilsson:* Forordninger og aabne Breve II., bls. 206-207.

[2]) *Olai Wormii* et ad eum doctorum virorum epistolæ. Hafniæ 1751, bls. 1102.

Bækur Arngríms bárust víða um Európu, og varð hann því víðfrægari en flestir Íslendingar aðrir, og alstaðar er hann lofaður fyrir lærdóm sinn, þar sem hans er getið í ritum. Arngrímur skrifaðist einnig á við marga fræðimenn í útlöndum og sumir sendu honum bækur. Í riti Arngríms »Apotribe Calumniæ« eru prentuð bréf frá þessum útlendu merkismönnum, frá Páli Matthíassyni, Niculás Krag, Jonas Jacob Wenusinus, og Niculás Theophilus í Kaupmannahöfn, frá Johannes Frederus og David Chythræus, sem voru háskólakennarar í Rostock, og frá Philippus Nicolai í Hamborg; auk þess hefir hann eflaust skrifazt á við marga aðra. Sumir þessir menn voru kunningjar hans frá námsárunum; sumum hafði hann kynnzt á ferðum sínum; auk þess þekktu hann fjölda margir af ritum hans, og bera allir mikla virðingu fyrir lærdómi hans og gáfum. Sögurit Arngríms og áhrif hans á söguvísindi og bókmenntir Íslands og Norðurlanda koma ekki beinlínis við þessu riti, og því sleppi eg að tala um það, enda væri vonandi, að einhver sögumaðurinn eða fornfræðingurinn tæki rögg á sig og ritaði um það.

Náttúruvísindi og stærðfræði hefir Arngrímur alls ekki fengizt við; hugur hans er allur við sögu og fornfræði, enda sagði Gísli biskup Oddsson 1635 um Arngrím, að hann í ritum sínum um Ísland hefði hoppað þurrum fæti yfir öll náttúruvísindi.[1] Náttúruvísindin voru þá rétt nýlega farin að lifna við, og hjá mörgum lærðum mönnum, sem ekki beinlínis voru náttúrufræðingar, voru hugmyndirnar um náttúruna enn þá mjög blandnar hjátrú og kerlingabókum; menn gripu það sem var næst hendinni, og tóku sögusagnir alþýðunnar gildar, án þess að rannsaka eða leita að ástæðum: Oli Worm og Arngrímur skrifast stundum á um ýmislegt, er lýtur að náttúrufræði, og Arngrímur sendir Worm stundum náttúrugripi, því Worm átti mikið gripasafn. Til dæmis um hugsunarleysi manna í þeim greinum, set eg hér þrjár spurning-

[1]) Epistolæ O. Wormii, bls. 595.

ar, er Arngrímur sendir Ola Worm 11. ágúst 1638. 1. Hvernig stendur á því, að sjáaldur kinda sýnist vera kringlótt um flóð, en aflangt um fjöru? 2. Hvernig víkur því við, að ef ker er barmafyllt með hvallýsi, hákarlslýsi eða sellýsi, þegar hásjáað er, þá lækkar í kerinu, þegar aptur fjarar út? 3. Hvernig stendur á því, að hrútar, sem á vetrum helzt vilja liggja á vinstri hlið, leggjast heldur á hina hægri á vorin, þegar sól gengur inn í hrútsmerki?[1] Oli Worm svarar fyrstu og annari spurningunni svo, að slíkt muni standa í sambandi við áhrif tunglsins, því það hafi áhrif á alla vökva, svo ostrur, krabbar og kræklingar eru fullir af vökva með vaxandi tungli, en þurrir og uppþornaðir með minnkandi. Um þriðju spurninguna segir hann, að líklega sé eitthvert samband milli hrútsins á jörðu og hrútsins á himni!.[2] Svona var nú röksemdaleiðslan í þá daga; engum datt í hug að rannsaka grundvöllinn, hvort hann var á rökum byggður, og leiddu svo, eins og eðlilegt var, skakkar ályktanir úr rammskökkum undirstöðugreinum. Slík trú á áhrif tunglsins á vökva líkamanna var algeng bábylja á miðöldunum, og er ekki enn horfin sumstaðar.

Í landafræði er í sjálfu sér lítið að græða á bókum Arngríms lærða; þar eru svo að segja engar nýjar upplýsingar; hann hrekur orð fyrir orð með góðum rökum og mikilli málsnilld skrípasögur útlendra höfunda um Ísland, og gefur þannig útlendingum réttari hugmynd um það, sem áður hafði verið skrifað um, en hann bætir fáu nýju við, og ritar enga vísindalega landlýsingu; í sögulegum fræðum ryður hann nýjar brautir, en í landfræðinni rígbindur hann sig við hið gamla. Eiginleg Íslandslýsing er ekki til eptir Arngrím; hefði hann gefið út þess konar rit, mundi eflaust að miklu leyti hafa tekið fyrir

[1]) Epistolæ O. Wormii bls. 331-32. Til er enn sú alþýðutrú á Íslandi, að flóð og fjara sjáist í kindarauganu, og menn halda almennt, að tungl og straumar hafi áhrif á sjúkdóma, vessa líkamans o. fl.

[2]) Epistolæ O. Wormii, bls. 333.

skröksögurnar um Ísland, því þá hefðu menn haft einhverja samanhangandi, rétta lýsingu að grípa til. Vinir Arngríms í útlöndum biðja Arngrím að rita Íslandslýsingu, en hann sinnir því ekki. Í bréfi frá Johannes Frederus, háskólakennara í Rostock, 1594 stendur t. d. þessi kafli: »Eg hefi með ánægju lesið Íslands-vörn þína (Commentarius de Islandia), og ættjarðarást sú, er lýsir sér í þinni lærðu og lipru vörn, er lofsverð, en mér hefði þótt vænna um, hefðir þú fremur fengizt við samanhangandi landlýsingu Íslands og minnzt meira á stjórnar- og kirkjusögu, en eigi eingöngu fengizt við að þerra í burtu annara óhreinindi, sem óþægileg hafa verið fyrir föðurland þitt«.[1] Philipp Nicolai segist mjög sakna íslenzkrar landlýsingar, og biður Arngrím að útvega sér uppdrátt af Hólabiskupsdæmi og mynd af Hólum, og vill hann láta prenta það í »Crymogæa«.[2] Samt sem áður byrjar með Arngrími nýtt tímabil í landfræðissögu Íslands; bókmenntirnar vakna úr löngum dvala og Íslendingar fara sjálfir að hugsa um sögu landsins og landfræði þess; af bókum hans fá útlendingar betri hugmyndir um landið en áður, og nú þurfa útlendir fræðimenn, er vandvirkir vilja vera, ekki eingöngu að styðja sig við skröksögur sjómanna og kaupmanna; þeir geta sótt fróðleik sinn í bækur eptir Íslendinga sjálfa. Þó var tíðarandinn svo, að það átti langt í land, að menn alveg losuðu sig við skrípasögurnar; þær ganga aptur hvað eptir annað; hvernig sem fróðir og sannorðir fræðimenn brytja niður illþýðið, þá rís það jafnóðum upp aptur, og illa menntaðir ferðamenn tyggja upp eldgamlar vitleysur jafnvel fram á 19. öld.

Arngrímur lærði ritaði margar bækur og útlagði ýmsar guðsorðabækur á íslenzku.[3] Hér skulum vér að eins

---

1) Apotribe Calumniæ, bls. 82.

2) Apotribe Calumniæ, bls. 101, 105-6.

3) Rit Arngríms eru talin í kirkjusögu Finns biskups III., bls. 447-48 og í bók Jóns Þorkelssonar, Digtningen på Island i det 15. og 16. Århundrede, bls. 472-74. Hin latnesku rit hans eru prentuð

fara nokkrum orðum um þau rit, er snerta landfræði Íslands. Í því efni er hið fyrsta rit Arngríms »Brevis commentarius de Islandia« langþýðingarmest. Í þessu riti hrekur hann skakkar frásagnir margra landfræðinga um Ísland, og leiðréttir flestar missagnir um Ísland, sem þá voru í útlendum bókum, en einkum snýr hann sér að ljóðunum eptir Gories Peerse, úthúðar honum og dæmir rit hans úalandi og úferjandi, og er opt æði harðorður. Bókin er tileinkuð Kristiáni IV.; þar næst kemur formáli eptir Guðbrand Þorláksson. Guðbrandur biskup getur þess, hver tilgangur bókarinnar sé, að leiðrétta ýmislegt skakkt, er útlendir höfundar segi um Ísland; segir hann þeir fari eptir skröksögum sjómanna og öðru þvílíku, en harðorðastur er hann um Gories Peerse, og kallar rit hans óþrifalegt og ógurlega vanskapað fóstur, og segir hann ljúgi hinum verstu löstum upp á Íslendinga, og telur hann slíkt Þjóðverjum ómaklegt, er svo lengi hafi haft ábata af verzluninni við Íslendinga. Segir Guðbrandur, að sér hafi lengi gramizt skröksögurnar um Ísland, en nú hafi Arngrímur Jónsson eptir áeggjan sinni skrifað þennan bækling til þess að verja föðurlandið fyrir eitruðu biti nokkurra þorpara. Ritinu sjálfu skiptir Arngrímur í tvo aðalkafla; er fyrri kaflinn helzt um landið, hinn seinni um þjóðina. Alstaðar prentar hann í hverjum kapítula kafla úr ritum erlendra höfunda með breyttu letri og hrekur þá jafnóðum. Höfundar þeir, sem hann helzt snýr sér á móti, eru Gories Peerse, Münster, Frisius, Kranz og Saxó, og höfum vér hér fyrir framan minnzt á frásögur þeirra um landið. Í fyrsta hluta ritsins leiðréttir hann ýmislegt, er menn hafa sagt skakkt um hnattstöðu landsins, um nafn þess og um hafísinn, og andmælir þeirri skoðun manna, að Ísland sé Thule; hann hrekur bábyljur manna og skröksögur um fitu fénaðarins, og sýnir, hve vitlausar og hlægilegar sögurnar séu um draugaganginn og um kvala-

1 Kaupmannahöfn, Hamburg og Leiden; í þeim eru margar prentvillur, af því útlendingar urðu að annast prófarkalestur.

staði í hafísnum og Heklu; hann nefnir enn fremur margs konar kynjasögur aðrar um uppsprettur, hvali, skrímsli, o. fl. Í seinni hluta ritsins hrekur hann skröksögur manna um íbúana og háttsemi þeirra, og er einkum reiður við Gories Peerse, sem von var.[1] Arngrímur talar þar fyrst um trúna, og segir sögu kristninnar á Íslandi; telur svo upp biskupana og getur um helztu æfiatriði þeirra; síðan talar hann um kirkjur á Íslandi og húsaskipun, og hrekur frásagnir þeirra Kranz, Münsters og annara, er segja, að Íslendingar búi í hellum neðanjarðar og byggi sér hús úr hvalbeinum; getur enn fremur um fæðu manna og búning, um verzlunina og ýmislegt fleira, og hrekur alstaðar hina fyrri höfunda.[2] Hvergi er í ritinu samanhangandi lýsing á landi og þjóð; þar eru að eins sundurlausar greinir um sitt hvað, enda er það eðlilegt, því ritið er deilurit, en eigi landlýsing; þó gátu menn í þá daga lært margt af riti þessu, og það hefði að minnsta kosti átt að verða til þess að halda niðri fornum skröksögum og bábyljum.

Næsta rit Arngríms var »Crymogæa«; það er nokkurs konar ágrip af sögu Íslands; sú bók kom í fyrsta sinn út 1609 í Hamborg og var opt gefin út aptur, enda er hún mjög merkileg.[3] Þar fengu útlendingar í fyrsta sinn

[1]) Þar sem hann talar um þá menn, er svívirt hafi Íslendinga, kemst Arngrímur svo að orði: »Ex quorum numero scurra ille fuit, qui rhythmis aliquot, in gentis nostræ contumeliam, Germanica lingva editis, nomen suum immortali dedecori consecravit«. Brevis Comm. de Isl. fol. 48 b.

[2]) Brevis Commentarius de Islandia. Hafniæ 1593. 8vo; bókin er líka prentuð með enskri þýðingu hjá Hakluyt l. c. I., bls. 515-590. Margir hafa notað úr henni kafla, t. d. La Peyrere, H. Megiserus o. fl.

[3]) Crymogæa sive rerum Islandicarum libri III. Hamburgi 1609. 4to; aðrar útgáfur voru prentaðar 1610, 1614, 1618, 1620, 1625, 1641 og 1650. Síra Jóhann Jónsson í Otrardal lagði Crymogæu út á íslenzku og er sú þýðing til í handritasafni landsbókasafnsins nr. 157. 4to. Philipp Nicolai sá um prentunina í Hamborg og stóð lengi á henni ýmsra hluta vegna. Ekki fékk Arngrímur ritlaun, en prentarinn tók hana til prentunar með með því skilyrði, að Arn-

vitneskju um sögu Íslands, um hina merku fornöld Íslendinga og um fornritin. Í byrjun bókarinnar er ýmislegt smávegis, er snertir lýsing landsins; þá talar hann um tungu Íslendinga, um siði og hætti fornmanna, um stjórnarfyrirkomulagið, um goðafræðina og um kristni og biskupa. Í öðrum kafla eru útdrættir úr Íslendingasögum og þáttum um fornmenn; og í þriðja kafla segir frá því, hvernig landið komst undir Noreg; nefnir hann þar konunga þá, er ráðið hafa fyrir Íslandi, og telur eptir annálum ýmsa viðburði, er gerzt hafa, á stjórnarárum þeirra.

Eins og fyrr hefir verið getið gaf Arngrímur út »Anatome Blefkeniana«,[1] til þess að hrekja níðrit Blefkens. Í þessu riti tætir Arngrímur frásögn Blefkens alla í sundur og fer um hann mörgum háðslegum smánarorðum. Í fyrri kafla bókarinnar kryfur Arngrímur Blefken eins og hræ, tekur fyrir ýmsa parta líkamans, höfuð, heila, brjóst og maga, og lýsir því, hverskonar óknyttir og ólyfjan búi í öllum líkama hans; hefir þetta eflaust í þá daga þótt fyndið, en er í sjálfu sér ekki mjög sannfærandi. Þó þessi kafli að efninu til sé ekki merkilegur, þá sýnir hann þó liðleik og lærdóm Arngríms í ritdeilum; þó mundi slíkur ritháttur á vorum dögum þykja bæði sérvitur og smekklaus. Í seinni partinum fer Arngrímur gegn um allt rit Blefkens, hrekur vitleysurnar í hverjum kafla fyrir sig, og sýnir að bókin er ekki annað en upptuggur af kynjasögum eldri höfunda, sem Blefken hefir fært í stílinn og svo logið inn í. Guðbrandur ritaði formála fyrir bókinni og höfum vér getið um, hvernig hann sannar, að Blefken ekki gat hafa komið til Íslands á þeim tíma, er hann segir. Íslendingar hafa, sem eðlilegt var, mjög reiðzt þvættingi Blefkens og eru aptan við rit Arngríms prentuð 10 níðkvæði um Blefken á latínu og tvö á íslenzku. Eins og fyrr hefir verið getið, skrifaði Arn-

grímur keypti sjálfur 100-200 eintök. Apotribe Calumniæ, bls. 100-101.

[1]) Anatome Blefkeniana. Hólum 1612. 8vo. Hamburgi 1613. 4to.

grímur líka rit á móti Fabricius.[1] Framan við þetta rit er einnig formáli eptir Guðbrand biskup og hefi eg áður drepið á hann. Rit þetta er stílað sem bréf til höfundarins, og sýnir Arngrímur þar, að Fabricius hefir að mestu leyti þýtt bók Blefkens, og til þess því glöggar að sýna samræmið, prentar hann jafnhliða kafla úr Blefken á latínu og kafla úr riti Fabriciusar á þýzku. Framan við þetta rit eru latínsk kvæði eptir Magnús Ólafsson í Laufási og Georg Dedeken í Hamborg. Hið seinasta rit Arngríms var »Specimen Islandiæ historicum«. Þessi bók[2] er eiginlega mest rituð til þess að sanna og sýna, að Ísland hafi verið óbyggt, er Norðmenn fundu það, og geti því ekki verið Thule eins og Pontanus heldur; höfum vér áður (í 1. kapítula) getið þessarar ritdeilu. Í fyrri hluta bókarinnar segir Arngrímur nákvæmlega frá landnámssögu landsins og telur upp landnámsmenn í hverjum fjórðungi, en í seinni hlutanum snýr hann sér sérstaklega að Thule og fer nákvæmlega gegn um alla hina fornu grísku og latínsku höfunda, er nefnt hafa Thule; hrekur Arngrímur Pontanus með hinum mesta lærdómi og hinum hvössustu rökum.

[1]) Epistola pro patria defensoria, scripta ad Davidem Fabritium. Hamburgi 1618. 4to.

[2]) Specimen Islandiæ historicum et magna ex parte chorographicum. Amstelodami 1643. 4to.

Viðaukar.

Hér að framan hefi eg getið flestra hinna merkari rita, er snerta landfræðissögu Íslands frá því á landnámstíð fram að 1600. Síðan þetta bindi var prentað 1892 hefir nokkuð bætzt við og fundizt og mun eg hér með fáum orðum geta um hið helzta. Um Heklu er mjög víða getið í fornum bókum, eins og sést hér að framan; leyfi eg mér að bæta hér við nokkrum köflum um Heklu-undrin úr ritum, er síðan hafa komið fram á sjónarsviðið, nokkrum greinum, er snerta almenna lýsingu landsins og fáeinum athugasemdum um landabréf.

Prófessor Konrad Maurer[1] hefir fyrstur bent á annál *Alberich's* munks og frásögn hans um píslarstaði í íslenzkum eldfjöllum, þar er og mjög merkileg lýsing á íslenzkum eldgosum, ein hin elzta, sem til er. Alberich munkur frá Troisfontaines var uppi um miðja 13. öld; hann getur um bardagann við Fodvig (1134) og mannfallið, sem þar varð[2], síðan bætir hann við: »Þá sáu smalar á Íslandi (Hysselandia) á hinum sama degi sálir þeirra fljúgandi í líkingu svartra hrafna og annara fugla af ýmsu tagi og æptu þeir: vei! vei! oss; hvað höfum vér gjört? vei! vei! oss; hvað hefir hent oss? Aðrir ógurlega stórir fuglar eins og gammar ráku þá á undan sér og hrintu þeim að smölunum ásjáandi í hið íslenzka víti; einn af þeim, er horfðu á þetta, varð síðar munkur af reglu Cisterciensa og sagði bræðrunum opt frá því, sem hann hafði

1) *K. Maurer:* Die Hölle auf Island (Zeitschrift des Vereins für Volkskunde 1894, bls. 257—258).

2) Eigi er að furða, þó þessi atburður hafi haft töluverð áhrif á klerka, sem í þá daga voru mjög auðtrúa, því mælt er, að í bardaganum við Fodvig hafi fallið 6 biskupar og 60 klerkar af lægri vígslum.

séð; en á klerkastefnu hjá Cistercium vitnuðu ábótar frá Danmörku, að allt þetta væri satt«. Því næst lýsir Alberich Heklu og segist fara eptir bók Herberts nokkurs frá Clairvaux[1]. Set eg hér aðalefni þessarar frásagnar, hún er alltof staglsöm til þess að útleggja hana alveg orðrétt. Herbert getur um »hið íslenzka víti í fjalli því, sem kallað er Eclafeld, og segir, að meðal Norðurlanda sé stór ey, sem kölluð er Hysselandia, þar hafa menn tekið kristna trú og eru henni hollir. Á eyju þessari er fjall nokkurt ógurlega stórt, svo það tekur yfir mikinn hluta landsins; þeir, sem þar búa, ætla að undir fjallinu og í því sé hið mesta helvíti. Fjall þetta er allt holótt eða þó fremur holt að innan og er allt brennandi og logandi og gýs sífeldum eldi, sem eyðir fjallið og læsir sig um það utan og innan allt niður að rótum og jafnvel út fyrir þær. Viss merki sjást til þess, að hinn hræðilegi eldur lifir og ólmast eigi að eins undir fjallsrótunum heldur og undir mararbotni. Hinn nafnfræga eldfjallsketil á Sikiley kalla menn vindauga vítis; eins og opt hefir verið fullsannað dragast þangað daglega sálir fordæmdra, dauðra manna til brennslu, þessi ketill er þó, eptir því sem sagt er, eins og lítil eldstó í samanburði við hið ógurlega hyldýpi á Íslandi. Innan í þessari hræðilegu íslenzku fjallsgjá er eldsbruninn svo mikill, að eldbylgjurnar og eldstöplarnir, sem allstaðar rísa, ná alveg upp í skýin, og er þeim slotar, rísa nýir og nýir eldstólpar, fjallið er svo æðisgengið, að himininn sýnist allur í einum loga. Auk þess sjást innan í eldhnöttunum björg stór sem fjöll, þau kastast frá innýflum fjallsins upp í loptið með miklum ákafa af ofsa eldsins, en falla svo aptur niður af þyngd sinni og velta niður í hin neðstu undirdjúp. Eigi finnst mér mega þegja yfir því, að þessi vítiseldur stundum, þó það sé sjaldan, brýzt út fyrir takmörk sín. Á vorum tímum gaus eldurinn eitt sinn upp með slíkum ákafa, að hann eyddi mestallt landið í kring, hann brenndi eigi að

1) **Herberti Liber Miraculorum Clarevallensis.**

eins bæi og byggingar, heldur einnig jurtir og tré að rótum og jafnvel sjálfan jarðveginn. Það er undravert til frásagna, að nokkur grjótfjöll og einnig málmfjöll bráðnuðu af eldinum að innan eins og vax og runnu niður svo að dalirnir fylltust allstaðar af leðjunni og fjalllendi urðu að sléttum. En hinir bráðnu klettar, er runnu út um allan jarðveginn, hörðnuðu, er eldinum slotaði, og þá varð yfirborð jarðarinnar eins og marmaralagt eða steinlagt stræti; héruð, sem áður voru byggileg og frjósöm, urðu að eyðimörku. Þegar þessi æðandi eldur með óseðjandi græðgi hafði eyðilagt landið og allt, sem á því var, bættist við enn þá hræðilegra undur, að eldurinn rann út í nálægt haf og er hann komst út í hafsdjúpið, tók eldurinn að brenna og eyða vatninu með ótrúlegum ákafa allt niður í undirdjúpin. Auk þess bar eldurinn með sér stór fjöll og hálsa, er hinn gráðugi logi hafði snúið við, svo land varð þar sem sær hafði verið; fjöllin bárust út í hafsauga og er þau höfðu á löngu svæði fyllt sjóinn algjörlega og gert hafsdjúpið jafnhátt ströndinni, þá breyttist særinn í þurrt land, svo að þar sem áður hafði verið vatn, varð nú fastaland um 12 mílur. Enn fremur eyddist í þessum bruna ágæt borg nokkur og mannmörg, þar var ágæt höfn, sem eyddist, er sjórinn hækkaði. Hingað nær frásögn herra Herberts«[1].

Það er auðséð af þessari lýsingu, þó hún sé mærðarleg og barnaleg, að höfundurinn hefir fengið allnákvæmar fregnir um eldgos á Íslandi; lýsingin er grautarlegt sambland af lausafregnum um Heklu og Kötlugos; þar sem talað er um hraunin og eldganginn er líklega átt við Heklu, en þar sem höfundurinn segir frá fjöllum og hálsum, er snúizt hafi við og flotið út í sjó, þá er líklega átt við jökulhlaup úr Kötlu. Þegar Katla gýs, brotnar jökullinn, sem liggur ofan á eldgjánni, og ógurlega stórir

1) Chronica Albrici Monaci Trium Fontium. (Monumenta Germaniæ historica. Ed. G. H. Pertz. Tom. XXIII. Hannoveræ 1874, bls. 829—830).

jakar kastast með vatnsgusum og eldgangi út á sandana og út í sjó; eins og alkunnugt er hafa jökulhlaupin borið svo mikinn aur og grjót í sjó fram, að ströndin hefir færst mjög langt út; þegar Katla gaus 1660 báru jökulhlaupin svo mikinn sand í sjó fram, að þar sem fyrr var fiskað á 20 faðma djúpi, varð eptir þurr fjörusandur og ströndin óx þúsund faðma út á við. Við Kötluhlaup til forna eyddust margir bæir og frjósöm héruð urðu að eyðimörku; nokkru eptir landnámstíð rann stórkostlegt hraun úr Eldgjá á Skaptártungu-afrétti niður í Álptaver[1], um það eru óglöggar sagnir í Landnámu; það er ekki óhugsanlegt, að fregnir um öll þau ósköp, sem í fornöld gengu á af eldgangi úr Kötlu og nágrenni hennar, hafi borizt til útlanda, geymzt og afbjagazt hjá munkum suður á Frakklandi.

Fransiscus Irenicus frá Esslingen (1518) getur um Heklu (Hechelberg) á líkan hátt sem aðrir eldri höfundar, hann segir að þar sé víti og hreinsunareldur og þar séu gammar og kolsvartir hrafnar á flugi; fjallið allt kveður við af grátlegu veini, sem heyrist í mílu fjarska; ennfremur segir hann, að þar séu tvær uppsprettur, önnur nístandi köld, hin ógurlega heit og er ekki nema 8 feta millibil á milli þeirra. Íbúarnir í nánd láta þessi ósköp sér að kenningu verða og eru því guðhræddari en aðrir menn.[2]

Georgius Agricola (1490—1555) var nafnfrægur steinafræðingur á sínum tíma, hann getur um Heklu og heitar uppsprettur, er breyta hlutum í stein, svo að hin ytri mynd helzt, þesskonar uppsprettur segir hann að séu skammt frá Heklu. Þar sem Agricola talar um Heklu, tvítekur hann þá sögusögn, að eldurinn eyði vatni, en brenni ekki hamp; hann getur um þrjú eldfjöll á Íslandi eins og Sebastian Münster: Heklu, Krossfjall og Helga(fell). Ná-

1) Andvari XIX. bls. 89—92. Geografisk Tidsskrift XII. bls. 217—220.

2) Exegesis Historiæ Germaniæ. Nürnberg 1518. Ymer 1889 bls. 142.

lægt Heklu eru brennisteinsnámur og er brennisteinninn hér um bil hin eina verzlunarvara íbúanna og með honum borgar landið skatt sinn; Íslendingar selja kaupmönnum brennistein fyrir lítið verð og flytja þeir hann í heilum skipsförmum til útlanda. Þegar Hekla ólmast mest, drynur hún eins og hræðilegar þrumur, þeytir úr sér stórum björgum, gýs brennisteini og ösku svo mikilli, að hún þekur landið í kring svo eigi er hægt að búa í 20 mílna fjarlægð. Gjárnar gleypa þá lifandi, er vilja grennslast eptir eðli brunans og því nálgast fjallið; gjárnar eru margar og svo huldar ösku, að enginn getur varazt þær nógu vel.[1]

Pétur Palladius, hinn alkunni Sjálandsbiskup, getur um trúna á helvíti í Heklu á miðri 16. öld og í sálmum frá 17. öld er einnig getið um píslarstaðinn í Heklu,[2] þesskonar hugmyndir hafa jafnvel komizt inn í danska alþýðutrú og hafa til skamms tíma jafnvel haldizt víðar í útlöndum.[3]

Í landfræðissögunni hér að framan (bls. 59) hefi eg að tilvísun K. Maurer's nefnt handrit af Solinus frá 13. öld, þar er Íslands getið á þessa leið: »Yslande. Hafísinn á þessari eyju rekst saman og kviknar þá í honum af sjálfu sér, og þegar kviknað er í honum, brennur hann eins og tré. Hér eru vel kristnir menn, en á vetrum þora þeir ekki að fara út úr neðanjarðarholum sínum sakir hins mikla kulda. En fari þeir samt út, nístast þeir svo af kulda, að þeir upplitast af frostbólgu, svo að þeir verða eins og holdsveikir menn. Ef þeir snýta sér, þá dettur af þeim nefið og kasta þeir því frá sér með sjálfum hornum«.[4]

---

1) *Georgii Agricolæ* de ortu et causis subterraneorum lib V. o. s. frv. Basileæ 1546. Fol., bls. 35, 116, 119, 157—58, 163, 226.

2) *Finnur Jónsson:* Historia ecclesiastica Islandiæ II. bls. 694. Klausturpósturinn IV. 1821. bls. 42—46.

3) *K. Maurer* í Zeitschr. d. Vereins f. Volkskunde 1894 bls. 264—265.

4) **Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde.**

Nordenskiöld getur um bók þá, er heitir »Rudimentum Noviciorum«, hún er gefin út í Lübeck 1475, þar er Íslands getið sem hér segir: »Um Yselandia. Iselandia er yzta land í Norðurálfu og liggur fyrir norðan Norvegia. Á hinum fjarlægari takmörkum er landið þakið sífelldum jökli, enda nær það til norðurs yfir strönd úthafsins; þar er hafið frosið sakir ofmikils kulda. Austan að landinu liggur hið efra Skytland, að sunnan Norvegia, að vestan Írlandshaf, að norðan hið frosna haf. Landið er kallað Yselandia, sem þýðir ís-land; þar er sagt að séu snjófjöll samfrosin í harðan jökul. Þar finnast krystallar. Í því landi eru líka hvítabirnir mjög stórir og grimmir, þeir brjóta ísinn með klónum og gjöra margar vakir og stinga sér niður í sjóinn gegnum þær. Undir ísnum veiða þeir fiska, draga þá upp um götin, sem nefnd hafa verið, draga þá til strandar og eta þá. Landið er ófrjósamt að því er snertir jarðarávexti, nema á fáum stöðum, þar geta hafrar þó varla vaxið í dölunum. Gras og tré vaxa að eins þar sem menn búa og í þeim héruðum framleiðir landið villidýr og fæðir stórgripi. Landslýðurinn lifir því mestmegnis á fiski, dýraveiðum og kjöti, sauðfé getur ekki lifað þar sakir kulda og þessvegna verjast íbúarnir kuldanum og hylja líkama sinn með feldum villidýra og bjarna, sem þeir veiða; annan klæðnað geta þeir ekki haft, nema hann sé aðfluttur. Þjóð þessi er mjög feitlagin, sterk og ákaflega hvít; hún er gefin fyrir fiskveiðar og dýraveiðar.«[1] Á

Herausgeg. von G. H. Pertz. Hannover 1838. VI. bls. 888—89. Næst á undan þessari klausu (bls. 884—87), er í sama tímariti prentuð skrá um hvali í Íslandshöfum eptir einhvern Hartenius, nöfnin eru bjöguð, en auðsjáanlega tekin úr Konungsskuggsjá eins og K. Maurer hefir bent á (Die älteste Cetologie. Zeitschr. f. deutsche Philologie IV. 1873. bls. 81—82). Hvalatal þetta er mjög gamalt og er á handriti af sögu Brimabiskupa, er nær til 1395.

1) Rudimentum Noviciorum, seu epithoma in sex partes juxta mundi ætates divisum. Lübeck 1475. Fol.; blað 91 b—92 a og bl. 87 b. Sbr. Ólafur Davíðsson: Tímarit XIV. bls. 174. Í bókinni er og kringlukort grænlitað og er þar Ísland neðst á vinstri

öðrum stað í bókinni, þar sem talað er um Norwegia, stendur þessi grein: »Þar eru uppsprettur, sem breyta algjörlega í stein öllu, sem í þær er látið, skinni eða tré«.

Í bréfi frá Raimondo di Sancio til hertogans af Milano 18. desember 1497 er þess getið, að þeir *John Cabot* hafi mjög undrazt fiskmergðina við Labrador og New-Foundland og segja þeir, að þaðan geti Englendingar framvegis fengið svo mikinn fisk, að þeir þurfi ekki framar að fara til Íslands, en þaðan sé nú mjög mikil verzlun með harðfisk.[1] Í ferðasögusafni Sam. Purchas[2] er prentað bréf frá einum af förunautum *Hudsons*, ritað norðaustan á Íslandi í maí 1610. Bréfið hljóðar þannig: »Hvítasunnudag vorum við á norðausturenda Íslands, við lifðum þar í svo miklu bílífi, að eg held eg hafi aldrei átt betra á Englandi. Íbúar þessa lands eru mjög fátækir og lifa aumu lífi, samt fundum vér þar mikla gnægð fiska og lostæta fugla. Seinni hluta dags drap eg þar eitt sinn svo marga fugla, að öll skipshöfnin, 23 menn, höfðu til hátíðabrigðis nóg í eina máltíð af eintómum rjúpum, svo eg ekki telji spóa, lóur, stokkandir, urtandir og gæsir. Eg hefi séð tvær laugar á Íslandi og fór eg í aðra. Vér höfum ákveðið að reyna allt sem frekast er unnt, og liggjum hér að eins til að bíða byrjar og hressa oss áður en vér leggjum í ísinn; ísinn er nú að koma frá vesturströndinni og vér höfum séð af honum heilar eyjar, en guði sé lof, vér höfum ekki verið í neinni hættu. Að lokum bið eg ykkur alla að biðja fyrir oss. Íslandi 30. maí 1610«.

Í 7. kapítula hefi eg talað um Ísland á útlendum landabréfum fram á miðja 16. öld, var það ætlun mín að rita að eins stutt og almennt yfirlit yfir kortagjörð

---

hönd, yzt við kringluröndina milli Nrowe og Galicia, en Dacia er litlu innar.

1) *Henry Harrisse*: The Discovery of North America. London 1892. 4. bls. 9.

2) *Sam. Purchas* his pilgrimes in five bookes. III. Part London 1625. Fol., bls. 609.

miðaldanna og geta hinna allra helztu landabréfa, er eg þá hafði kost á að skoða. Þegar ekki er hægt að láta eptirmyndir kortanna fylgja bókinni, er þýðingarlaust að telja öll landabréf og lýsa þeim, lesandinn er litlu nær, en frásögnin verður leiðinleg og grautarleg, lá því næst að geta að eins korta nokkurra úr hverjum aðalflokki, en sleppa hinum ómerkilegri. Veturinn 1891—1892 hafði eg þó ekki næg tæki til þess að rita eins vel um landabréfin eins og eg vildi, sakir bókaleysis í Reykjavík. Síðan hefir Ólafur Davíðsson í tímariti bókmenntafélagsins 1893 talið allmörg kort, er Nordenskiöld nefnir, og bætt við nokkrum kortum úr öðrum söfnum, eru sum þeirra allmerkileg, en sum ómerkileg; þó telur hann ekki nærri öll forn kort, er snerta Ísland, sem ekki var heldur von. Til viðbætis mun eg hér í stuttu máli nefna nokkra uppdrætti, er geta Íslands, þá, er mér þykir mestu varða, hina geta þeir, er fást við kortasögu, séð í bókasöfnum; eptir lögun þessarar bókar á bezt við að gjört sé að eins yfirlit og getið hins helzta. Að telja öll nöfn á kortunum yrði allt of langt mál, enda eru mörg nöfnin alveg óskiljanleg; það gæti þó ef til vill verið nógu gaman fyrir fróða menn, að reyna á þeim getspeki sína, en það á ekki við í þessu riti.

Nöfnin Ísland og Thule sjást á mörgum kringlukortum frá 11. 12. 13. og 14. öld, en flestir eru uppdrættir þessir þýðingarlitlir fyrir landfræðissöguna, þeir eru allir með kringlulagi eða sporöskjulagi, þar eru eyjar í útsænum fram með meginlandsröndinni og eru flestar auðsjáanlega settar af handahófi með lítilli þekkingu. Ein af hinum merkustu heimskringlum frá miðöldunum er *Ebstorfer*-kortið frá seinni hluta 13. aldar; þar er Yslandia sporöskjulöguð ey alveg fjarðalaus í útsænum.[1]

Á kringlukorti *Richards Haldingham* (1300) eru fyrir norðan Orcades þrjár eyjar í útsænum við kringlu-

1) Die Ebstorfer Weltkarte im Auftrage des historischen Vereins für Niedersachsen herausgegeben von Ernst Sommerbrodt. Hannover 1891.

röndina Ultima Tile, Ysland og Farese.[1] Mörg önnur kort eru til af svipaðri gerð; Íslands er t. d. getið á heimskringlu frá 11. öld í British Museum, á 3 eða 4 öðrum kringlum frá 13. öld, sem geymdar eru á sama stað, tveim kringlum frá 14. öld[2] o. s. frv. Ísland er optast eyja í útsænum og takmarkast af beinum strykum. Á heimskorti bræðranna *Pizigani* 1367 er »insula sialanda« norður frá Skotlandi, en efasamt er, hvort eyja þessi á að vera Ísland.[3] Á heimskorti eptir *Andreas Walsperger* (1448) er Svecia ey milli Danmerkur og Noregs. Yzt á vestasta tanga Noregs er nafnið Yslandia og þar bærinn pergen (Bergen) og svo Nydrosia; austar stendur þessi grein: »Hér sjást opt andar í mannslíki og skemmta þeir mönnum og eru þeir kallaðir tröll (trolh).«[4] Kort þetta snýr öfugt, suður niður.

Nordenskiöld hefir meðal annars gefið út uppdrátt af Norðurlöndum, sem geymdur er í Warschau í bókasafni *Zamoiski's* kanslara[5]; uppdráttur þessi er gjörður hér um bil 1467 og mjög merkilegur; segir Nordenskiöld, að hann sé fyrirmynd eða frummynd Donis-kortsins 1482 og margra annara uppdrátta. Ísland er á þessum uppdrætti sporöskjulagað og 11 eyjar kringum ströndina. Nöfnin eru öll óskiljanleg nema eitt, Hólar (hollonsis). Eyjan Thile er á þessu, eins og mörgum öðrum kortum, sérstök milli Noregs og Orkneyja, en »ferensis« (Færeyjar) norð-

1) Útgefið af Rev. F. T. Hauergall 1869. London.

2) *De Santarem:* Atlas composè de mappemondes et de cartes hydrographiques du XI au XVII. siècle. Paris 1852. *Jomard:* Les monuments de la géographie au recueil d'anciennes cartes. Paris. Á sporöskjulöguðu heimskorti frá 13. öld í Brit. Mus. eru Noregur og Ísland eyjar fyrir vestan Norðurálfu og stendur skrifað á Íslandi: «Ysland. hic gens veridica ideo regnat sacerdos« og er það auðsjáanlega bergmál frá Giraldus Cambrensis.

3) Jomard, tab. 44—45.

4) Eine neue Weltkarte der vatikanischen Bibliothek herausgeg. von *K. Kretschmer* (Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin XXVI. 1891. bls. 371—406. tab. 10).

5) *A. E. Nordenskiöld:* Facsimile-Atlas. Stockholm 1889. tab. 30, bls. 55.

austur af Íslandi, milli þess og Noregs. Island er með svipaðri gerð á uppdrætti, sem geymdur er í Brüssel í handriti af Ptolemeus frá árunum 1480—1485,[1] eins í Ptolemeus útgáfunni í Róm 1507[2] og víðar

Á *Laon*-kúlunni, sem gjörð er 1493, eru Islandia og Tile tvær stórar eyjar fyrir vestan Noreg.[3] Á korti frá 15. öld, sem geymt er í »Bibliotheca Ambrosiana« í Milano[4], heitir Ísland Fixlanda og sýnist þessi Fixlanda vera frummynd til Frislanda á Zeno-kortinu, Zeno hefir að eins tekið ýms færeysk nöfn frá Olaus Magnus og aukið þeim inn í, en svo auk þess sett uppdrátt Olaus Magnusar af Íslandi á sitt kort. Ýmsir fleiri uppdrættir eru með svipaðri gerð; á kortum eptir *Bartolomeus Olives* (1584) og *Matteo Prunes* (1586) heitir Ísland Frixlanda.[5] Á korti einu frá byrjun 16. aldar, sem geymt er í París,[6] eru engin nöfn á landinu, en þar er þessi klausa skrifuð: »Þessi ey er full af fjöllum og nærri alltaf stirðnuð af snjó og klaka, hún heitir eiginlegu nafni Islandia, en er á latínu kölluð Thile, hún liggur mjög langt frá Bretlandi til norðvesturs. Þar er sagt, að lengstir dagar séu 22 stundir eða meir og mjög stuttar nætur, af því eyjan er svo langt frá miðjarðarlínu, og er mælt, að hún sé lengst þaðan af öllum löndum. Sakir hins kalda og óstöðuga loptslags fæst þar enginn annar matur en fiskur þurkaður við kulda. Fisk þenna greiða eyjarskeggjar Englendingum í stað peninga, sem þeir ekki eiga, fyrir

1) Les monuments de la géographie des bibliotheques de Belgique Carte de l'Europe 1480—85 (4 cartes en 8 feuilles). Texte explicatif par Ch. Ruelens. Bruxelles.

2) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, bls. 27.

3) Sama rit, bls. 73 og 74.

4) Bidrag till Nordens äldsta kartografi utgifna af svenska sällskapet för Anthropologi och Geographi. Stockholm 1892. tab. 5.

5) Sama rit, tab. 7 og 8.; sbr. *K. Kretschmer*: Die Entdeckung Amerikas. Berlin 1892. Atlas. tab. 4. Olives (1514) Prunes (1553). Á korti Aloysius Cesanis 1574 er bæði Fixlanda og Ixlanda (s. st. tab. 28) tvö sérstök lönd.

6) Sama rit, tab. 6.

korn, mjöl og aðrar nauðsynjar; eru Englendingar vanir að sigla þangað árlega til þess að flytja burtu fiska þessa. Þjóð þessi er að sögn Englendinga vilt, ómenntuð og hálfnakin og býr hún í mjög lágum húsum neðanjarðar. Um sjóinn þar er ekki hægt að sigla í 6 mánuði, af því hann er frosinn«.

Á korti eptir *Salvat de Palestrina* 1503—1504 (í safni Kunstmann's) er Ísland svipað eins og á Doniskortinu og 13 eyjar umhverfis það, þar eru og á landinu ýms bjöguð nöfn, flest óskiljanleg; á öðru korti í sama safni eru 8 eyjar kringum landið og hjá því er settur hvítur fáni með rauðum krossi (ekki dannebrogsflagg); samskonar merki er líka á korti *Pedro Reinel's* 1505[1] og á portúgölsku korti[2], sem gjört hefir verið fyrir 1520; merki þessi eiga ef til vill að þýða, að landið sé kristið. Í safni Nordenskiölds er Íslands getið á mörgum gömlum kortum frá 16. öld, landið er sett í Norðurhafið, fjær eða nær Grænlandi, og engin nöfn nema landsnafnið sjálft, svo er t. d. á kortum eptir *Schöner* (1515), *Petrus Apianus* (1520), *Orontius Finæus* (1531), *Sim. Grynæus* (1532), *Antonio Floriani* (um 1550), *Hieronymo Girava* (1556), *Petrus Martyr* (1587), *Myritius* (1590), *Cornelius de Judæis* (1593) o. s. frv. Á heimskorti í Ptolemeusútgáfu Venetia 1561 er Ísland nafnlaust en mjög langt og eins stórt eins og Bretland, heimsskautsbaugur snertir suðuroddann.[3] Á þessum kortum flestum er annars lítið eða ekkert að græða. Talsvert óvanaleg lögun er á Íslandi á kúlukorti frá árunum 1530—40, sem geymt er í þjóðbókasafninu í París *(le globe doré)*, landið er þar nokkurn veginn ferhyrnt og firðir inn í það að norðan,

---

1) *Kunstmann*: Atlas zur Entdeckungsgeschichte Amerika's. München 1859. tab. 1—4.

2) *K. Kretschmer*: Die Entdeckung Amerikas in ihrer Bedeutung für die Geschichte des Weltbildes. Berlin 1892. Atlas. tab. 12. Þetta kort er annars mjög líkt kortunum í safni Kunstmanns.

3) *Nordenskiöld:* Facsimile-Atlas, tab. 45.

en tvær eyjar fyrir vestan það, milli Grænlands og Íslands.[1]

Í eyjalýsingu eptir *Benedetto Bordone* (1534)[2] er á fyrsta blaði sérstakt kort af Islanda og ekkert annað nafn á því; eyjan er aflöng, sporöskjumynduð með grunnum fjörðum eða þó heldur bogadregnum víkum inn í allar hliðar, en kringum landið liggja 8 smáeyjar reglulega kringlóttar. Á árunum 1547—49 lét *Hinrik* konungur annar á Frakklandi mála kort á skinn; þar er Ísland milli Grænlands og Labrador, og er lögun landsins ekki mjög fjarri lagi; þar sýnist votta fyrir Breiðafirði og eyjunum þar, þar er líka Grímsey og Vestmannaeyjar, Reykjanes og Geirfuglasker[3]. Að framan (bls. 133—34) hefi eg getið korts þess, sem fylgir »Kosmografíu« *Seb. Münsters* 1598, það er sjálfsagt lagað eptir uppdráttum þeim, sem þá voru nýlega komnir út, en sjálfur hefir Münster ekki verið jafnfróður um lögun og legu Íslands eins og útgefendur bókar hans seinna urðu. Seb. Münster gaf út landafræði Ptolemeusar í Basel 1540, þar er nafnið Island austast á stóru nesi, er gengur vestur úr norðurenda Noregs fyrir norðan hafsbotna alla leið til Ameríku, og er í því nesi einnig innibundið Grænland allt og »Terra nova sive Bacalhos«. Þar sem Ísland ætti að vera er löng eyja, sem heitir Thyle[4]. Í hinni fyrstu útgáfu af landafræði Münsters 1544 er Ísland þó orðið sjálfstætt og sérstakt land vestur frá norðurhluta Noregs; landið er þar langt og mjótt frá suðvestri til norðausturs og ber nokkurn keim af korti Olaus Magnusar, vestan til er þar mynd af Heklu með logandi eldi við ræturnar (Heckl' berg) og að norðaustan er fjallahrúga sérstök, langt vatn

1) *Henry Harrisse*: The Discovery of North America. London 1892, tab. 21, bls. 562—68.

2) Isolario di Benedetto Bordone. Vinegia 1534.

3) *Jomard*: Les monuments de la géographie. tab. 23—24.

4) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, tab. 44.

er í miðju landi, á seinni útgáfum t. d. 1554 stendur ekkert fjall og ekkert nafn[1].

Vér höfum fyrr talað um *Gerhard Mercator* og getið um það, hve mikla þýðingu hann hafði fyrir framfarir allar í kortagjörð. Íslands er getið á ýmsum uppdráttum hans og skal hér nefna nokkra, sem eg hefi séð. Á hinu hjartamyndaða korti Mercators 1538 er Ísland aflöng eyja frá suðri til norðurs uppi við Grænlandsströnd, og sker heimsskautsbaugur nyrðri endann[2]. Seinni uppdrættir hans sýna allmiklar framfarir, því þá voru kort Olaus Magnus'ar og Zeno's komin fram á sjónarsviðið. Á Europukorti G. Mercators, sem gefið er út í Duisburg 1554, ber Íslands-uppdrátturinn auðsjáanlega mikinn keim af korti Olaus Magnusar; á korti þessu eru ýms nöfn og mörg þeirra nærri sanni. Vestan í landið gengur stór flói með mörgum eyjum, og heitir hann »Hanafiord sinus«; hjá nafninu »Snauel jokel« stendur: »þetta þýðir snæhöfði, því hann er allt af hvítur af snjó«. Nyrzti fjörðurinn að vestan heitir »Wolfssund«, á miðju landi eru vötn eins og hjá Olaus Magnus[3]. Heimskort Mercators 1569 er nokkuð líkt kortinu 1554, og ber einnig keim af Olaus Magnus og Zeno; landið er breiðara að vestan, en mjókkar til norðausturs; þar er kross af 5 fjallgörðum og hinn sjötti með álmu út úr gengur út undir Langanes; á kortinu eru all-mörg nöfn og flest vel skiljanleg, við Heklu (Hekelfort) stendur: »þeytir ávallt úr sér reyk, opt líka logum«. Suðvestur af Íslandi er Icaria, Frisland stórt land sunnar. Heimsskautsbaugur gengur sunnarlega

---

1) Cosmographiæ universalis lib. VI. Basel 1554. bls. 830.

2) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, bls. 91. og tab. 43.

3) Drei Karten von Gerhard Mercator herausgegeben von der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin. 41 Tafeln. Berlin 1891. Á þessu blaði stendur meðal annars: »Scotie Islandieque circumscriptionem et Insulas intermedias magna fide pictas accepimus a perito nauclero, qui multis itineribus hoc mare pervestigavit«.

yfir mitt landið[1]. Í kortasafni Rumolds Mercators 1595 er ný útgáfa af norðurlandakorti G. Mercators mjög endurbætt, lögun landsins er skárri og nöfnunum hefir æðimikið fjölgað, líklega hefir landsuppdráttur Guðbrands biskups haft einhver áhrif á þetta kort[2].

Á heimskorti eptir *Abraham Ortelius* 1570 er Ísland mjög ólögulegt, og gengur þrískiptur hali norðaustur úr því; heimsskautsbaugurinn gengur sunnarlega um landið mitt[3]. Í sama kortasafni er líka norðurlandakort og á því annar uppdráttur af Íslandi, ólíkur hinum og miklu fullkomnari, og kortið er all-nákvæmt að því er nöfn snertir, enda er það hrein og bein eptirmynd af korti Mercators 1569. Kort eptir *Vaz Dourado*[4], sem gjört var um sama leyti (1571), er af allt öðru sauðahúsi, og nöfnin allt önnur, svipuð nöfnunum á kortum í Kunstmanns safni, sem eg hefi áður nefnt; lögun landsins er þó ekki mjög afskræmisleg; stór fjörður með eyjum gengur vestan í landið. Í eyjalýsingum *G. F. Camatii* (1571—1574) er sérstakt kort af Íslandi[5], og sýnist það að miklu leyti tekið eptir uppdrætti Olaus Magnusar. Á kortinu eru þrjú aðal-fjöll: Helgafell, Hekla og Krossfjall, og er eldur og óskapnaður (chaos) undir þeim öllum, þar eru klettar og ker, vötn, tjöld, tré, kofar og ís rekandi í hafinu, allt

1) Drei Karten von Gerhard Mercator. Berlin 1891. Sbr. einnig Jomard tab. 76—77. A. Heyer hefir lýst kortum þessum í Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie. Weimar 1890. Band VII. bls. 379—389, 474—487, 507—528. I Orbis terræ compendiosa descriptio eptir Rum. Mercator 1587, í Nordenskiölds Facsimile-Atlas tab. 47 og víðar eru eptirmyndir af korti G. Mercators 1569.

2) Um nöfnin á Mercatorskortunum sjá ritg. Ó. Davíðssonar í Tímariti bókmf. 1893. bls. 164—166.

3) *A. Ortelii* Theatrum orbis terrarum. Antverpiæ 1570.

4) Kunstmanns Atlas zur Eutdeckungsgeschichte Amerikas. München 1859. tab. XI.

5) *G. F. Camatio:* Isole famose, porti, fortezze, e terre maritime sotto poste alla Serma Sigria di Venetia ad altri Principi Christiani et al Sig. Turco, nouamente poste in luce Venetia 1571 —74.

er svipað því, sem er hjá Olaus Magnus. Í horni kortsins stendur þessi klausa: »Islandia, íseyja, liggur í norðurhafinu og er lengst frá suðri til norðurs, hún er svo stór, að hún er nærri 200 mílur á lengd; sumir ætla, að það sé Thile eða Thule, þar segir Plinius, að um sumarsólstöður, er sól fer gegnum Krabbamerki, sé nærri engin nótt, en um vetrarsólstöður er þar nærri enginn dagur, að því er Solinus segir. Landið framleiðir úlfa, birni, hrafna og fálka, sem sagt er að séu hvítir; mælt er, að þar séu andar, sem augljóslega bjóða mönnum þjónustu sína; auk þess eru þar eldar, er eyða vatni, og í sjónum hvalir stórir sem fjöll, hvalirnir heita á þeirra tungu trolhval, það er ekki hægt að hræða þá eða leika á þá nema með lúðurhljómi, og með því að kasta trétunnum í sjóinn; þeir sökkva skipum«. Í annari eyjalýsingu, eptir *Porcacchi* 1576, er líka kort af Íslandi, það er mjög líkt Zenokortinu, og flest hin sömu skrípanöfn á því, sjórinn kringum landið er allur frosinn, en þó vakir í ísinn hér og hvar[1]. Í sjókortasafni *L. I. Wagenaer's* 1583 liggur Ísland milli $65\frac{1}{2}^{0}$ og 69^{0} n. br. og er kringlótt með skorum inn í á allar hliðar, þar eru all-mörg nöfn á höfðum og fjörðum, og þó þau séu bjöguð, má skilja flest; höfundurinn hefir haft mjög óglögga hugmynd um lögun landsins, en hefir farið eptir einhverju fjarða- og nafnatali; hér koma fyrir ýms nöfn, sem ekki hafa sézt á kortunum fyrr. Þegar nánar er að gáð, eru allar líkur til, að Wagenaer hafi farið eptir fjarða- og hafnatali *Laurits Benedict's* 1568, nöfnin á kortinu eru hér um bil hin sömu og þar, nema hvað þau eru miklu færri. Hér finnst mér eiga vel við, að geta um sjómannafræði L. Benedict's, því henni hefir fyrr verið lítill eða enginn gaumur gefinn, og er hún þó merkileg, að því er Ísland snertir. L. Benedict segist hafa ritað bókina eptir fyrirsögn hinna

1) L'isole piu famose del mondo descritte da Thomaso Porcacchi da Castiglione. Venetia 1576.

2) Speculum nauticum. Spiegel der Zeevaerdt doer Lucas Ianss. Wagenaer 1583. Lugd. Batav. 1586.

vitrustu og reyndustu sjómanna og er það auðséð, að nákunnugir menn hafa sagt honum frá siglingum til Íslands; á kortum þeim, sem þá voru til, gat hann ekkert grætt, og þó segir hann stefnur og fjarlægðir allar kringum Ísland milli höfða og hafna nærri sanni, hann telur einnig fjölda af örnefnum, og þó að flest þeirra séu bjöguð, má þó hæglega þekkja þau öll. L. Benedict hefir ef til vill haft þekkingu sína frá Hollendingum eða Þjóðverjum, því að hann lýsir sigling þaðan til Íslands en ekki frá Danmörku. Heimildarmenn Benedicts hafa þekkt landslag fram með ströndum á Íslandi, það er auðséð á lýsingu hans, þar segir t. d. að fram með Síðu allt í Mýrdal sé flatt land fram með sjó, en fjöll hið efra, Reykjanes (Robenes) segir hann sé flatur, svartur höfði, Geirfuglasker segir hann sé þrjú, tvær eyjar 2 mílur frá landi en hin þriðja 4 mílur undan, uppi á Hestfjalli við Hestfjörð segir hann séu hvalbein; sú saga heyrist enn á Vesturlandi, annars er það alþýðutrú, að hvalbein liggi uppi á háum fjöllum hér og hvar á Íslandi. Benedict telur flestar hafnir og firði á Íslandi og marga höfða, hann getur og um nokkrar eyjar t. d. Viðey (Vido), Vestmannaeyjar (Vebeny) og Grímsey (Grinse), tvo dali nefnir hann líka, Víðidal (Videdal) og Vatnsdal (Vasdal) o. s. frv.[1]. Skýrsla hans er hin lang-fullkomnasta lýsing á ströndum Íslands, sem var til á 16. öld, áður en kort Guðbrands Þorlákssonar kom út 1595.

Síðan þetta bindi landfræðissögunnar kom út vorið 1892, hefir landfræðisfélagið í Stockhólmi látið prenta uppdrátt Íslands eptir G. Mercator 1595[2]; uppdráttur þessi er mjög líkur Orteliusarkortinu, er kom út sama árið[3];

1) *L. Benedict*: Sökartet offuer Øster oc Vester Söen. Kiöbenhaffn 1568, 4°, 11. og 12. blað.

2) Bidrag till Nordens äldsta kartografi. tab. 9.

3) *A. Ortelii* Theatrum orbis terrarum 1595; á Norðurlandakorti í sömu útgáfu er Ísland með gamla laginu eins og hjá Olaus Magnus; en á næsta blaði á eptir (103) er hinn nýi Íslands uppdráttur.

uppdrættirnir báðir eru eflaust eptirmyndir af korti *Guðbrands* biskups *Þorlákssonar*. Hvenær frumrit Guðbrands biskups hefir komizt til Vedels er mjög óvíst; hafi Ortelius stungið uppdráttinn 1585 eins og á honum stendur, hefir Guðbrandur biskup hlotið að gjöra frummyndina nokkrum árum fyrr, og það getur vel verið, að hann hafi þegar verið búinn að teikna kortið, er hann fór til Danmerkur til vígslu 1571; síðan hefir Vedel skinnað það upp, látið teikna það betur o. s. frv., en við það hafa mörg nöfnin ruglazt, af því Vedel hefir ekki skilið þau, en Guðbrandur hefir ef til vill ekki skrifað þau sem læsilegast, óglögg er t. d. hönd hans á nöfnunum á korti því, er hann gjörði yfir Norðurhöf 1606; síðan hefir Vedel sent Orteliusi eptirmyndina, en Ortelius hefir svo breytt því, sem honum sýndist, til smekkbætis og prýðis hefir hann síðan sett á kortið allskonar skrímslamyndir, eins og þá var tízka, og skrifað á það klausur úr fornum bókum, hjátrúarsögur og þesskonar; ef til vill hefir Vedel sjálfur verið búinn að setja eitthvað slíkt á uppdráttinn eins og t. d. um orminn í Lagarfljóti o. fl. Á Mercatorskortinu er skrípamyndunum sleppt og flestum klausunum. — Hvenær Guðbrandur Þorláksson hefir mælt hnattstöðu Hóla er óvíst, menn hafa getið þess til, að hann hafi gjört það 1585, rétt áður en Ortelius lét stinga kortið, en ekkert annað er víst, en að hann hefir gert það einhvern tíma fyrir 1593, þegar »Commentarius« Arngríms lærða kom út. Þegar betur er athugað, snertir hnattstöðumælingin ekkert uppdrættina; líklega hefir Guðbrandur biskup teiknað kort sitt löngu áður en hann mældi hnattstöðu Hóla. Á báðum kortunum er Ísland sett of norðarlega eins og títt var á hinum eldri kortum, á Mercators korti liggur landið milli $64^1/_2{}^0$ og 68^0 6' n. br., á Orteliusar korti milli 64^0 og $67^3/_4{}^0$ n. br., hjá Mercator eru Hólar á 67^0 18' n. br., hjá Ortelius á 67^0 n. br., en nú mældi Guðbrandur biskup hnattstöðu Hóla og fann 65^0 44', og eptir þeirri mælingu setur Þórður Þorláksson breiddarstig Islands á sínu korti 1668. Guðbrandur biskup hefði ekki

teiknað kort sitt á skakkt stiganet, hefði hann vitað betur og hefði hann sett hnattstöðu Íslands rétta á sitt kort eptir vissri mælingu, er mjög ólíklegt, að þeir Vedel, Mercator og Ortelius hefðu breytt því aptur.

Á korti Orteliusar úir og grúir sjórinn kringum Ísland allur af skrímslum, það eru flest afskræmislegir hvalir og eru sumar myndirnar líkar hvalamyndum Jóns lærða; í Þorlákshafnarflóa eru tvö naut að vaða í sjó út; við Langanes eru ótal hafísjakar að reka suður með, á þeim eru fjölda margir birnir, þeir eru allir mógráir á lit en ekki hvítir; þar sést og mikill rekaviður í sjónum fyrir sunnan ísinn og hvalsaukakögglar syndandi; er þetta allt tekið eptir uppdrætti Olaus Magnusar. Á kortinu sjálfu eru margar klausur og fáeinar myndir. Fyrir sunnan Eyjafjallajökul eru kýr á beit og eru kallaðar «sækýr», í klettum fyrir ofan eru hvítir fálkar og hrafnar. Þar er Hekla logandi og stendur skrifað við hana «Hekla er ofurseld sífelldum gosum og snjóum og þeytir úr sér steinum með hræðilegu öskri». Á sléttlendinu fyrir austan Þjórsá stendur: «hér eru svo fljótir hestar, að þeir hlaupa 20 mílur í einum spretti». Í fjöllunum við Lómagnúp eru myndir af tóum, sem bíta hver í skottið á annari og þar stendur skrifað: «kænleg veiðiaðferð refanna til að finna og ræna fuglahreiður». Við Lagarfljót stendur: «í þessu vatni er ormur af óvanalegri stærð, skaðlegur eyjarskeggjum, hann birtist fyrir minnisverð tíðindi». Kippkorn suður af Mývatni stendur: «ágætustu brennisteinsnámur» og er hér eflaust átt við Fremrinámur (ekki Hlíðarnámur), enda sóttu menn á 16. öld brennisteininn einmitt þangað. Suður af Hólum í Hjaltadal stendur: «menn, hundar, svín og kindur undir sama þaki». Uppi af Stafholti í Mýrasýslu nálægt Baldjökli er ölkelda, þar stendur: «ölkelda, sem einusinni flutti sig sakir ágirndar húsbónda síns».[1] Fyrir vestan Borgarfjörð stendur: «gjár,

---

1) Það hefir til skamms tíma verið alþýðutrú, að ölkeldur, hverar og laugar flyttu sig af ýmsum orsökum, t. d. ef saklauss manns blóð rann í þær o. s. frv. (sbr. Andvari XVII. bls. 45—46). Enn

sem fýla er úr». Í Ölfusi stendur: «sjóðandi uppsprettur»; hér er eflaust átt við hverana hjá Reykjum og í Hveragerði. Á Reykjanesskaga eru tvær lindir, önnur í Selvogi, er «breytir hvítri ull í svarta» og hin yzt á Reykjanestá, sem «breytir svartri ull í hvíta»; hin seinni lindin er einmitt sett þar á kortinu, sem Gunnuhver er og margir aðrir sjóðandi leirpyttir; við þesskonar leir- og brennisteinshvera gjöra hinar súru gufur margskonar litbreytingar og er því alls ekki ólíklegt, að einhverjar athuganir liggi til grundvallar fyrir þessum sögnum. Klausurnar um lindirnar á Reykjanesskaga standa líka á Mercatorskortinu óbreyttar, en annars er á þeim uppdrætti flestum skrípasögum sleppt. Milli Stafholts og Baldjökuls stendur að eins «ölkelda» (fons cerevisialis) og ekki meir; við Lagarfljót stendur á þessu korti að eins: «í þessu vatni hefir ormur óvanalega stór einu sinni sézt»; hinar fúlu gjár eru einnig nefndar. Á báðum kortunum eru fjöldamörg nöfn, en flest þeirra eru meira eða minna bjöguð. Fjöll eru sett um mest allt land fremur af handahófi, þó sést Suðurlandsundirlendið glögglega, öræfin og óbygðirnar uppi í landinu eru tiltölulega alltof litlar og af því verður landið miklu mjórra í hlutfalli við lengdina en vera ætti. Guðbrandur biskup hefir hugsað sér, að Áradalur væri í Vatnajökli nærri uppsprettum Jökulsár í Axarfirði, en á seinni tímum hafa menn hugsað sér, að Þórisdalur og Áradalur væri eitt og hið sama; Skaptá er látin koma úr Fiskivötnum og Hverfisfljót er kallað

---

ganga sagnir um það, að hverar í Geitlandi hafi flutt sig niður í Reykholtsdal (Andvari XVII. bls. 39) og gæti þessi klausa eptir legu sinni á kortinu vel átt þar við. Til grundvallar fyrir þessum sögnum liggja þau sannindi, að hverar og ölkeldur breytast opt við jarðskjálfta og eldgos af eðlilegum orsökum, sprungur í jarðskorpunni opnast og lokast og vatnið fær aðra rás. Hvað hverana snertir hjá Reykjum í Ölfusi, þá er það mjög eðlilegt, þó þeirra væri getið á 16. öld, því á þeirri öld gusu þeir einmitt ákaflega og líklega meir en Geysir og aðrir hverar hjá Haukadal gusu þá, en hverarnir hjá Reykjum breyttust mjög og sumir hurfu við jarðskjálftana, sem gengu, er Hekla gaus 1597.

Almannafljót, svo var það kallað í fornöld, en eptir kortinu má ætla, að nafn þetta hafi enn verið notað á 16. öld.

Allir hinir betri landfræðingar fara eptir korti Guðbrands biskups Þorlákssonar eptir að það kom út, þó uppdrátturinn bjagist nokkuð hjá þeim sumum. Á korti eptir *Villem Barents* 1598 er kort Guðbrands biskups auðsjáanlega lagt til grundvallar. Landið er þar langt og mjótt og vogskorið eins að sunnan og ýms nöfn af uppdrætti Guðbrands hafa verið sett á þetta kort fremur af handahófi.[1] Kortin eptir *Hall* (1605) og *Gatonbe* (1612), *P. Merula* (1621), *Purchas* (1625), *J. Speed* (1627) o. m. fl. styðjast að því er Ísland snertir líka við uppdrátt þeirra Orteliusar, en á seinni kortum t. d. eptir *Joris Carolus* (1634), *G. C. Flander* (1636, 1642, 1649), *Joh. Mejer* (1652), *Hendrick Donker* (1669), *G. Sanson* (1667, 1669) o. fl. eru sýnilegar framfarir, hvað lögun landsins snertir. Sumir, sem gáfu út kort um aldamót 16. og 17. aldar og nokkru seinna, hafa þó auðsjáanlega lítið eða ekkert vitað um hina nýju uppdrætti af Íslandi. Á korti eptir *Cornelius Wytfliet* (1597) gengur mikill fjörður suðvestan í landið og á nesinu fyrir sunnan standa nöfnin Ontwertnes (Öndverðarnes) og Stap (Stapi); þar eru og nokkur fleiri nöfn ekki mjög fjarri lagi.[2] Á korti *Richard Hacluyts* (1599) er Ísland sporöskjulagað og ber keim af Doniskortinu og á því eru ýms forn nafnaskrípi[3]. Á korti eptir *Matthias Quaden* (1608)[4] er Ísland skakkur ferhyrningur með nokkrum víkum að sunnan og austan, við suðurströndina er nafnið Islandt, við norðurströndina nafnið Thule, þar eru engin önnur nöfn. Kort *Resens*[5]

1) Beschryvinge van de drie seylagien door de Hollanders gedaen an de noordsyde van Norweghen, Moscovia, Nova Sembla, en de door de Weygats door *Willem Barents* 1598; útg. af C. L. Brinkman. Amsterdam.

2) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, tab. 51.

3) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, tab. 50.

4) *Nordenskiöld*: Facsimile-Atlas, tab. 49.

5) Medelelser om Grönland IX. tab. 1.

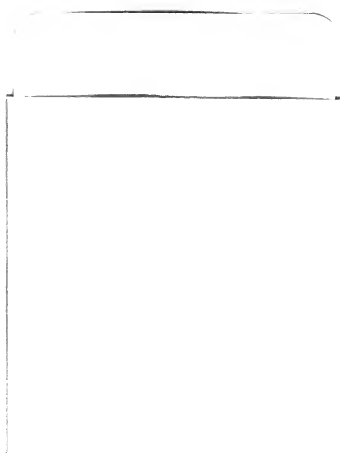
yfir Norðurhöfin (1605) er, eins og stendur á uppdrættinum sjálfum, ekkert annað en eptirmynd af einhverju gömlu korti yfir Hafsbotna, hina fornu landafundi Íslendinga og seinni uppgötvanir Cortereal's og annara, þar er öllu sullað saman og Zeno-öfgunum blandað innan um. Kort þau, sem liggja til grundvallar fyrir uppdrættinum, eru líklega eldri en Orteliuskortið 1595; Ísland er á korti Resens rispað upp af handahófi aflangt líkt og hjá Olaus Magnus og þó ekki eins, það er mjög ólögulegt og ekkert líkt því, sem vera á. Að því er vesturlönd snertir er uppdráttur Resens mjög svipaður korti Sigurðar Stefánssonar, en Ísland er á korti Sigurðar margfalt betra og réttara. Hér ætla eg ekki að fjölyrða meir um þessa gömlu uppdrætti, en gaman þætti mér, ef eg einhvern tíma seinna gæti ritað um landabréfin ítarlegar heldur en hér hefir verið kostur á í þessari bók.

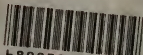

Leiðréttingar og prentvillur.

Bls. 28[19]: út les út í. — 32[11] ýrarfelli l. Ýrarfelli. — 41[22]: Ólafs konungs í Eiríkssonar l. Ólafs konungs Eiríkssonar. — 42[20] Jómsvíkingam l. Jómsvíkingum. — 43 7. nmgr. Langenbeck l. Langebeck. — 53[25] Skáldhelgarímu l. Skáldhelgarímum. — 69 2 nmgr. Casule l. Casula. — 72[17] mætti og til saman l. máttu og til saman. — 74 2. nmgr. Ísland í í Tímariti l. Íslandi í Tímariti. — 76[29] Árið 1568 l. Árið 1558. — 91[16] hann tekur í bók sína lýsingu l. hann tekur að mestu leyti í bók sína lýsingu — 92[32] Ptotlemeusar l. Ptolemeusar. — 94[21] suððuroddi l. suðuroddi. — 94[31] sjást í fyrsta sinn nokkur nöfn l. sjást nokkur nöfn. — 97 3. nmgr. Hamburgi 1626 l. Hamburgi 1622. — 100[27] þó líka af l. þó líka góðs af. — 107[2] áseilinn l. ásælinn. — 120[4] hinn megin l. hinu megin. — 144[29] þekkingunni um þá l. þekkingunni þá. — 159[22] 15. aldar l. 16. aldar. — 159[29] venditatur l. vendidatur. — 164[3—4] verzlunvörum l. verzlunarvörum. — 171[13] Bessastöðnum l. Bessastöðum. — 176[16] blómur l. blóðmör. — 180[16] heimalið barn l. heimaalið barn. — 191 1. nmgr. Megisters l. Megisers. — 192[18] Fabricus l. Frabricius. — 201 1. nmgr. má má margt l. má margt. — 203[12] ljóstra l. ljósta. — 209[22] Johann Páll Resenius l. Jóhann Pálsson Resenius. — 209[22—25] eptir annan; í Hamborg o. s. frv. .... tileinkaði honum bók eina l. eptir annan og Niels Hemmingsen; í Hamborg var hann einkum í vinfengi við Philip Nicolai, sem tileinkaði honum bók eina. — 216[1] Séra Jón Einarsson orti brag l. Séra Jón Einarsson í Stærra-Árskógi orti brag. — 219[5] heitazt l. heitizt. 229[2] á 28. ári l. á 24. ári. — 231[28] síra Jóns Árnasonar l. síra Jóns Arasonar.

89032351959
b89032351959a

89032351959
b89032351959a